

VIGILIA

1935 GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY ÜNNEPE

I. K Ö T E T

T A R T A L O M:

SCHÜTZ ANTAL: Vigilia

PAUL CLAUDEL: Az idő felajánlása

BABITS MIHÁLY: Intelem vezeklésre

IVAN CANKAR: Három állomás (Elbeszélések)

KÁLLAY MIKLÓS: Metafizika az irodalomban

HENRY GHÉON: A színpad mint a misztika
kifejezője

MÉCS LÁSZLÓ: Két vers

SIK SÁNDOR: Testvérek (Drámarészlet)

JACQUES MARITAIN: Aquinói Szent Tamás

IJJAS ANTAL: Pampelona ostroma

P. BRUNO DE JESUS MARIE O. C. D.:
A gyermekség szent útja

PAULA PRERADOVIC-RAINER MARIA RILKE-RÓNAY GYÖRGY: Versek

KÜHÁR FLÓRIS: Az elvesztett paradicsom

TÓTH LÁSZLÓ: Történet szemléletünk a liberális korban

HAICS GÉZA: A korszellem spirituális hatóereje a modern zenében

VIDA IMRE: Szent Tamás istenbizonyításai

MAGYAR BÁLINT: Az új magyar történeti regény

P. RAOUL PLUS S. J.: „Consummata”

STARK JÁNOS: A Harmadik Birodalom történet szemlélete

AVAR GYULA: Miért veszedelem a turanizmus?

IFJ. IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA: „Széchenyi fekélytelt alakja...”

K I A D J Á K:

ARADI ZSOLT, BALLA BORISZ, POSSONYI LÁSZLÓ

VIGILIA

Felolós szerkesztő:
POSSONYI LÁSZLÓ

Kiadják:
ARADI ZSOLT, BALLA BORISZ, POSSONYI LÁSZLÓ

Megjelenik évente négyszer 640 oldal terjedelemben.
Előfizetési ára egy évre belföldön 5, külföldön 7 pengő. — Egyes szám ára 2 pengő.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Gyulai Pál-utca 13. I. em.

Telefonszám: 40-1-77.

Csekkszámja száma: 20.668.

A VIGILIA következő száma 1935 húsvétjára jelenik meg.

A VIGILIA kapható minden nagyobb könyvesboltban. Főbizományosok a SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT könyvesboltjai:
Budapest, IV., Kecskeméti-utca 2. — Szeged, Kárász-utca 10. — Pécs, Széchenyi-tér 18. — Debrecen, Szent Anna-utca
10-12. — Győr, Deák Ferenc-utca 2. — Cegléd, Rákóczi-út 2. — Balassagyarmat, Rákóczi fejedelem-út 22. szám.

A francia sarutlan karmeliták híres, európai színvonalú
és a magasabb lelkiélettel és misztikával tudományos
alapon foglalkozó folyóirata:

ÉTUDES CARMÉLITAINES MYSTIQUES et MISSIONNAIRES

DESCLÉE DE BROUWER et Cie kiadása
Paris, VII. 76bis, Rue des Saints Pères.

ELŐFIZETÉSI ÁRA EGÉSZ ÉVRE
80 FRANK.

Megrendelhető: a Szent István-Társulat útján.

első számát letesszük a művelt magyar olvasó közönség elé, azzal a tudattal indulunk el vállalkozásunkkal, hogy úttörő munkát végzünk. Ez az évente négyszer könyvalakban megjelenő folyóirat a szellemi arisztokrácia negyedévi közlönye akar lenni, azé a szellemi elité, amely az egész világon ráébredt a lényeges válaszra, amit zajló korunk kérdéseire adnunk kell. Jacques Maritain fogalmazta meg a «primaauté du spirituel», a szellem mindenek felett való felsőbbbségének parancsát, abban az értelemben, ahogy mi is valljuk, amelyet egyedüli zsinórmértéknek fogadunk el. Nemcsak a kegyelem, de az egyszerű belátás is rá kell vezesse a szellemet csak egy kissé is tisztelő embert, hogy nincs egyébre szüksége, mint konzekvensen végiggondolni mindazt, ami a szellem tiszteletéből folyik s nem kétséges, hogy a végén, a kupola zárópontjánál meg fogja találni a megoldást : Istent. A «Vigilia» a nagy lelki renaissance hirdetője s ahogy ezt a magyar közönség elé tárja, a mód, a kivitel, a szellem és a stílus egészen új. Nem adunk programmot : A szellem nagy értékeit gyűjtjük össze és közvetítjük, adjuk tovább egy új világ új katolikus értékeire szomjas magyar elit közönségnek. A magyarság, a magyar lélek is érzi, hogy minden téren szüksége van igazi megújulásra. A «Vigilia» segíteni akar abban a munkában is, amely az új mozgalmak, új világ gyökereit keresi s lényegükből közvetíti a jót. — Az olvasó előtt már az első számból kibontakozhat a «Vigilia» arculata. A meghirdetett tartalomról két cikket mégis kénytelenek voltunk kihagyni. A tíz ívre tervezett első számból így is tizenkét ív lett, 190 oldalas könyvet kap páratlanul olcsó áron a magyar közönség. Sigrid Undset Magyarországon kiadatlan elbeszélését húsvéti számunkban közöljük s ugyancsak ekkor hozzuk a nagy német filozófus, Przyvara cikkét is.

K O R U N K S Z A V A

A K T I V K A T O L I K U S O R G A N U M

Szerkesztésért és kiadásért felelős:

SZÉCHENYI GYÖRGY gróf

Szerkesztik:

ARADI ZSOLT és BALLA BORISZ

Megjelenik minden hó 1-én és 15-én.

Előfizetési árai: Egy évre 8 pengő, félévre 4 pengő, negyedévre 2 pengő.
Külföldre egy évre 10 pengő. Belföldre egyes szám ára 40 fillér.

Postatakarék csekk számla: 11.914.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: VIII., Gyulai Pál-utca 13. I.

Telefonszám: 40-1-77.

Mindenütt kapható.

Mutatványszámot ingyen küld a kiadóhivatal.

V. évfolyam.

V I G I L I A

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe

1935

I. KÖTET

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
SCHÜTZ ANTAL : Vigilia	3—5
PAUL CLAUDEL : Az idő felajánlása	6—9
BABITS MIHÁLY: Intelem vezeklésre	10
IVAN CANKAR : Három állomás. (Elbeszélések)	11—18
KÁLLAY MIKLÓS : Metafizika az irodalomban s a magyar irodalom «metafizikátlansága»	19—34
HENRY GHÉON : A színpad, mint a misztika kifejezője	35—49
MÉCS LÁSZLÓ : A Murman-vasut balladája	50
SIK SÁNDOR : Testvérek. (Drámarészlet)	51—61
RAINER MARIA RILKE : Szent Krisztoforusz	62
JACQUES MARITAIN : Aquinói Szent Tamás (1225—1274)	63—82
IJJAS ANTAL : Pampelona ostroma. (Miniatűr)	83—86
MÉCS LÁSZLÓ : Szent Miklós csodája	87—88
P. BRUNO de Jesus Marie O. C. D.: A gyermekség szent útja	89—98
KÚHÁR FLÓRIS O. S. B. : Az elvesztett paradicsomtól karácsony misz- tériumáig	99—104
TÓTH LÁSZLÓ : A katolikus történetiszemlélet kezdetei a liberális korban	105—121
RÓNAY GYÖRGY : Mint ama régi... ..	122
HAICS GÉZA : A korszellem spirituális hatóereje a modern zenében..	123—127
PAULA PRERADOVIC : Incoronate. (A dalmáciai szonettekéből)	128
VIDA IMRE : Aquinói Szent Tamás Istenbizonyításai	129—144
MAGYAR BÁLINT : Az új magyar történeti regény	145—152

FÜGGELÉK

CONSUMMATA : (Marie Antoinette de Geuser levelei és lelki naplója)	154—170
STARK JÁNOS : A Harmadik Birodalom történetiszemlélete	171—177
AVAR GYULA : Miért veszedelem a turánizmus?	178—186
Ifj. IVÁNYI-GRÜNWALD BÉLA : «Széchenyi fekélytelt alakja...» ..	187—190

Nihil obstat. *Dr. Michael Marczell*, censor dioecesanus. Nr. 243/1935. Imprimatur. Strigonii, die 23. Januarii 1935. *Dr. Julius Machovich*, vicarius generalis.

A történelem nem ismétél. Emberek és események, helyzetek és irányok, s ami ott tolong országútján, mind megkapja az apokaliptikus fehér kövecskét, rajta az *egyszeriség* titokzatos neve (Jelen. 2, 17).

A természet mintákra alkot. Nemek és fajok, alkatok és törvények pontosan kielemezhetők az egyedi sokszerűségből, és biztos következtetést engednek a máról a holnapra, sőt azon túl; a technika ebből él. *A történelem* színpadán is az új emberek régi szenvedélyek, gyöngeségek, ambíciók, temperamentumok és gesztusok köntösében jelennek meg; az új helyzetek és lefolyások is régi fogalmak rubrikái alá foghatók, minők nekivirulás és hanyatlás, megélhetés és kultúrigények, demokrácia és oligarchia stb. erőjátéka; emberek és helyzetek, korok és irányok, föladatok és megoldások hasonlóságot mutatnak és típusokba sűrítethetők. S mindamellett a történelmi múltnak akármilyen ismerete dacára sem tudja senkisé megmondani, mit hoz a holnap, új szereplőivel, konstellációival, kérdéseivel és felelet-lehetőségeivel: Individuum inefabile, futurum inscrutabile!

Körvonalaiban ismerjük a történelem közvetlen szereplőjét, az embert; általánosságban tudva vannak azok az eszmék, célok és utak, melyeken jár, azok a keretek, melyekben lefoly az egyeseknek és a közösségnek élete; és ugyancsak ismeretesek legmélyebb értelmükben és végső céljaikban a történelem-intéző Isten gondolatai, legalább azok előtt, kiknek megadatott ismerni az Isten országa titkait (Máté 13, 11). De ezekből a szálakból milyen mintákat sző a ma a holnap számára, milyen embereket és milyen történéseket: azt ki nem lehet következtetni azokból a szálakból, sem pedig a múlt szövedékeiből; sőt erről hallgat a jövődőség Atyja is: a történelem egyszerisége a kinyilatkoztatásnak nem tárgya — «azt a napot és órát senki sem tudja» (Márk 13, 32).

Mindez mit jelent annak a nemzedéknek, mely *a ma szövőszékénél* ül s felelősséget és hivatottságot érez megkezdeni a holnap mintáit? Értem természetesen azt az ifjúságot, mely tisztába jött vele, hogy kinek kezébe van letéve a holnap sorsa, ki a jövő ígéretének boldog birtokosa — promissionem habens vitae quae nunc est et futurae! (Tim. I 4, 8.)

A ma és a holnap között van — az éjtszaka, a rémekkel, sejtelmekkel, reményekkel teljes éjtszaka ; s a hajnalvárók és holnap-építők attitude-je — a virrasztás és őrtállás: vigilia !

Vigilia: az őskereszténység szíve-dobbanása ; ifjúság, élet, tartalom, alakító erő. Elevenbe vágott és ott vibrált a lelkekben az első indítás erejével az Üdvözítő «Vigilate» fölszólítása, mely végigzúg az evangéliumon : Hasonló mennyek országa a tíz szűzhöz, kik fogták lámpásukat és a vőlegény meg a menyasszony elé mentek (Máté 25, 1). Boldogok azok a szolgák, kiket mikor megjön az Úr, ébren talál. És ha a második és a harmadik őrváltáskor jön és úgy találja őket, boldogok ama szolgák. Bizony mondom nektek, hogy föl-övezi magát, asztalhoz ülteti őket és szolgál nekik . . . Ha tudná a házi gazda, mikor jön a tolvaj, bizony ébren őrködnék és nem engedné betörni házába. Ti is virrasszatok tehát, mert nem tudjátok, mikor jön el a ti uratok (Luk. 12, 35 ; Máté 24, 42). S ott feszült az ifjú Egyházban a fiatal élet nagy kiváltsága, a fogyhatatlan plaszticitás, mely tud formát találni megélésének, mely tudja új borát új tömlőbe tölteni. Ehhez az új tömlőhöz az anyagot, sőt származásokat és részben motívumokat pedig szállította az a «világ», melynek sejtelve sem volt arról, milyen hódító új titkoknak készít takarót és tartót.

Az apostolok és az első jeruzsálemi keresztények csak úgy tettek mint más jámbor zsidók : szombaton este, napi munka után, az estéli templomi istentisztelet után meggyújtották a szombati gyertyát. Halvány lángja azonban új misztériumnak világított : «Van oltárunk, melyről nem ehetnek azok, kik a sátonnál szolgálnak» (Zsid. 13, 10). Csakhamar kialakult ennek a szent virrasztásnak, vigiliának *liturgiája* — elemeit és hangulatait ma is megtaláljuk a nagyszombati szertartásban, bár csak az iskolázott szem tudja benne fölismerni a régi stíltisztaság monumentális körvonalait : Tizenkét terjedelmesebb szakasz az ószövetségből (lectiók) ; mindegyik után a püspök rövid magyarázata, azután a földre boruló hívek («flectamus genua») imádságos elmélkedése róluk, közben váltakozó ének, nemcsak zsoltár (különösen a 140.), hanem lelkes hívek művészi alkotásai is : Prudentius legszebb költeménye vigiliás himnusz (Cathemerin. 6) : «mécsgyújtásra, ad incensum lucernae».

Ez volt ugyanis a vigiliás liturgiának legmélyebb értelmű és legbeszédeesebb része : a láng-áldás, a *lucernarium*. Az a lobogó kis láng akármilyen szerényen világított is, mégis beszédes szimboluma lett annak, aki igaz világosság minden világra-született ember számára (Ján. 1, 9) ; méltó arra, hogy a hajnalváró, holnapra készülő hívő nép följajánlja Istennek áldozatul és

zálogul. «Ez a viaszgyertya, melyet nevednek tiszteletére szenteltünk meg, legyen előtted jóillatú áldozat; világa vegyüljön az égi világítókkal, lángjával találkozzék a hajnali csillag — azt a hajnali csillagot mondom, mely nem ismer alkonyt . . .» (Exultet, nagyszombat). Azoknak a szent virrasztóknak tehát a hajnali csillag várása több volt mint szimbólum. Szent Jeromos szerint még az ő korában is el volt terjedve az a hit, hogy az Úr Krisztus második eljövetele éppen húsvét vigiliáján lesz.

Ezzel voltaképpen meg van adva *a mi programunk*: Őrtállásban és virrasztásban várni az Úr Krisztust. Minden történelmi kornak ez a legmélyebb értelme, és minden történelmi fordulónak ez az igazi föladata: éber virrasztásban várni s elszánt készüléssel és útkészítéssel fogadni az Úr Krisztust. Ennek a vigiliás készüléknek pedig nem más az útja, mint amit utolérhetetlen stílérzékével és alakító erejével megtett a régi liturgia: megidézni a nagy multat (lectio) és szegődtetni a jelent — azt is, mely a költői, művészi lelken szűrődik keresztül, miként az Exultet-be is, Szent Jeromos kesernyés tiltakozása dacára, belekerült Vergilius fölséges apis mater-je; föltámasztani a nagy imádkozók lelki mélységeiből az imádság szellemét és közben tanulékony lélekkel hallgatni a püspök lectio-magyarázását. Mindezt pedig *a vigilia szellemében*. A virrasztás fogékonnyá, éberré tesz; mikor nyüvi a testet, új lehetőségeket nyit a lélek számára. A virrasztás nem bóbiskoló, szunyókáló aggastyánoknak való, hanem álmatlanságot bíró fiataloknak — természetesen az Üdvözítő örök normája szerint: nem a test teszi, hanem a lélek (Ján. 6, 64); való mindazoknak, kikben megvan a jövő hivatottjai számára magától-értődő egyetemes foglalni-vágyás, az elmozdíthatatlan érték-hierarchia szellemében: «Minden a tiétek, akár a világ, akár az élet, akár a halál, akár a jelenvalók, akár a jövődők; minden a tiétek; ti pedig Krisztusé vagytok, Krisztus pedig az Istené» (Kor. I 3, 22); és való azoknak, kikben megvan az a plaszticitás, mely mindent át tud járni a maga lelkével és mindent a maga képére tud formálni.

Ez a vigiliás szellem és csak ez van hivatva elébe menni és elébe dolgozni a holnap nagy titkának.

AZ IDŐ FELAJÁNLÁSA

IRTA: PAUL CLAUDEL

A katona, ki tele van tépéssel és sárral, aki nem szent bizonyosan,
De bátran viseli szívén a nagy vörös keresztet, mint Szent
György, hogy tudja mindenki: keresztény ő és az ambulan-
cián van,

Négy lépést sem tesz az útján, hogy ne hallaná mindenfelől a
lelkek nyögését,

A fogságba terelt lelkek gyötrődését.

Mit beszélnek neki Pokolról és Purgatóriumról, mintha nem
ismerné azokat?

Már a földön járva, teret vesz kölcsön belőlük minden nap,

És a föld alatt felriaszt egy egész népet,

Kit olyan szűk edények zárnak, hogy nyílásukon ki a fejük se
férhet.

Kétségbeesetten kiáltoznak ők és nem mozognak semmikép, csak
egyre égne.

És bizonyos, hogy szeretne segíteni rajtuk az ember, megállni és
megítatni őket.

Ám, jó lelkek, kik részvétről beszéltek, nosza! itt van a mi
emberi testvérünk,

Azt hiszitek, könnyű dolog lesz jót tenni érte, hogy vele is jót
tegyünk?

Azt mondom, az egyetlen alkalmas időben, a legjobbkor jön a
segítség számára.

Egyedül Isten, aki nem egyszerre eresztett ki minket a méhé-
ből, de egymásután formált a világra,

Isten, aki egyedül tart számon minket, gyermekeit, csak Ő teheti
ezt meg.

És amikor elérhetetlen nekünk az ember, Ő megmarad mindig
elérhetőnek.

Nem kell mást tenni, mint amit tehetünk és imádkozni,

Hittel rejtve el a magot a földben, amelyről nem tudjuk hogy
fog növekedni, vagy gyümölcsöt hozni.

De ti, papok, ti nem egy pillanatra vagytok értünk e földi téren!

A ti imátok nem hasonlít a miénkhöz, mely mint a füst eloszlik
minden szélben,

Ima a ti egész valótok, ti vagytok a cement és ízület a terem-
tésben,

A ti dolgotok egy az Istenével és mivelünk is egy a ti munkátok,

Ti parancsoltok az Istennel, engesztelitek és kegyelemre tart-
játok,

Mi titeket tartunk, ti Őt tartjátok és minden az Egyházban
egyesül,

Ti vagytok a Rend és örökösei, bennetek minden dolog a helyére
kerül.

Minden, mint egy segítségül hívás, minden, mint egy szerencsét-
lenség, minden, mint egy áldozat,

Amikor kifordultok testvéreitek felé az oltárnál és magatokkal
ragadjátok

Vászonba és aranyba öltözve a sötét népet és kitárt karjaitok
közt felkínáljátok !

De, papok, mindazok az élőhalottak, ó, ha tudnák, hogyan kell
beszélni,

Akik felől megkérdeznek egy napon titeket, akiket jogotok van
megítélni,

Ezt mondanák : Nem velünk kell nektek legelőször foglalkozni !

Akik csak magukért érdemesek, nem mi vagyunk.

Első Isten, az Atyánk, akinek mi örökösen ártogatunk.

Mire jó annyi felénk nyújtott kéz, annyi bonyolult gép és
világi szerszám?

Nem az a gondunk, hogy meg ne haljunk, hanem az, hogy meg-
újuljunk föltámadván !

Nem annyira a föld az, mit nagy kockázattal kell megforgatni,
hogy a holtakat serkentsük életre,

Isten maga, a legbátrabb, aki tervét biztosan építi föl test-
ről testre.

Arról van szó : kitartani ott, ahol elestünk végtére,

Ahol nincs testvéretek, arról van szó : helyt kell állni érte,

Amit az ima nem tesz meg, arra vagytok ti rendeltetve,

Semmitse lehet elnyerni másképp, hacsak nem kéréssel kérve,

Nincs más ima Istenhez, mint az Ő Akaratának betöltése.

Ezért minden lény Művese, ki őket annyi szellemel formálta,

Aki a Méhek és a Hangyák nyüzsgésének törvényét megadta,

Ezt a csoda Alkotmányt, melyben különféle érdekek tartják
egymást annyi leleménnyel.

Hogy a kicsi Város még a saját akaratából se pusztulhat el,

Az áldás, amit Ő sugároz szerte, amely óvja a közösségben élő lényeket,

Ez az egyensúly megtalálása minden pillanatban és ez a szigorú és tág övezet,

Láthatatlan, de minden együtt élő polgárt egyetlen érző személy szervezetébe von,

Túl az írott Hiten és a többféleképpen érthető Péter apostolon, Isten azt akarta, hogy át legyen attól hatva az Ő köpüjének minden sejtje,

Igy beszélek a Legközelebbi és az Ő nevében, kiknek egy forrásból fakad a Kegyelme.

Van valaki, akinek több az értelme, mint közölünk bárkinek és az Egyház ez.

Valaki, akinek több erénye van, mint egy embernek, aki kedvére tesz,

S ez a teljes Egyház, ó papok, aki szolgálatotokra van, mint egy gépezet,

És mint egy hatalmas hadsereg, melyet vezére kezében mérlegel és méreget,

Az egész Egyház egy veletek a Rend által és a szent hierarchiával,

Egy dolog veletek és általatok, mely megrendül és enged nektek megadással.

Aki egyedül mondja imáját, mégha szent lenne is, mit kínálhat föl azért, amit Istentől kér?

De mi tudjuk, elnyerjük azt, ha már ketten vagyunk a szeretet tüzénél.

Nincs két ember együtt az Ő nevében, hogy Ő ne lenne köztük, mint segítő testvér.

A Mise, amit egy pap mond, az egész természet kötelelességét jelenti.

A hódolattal, amit megad, ő a Teremtést fölmenti.

Ő nemcsak imádkozik, ő nemcsak kér, ő eleget tesz leborulva.

Ő nemcsak kéri nektek a rendet, ő teljesíti és példázza.

Ő nemcsak kéri «Jöjjön el a Te Országod», az ott van nála.

Az Idő, amely általa múlik, köt titeket az Örökkévalósághoz.

Ennek az Időnek minden óráját, amit ünnepel, amin szertartással áldoz,

(És aki szól ajkatok által, ó papok, aki kéri, amit nem ismertek,

Aki eseng, aki így szól: *Abba!* nem ti vagytok, hanem a Szent Lélek bennetek),

Tanúsítja papi díszével, melyet az Ő Dicsősége körül változtat,

Az Örök nap hajlása szerint, amely megvilágítja a mi átmeneti útunkat.

Ime a teljes imádság, a nappal négy szakasza és az Örökkévaló Dicséret !

Engesztelő Áldozat, mely Isten és Jézus felé száll, szolgálók köréből, mint az ének.

Többé nem egy ember imádkozik, hanem az Egyház az ő hivatott személyében.

Boldog, ki a Szegény és a Szükölködő megértését örökölte !

És Attól, aki köztünk a legelhagyatottabb, akinek székhelye

Olyan messze van és olyan közel hozzánk, mint az Evangélium írja könyvében,

«Mintegy kőhajításnyira» virraszt tőlünk a Félelemben és a Getsemáni kert csendjében.

Ő virraszt és mi nem tudunk örködni, egy órát kitartani Vele ébren?

A testvéri Szolgálat egy óráját az Apostolok nyomában,

Hogy Isten nevében is adjuk át egymásnak magunkat bátran.

Mindenki felváltva kerül az első helyekre ; az egyik beszél és a másik felel ;

Az egyik fölkínál, a másik áldozat lesz ; az egyik a hangot adja, a másik énekel ;

Az egyik javasol, a másik helytáll és okulást nyer fölváltva mindenki ;

Mikor az egyik szünetel, a másik azonnal újra fogja kezdeni és keresni.

Az Ige eleven szóvá lesz és az ember arra figyelmes.

Ime, megköttetett az ég, a föld, a váltakozó kötelesség láncja teljes.

Minden *vallásd* lett, minden egyetlen összetartó ösztön.

Minden dicsőség Istennek az Égben és az emberek közt békeesség a földön.

Elmult az idő, csak Isten él egyedül és megállt a nap,

Mint a hajdani Jézus szavára, kit mi más névvel nevezünk Józsuének.

Hamburg, 1914.

Fordította : *Habán Mihály.*

INTELEM VEZEKLÉSRE

IRTA: BABITS MIHÁLY

Mivel e földön jónak lenni oly nehéz —
erényeid elhagynak mint az ifjúság,
de bűneid utánadjönnek, mint a hű kutyák
s ha netán elfáradva az úton leülsz,
mind köribéd telepszik és arcodba néz
nyugodtan, mintha mondanák: «Nem menekülsz!» —
s ha néha egyet bottal elkergetsz és messzeversz,
kicsit hátrábbhuzódik, és ha nem figyelsz,
megint előjön, kezéd nyalja, s mintha már
lelked belső helyein és zugaiban
kotorna nyelve ragadósan, síkosan,
és érzed már, hogy többé nem kergetheted
s nem verheted, hacsak magadat nem vered —
verd! verd! ezer bűn nyelve lobog benned mint a tűz
és lelked már nem is egyéb, mint ez a tűz:
te csak a bűnök teste vagy, mely lábon jár
s viszi és rejti mint legmélyebb lényegét
s önbelsejét, az önzést és rossz vágyakat,
mint a bélpoklos poklát mely benne rohad
és őt is elrohasztja — viszi mint az őrület
vak égését, ezt a sívár belső tüzet
amelyben minden bölcs erő és fiatal
erény úgy illan el, mint tűzben az olaj,
légbe leng fel és híg egek felé enyész —
mivel e földön jónak lenni oly nehéz!

HÁROM ÁLLOMÁS

ELBESZÉLÉSEK

IRTA: IVAN CANKAR

Ivan Cankar a szlovén irodalom egyik legáltalánosabb értékű képviselője, akit fordítások révén már jól ismer a német, francia és olasz olvasóközönség is. Mi, akik közvetlen szomszédai vagyunk a szlovén népnek s akik egy monarchiában éltünk velük, nem maradhatunk hátra az ő megismerésében több okból kifolyólag sem. Az első ok, hogy Cankar oly mély lelki értékeket relevált írásművészetében, mégpedig eredetének megfelelően a népi ízű irodalomban, amely nagy útmutatással lehet számunkra, ahol sokan azt hiszik, hogy a népi irodalom egyenlő a lelkiektől sterilizált realizmussal és naturalizmussal. Cankar még egy multiszázadilag értelmezett katolicizmust revelál ugyan műveiben, csapongó szláv lelke sokszor minden rendszert előmléssel fenyeget, de annyi őszinte hit, annyi belülről fakadó lelkiség önti el műveit, hogy az olvasók csak örömeiket találhatják benne, íróink pedig példát meríthetnek belőle arra, hogy lelkiség és népiség nem ellenségesek egymással.

Ivan Cankar 1876-ban született Laibach közelében egy szegényes kis házban. Rengeteg küzdelem, nyomorgás és lelki hánykódás után lett író. S alig hogy megismerték, alig hogy nemzete felfedezte, 1918-ban már el is költözött az élők világából. Itt közölt három kis műve, melyeknek tárgyát a saját életéből merítette, méltóan reprezentálja őt és ezt a velünk szomszédos maroknyi délszláv népet, amelynek fia mély emberségességével egyetemesen érdekes és valóban világirodalmi valaki tudott lenni, pedig amíg élt, alig ismerte valaki ebben a soknyelvű kis Európában.

A datolyák

Mikor a második elemít bevégeztem, elnyertem az engedélyt, hogy ministrálhassak. Lelkemet tökéletesen betöltötte akkor a tömjénfüst illata. Az Egyház tulajdonának hittem magam teljesen s örökre megvédettnek minden bűntől. Sohasem voltam oly boldog s kiegyensúlyozott, mint abban az istenáldotta időszakban. S egy szép fiatal pap első miséjén is én ministrálhattam akkor. Kicsiny voltam s megengedték, hogy a súlyos, nagy evangéliumot hordozhassam. A veríték belepte kipirult arcomat, de nem voltam fáradt, csak nagy éhséget éreztem. Mert akkoriban kukoricamálén éltünk; de fénylő, fiatal szemeim beittak minden szépet — s az élet dús álmai nem voltak káromra.

Mise végeztével lehajolt hozzám az ifjú pap, még nagyon kicsiny voltam :
— Nesze, ez a tiéd !

És egy ragyogó ezüst hatost adott nekem.

Eddigélő sohasem voltam még egy egész hatos birtokosa. Húsvétra vagy karácsonyra egy krajcárt kaptam és gazdagnak hittem magamat ; ilyenkor aztán pontosan és nagy gonddal számítottam ki, hogy lehetne ezt a krajcárt a legokosabban felhasználni. Ez a hatos most minden reményemet és

álmomat meghaladta. Hamarabb mertem volna aranyos várkastélyról, vagy akár a mennyországról álmodni, mint egy hatosról.

Első gondolatom az volt, hogy hazaviszem anyámnak; anyám sírni fog ennek a csodának a láttára.

És kiléptem a sekrestyéből a napfényben úszó utcára. Köröskörül a templom mellett és fel az utca során sátor sátor mellett állott. Ott állott felhalmozva, kiterítve a világ minden édessége és a fehéres sátorlapok vigan lebegtek a meleg szélben. Mi minden nem volt ott akkor! Aranysárga, csurgólevű narancsok — amilyenek húsvét táján szoktak lenni —, piskóták és cukorrúdak, fehérek, sárgák, pirosak. Szegény kis kezem mihez is kaphatott volna legelőbb? És nagy, vékonyfalú deszkadobozok telistele datolyával; nedvesen, barnán, csábítóan, szinte bűnösen ragyogtak farekeszük közt. Vajjon milyen lehet a datolyák íze a szájban?

«Egy hatosod van! És ez a hatos egészen a tiéd, senkinek sem tartozol vele, itt van a kezében!»

Görnyedten álltam, mintha valami súlyos ütés ért volna s mikor rémülten körülnéztem, hogy lássam, ki suttog a fülembe ilyen szavakat, láttam, hogy egyedül vagyok.

S aztán továbbmentem utamon; szívem nehéz volt és szomorú, a nap nem fénylett többé, az emberek szeme bánatos volt és a sátrak kiürültek.

Mentem, de az út végén hirtelen megfordultam és körülnéztem; egy kisleány állott ottan kurta kis tarka ruhában, komolyan bámult maga elé és két kis karcsú kezében egyetlen datolyát tartott gondos vigyázattal. A gyümölcs húsa mézesen ragadós volt és felrepedt héján keresztül kilátszott a hosszú, fehéres, hasított oldalú mag.

Alig hogy ezt láttam, már újra a datolyássátor mellett állottam s mintha mámoros lettem volna, akadozó hangon szólaltam meg:

— Datolyát kérek!

— Mennyit? — kérdezte a kövér kofa és nedves kezével belenyúlt a dobozba.

— Egy hatosért, egy egész új hatosért!

Én voltam az, aki ezt mondotta? Vagy valaki más lehetett a hátam mögött s az beszélt helyettem idegenül mély, érdes, rút hangon?

A datolyák hozzáragadtak nedves tenyeremhez, beleharaptam az elsőbe; a mézédessé gyümölcs hozzáragadt a szájamhoz és a fogaimhoz is.

És akkor kiköptem az egészet: a síma héját, a mézédessé húsát és a felhasított magot is. És visszafutottam a már megtett úton, kezemben a datolyákkal, amelyek görcsös szorítású kezemben ragadós kolonccá álltak össze; futottam és futottam, míg a patakhoz nem értem. Ott aztán megmostam a kezemet.

Aztán a fűre vetettem magamat és imádkoztam: Istenem, hagyd, hogy meghalhassak!

Anyámnak nem jut más, csak málékenyér, napról-napra, hónapról-hónapra; talán még azt sem tudja szegény, hogy fehér kenyér is van a világon. Én meg datolyát falok! Sárgás, fényes, cukros datolyákat, egy egész hatosért!

Mintha nagy, nehéz súly feküdt volna a szívemen nyomasztólag és félelmetesen — és még a könnyeket is szégyeltem a szememben.

Ebéd ideje is régen elmúlt, mire hazamentem. Anyám köleskását tett elé, amit különben nagyon szerettem. De ahogy most hozzá akartam fogni, hirtelen kivert a hideg veríték s bénultan tettem le a fakanalat.

— Mi bajod van? — kiáltott rám anyám rémülten.

Nem mertem rátekinteni, azt hittem, meg kell halnom ennek a hűséges, kutató tekintetnek a súlya alatt, amely magam sem tudtam miért, de gát nélküli gyónásra készítetett. Fölibém hajolt, a lehajtott fejemet két kézzel emelte magához. Olyan fehér volt, olyan gyengéd és halavány, mint Isten Irgalmassága.

— Anyám, ó, anyám!

Fejem súlyosan esett vissza az asztalra, nem akartam többé mást látni.

Mikor kábultságomból felébredtem, anyám arca komoly és fájdalmas volt.

— Mondjad el! — parancsolt rám szigorúan.

És én úgy gyóntam, mint a gyóntatószékben, mint Isten előtt.

— Egy hatost kaptam ajándékba, egy egészen új, ragyogó hatost. De én nem hoztam neked haza, nem, én nem is akartam neked róla beszélni, hanem elpocsékoltam, bűnös módon elpazaroltam, datolyákat vettem az árán. Ne haragudj, én nagyon jól tudom, hogy most meg kell halnom.

És ekkor valami egészen különös dolog történt.

Anyám felém nyújtotta a két karját és magához vont egészen, így vitt a szoba sarkába a szentképek elé. És háromszor jelölte meg homlokomat a kereszt és az áldás jegyével.

— Fiacskám, kis fiacskám — mondotta.

És azután, meg sem tudtam érteni miért, keservesen kezdett el sírni.

A feketekávé

Sokszor voltam igazságtalan életemben azokkal szemben, akik szerettek. Pedig az ilyen igazságtalanságok hasonlítanak a Szentlélek ellen elkövetett bűnökhöz: ebben az életben sohasem tudjuk emlékéit magunknak megbocsátani, valószínűleg odaát is a legnehezebb rájuk bocsánatot nyerni. Feloldhatatlan és elfelejtethetetlen bűnök ezek. Pedig évek hosszú során mintha elaludnának szívünkben, megfeledkezünk róluk és az élet nyugtalan forgatagában elvész és elsüllyed még az emléküik is. De egy vidám pillanatunkban, vagy éjszaka, ha nyomasztó álomból rémülünk fel, az emlékezés hirtelen teljes súlyával ránktelepszik és úgy sajog és ég a lelkünk, mintha azt a bűnt ebben a pillanat-

ban követtük volna el. Megbánással, magasba emelkedett gondolatokkal minden más emlékezésünket eltörölhetjük öntudatunkból, de az ilyet sohasem. Szívünkön mindig megmarad egy sötét folt. Mily szívesen meghazudtolnánk a szívünket : igazában nem is úgy történt a dolog. Csak elkínzott és meghajszolt lelkiismereted sűríti a lenge árnyékot fekete éjszakává ; ami történt, nem volt egyéb egy jelentéktelen epizódnál, ami napjában ezerszer előfordul. De ez a vigasz is hazug. Hisz érezzük, de mekkora belső keserőséggel érezzük, hogy ez a vigasz hazug kitalálás. Ez a bűn egyformán súlyos, akár egyszer követtük el, akár ezerszer, ha mindennapossá vált, vagy ha éppen csakhogy megesett. A szív nem büntetőtörvénykönyv, hogy büntett és vétség, testi sértés és gyilkosság között különbséget tenne. A szív tudja, hogy a hős karddal, az áruló ránézéssel gyilkol és hogy könnyebb a kard bocsánata, mint az áruló jeladásáé. És a szív a katekizmushoz sem hasonlít abban, hogy különbséget tenne a bocsánatos és a halálos bűnök közt. Azokat a tetteket is felméri, amelyeknek súlya nem fogható szavakba. Igazságos és csalhatatlan bíró ő. Megbírálja és elítéli a bűnöst egy rejtett, alig észrevehető mozdulat miatt is s azokért a lopva ejtett pillantásokért is, amik nem váltak szóvá, tetté, amiknek egy arcrándulásnyi nyoma sem maradt a látható dolgok világában. A katekizmus nem sorol fel minden bűnt, csak a kereteket szabja meg. Ha először a szívünket tesszük meg gyóntatónknak s csak azután térdelünk oda vallomást tenni, gyónásunk kínosan hosszúvá nyúlik s meggyötör bennünket. A bűnök, amiket megvallottunk, amiket levezekeltünk, bocsánatot is találnak ; de ha vannak olyanok is, amiket sohasem ejtettünk ki a szánkon, amik csak alak-talan, lappangó árnyakként kísértének a szívünkben, azoknak súlya mindig ránknehezedik és utolsó percünkig vérzik a nyomuk. Maga az ember is csak akkor vallja be magának az ilyet, ha éjszaka a sötétségbe mered és a takaró kötömegeként nehezül mellére. Vannak, akik mentegetődznek : «Én nem loptam, nem gyilkoltam s nem követtem el házasságtörést, tiszta az én lelkem». Hány hazug képmutatót pólyálnak be ezek a szavak kényelmes nem-törődömségbe. Hazugok ! Nem bámultatok-e bele szemérmetlenül az éhezők orcáiba, miközben almát haraptatok az utcán. Ez rosszabb volt, mintha elloptátok volna azt az almát, hogy az éhezőnek adjátok. Egy belső után ítélő bíró hamarabb megbocsáthat a gyilkosnak, aki akasztófáramenet megvigasztal egy síró gyermeket s szívében gyermek lesz, mint neked, tisztaságoddal kérkedő lélek. Mert a szív nem ismer különbséget a kis és nagy dolgok között s parancsai felülről jönnek.

Lehet vagy tizenöt esztendeje, hogy egyszer hazatértem és három hétig anyámnál maradtam. S nem találtam a helyemet ezalatt, rosszkedv s nyomasztó érzések gyötörték. Lakásunk komor volt s most a távolból úgy tűnik fel nekem, hogy lidércként nehezedett mindnyájunkra valami súlyos, kellemtelen érzés.

Első otthoni éjszakámon egy kis kamarában aludtam ; gyakran fel-

ébredtem álmomból és akkor láttam, hogy a sötétben anyám elhagyja ágyát és az asztalhoz ül. Olyan csendben történt mindez, mintha aludnék : Tenyerét homlokára szorítva ült az asztalnál és fehér arca világított, pedig az ablaktáblák nem voltak nyitva és sem a hold, sem a csillagok nem világították be az éjszakát. Feszülten figyeltem mozdulatait és rájöttem, hogy a hozzám szívárgó lehelletnyi zajt nem az alvó lélekzetvétele, hanem valami keservesen visszafojtott zokogás okozza. Fejemre húztam a takarót, de azon keresztül is és még elalvásom után is fülemből lüktetett ez a belülről jövő zokogás.

Másnap felköltözködtem a szénapadlásra. Itteni lakásomba egy meredek, létraszerű falépcsőn jutottam fel, amely egészen meghajlott lépteim alatt s csak óvakodva lehetett rajta feljutni. Ágyamat a szénában vetettem meg, asztalomat pedig az ajtónyílásba állítottam, ahonnan egy hegyoldalra lehetett tekinteni. Különböző szíre, hámló kőfal fogta be horizontomat. Szomorúan, nehéz gondoktól hajszoltan írtam akkoriban első szerelmes elbeszéléseimet. Erőt vettem gondolataimon és napsugaras utakra, virágzó mezőkre, a szántóföldek jószágú távolába kényszerítettem őket, hogy valahogy magamat és a saját életemet ne kelljen látnom.

S egyszerűen úgy éreztem, hogy feketekávé kell innom. Nem tudom, hogy jutott az eszembe, csak hirtelen vágyam kezdtem rá. Talán éppen azért, mert tudtam, hogy még kenyér sincs a háznál, nemhogy kávé lenne. Mikor írunk kellene és cserben hagy a fantázia, komiszak és kegyetlenek tudunk lenni. Mikor anyámnak szóltam a kávéról, tágramareadt, félős tekintettel nézett rám és semmit sem válaszolt. Kedvetlenül és szomorúan, minden további szó és köszönés nélkül mentem vissza a szénapadlásra ; Milánról és Brédáról akartam írni, akik szerették egymást s mindketten oly boldogok, előkelők és vidámak voltak. «Kéz a kézben haladtak fiatalon, a felkelő nap körülsugározta őket s hajukat belepte a harmat.»

És ekkor halk lépteket hallottam a falépcsőn, az anyám volt : lassan, óvatosan vette a lépcsőfokokat és egy csésze kávéhozott a kezében. Most világosan emlékszem rá, hogy ebben a pillanatban olyan szép volt, amilyennek sohasem láttam.

A lebukó nap ferde sugarai a padlás ajtajában rávilágítottak és megcsillantak a szemében. S a szemei most nagyobbak és tisztábbak voltak, az égboltozat fénye, a mennyei szeretet és jószág mind benne tükröződött ebben a pillanatban. A szája nevetett, mint a gyermeké, aki örvendetes ajándékot tart a kezében. De én elfordultam tőle és türelmetlen hangon szóltam rá : «Hagyjál békében, most nincs rá kedvem !»

Még nem érkezett fel egészen a lépcsőre, csak a derekáig láthattam. Mikor meghallotta szavaimat, mozdulatlan maradt, csak a keze, amiben a csészét hozta, kezdett reszketni. Ijedt tekintettel nézett rám és a szemében kialudt a fény. Szégyenemben mind az arcomba futott a vérem és hirtelen feléje ugrottam.

— Add hát ide !

Már késő volt. A szeméből kialudt a fény s ajkairól elfogyott a mosoly. Megittam a kávé és meg akartam vigasztalódni. Este majd elmondok neki mindent, amit érzek, a szeretetemet iránta és hogy méltatlan lettem az ő szere-
tetére.

De sem aznap este, sem másnap, sem mikor búcsút vettem tőle, nem mondtam el semmit.

* * *

Három vagy négy évvel később, idegen helyen, egy idegen asszony egy csésze kávé hozott be a szobámba. Akkor összeborzongtam és égő fájdalom hasított a szívembe, hogy szerettem volna felordítani. A szív bírósága előtt nincsenek kicsiny és nagy dolgok.

Vrüzsgyenec

Vrüzsgyenecnek hívják a helyet, ahol anyám valaha otthon volt.

Az emberek azt mondják, hogy ez a hely valahol a horjuli völgyek közt fekszik ; lehetséges, én nem tudok róla. Sohasem jártam ott és még a térképeken sem találtam fel a nevét. De hogy mégis létezik és hogy egészen közel van hozzánk, az bizonyos. Talán már ott jártam egyszer a közelében s talán csak egy órányi út választott el tőle. Hosszas vándorlásaim alatt talán találkoztam is ezzel a hellyel, anélkül, hogy a nevét ismertem volna és így idegen és néma maradt számomra, mint annyi más hely. És tényleg úgy emlékszem, hogy mi ketten, anyám és én egyszer egy magas hegyről letekinttünk erre a helyre. Azt hiszem, kora reggel történt a dolog. A völgyben fehér köd terjengett és a ködből egy dombocska emelkedett ki. A dombon templom állott és mély árok vette körül, a tornyon pedig akkor csillantak meg a nap első sugarai. Anyám arcán is visszatükröződött az égi fénynek egy-egy sugara. Kinyújtotta karját és a templomra mutatott.

— Ott fekszik Vrüzsgyenec ! — Hangja lágyan és álmodozóan csengett, mint a gyermeké, aki azt akarja mondani : «ott van a mennyország !»

És olyanformán csengett, mint a rabé, aki túlmered börtönének rácsain :
«Arra vannak a mezők . . .»

De mégis talán másutt fekszik ez a táj, egészen másképp néz ki és mindez csak álomlátás volt.

Én sohasem voltam Vrüzsgyenecben és azt is tudom, hogy sohasem jutok el oda ebben az életben. Akkor se jutnék el, ha nem lennék távolabbra tőle egy lépésnyinél. Mégis erre a helysége gondolok, ha bánatos, vagy nagyon beteg vagyok. Akkor csendesen közeledik hozzám, mint ahogy a halál lopakodik közel a szenvedő és megfáradt lekekhez. És a fájdalom homályából és mélységéből ilyenkor egy gondolat tör elő : hogy majd az indulás utolsó

órájában azt a szalmatetős házat fogom látni, ahol anyám született és azt a bölcsőt, a ráfestett piros szívekkel, a parányi gyermeket hosszú, zöld köntösében, amint bizonytalanul teszi meg első lépteit; hallani fogom vékonyka nevetését, akadozó, alig érthető szavait és az a szív, amelyet még nem sebzett fel a megismerés, a virágzó mezőn kihajtja majd halványfényű virágait. Meghittekké váltak számomra ezek a gondolatok és nem kétkedem benne, hogy egyszer mind valóra fognak válni. Mert az az üzenet, amit abból az országból kapunk, nem hazudhat nekünk.

Már itt volt az alkonyat ideje és én nagyon kifáradtam akkorra. Anyám nyugodtan lélezett és mintha aludt volna. Lábujjhegyen lopóztam ki a szobából és a szomszédokhoz mentem el egy pohárka borra. És egészen addig maradtam ott, amíg teljesen besötétedett. Ahogy visszajöttem, gyertyát gyújtottam és ekkor kimondhatatlan borzadály fogott el. Anyám ágyát üresen találtam. Reszketve állottam helyemen és a lábam mintha a földbe gyökeredzett volna. Hogy mennyi időbe telt, amíg ijedtségemet le tudtam győzni, azt nem tudom megmondani. A gyertyával a kezemben mentem végig a szobákon, át a pitvaron és az volt az érzésem, mintha valaki más, egy idegen ember járna itt a gyertyával; meg kellett állnom, hogy megvárjam, mit fog tenni. Így jutottam át a pitvaron és a két rozoga falépcsőn abba a kis kamrába, amelyben az öreg koldusasszony lakott nemrégiben. És az ágyán most ott feküdt az anyám. Amikor megláttam, különös érzés fogott el, valami a szívem után kapott, szorítani kezdte és addig szorongatta, míg minden vér eltávozott belőle. Ennek az érzésnek nincs neve, fájdalomból és szeretetből tevődik össze. De ennél még valami több is van benne.

Anyám fiatalosnak tűnt fel, arca élénk, szeme fényes és vidám volt és az ajka mosolygott. Tekintetében a gyermekek csendes és megelégedett titkos öröme bujkált, azoké a gyermekeké, akik nem keresik és nem is tudják, miért reszketnek a felindulástól.

— Hogy kerültél ebbe az ágyba, anyám?

— Egymagamban jöttem ide. Csak azt ne hidd, hogy olyan nagyon beteg vagyok. Ha Isten is úgy akarja, nemsokára Vrüzsgyeneceben leszünk. Milyen régóta beszélünk már erről. Mikor felkeltem, egyszerre csak úgy éreztem, hogy egyenesen oda kell mennem, de nem találtam a ruháimat. Hova raktátok őket?

Ahogy szavait hallottam és a mosolyát láttam, úgy éreztem, hogy el kell szöknöm innen és valahol a homályban és az egyedüllétben kell panaszkodnom az égne. Mert egy harmadik személyt gyanítottam a szobában, aki leskelődve hajolt le anyámhoz.

— Az a másik ágy ott a szobámban nincs jól megvetve, úgy éget, mintha parázs volna a lepedő alatt. Itt sokkal jobb és legalább egy kicsit tovább jutottam már az utamon. Oly gyorsan jöttem ide, hogy már majdnem el kellett volna érnem Vrüzsgyenece. Siettem, de a falak is velem jöttek és

közeledtek, meg elfutottak, mint a cicázó gyermekek. Talán kocsit kellene bérelnünk és úgy menni el Vrüzsgyenecebe, mert azt hiszem, így sohasem érünk oda. Hogy fognak majd csodálkozni, ha egyszer csak behajtatunk az udvarra. Mit gondolsz, Mrovec ideadhatná-e nekünk a kocsiját?

— Miért ne adná ide, ha egyszer bért fizetünk érte?

— Hát persze, miért is ne adná? Már jókor reggel elindulunk ; egy szép napsugaras vasárnapon. Gyönyörű lesz az egész, ezt olyan biztosan tudom, mintha a Szentírásban olvastam volna. Csak ez még nem lesz most rögtön. Ma éjszaka még nem lesz meg — de holnapra már biztosan —, menj hát át Mrovechez és kérd meg, hogy tartsa készenlétben a kocsit. De miért sírsz itten?

Forró könnyek szöktek elő a szememből és perzselve futottak végig az arcomon. Anyám felém fordult s mély, nyugtalan és félős tekintettel vizsgálta arcomat. Aztán a fal felé fordította fejét és arca újra betegessé, nyomorulttá, gondtól és kínoktól szagztatottá vált.

Az emberfia, ha dél- és estebédre csak keserűségből él, ha csak szeretetet szór el minden útján és egyetlen gyümölcsét sem élvezheti az elvetett magoknak, nyomorúságán nem kellene-e, hogy kétségbeessék, ha szívének legcsendesebb és legrejtettebb zugában az álmok és a sejtelmek világát fel nem találhatná?

Előbb csak egy kis fényecske villan fel, valami emlékezés talán egy kedves eseményre, vagy vágyakozás valami szépség és gyengédség iránt, ami talán sohasem volt és nincs is sehol. A fájdalmak megsokasodnak, a fény erősebben világol, jobban melegít, mert a megváltás közeleg. És végül a világosság hulláma végső pompájában ömlik át abba a világosságba, amely örök és beteljesedik a kinyilatkoztatás, amit a szív befogadott.

Vrüzsgyenece gondolok, ha didereg a lelkem, ha a szorongó félelem, ha a halál lehellétének fagyossága csapja meg az arcomat. Valóban olyan közel járna ez az idő? Az a napsugaras vasárnap nincs már olyan messzire?

Mrovec, fogd be gyorsan a kocsit, anyám és én Vrüzsgyenecebe utazunk.

Szlovénból fordította : *Jella Maritschnig.*

METAFIZIKA AZ IRODALOMBAN S A MAGYAR IRODALOM „METAFIZI- KÁTLANSAGA”

IRTA: KÁLLAY MIKLÓS

A költészet és az irodalom. — mely csak annyiban érdemli meg az irodalom nevet, amennyiben kisebb vagy nagyobb méreteken kielemezhető összetételéből a költői exponens, — két út között választhat, hogy az érzés- és gondolatvilágnak a világegyetemhez való viszonyát kifejezze s ehhez képest a költői kifejezésnek két útja, két főiránya van.

Az első úton induló költő látja és felfogja magában a környező mindenséget s amit érzékei tudomásul vettek, azt értelmi működésével rendszerezve hűségesen regisztrálja, úgy, amint azt az adott pillanat elébe tükrözi. Ez a reális szemlélet, egy racionális világnak valóságú kivetítése az irodalom eszközeivel, úgy, amint azt a legtisztábban a klasszicizmus realitásában látjuk.

A második út nem áll meg ott, ahol a reális szemléletnek nincs tovább. Ezen végeredményében nincs is megállás, hiszen áttör a realitások korlátain s a végtelen dimenziókba tágítja, emeli, még a legmerészebb képzelet számára is beláthatatlanná növeli a világegyetemet. A romantika jelzi ennek a szemléletnek s ennek a költői iránynak tapogatózó, kezdő lépéseit. A látható racionális világon túl egy imaginárius, irracionális világ tárul ki ez előtt a szemlélet előtt és végeredményben ezen az úton ér el a költészet a misztikus mélységekbe s a metafizikai magasságokba. Vessük össze Homeros és Dante költészetét és tüstént lesz legalább bontakozó fogalmunk a két egymástól lényegesen különböző két irányról.

Állítsuk most egymás mellé a tiszta realitás világát és a metafizikai tartalommal megtöltött világegyetemet. Bármilyen paradoxul hangzik is, mégis azt kell mondanunk, hogy ez a tiszta realitás, a kézzel fogható valóság igazában a látszatok világa. Aki nem rögzött, csökönyös és szűk szemhatáru anyagiasságba, amely már meditációinak legelemibb problémáira sem adhat kielégítő feleletet, annak éreznie kell, hogy e mögött a csak látszó, tehát csak látszatvilág mögött, ezen túl, sőt magában ebben a világban, annak látható képeiben láthatatlan látomások szunnyadnak. Legyőzhetetlen érzések, kitapo-gathatatlan, homályos intuíciók súgják olykor a legszárazabb racionalista értelem megzavarodó világosságában, hogy van ennél a világosságnál átha-tóbb és messzebb sugárzó fény, hogy van a földi és a föld érzékszférájába eső léten kívül egy másik világ, amely nem érhető el az érzékek percipiáló képes-ségeivel, amely azonban percepció nélkül appercepcióvá válik bennünk s amelynek nem érzékelhető tünetényei számára mégis vannak titokzatosan

belénk oltott, megfoghatatlan korrespondeáló erői. Van egy világ, amelyhez az utat nem találja meg még a szellem sem, csak az attól lényegesen különböző lélek, amelynek tapogatói, rejtelmes periszkópjai kinyúlnak azokba a régiókba is, amelyek előtt már az értelem kapui becsukódnak.¹

Az átlagember csak a látszatokig jut el, de a látszatok mögött, ahol az értelem megáll, a költő megsejti, megérzi a végtelenben gyökerező lényegét. A szívnek a magány mély csöndjében megszólaló titokzatos éneke ez, a kebelben dobogó szívé, amelynek ütemes lüktetése nem csak a látható és tapintható dolgok rendjébe kapcsolódik be, hanem része a világegyetem örök létritmusának s a kettőnek összhangba csendülése a csönd mélyén adja azt a hatalmas harmóniát, amely a költészet legtisztább és legmagasabb csúcseit jelenti.

A költő feladata megkeresni és kicsendíteni ezt az összhangot. Hogy azonban megtalálhassa, ehhez valami megmagyarázhatatlan belső erőre, szellemi képességeinek felfokozott izzására van szükség. Talán az elragadtatásnak egy neme ez, a képzelet áttüzesedése és megvilágosodása s egyben szárnyaló könnyűsége, amely túlemeli a lelket az anyagi nyűgök korlátain. Erről az állapotról mondja Maurice Guérin, hogy úgy tetszik neki, nem hasonlíthatja gondolatát ilyenkor csak égi tűzhöz, amely két világ között a határokon lebeg. Ez a megvilágosító belső láng, ez a titokzatos erő az ihlet. Erről az inspirációról mondja Claudel Jacques Rivièrenek: «Minden valami belső morajlással kezdődik, amelyből ki-kiválnak, többé-kevésbé kifejezetten a még elmerült költeménynek szétszóró vonásai.»² Ehhez a vallomáshoz fűzi Charles du Bos: «Igy hát kezdetben tompa morajlás van, mint távoli tengerzúgás, aztán mint hatalmas dagadó ár harsogása átszüremlik rajtunk, elönt bennünket, egészen elborít a hang, amelynek nem hallhatjuk újra egyetlen rezdülését sem anélkül, hogy lelkünk legmélyén ne mozdulna, meg ne remegne, fel ne lüktetne, ne válaszolna az egész «elsüllyedt katedrális.»»³

Ez az inspiráció, amely nélkül igazi költészet nincs, megnyitja az utat a metafizikai távlatok felé. Elvisz a sugárzó határokra, amelyeken a földi szférák körén túl a titokzatos tartalmak természetfölötti világa kezdődik. A Múza, mint Beatrice Dantet, kivezeti a költőt a «Selva oscurá»-ból, de nem jut el vele mindig a fénynek abba a mérhetetlen áradásába, ahová Keresztes Szent János «a természetfölötti öröm és boldogság páratlan doktora» emelte a megvilágosodott lelkeket. Ha pusztán csak az ihletre bízva szellemét a költő, úgy járhat mint Shelly, akiről Mathew Arnold festi ezt a döbbenetes szépségű és fájdalmasan igaz képet: «A költészetben is tehetetlen Angyal, akinek fényszárnyai hasztalan verdesnek az ürességben.»

¹ Nehéz elképzelni is ezt a különbséget és hatásköri eltérést szellem és lélek közt, mégis csodálatos világossággal, csaknem reális érzékelhetőséggel bizonyítja korunk egyik legtisztább és legfinomabb különböztetésekre képes elméje, *Ortega y Gasset*.

² Jacques Rivière et Paul Claudel: *Correspondence 1907–1914. Roseau d'or*.

³ Charles du Bos: *Les témoins de Claudel, Études Carmelitaines* 19. Année. Vol. II.

A metafizika szublimált fönségét, az emberfölötti teljességet, amely a véges szavak héjába az abszolútum magját tudja bezárni s amelynek szomja kell, hogy ott égjen minden igazi nagy költőben, az ihlet magában még el nem érheti. A Múza ezen a téren csak előkészítője, úttörője, hirnöke lehet a Kegyelemnek, amely végül a tökéletességhez vezet. «A Múza és a Kegyelem nem azonosak, csak folytonosság van köztük. Amit a költő fölül a látszatok mögött, amelyeknél megszokott állni a mindennapi emberek durva pillantása, rendesen valami rebegő imádság, amely még nem tudott szavakban formát ölteni. Az imádság a tökéletes költemény, épp úgy, mint ahogyan a költészet is annál jobban megvalósítja célját, mennél inkább sikerül összeolvadnia az imával.»¹

* * *

Nem minden költészet érheti el azt az emberfölötti teljességet, ahová talán Rainer Maria Rilke vagy Nietzsche sóvárgott, amelynek áhítatát Claudel a Kegyelem segítségével az egész világegyetem sokrétű ragyogásában, mint átlelkedő sugárzást öntötte el s ahová Keresztes Szent János az égető, de fájdalmat nem okozó tiszta lángolás szférájáig fölemelkedett, de viszont úgyszólván alig van költészet, amelyből legalább bizonyos metafizikai elemek hiányozhatnának. Áll ez a szorosabb értelemben vett kötöttebb formájú költészet mellett a prózára is, hiszen a prózai műfajok irodalmi polgárjogát is a költői lényeg adja meg. Bár a realista irányzatok főleg a prózából szinte programmszerűen igyekeztek a legcsekélyebb metafizikai elemet száműzni és a költészetet szigorúan a föld természetes és pozitív valóságának légkörén belül megteremteni.

Amennyiben azonban a metafizikai elemek nem hiányzanak a költészetből, sőt annak legbensőbb lényegét teszik, háromféle megjelenési formájuk képzelhető el, vagy inkább állapítható meg az irodalomban.

Az első s talán ez jelentkezett időrendileg is legelőször a metafizikai lényegű költészetben, a misztikum szkolasztikus formája. Ez a középkor, a XII. század vallásos miszticizmusa, amely maximumát és rendszerének szövevényesen szétágazó teljességét Aquinói Szent Tamásban érte el. «A XII. században az isteni látomás, vagy az Istenben való elmerülés gyönyörűsége olyan lelki folyamatot követelt meg, amelyben az értelemnek is részt kellett vennie; az ember nem érte el a mennyei boldogságot, csak következtető okoskodáson keresztül és általa. Ez ennek a kornak a miszticizmusa. Egészen eltérőnek látszik Loyala Szent Ignác, Avilai Szent Teréz és Keresztes Szent János miszticizmusától.»²

Ez a költészet nem a természetet emeli fel, hanem a metafizikai elemeket hozza le a földi légkörbe, a megérthetőség intellektuális síkjára. Az ember

¹ Jacques Madaule: *Le Génie de Paul Claudel*. Ed. Desclée de Brouwer, 1933.

² T. S. Eliot: *Dante and Donne*.

részesévé válik itt a természetfölötti hatalmak játékainak. Isten személyesen nyúl bele sorsa intézésébe. Az örökkévalóság és végtelenség kapcsolódnak be életének és földi körének szűk határaiba. Mennyei és földalatti hatalmak küzdenek érte. Angyalok segítik az ördög ármánykodása ellen. Ez a fajta metafizika jelentkezik Dante költészetében. Ez a lényege a misztériumjátékoknak és a belőlük sarjadt új spanyol drámának is. Ide sorozhatjuk Goethe Faustját és Madách drámai költeményét, Az ember tragédiáját is.

Egészen más az a misztikus — s ez második grádusa a metafizikai költészetnek, — amely már Clairveauxi Szent Bernát lelkében kezd csirázni, megcsendül a német Taulernél és Susonál s egészen Angelus Silesiusig ér el. De tökéletességének extatikus tetőpontjáig a nagy spanyol karmelitáknál, elsősorban Keresztes Szent Jánosnál és Luis de Leonnál jutott. Ez a misztikus költészet fordított úton jár, mint a skolasztikus. Ez az emberi lelket emeli fel a végtelenséghez, magához az örökkévaló Istenhez. Forrása az Istenhez vágyó érzékfeletti szerelem, amely extatikus-vizionárius odaadás félönkvületében keresi az Istennel való egyesülést. Keresztes Szent János élete és egész gondolatvilága egyetlen zengő isteni ének s ez az ének két hatalmas oktáva közt szárnyal, az egyik a lélek tökéletes egyesülése Istennel, mint ahogy két szerződő fél megosztja egymással minden javát és örömét, amely tulajdona, a másik teljes elszakadás minden teremtett dologtól, mert ez az eszköze az egyesülés elérésének, majd a szellem éjszakája, amelyben a tudatalanság a valóságos tudás és az igazi fény egyesülnek. A semmi és minden közt mozog az egész misztikus élet, amely szüntelen szárnyalás Isten felé. És ebből valami semmihez nem fogható zene születik, melyet csak a lélek hall. Néma zene ez az érzékek és természetes hatalmak számára, de a szellemi hatalmak számára összhangzó magány «ez a csönd, amely lehetővé teszi a megtisztult és a teremtett dolgoktól szabadult erőnek, hogy befogadják szellemükbe ennek a világegyetemnek étheri harmóniáját, amelyet Isten lelke tölt be s amely általa van a hang hatalmának birtokában. A teremtmények mindegyike magának énekli az Ő dicséretét és valamennyien egyesülnek a szerelemnek ugyanabban az énekében.»¹

Ezekben a misztikus költeményekben az isteni egyesülés a földi szerelem legforróbb szavaival nyer kifejezést, viszont az a hajlam is szinte belegyökerezett a spanyol lélekbe, hogy a világi dolgokat is istenes szellemben költse át. A misztikus költészetben tulajdonképpen az ellenkezője történt, itt a legelvontabb és legszublímáltabb lelki nászok misztériuma kapott a földi érzékek legszínesebb nyelvén, legizzóbb és leggazdagabb trópusaival kifejezést. «Később azután a világi költészet, mint szorgalmas méh, telegyűjtötte földi mézeskaptárát a misztika csodavilágából.»²

Lírai költeményekben, lelkendező és a forró szerelmi odaadás izzó han-

¹ Juan Domingo Berruete : Un cantice a la divina.

² Ludwig Phandl : Geschichte der Spanischen Nationalliteratur.

gulatával étheri magasságokban szárnyaló himnuszok verseiben éppen úgy él ez a misztikus szellem, mint abban a költői prózában, amelyet ezeknek a magukban hermetikus költeményeknek magyarázatául írnak. Klasszikus példa erre Keresztes Szent János magyarázata gyönyörű spirituális énekéhez.¹ Mert a spanyol misztika abban különbözik minden miszticizmustól, hogy nem valami ezotérikus vallás, nem valami titkos tan, hanem tárva áll mindenki számára, aki mennyei elragadtatásainak tiszta gyönyöreire vágyódik. A misztikusok két kézzel akarják lelkük kincseit ajándékozni. Misztikus tapasztalataikat igyekeznek mindenkivel a legerthetőbb nyelven közölni. Az inspiráció és a kegyelem állapotának különböző lelki fázisait, míg lelkük az elragadtatás réve felé lendül, szellemük megfeszített fegyelmével és öntudatával igyekeznek megfigyelni és azután a legaprólékosabb gondú leírásukat adják. Mert a misztikus elragadtatás nem személytelenné váló önkívület, hanem éppen ellenkezőleg, a léleknek a személyiségnek és egyéniségnek csodálatos önfegyelemmel való szublimálása, hogy kiváltságos utakat járhasson és felszabaduljon a tömeglélektan törvényeinek uralma alól. A prózán és versen kívül utat talál ez a misztika a spanyol drámába is, még pedig az úrnapi körmeneteken játszott autos sacramentales-be, jóllehet ezek inkább dogmatikus teológiai tartalmúak, mintsem misztikusok. Ahol azonban az Egyház és Krisztus misztikus egyesülését s az Eucharistia unio sacramentalisát szimbolizálják, átveszik az Énekek Énekétől inspirált nagy misztikumot s az áldozás isteni egyesülésének misztikumát.

* * *

A nagy tömegek között ma hiába keresnők az aszkétikus életideált, sőt a misztikus extázisok szárnyalásainak sem kedvez a pozitívumoknak az a légkör, amelyben az ember már a maga testi valóságában és vaskosságában kap szárnyra a gépbe kényszerített természeti erők igába vert erején. Ma, amikor éppen az ellenkező végleten, egy hedonista szemlélet kényelmes karjaiban a pillanatnyi örömök telhetetlen és egyre újuló élethabzsolására tör a világ, amikor a szédületes technikai fejlődés kiméretlen hajszájában a sivár utilitárizmus az élet kormányzója, lehet ma még metafizikáról beszélni az irodalomban, elképzelhető ma még metafizikától átspirituálizálódott költészet?

A válasz egészen meglepő. Talán soha nem volt a költészet annyira metafizikai, mint napjainkban. Az a meghatározás, amelyet egyszer Brunière adott a költészetnek; «a költészet a szív számára érezhetővé tett metafizika, amely képekben jut kifejezésre» teljes értelmét talán csak napjainkban érte el.² A filozófiában a pozitivizmus s a történelmi materializmus zsákutcába kerülte óta ismét a metafizikai irányok kerekednek felül. Jacques Maritain egy modern skolaszticizmus úttörője és Bergson pszichológiai vizs-

¹ La declaracion de las canciones entre la esposa y el esposo.

² Marcel Raymond : De Baudelaire au Surréalisme.

gálatok alapján jutott el ahhoz a metafizikához, amely a nagy misztikusok izzó lelkét az alkotóval való egyesülés elragadtatásáig emelte. A modern költőt is valami láthatatlan spirituálitás szele ragadja, hogy eltépje a természettől és a valóságtól s azt az érzést ébreszti benne, hogyha átengedi magát ennek a sodrásnak, egy sokkal hitelesebb, ha szabad így mondani, igazibb, valóbb valódiságot érhet el.¹

Ez az általános spiritualizálódás, a legmateriálisabb érzéseknek ez az extatikus felfokozása az ösztönök visszafelé mélyülő ősiségének misztikus homálya jellemzi az irodalom metafizikai átfűtöttségének harmadik és legújabb megjelenési formáját. Sok költőben még nem egészen tisztultan, csak mint valami Isten-keresés végtelenbe törő vágyának spirituális sóvárgása jelentkezett ez a metafizikai hajlam, mint Rainer Maria Rilke csodálatos *Stundenbuchja* bizonyítja. Másoknál a természet pantheisztikus átsugárzásában nyilvánult és lassan tisztult a werfeli spiritualizmusig, míg Claudelnél a dogmatikus hitvallás lelki pozitívumáig érett. De még a hitetlen költőknél is eljutott a materiális korlátoknak szétrobbantásáig, hogy ezek a költők is meg vannak győződve arról, hogy a dolgok igazi lényegét nem fejezhetik ki az érzékelhető jelenségek, hogy a véges tünetek mögött beláthatatlan abszolútumok vannak, de hogy a spirituálisan magas hőfokúvá izzított megsejtések s a megsejtésekből szinte öntudatlan transzban fakadt szavak rátapinthatnak a dolgok lényegére és bezárhatják a költő művébe ezt az abszolútumot. Az irodalmi metafizikának ez a legújabb megjelenési formája a legjobban elszakadt a logikus értelemről, bár csaknem gyökeréig intellektuális elemektől táplálkozik. Legfőbb forrása talán egy túlburjánzott asszociáció, amely villámgyors szédületben örvénylik át a felidézett képek özönén s csak a legjellegzetesebbeket kapja fel, az összeköttetést megteremtő árnyalatai láncszemek kihagyásával. Vagy ellenkezőleg, csak az árnyalatokat adja szinte poentilista összefüggéstelenségben, úgy, hogy az egész szintézise csak a képzeletnek bizonyos távlatokból vagy magaslatán bontakozik ki.

Az újabb költői irányok, kezdve a posztimpresszionizmuson — mert az impresszionizmus végeredményében csak a naturalizmusnak finomultabb, artisztikusabb és egyénibb formája s amúgy is összeesett a materialista szocializmus eszméinek virulenciájával, amint Richard Dehmel költészete bizonyítja, — folytatva a fantazisták törekvésein, az expresszionista, kubista és főleg szürreálista irányokon, a képeknek olyan álomszerű étherizálására, a gondolatok villámlobbanásos fényjátékára, a képzeletnek fantomszerű elrévedésére, látomások és sejtelmek szövedékéből fűzött mágikus körökre, Edgar Poe-i lázak ködeit átsugárzó hősín spiritualizmusra törekedtek, amelyek szinte tátongó szakadékkal különülnek el a vaskos valóságtól, akár Apollinaire, akár Eduard vagy Jouve, akár Salmon, Cendrars vagy Cocteau

¹ Jean Paulhan : Commerce, 1930.

költészetét vegyük fel egészen Paul Valéryig. De ugyanez a tünet jellemzi az egész új költészetet kelettől nyugatig. Alexander Block versében a Megváltó sebekből tépett fényködalakja lebben fel a vad moszkvai éjtszakában dülő vöröskatonák előtt. Teljesen spirituális judíciumokból táplálkozik Thompson és Chesterton, Belloc, W. Butler Yeats költészete. Az olaszok közül — pedig itt szintén erősek a verista hagyományok, — Papini és Nugaretti említése magában is elég súlyosan esik a latba. A nagy spanyol nyelvterületen José Enrique Rodo, mint kedves román Ariel a lompos utilitárius északamerikai Calibannal szemben, a keresztény metafizika magasságaiba lendül fel. És az új spanyol költészetben valóságos és termékeny hagyománya él Juan de la Cruznak, a nagy misztikusnak. Juan Ramon Jiménez a mai idők legnagyobb spanyol lírikusa és mindazok, akik őt vallják mesterüknek, Federico Garcia Lorca, Pedro Salinas vagy Manuel Altolaguirre új spiritualizmus földi szférák felé törő remegésében élnek, amely azonban megőrzött valamit a régi misztika erős érzéktelenségéből.¹ Annyira áthatja ez a természettől való elszakadás az újabb spanyol irodalmat, hogy Ortega y Gasset már az egész művészet elembertelenedéséről beszél, ami alatt a költői kifejezésnek és a művészi formáknak az abszolutumot kereső absztrakciók felé való hajlamosságát érti.²

Ezek végeredményben csak nevek, csak idézett tanuk s döntő erővel inkább tanuvallomásuk bírna. De ezeknek a vallomásoknak, mi több, konfesszióknak terjedelmes jegyzőkönyveit megtalálhatja bárki műveikben. Itt mint koronatanuk szerepelnek, akiknek neve már saját helyzeti energiájuknál fogva döntő jelentőségű.

* * *

Milyen szerep jut a mi irodalmunkban a metafizikának? Igaz-e a vád, amely széltében-hosszában a magyar irodalom metafizikátlanságát hangsúlyozza, sőt tovább megy és egyenesen a magyar lélek metafizikátlanságáról beszél. Nálunk szinte közhiedelemmé kezd válni, hogy a magyar lélek világos, tárgyias józansága, népünknek csak a kézzelfogható valóságok iránt fogékony szelleme alapján idegen minden «ködös miszticizmustól», minden «légüres térben mozgó spekulatív metafizikától», minden homályos hermetikus irracionalizmustól. A magyar szellemet szerették mindig a francia mellé állítva, mint a logikus racionalizmus képviselőjét szembe állítani az elvontságokra, a romantikus csapongásra hajlamos germán fajtákkal szemben.

Hogy ez lényegében nem így van, elég rámutatni a magyar népmese-költészet csodálatos gazdagságára, ősi mondáinknak, sőt később a történelmi századok folyamán sarjadt mondakincsünknek metafizikai tartalmára. Annyira benne van a magyar népben ez a metafizikai képzelet, hogy még leg-

¹ Az erős érzékiséget itt abban az értelemben kell venni, amelyet Prohászka Ottokár ad neki egyik mély és feledhetetlen néptanulmányában. Prohászka Ottokár: *Diadalmas világnézet*.

² José Ortega y Gasset: *Dezhumanización del arte*.

kevésbé metafizikai hajlandóságú költőink se tudtak elszakadni tőle, ha a néptől átvett témákat dolgoztak fel. Nem is kell súlyosabb és beszédesebb bizonyíték ezen a téren az objektív magyar józanság prototípusának, Arany Jánosnak népi gyökerű balladáinál, amelyekben sohasem hiányzik a népnél még naiv őszinteséggel, a valósággal azonos valórben tartott «csodás elem», amelyet azonban a mindig racionális értelmezést kereső pozitív esztétika, mint a lélek patológikus tüneteit, a betegesen felizgatott fantázia eltévelyedéseit igyekezett megmagyarázni. A magyar néplélek hagyományos vallásossága is ellentmond a metafizikátlanság vádjának. De leghatározottabb cáfolata ez a néplélekbe szilárdan belegyökerezett, abból szinte kiírthatatlan finitizmus, amely mindig ott érezte maga mögött egy iránta személyes hajlandóság szerint jóságos Isten hatalmának védő, oltalmazó, segítő kezét, akihez minden bajában bizalommal fordulhatott. Él még a magyarok Istene, vallotta és hitte minden időben. És legszomorúbb napjaiban is ez a hit adott számára vigasztalást és regeneráló erőt.

És mégis, mikor a leghatározottabban tagadni kell a magyar lélek metafizikátlanságát, mint ősi és természetes faji jelleget, kénytelen-kelletlen is elmaradhatatlan a beismerés, hogy a magyar irodalomban legalább eddig meglehetősen szűk tere jutott a metafizikának és irodalmunkban csak szórványosan és kivételesen találkozunk metafizikai elemekkel.

A tagadás és beismerés között szöges ellentét van. Egy alapjában metafizikai hajlandóságú léleknek általános elzárkózása éppen szellemének és képzeletének alkotásai terén a metafizikától, legalább is igen paradoxonnak tetszik. Hogy lehet az, hogy az a képzelet, amely naiv és ősi hamisítatlanságában szerette és kereste a természetfölöttit, legkiválóbb szellemeinek legértékesebb alkotásaiban annyira hozzárögződött a sokkal szűkebb távlatú természetes valósághoz? Erre az ellentétre kell és lehet is magyarázatot találni.

Fontos, sőt talán döntő körülmény az, hogy Magyarország, mikor a Duna-Tisza völgyében hazát talált és állandóan megtelepedett, első nagy királyának bölcs előrelátásából csatlakozott a nagy nyugati keresztény kultúrközösséghez. Ezzel itt a nemzet lelkében nagy erjedés kezdődött. Míg az új kultúra elemei felszívták és átdolgozták a régi maradványait és saját gyökereikkel erősen és szervesen meg tudtak kapaszkodni az egyetemes néplélek mélyeiben, idő telt el, amely egyáltalán nem kedvezett a teremtető képzelet termékenységének. A képzelet tanácstalanul vergődött még nyugat és kelet között. Nem volt forrása, ahonnan merítsen. A régi források kezdtek elapadni, kiszáradni. Az újak még nem voltak elég meghittek számára. Tehát éppen abban az időben, amikor Európában már gyönyörű virágokat hajtott a skolasztikus metafizika az irodalomban, a magyar kultúra még csak járni tanult s mikor már a maga lábára állt is, sokáig nem merte elereszteni annak a latin irodalomnak a járőszalagját, amelybe kapaszkodva első bátortalan, imbolygó lépéseit megtette.

Egész középkori irodalmunk, az egész magyar nyelvű kolostori irodalom a latin függvénye. Eredetiséget, a magyar génusz belülről kitermelt alkotásait hiába keressük. Még nyomuk is alig csillan meg, ami ebből a korból ránk maradt. A Gestákat kivéve, amelyek szintén nyugati divat szerint igyekeztek megfésülni a magyar hagyományokat, alig tekinthetők egyebeknek, idegen szövegek fordításánál. És mégis igen fontos szerepe van a középkori magyar irodalomnak, még irodalmunk metafizikai tartalmának szempontjából is.

Ez az irodalom rendkívül fontos nyelv és stílus fejlődési szempontból. «Fejlődéstörténeti jelentőségét tekintve, csak a XVIII. századvégi megújulás fogható hozzá, mely époly kezdeményező a profán, világi európaiság nosztrifikálásában, mint emez a vallási szellemű európaiságában. A mag idegenből való : faji lelkiség, történelem, tömegek és lángelmék dolga lett a palántának idővel hazaivá egyénítése.»¹

Ez a középkori magyar irodalom készítette elő, formálta meg és tökéletesítette a magyar nyelv készségét, simulékonyságát, sőt gazdagságát a metafizikai fogalmak kifejezésére. Ebben a kohóban született meg az az igazán magasra fejlődött nyelvkincs, amelyet a legelvontabb és legaprólékosabb logikájú skolasztikus spekulációk sem tehettek már kemény próbára s amelyhez még a nyelvújítás után is jól esik visszanyúlnunk, ha vallásos megindultságunkat művészien, melegen és bensőségesen akarjuk megszólaltatni. Egyik egészen kivételesen metafizikai misztikus szépséget is tartalmazó regényünk, a «Szűzmáriás királyfi», a székely tájszókincs mellett szintén merít ebből a bőségesen és kristályosan buzgó nyelvi forrásból. «Az elvonttal, a testfölkötivel folyvást találkoznia kellett az irodalmivá fejledező nyelvnek, ha nem a maga tiszta gondolati mivoltában, hát példázatosan, sejtelemszerűen minden konkrétum mögött. A középkor allegorizáló hajlama, mely a földi dolgok képe, színe és személye alatt azoknak «erkölcs vagy lélek szerint való értelmét», jegyzését kereste, példák ezreivel szuggerált és jelképezett erkölcsi igazságokat és dogmát, szövegek, mondások közvetlen értelmében egy belsőbb misztikum után kutatott, «hasogatván», «magyarázván és kifejtőgetvén ő beliből»: épúgy rányomta bélyegét a nyelvre, mint a skolasztika stílusképletei s különösen az elvont fogalmak és viszonyítások szó- és formakincsének gazdagítására ösztökélte.»²

A Mátyás udvarából elinduló humanista latin civilizáció új utakat egyengetett volna a magyarság lelkében is. Talán ez lett volna az alkalmas pillanat, hogy a középkor legnagyobb költője, Dante, megtalálja az utat hozánk. Ez csak jóval később történt meg s akkor is közvetett úton, már hanyatló hatásokkal. De közbejött a török áradat. Új és véres barbarizmus küzdelmes korszaka részben letaposta, részben a perifériákra szorítva elszigetelt dara-

¹ Horváth János : A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Magyar Szemle Társaság kiadása.

² Ugyanott.

bokra tépte itt az ötszáz éven át felépített kultúrát. Jött a reformáció, amely a lélek metafizikai lendületének kiteljesedése helyett párttusák izzásában lobbantotta ki a vallásos érzések hevületét s az úgynevezett «evangéliumi szabadság» jegyében a racionalista metafizikátlanság úttörőjévé vált.

A spanyol misztikusokat a vallásháborúk hadjárásos véres, üszkös romokba roskadó Európája választotta el tőlünk. A XVII. század új vallásos spiritualizmusa, amely Angliában, de különösen Franciaországban kifejlődött, mindaz ami a Port Royal végső janzenista kicsengését és Pascalt megelőzte, vagy vele szemben állt, a Szent Ágoston szellemében kiteljesedett új katolikus humanizmus, Lallemon, Chantal és Szalézi Szent Ferenc miszticizmusa alig-alig talált ösvényt hozzánk az úttalanná vált Európán keresztül. Azért a szellemi kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen nyugattal. Az olasz univerzitások s a reneszansz szelleméből kisarjadt nagy olasz nemzeti irodalom ezekben az időkben kezdte nálunk éreztetni hatását. Dante az új epika közvetítésével jutott el hozzánk, Petrarca és Aeneas Silvius, Ariosto és Tasso ihletik meg a XVI. és XVII. századbeli magyar költőket s a metafizikai átlelkedültség nem hiányzik Balassa Bálint mélyen zengő vallásos lírájából, Rimay János és Szenci Molnár Albert istenes énekeiből. Zrínyi Miklós nagy keresztény éposza pedig metafizikai elemekkel átszőtt s mély vallásos meggyőződés hevületéből fakadt költemény.

Döntő súllyal esik azonban irodalmunk egész irányzatának kialakulására, hogy irodalmi életünk első megpezsdülése, a hódoltság és szétdaraboltság, a török uralom elleni százados harcok s a függetlenségi küzdelmek elpihentével az erőgyűjtés meglehetősen meddő letargiája után az ország területi egységének helyreálltával, a szellemi energiák új, termő nekibuzdulása az *európai felvilágosodás racionalizmusába kapcsolódik be*. Ahogy nyugatról kaptuk a kereszténységet, épp úgy nyugatról jött a racionalizmus is, amely mint mindenütt, nálunk is a materialista szemlélet úttörőjévé vált és eláradt egész irodalmunkban is.

Egészen a XIX. századig csak íróink vannak, de irodalmunk és irodalmi életünk a szó igaz értelmében nincs. *Mikor a magyar irodalmi élet megszületik, akkor Európában már diadalát üli az úgynevezett «felvilágosodás», amely hadat üzen minden metafizikának s a természetfölötti jelenségeknek csak mint káprázatoknak és illúzióknak vagy hamis tartalmatlan, üres allegóriákká merevült ornamentikának, a stílus artisztikus elemeinek ad polgárjogot az irodalomban.*

A romantikával együtt áramlik be hozzánk annak a természetrajongó naturalizmusa, eruptív forradalmisága is. Metafizikai tartalma, amely nyugaton még Hoffmanntól Brentanóig úgyszólván minden nagy képviselőjénél remekműveket teremt és csaknem megtalálja visszafelé az utat Eichendorfon és Novalison át Calderon közvetítésével a spanyol misztikusokig, nálunk úgyszólván egészen elhalványul. Alig van költőnk, akinél szórványosan félénk nyomaira bukkanunk, mint Berzsenyinél vagy Vörösmartynál; náluk is

talán csak azért, mert a költő lánglelke nem tűrheti a természetszabta szűk korlátokat, hanem ösztönösen érezve magasabb és fenköltebb származását, öntudatlanul is kitör a láthatóság és megfoghatóság véges régióiból.

Paradoxul hangzik, mégis azt kell mondani, hogy a romantika egyengette nálunk az útját a népies és nemzeti irodalom klasszikus realitásának. Byron és Heine megtanították rá a költőket, hogyan kell levetni a költői nyelv megmerevedett, ünnepélyes szólamait, hogy kell a költemény szavait könnyeddé, konvenciótlanul közvetlenné tenni s hogy lehet a próza lomposságait, esetlenségeit is költőivé szépíteni és nemesíteni. Belevágott ebbe a népi elemek költői érvényesülésének egyengetése, ami nemcsak tárgyi és tartalmi gazdagodást jelentett, hanem jelentette a népköltészet nyelvi egyszerűségének és közvetlenségének hatását. A nyelv prózaiságának hatása rányomta bélyegét a tárgyakra is. S a reális hétköznapi élet nyelve szinte önkéntelenül kívánta a hasonnemű tárgyakat, sőt a véletlenül felvetődő metafizikai témákat is teljesen kivetkőztette lényegéből.¹

Nálunk azután a polgári és népies nyugati realizmus erős racionalista színezetet kap. Így született meg a népies nemzeti irodalom, amely véletlenül — vagy talán mert a megújulás lendületének teljes sodrású derekára esik —, néhány egészen kivételes tehetség egyidejű megjelenésének szerencsés adottsága révén a magyar irodalom klasszikus aranykorává válik. A magyar irodalom legnagyobb kora, Petőfi, Arany, Tompa, Jókai, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Gyulai Pál kora egyben legmetafizikátlanabb korszaka is irodalmunknak. Petőfiben ugyan lehetetlen elnyomni a csapongó lélek szárnyalását. Forrongó fantáziája a saját realitásának nyögéből is megtalálja az utat a kozmikus víziók és a vateszi sejtelmek felé. A János vitézben is kénytelen átvenni a népképzletnek egész metafizikai világát, bár érezzük, akár mennyire sikerült is a hang naivságát megőriznie, hogy ez nem belülről fakadt, hanem külső dekoráció.

Jellemző, hogy ennek a kornak, Madáchot leszámítva, alig van jelentősebb katolikussága. Aki van is, alig juttatja ezt érvényre költészetében. Alkalmazkodik az általános irányzathoz, együtt úszik az áramlat sodrával.

¹ Metafizikai igazságokat csakugyan nem lehet prózaibb, metafizikátlanabb nyelven kifejezni, mint teszi például Székely József a «Székely dalok»-ban :

Azt gondoljátok meghalunk,
Nem igaz a, nem igaz a !
Nincs a természetben halál
Élet mindig, mint valaha.

Persze alakot cserélünk
Mint valami mosott ruhát. —
Mosóné és mosott ruha
Az is változtatja magát.

Ez már nem metafizika ; hanem csak a metafizika paródiája. (Szerb Antal : Magyar Irodalomtörténet.)

Aki mégis hangot mer vagy tud adni metafizikai eszméinek és érzéseinek — Tárkányi vagy Mindszenty — az a második vonalba szorul és a regionális költő szerény rangjával kénytelen beérni, ami talán egyik akadályja is költészete teljes és szabadroptú kifejlődésének.

Egész különös kivétel ebben a korban Madách Imre. Madách Imre ennek a kornak legnyugatibb, legeurópaibb szemhatárú költője s nagy művének, «Az ember tragédiájá»-nak bölcsőjét a költő egyéniségén kívül Goethe, Herder és Hegel ringatták s talán hazai elődei közül Vörösmarty. Madáchot egész egyénisége, kontemplatív és meditáló lénye hivatottá tették a metafizikai problémák feszegetésére és költői kifejezésére. Nála kora költészetének egyik főtartalma, a nemzeti érzés is csak metafizikai összefüggésben nyer értéket. A magyarság külön csak úgy érdekli, mint az egyetemes emberi fejlődés s az emberi hivatás végcéljának munkása. A tragédia annak a nagy belső tusának az eredménye, amelyben az optimista és pesszimista szemléletek harcában egy megnyugtató és felemelő világkép kialakulását keresi. Nem is a kifejezetten metafizikai világból vett alakok képviselik nála az igazi metafizikai elemet. Lucifer, akit az örökkévalóságból emel a földi élet légkörébe, tulajdonképpen a rideg, anyagiás racionalizmus megtestesülése és Ádám, a véges ember hordozza halhatatlan lelkében az ideális spiritualizmust. Éva, a nő pedig egyenesen a síron is diadalmaskodó termékenység egyben, a férfiban küzdő, energiát sugárzó örök lángolás megtestesülése.¹

Képzelnék el most Madách költeményét, ha nem ebben a korban születik. Így is egészen elszigetelten áll korában, ha minden irracionálizmusával sem tudott szabadulni teljesen annak sok racionális előítéletétől. Így is szöges ellentétben áll korával, mely nem tudta igazán megérteni. Még Arany sem érezte át igazán a nagy génusz suhogását, mikor először találkozott vele. Csak egy késő utókor hozta meg Madách számára az elismerést. De ez az elismerés egyben Petőfi mellett juttatott neki helyet a szellem világnagyságai között.

De ez az egyetlen hang akkor kiáltó szó maradt a pusztában s a szegény sztrigovai tépelődő magával vitte diadaltalanul a sírba küzdő kétségeit és kétségtelen bizalmát. Évtizedeknek kellett eltelni, míg a szellem csodálatos pillangója előszáryalt a töredezett, küzködő formák gubójából. Addig itt egy irány nagy tehetségektől segített győzedelmes sikerét csaknem sikerült úgy rámeréven az irodalomra, hogy csaknem időtlen-időig a mozdulatlanság gúzsába kötötték vele. *A magyar irodalom «metafizikátlanságának» egyik főoka az, hogy a népies nemzeti irány, amely egyet jelentett a klasszikus realizmussal, nálunk valósággal megdönthetetlen dogmává vált.* Ez volt az egyedül

¹ Szerb Antal szerint Madách szemében a nő a bergsoni életlendület szimbóluma. A megállapítás sokat rejtő és szemléletes, de kifejezésében nem szabatos, hiszen Madáchnak a bergsoni elméletéről jó félszázaddal előbb fogalma sem lehetett. Helyesen így kellene meghatározni: Madách nője olyanféle metafizikai erő megtestesülése, aminőt Bergson az «élan vital»-ban feltételez.

üdvözítő, a nemzet szellemével rokonnak kizárólagosan elismert, tökéletességben fölülmulthatatlan irány, amelytől eltérni nemcsak költői elsekélyesedést jelentett, hanem félig-meddig a magyarság elárulását. Aki ezzel a dogmával szembe került, az végeredményben még lehetett költő — bár annak is nehezen ismerték el — de semmi esetre sem lehetett magyar. Az, hogy Arany János után jó darabig nem volt vele ekvivalens tehetség, szinte igazolni látszott ezt a dogmát, amely végzettszerűen nehezedett egész irodalmunkra s lassanként belenyomta nemcsak a legsivárabb és legszűkebb körű realizmus «splendid isolation»-jébe, hanem a sablonos középszerűségbe is.¹

Ez a végzet nehezedett rá Adyra is s ez volt a fő csiratelepe a magyar tehetetlenség, a csüggedten lehulló nagyot-, merészetakarás változhatatlan sorstragédiájának. A magyar glóbusz sarát érezte olyan kétségbeejtően lehúzó-
nak, mert nem akarta a fellegekbe eresztetni s magyarságáért is azért kellett ordítva, káromkodva, szinte véresre marjúlt ököllel küzködnie, mert magasabbra, irracionálisabb légkörbe szállt a magyar irodalmi dogmák megengedett szintjénél.

Addig azonban csaknem jól is érzi magát a magyar irodalom ebben az elrejtült józanságban. Alig akad egy-két lázadó, egy-két új idők új dalait sejtető előfutár, akinek azonban épp úgy a keserű magárahagyottság, a fel nem ismert elszigeteltség a sorsa, mint lett volna Adynak is, ha nem feszíti a hivatottság öntudatának fanatizmussá dagadt energiája. Komjáthy Jenő filozófikus lírája, Reviczky Gyula egy-egy fellobbanó magasabbra kívánczása, Vajda János töprengő társtalan pesszimizmusa, az örökkévalóság gyöttrő félelme jelölik a gyér nyomokat, amelyek a «Minden Titkok» verseiig vezetnek.

Ady talán a legmetafizikaibb hajlandóságú költőnk. Még szerelmi szerelensége is, amely erotikumát a szférák végtelenségéből táplálkozó fantasztikummal fűti, metafizikai alapszínezetű. Szinte érzékfeletti érzékiség már ez, amely egy ölelésébe világok születését, szupravitalis létek megtermékenyülését álmodja bele. Vörösmarty és Vajda óta úgyszólván az első költő, akinél az élet tragikus talánya állandó drámai szembefeszültségben áll a halál végzetes rejtélyével. Adynak csaknem valamennyi költeményében ott csirázik ez a sejtelmes, titokzatos halál-szorongás, minden versében láthatatlan rések vannak, amelyeken át a túlvilág félelmes fuvallata és misztikusan fakó fénye szűremlik be. Ez a fuvallat emeli azután túl a realitás szféráin s indítja el a Minden Titkok teljessége felé, kényszeríti arra az ösvényre, amelyen Európaszerte Istent keresi a pozitívizmus farsangjába csömörlött, megigazulást, bensőbb tartalmat, magasabb célokat sóvárgó metafizikai vágy Verlaintól Thompsonon át Rilkéig. Egészen különös jelenség, hogy talán a protestáns Ady

¹ Nem véletlen, hogy ennek a kornak alig van jelentősebb katolikus írója. De ez az irodalmi dogma határozottan harmonizált a protestáns lelki habitussal; leginkább a szintelen, kemény, tiszta formákat kedvelő, a racionális világosságában is rideg kálvánizmussal.

a magyar irodalomban az egyetlen költő, aki legjobban közeledik a nagy spanyol misztikusokhoz, de nem annyira a személyes Istenhez fölsugárzó szerelmes egyesülés vágyában, mint inkább valamely harcos szövetség attitűdjében.

A magyar irodalom realizmusának kemény dogma-jegét megtörte Ady, de az igazi felszabadulást, az olvasztó, fagybontó kikelet melegét és ragyogását Prohászka Ottokár hozta meg. Prohászka nemcsak filozófus, nemcsak az istentudomány hivatott mestere s a hit és erkölcsi buzdítás új Chrisostomos-a, hanem maga is a leghivatottabb s a legszárnyalóbb költő. Végtelenbe lelkendező költészetének varázsa az a bűvös vessző, amellyel fel tudja pattantani a legkeményebbre lakatolt szívek zárját is. Szent Ágoston bölcsessége és Szent Ferenc gyermeki áhítata ölelkezik azokban a himnuszokban, amelyekben valóságban új, gazdag, minden árnyalat sejtelmes szépségének és minden végtelent megnyergelő merészségnek kifejezésére alkalmas magyar nyelvet teremtett. Mintha ő egyengette volna az utat a protestáns Ravasz László számára, de kétségtelen, hogy a katolikus lírának, a magyar metafizikai költészetnek új, eleven virágzását indította el. Azon az úton, amelynek első úttörő lendülettel Ady vágott rést s amelyet Prohászka tett járhatóvá a szigorú dogmatikus katolicizmus számára, Sík Sándor indította el a magyar lírát, hogy a költők egész processzióját vigye magával a magyar metafizikai líra monstrenciáját emelő Mécs Lászlóig.

De a nem szorosan vett katolikus lírából sem hiányoznak ma már a metafizikai elemek, Babits Mihály költészetében lépten-nyomon megcsillannak a természetfölötti reflexiók, bár nem annyira a belső szükség intenzitásával. Bányai Kornél, Juhász Gyula és Reményik Sándor költészete legtöbbször metafizikai átfűtöttségű.

A magyar líra tehát le tudta rázni bilincseit és megtalálta az utat a nagy európai áramlatok élő vérkeringésébe. De mi történik a prózával. A regény formájában is az újabb materialisztikus korok szülötte, szinte műfaji kritériumává tette a metafizikátlanságot. Sokan a regény értékének legfőbb fokmérőjéül azt tekintik, hogy mennyiben tudja csaknem a csalódásig megközelíteni az élet valóságát. Még Dosztojevszkij hatása is igazában naturalizmusának utánzásában nyilvánult meg, de megrendítő miszticizmusa, a művében a realizmussal teljesen egy valeurbe állított metafizikai elemek iránt a nyugati irodalom meglehetősen érzéketlen maradt. Nálunk a klasszikus realizmus aranykorába kapcsolódva még következetesebben érvényesült ez a hiedelem s akár Herceg Ferenc gentry és polgári realizmusát, akár Móricz Zsigmond paraszt naturalizmusát nézzük is, napjainkig uralkodó dogma maradt. Azt senki nem vette észre, milyen békésen összefér a legtitokzatosabb misztikum a legjellegzetesebb naturalizmussal Huysmans regényeiben. Undset a legaprólékosabb realizmus szürke köreiből tudta felrakni a lényegükben metafizikai diszpozíciójú regények legmonumentálisabb három, négy hajós dómjait. De a legpozitívabb életjelen mai kézzelfoghatóságában is teljes vitalitásuk-

ban érvényesülnek a lélek metafizikai erői a regényíró Mauriacnál. Mindezek a jelenségek szinte visszhangtalan süketségre találnak a magyar glóbuszon. Itt legfeljebb stílusokat, előadásmódokat próbáltak átültetni, a mögöttük álló szellemi átalakulás nélkül. Átvettük az expresszionizmust. Kísérleteztünk az új angol irodalom pozitivistá belső monológjaival. De azt már nem vettük tudomásul, hogy kinn újjáéledt a metafizika a filozófiában, a merev materialista világkép az új kísérleti tudomány kutatásai nyomán halomra dőlt és ma már a természettudomány is egészen új utakon jár. A mi süketségünkre természetesen kívülről is hasonló elzárkózással válaszoltak. Nem valószínűtlen, hogy éppen a magyar regény metafizikátlan elhorizonttalanodása egyik oka, hogy a mi íróink oly nehezen találják meg az utat nyugat felé.

Újabb regényíróink közül úgyszólván csak Gárdonyinál jelentkezik olykor bizonyos metafizikai nyugtalankodás, a végső kérdések sejtelmesen teirőmlenek nála itt is, ott is, mint tépelődő reflexiók. De ez tulajdonképpen csak a metafizikai hajlandóság küzdelme egy reálisan megalapozott szellem nehezen oldódó konzervatívságával.

Legújabban Földi Mihály próbálkozott meg a metafizikai regénnyel. A háborúval járó egész nagy egyéni és kollektív lelki megrázkódtatást, a materializmus és sívár önzés csődjéből egy eszményibb és irgalmasabb, a szeretet spiritualizmusától áthatott világ természetfölötti fénye és békéje felé tapogatózó nyugtalanság monumentális regényét próbálta megírni «Az Isten országa felé» című trilógiájában. A trilógia elkészült, a regény mégis torzó maradt. Földi nem tudta magát tisztán átdolgozni egy őszinte élmény spontán realitásával élt metafizikai légkörbe s azok a metafizikai erők, amelyeket megszemélyesít, legtöbbször csak valami fantasztikus gépezet groteszk marionettjeinek hatnak, amelyeket az írónak nem annyira megnyilvánuló mély hite, mint inkább scenikai leleményessége elevenít meg és mozgat. Földi így is értékes és úttörő munkát végzett s talán nem sokára biztosan jár majd az ösvényen, amelyen még egyelőre csak tétován tapogatózik. De eddig ő volt az egyetlen, aki egészen metafizikai alapokra épített regénnyel próbálkozott.

Tagadhatatlan jelenség azonban, hogy a metafizikai elemek már nincsenek olyan apodiktikus merevséggel kizárva a magyar regényből sem és egyre sűrűbben bukkanunk már legalább halvány nyomaikra. Tormay Cecile új nagy regényének belső drámája már egy nagy metafizikai konfliktus. A fiatal erdélyi irodalomban már Makkai Sándornál, Tamási Áronnál fel-fel ragyog a lélek túlvilági erőkkel és hatalmakkal érintkező titokzatos látomásokat termő sugárzása.

Balla Borisz a lélek modern legendái felé orientálódik s a mi társadalmi regényünk számára akarja értékesíteni a szenvedélyek és a spirituális erkölcs összeütközéseiben feszülő drámaiság transzcendens megoldásait. Balla Borisz nemsokára megjelenő nagy művét: «A megsebzett»-et feszülten várjuk, a nagy magyar katolikus regény megszületését érezzük benne.

Az irodalom átalakulásával azonban lépést kellene tartania a kritika spirituálizálódásának is. Mert ha volt valami, a mi eddig a legteljesebben nélkülözött minden metafizikaiságot, úgy ez a magyar kritika volt. Mereven és megrögzötten ragaszkodott a természetábrázoláshoz, mint minden művészi törekvés legfőbb céljához. Mindig a racionalista logika szerint okoskodott és szinte a szörszálhasogatásig következetes volt intellektuális kicsinyességéhez. Mindenben az élet látható realitásait kereste és ami túl volt ezen, azt az imaginárius fantasztikum szigorúbb értelemben irodalmi polgárjoggal nem bíró körébe utalta. Egyáltalában nem volt egyetlen metafizikai szempontja sem s a műben való elmélyedésnek azt az intuitív erejét, amellyel mondjuk Jacques Rivière vagy Charles du Bos kritikai művében találkozunk, nálunk még csak nem is sejtették. Ez a kritika nem is nevelhetett, nem is serkentette az írók metafizikai elmerülésre, a világrend, a lét nagy problémáinak feszegetésére. De az írók új nyugtalansága, az irodalom átlendülése egy a realizmusnál sokkal szélesebb körű totalitásba, új utakra fogja terelni a kritikát s a szellemtörténeti irány felé gravitáló irodalomtudományt, amelynek nem lehet sürgősebb feladata, mint a magyar irodalmi metafizika történetének megírása.

A SZÍNPAD, MINT A MISZTIKA KIFEJEZŐJE

IRTA: HENRY GHÉON

Ha a színművészetnek az a célja, hogy a színpad természetének megfelelően adja vissza az életet, azaz leegyszerűsítetten, összesűrítetten és egységbe foglaltan, hogy stílusában az élet eme visszavetítése oly áttekinthető legyen, amilyen az élet önmagában sohasem szokott lenni — akár jellem-, kor- vagy környezetrajzról legyen is szó, vagy akár a sorsgörbének összeütközések árán való felvázolásáról — akkor megengedhetetlen, hogy ez a totalításra törekvő színművészet elvből mellőze el az embernek Istenhez való viszonyát, az ember alárendelődésének vagy lázadásának, bűnbánatának, odaadásának, az ima és a kegyelem látható és láthatatlan működésének jeleit. *Mert a színpad sok mindent megmutathat, amire a puszta élet nem taníthatja meg az embereket. A színpadnak hagyományos hivatása ez.* És mert eme hivatását napjainkban annyira megtagadja, mert mindinkább hétköznapi események silány pillanatfelvételeire kezd korlátozódni, büntetésből a laposság és az érdektelenség posványába fullad. Mintha a drámaíró egyedüli és legfőbb feladata az volna, hogy kellő rutinnal indokolja meg a szereplők színpadralépését és onnan való távozását, mintha csak ennek a hétköznapi valóságnak kellene legfőbb céljául szolgálnia s egy olyan valóságnak hajszálpontos lemásolása lenne a feladata, mely éppen az élet felületeiről ellesettsége miatt csunya és érdektelen. Egy egészséges színműirodalomnak nem szabad megvetnie azt a teljes szabadságot, melytől a legnagyobb színműírók sohasem rettentek vissza, mikor kényükre-kedvükre kiaknáztak teret és időt, földet és eget, természetet és természetfölöttit egyaránt. S még kevésbé érhetné gáncs a tökéletes szabadságért azt a színművészetet, mely vallásosnak, kereszténynek, sőt katolikusnak nevezi magát.

Mielőtt azonban megvizsgálóknak, hogy van e helye és ha van, mennyiben van a természetfölötti elemnek a keresztény színművészetben, ne felejtsük el, hogy a színművészet mindenestől a vallásnak köszöni eredetét. Éppen eredeténél fogva állott tehát számára nyitva a láthatatlan világ Görögországban, Indiában és a mi Középkorunkban is. Ma azonban a drámairodalom már majdnem mindenütt megfélemedezett ezen eredetéről és a gyökerektől való elszakadás már évszázadok óta tart. Ez a tény azonban cseppet sem vált javára a drámának s mai mélyrezuhantságának egyik döntő momentum a gyökértelenség. Itt-ott elvétve akad ugyan még ma is néhány makacs szerző, aki nem akar belenyugodni abba, hogy a multnak eme megtagadása elkerülhetetlen és pótolni szeretné ezt a hiányt, meg akarná szüntetni a színművészet eme csonkaságát, mely még nem olyan végzetes, hogy teljesen

megszüntette volna benne az újbóli életrekelés utolsó csiráit is. Az ilyen író azonban — legalább is napjainkban — a színpad üzemét tekintve, senem oszt, senem szoroz. Hiszen azt is mesélik, hogy Jules Ferry, a laicizmus egyik nagyszű apostola, végignézte a Saint-Sulpice egyik ragyogó szertartását, teljes komolysággal mondotta ki a következő jóslatot: «Még tíz-husz év és mind-ebből semmi sem marad!» Ő a «mindez» alatt az egész katolicizmust, vallásunk összes hittitkait, pompáját és papságát értette. Jóslatát ugyan tökéletesen megcáfolta az idő haladása, de ő hitt benne, amit mondott. És éppen ilyen vak biztonsággal hirdeti napjaink sok kritikusa és drámaírója, hogy a vallásos színművészet halott.

Az unalomig részeltetnek bennünket ezek a «megfontolt» szellemek kijelentéseikben: «Az emberiség nem fürdik meg kétszer ugyanabban a folyóban. A multat visszahozni nem lehet». A vasút, az autó, a repülőgép messzeragad minket a *multtól a jövő felé* — de ha a jövőnk hasonló lesz a multunkhoz, amint azt a jelek ma már élesen mutatják, igazán kár dicsekednünk nagyszerű előhaladásunkkal. Egy dologról azonban mindenki megfélekedezik. Arról, hogy ma is van az, ami volt, éppen mivel egyszer már volt. Ami volt, annak létezése nem szűnik meg. Mert létezése által egy pillanatra részese lett a lét örökkévalóságának. Isten a Lét maga, mindenkor egyformán szól hozzánk: «Ime, a szavam, a törvényem, az erőm és az örömöm!» Aki hisz benne, az ma úgy, mint tegnap, vagy holnap a lelkiismeretnek ugyanazon szilárdságát, az erény ugyanolyan állhatatosságát kapja meg tőle, mint valaha a legelső Benne-hívők. A szellemi értékek nem vesznek el, nem változnak a börzeárfolyama szerint. És az erkölcsi értékek sem ingadoznak. Sőt. Merjem-e kimondani, hogy a művészi értékek is állandóak, amennyiben a művészet az isteni igazság földrevetülésének, apercepciójának a kifejezése, amit a költő a világrend törvényeiben való elmerüléséből, azaz divinációjából nyer. Bár a kifejezés elkopott, nem szimpla építethon ornans az «isteni költő» kifejezése. A művészet nem is művészet, ha nem tükrözi valamiképpen Istent. Ha másképpen nem, legalább annyira, mint a pillanatnyi életű szappanbuborék, amely megragyogatja lehelletfinomságú gömbfelületén a szívárvány színeit. *Művészetben, erkölcsben, vallásban nincs sohasem halott mult, mert minden pozitivum örök.* És az ember mindig merít ebből a pozitívumból, mert mindig meríthet ebből az örökké buzgó forrásból. A vallásos színművészet újra éledhet, mint ahogy megújulhat és részben éppen napjainkban már meg is újult a lelki élet és az imádság. Ez csak rajtunk és Isten áldásán múlik.

* * *

Ideje volna tehát, hogy a vallásos dráma újra öntudatra ébredjen, hogy átérezze régiségét és méltóságát és hogy újra használatba vegye azokat az eszközöket, melyeknek segítségével egyszer már kifejezte azt, ami benne a leglényegesebb és legmagasztosabb. A drámának nem szabad elveszítenie

az egyszer már elért eredményeket. Főleg pedig azt kell átértenie, hogy virágkorában mekkora hatást tudott gyakorolni népekre és egyénekre egyaránt. Most nem célozom, de nincs is alkalmam rá, hogy pontos mérleget állítsak fel a drámairodalom hatásairól, annyi azonban kétségtelen, hogy a drámairodalom lelki hatásai cseppet sem megvetendők. Senki sem ingathatja meg bennem a hitet, hogy — még pogány korok pogány népeinél is — éreztette hatását erkölcsi és lelki téren az a tragédia, mely Isten felé orientálódott és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy fenntartsa és megerősítse a népek lelkében mindazt, amiben erkölcsi rendszerük minden töredékessége ellenére erkölcsük és törvényeik a magasabb világrenddel megegyeztek. A görög nézőt akaratlanul is megcsapta egy magasabb világrend lehelle, amíg magát Antigonéval azonosítva, szembeszállhatott Creon rideg papirostörvényével vagy amint a szűzzel együtt készült a halálra Colonos berkeiben, miközben annak nem volt már csak az égben bizodalma s az isteneknél túl Istenbe kapaszkodott. Ez az élmény elkísérte a nézőt élete minden pillanatába, beivódott világfelfogásába s megőrizte őt az elaljasodástól. Nyíltan kimondhatom, hogy nem élvezhetnék sem Aristotelest, sem Platont Sophokles és Sokrates nélkül. Hiányoznának Aristoteles és Platon követői is. De akkor csonkán maradt volna Aeropagita Dénes, Szent Ágoston és Szent Tamás kontemplatív gondolatrendszere. Euripides már csipkedti az isteneket. Nála az istenekbe vetett hit — bevallottan vagy leplezgetve — irodalmi fogás csupán. S a nemzet vallásos és erkölcsi színvonala azon nyomban lesüllyed s a görög tragédia napjai is meg vannak számlálva.

A tragédiát örökségként az alig kialakult Egyház veszi át. Az Egyház életének, létének központja dráma. A megtestesülés és a kereszten történő megváltás igaz drámáját naponta megismétli oltárain. Az Egyház nem habozik, hogy ezt a drámát magából kivetítse, láthatóvá, hallhatóvá tegye. E célra fölhasznál időszaki különbséget pontosan kifejező mozdulatot, színt, éneket. Kialakul a liturgia, ami nem más, mint az Egyház központi drámájának valóságos színrehozatala, színre alkalmazása. Az Egyház eretnekségnek bélyegezte azt az elgondolást, mely szerint a testet föl kell áldozni a lélek kedvéért. Az ő álláspontja, hogy a természetfölötti igazság kezdetben csak a testen keresztül juthat el a lélekbe. Ez olyan természetes törvény, melynek eredete isteni. Krisztus is testté lön, nemcsak hogy az Atya igazságosságának eleget tegyen, hanem — talán — azért is, hogy kifejezze a test és lélek szétválaszthatatlanságát, egységét, egymásra utaltságát. Mindkettő megdicsőül egykor. Ne vessük meg tehát az emberek épülését és nevelését célzó azon eszközöket, melyek érzelmeinken keresztül kívánnak hatni. Különösen ne vessük meg a művészet nyújtotta eszközöket. Mert a művészet az érzékelhető dolgok alakítója. Ez áll elsősorban a színművészetre, melyben egyesülnek mind a művészetek. A liturgia színre hozza a kinyilatkoztatott, evangéliumi, apostoli,

szentségekben kifejeződő igazságot. Így nem csoda, hogy a misztérium a liturgiából származik. Nemcsak a liturgia célja az elmélkedés, a kontempláció, Isten meghitt látása. A misztériumé is ez. Mindkettő ugyanazon eszközöket használja föl célja elérésére.

A misztérium sem éri be földi dolgok, földi szenvedélyek és erkölcsök rajzával. Mindent Istenre vonatkoztat. Hroswitha, rajnamenti apáca megírta latinul naiv drámáját. Mi csak ámulunk, esetleg botránkozunk darabjai merészségén. (Mert tárgyuk csodálatos! A sivatagbeli remeték megkísértésének merész részleteit is földolgozza.) Pedig ő csak Isten jóságát, igazságosságát akarja megmutatni. Nincs más célja, mint minket rávezetni arra, hogy a földön állandóan ég és föld ütközik össze. Amint a francia nyelvű misztérium elhagyja a templom belsejét (ahol prófétákat, mint húsból-vérből való embereket jelenített meg, ahol az Okos és Balga Szűzek evangéliumi paraboláját játszotta el), a bejárat boltíve alá húzódik és a nagy téren nyüzsgő nép elé olyan világ maradék nélküli képét vetíti, mely Isten szerint való. Nézzük csak a Valenciennes-beli híres Théâtre de la Passion-t. Milyen is az egy régi rajz szerint? A színpad egyik végén a pokol torka. A másikon a templom fölé emelkedve, hol a szent áldozat beteljesül, a Szentháromság képe. Ezen a színen születik és hal meg korhűen a Mi Urunk. De ezen a színen jönnek el hozzá a vigasztaló angyalok is. Itt járnak, kelnek az emberek között, mint Isten kegyelmének hordozói és követői.

Egyik ilyen drámában a szerencsétlen Guibour elkövette azt a meg gondolatlanságot, hogy meggyilkoltatta vejét. Így akarta valami gyalázatos rágalomnak elejét venni. Most a máglya vár reá. Ekkor Istenhez, Máriához fordul. Imája oly bűnbánó, oly alázatos, hogy megnyitja az eget. Most beláthatunk a mennyei seregek közé.

Krisztus:

Anyám, Anyám, most e helyen
Szálljunk le a földre,
Guibour zokog bűnét bánja
Váltságom most felajánlja,
Nem hagyhatjuk cserben.
Téged hív ő, hozzád kiált,
Oldjad meg a tűz hatalmát,
Ne engedd, hogy bántsák,
Kegyelmed palástját
Bocsásd le a földre.

Miasszonyunk:

A segítségre kész vagyok, fiam,
Föl hát Gábiel, ne késlekedjünk,
És te, Mihály, te szintén tarts velünk
Énekeljetek gyógyítón, lágyan.

Az égi sereg most a földre száll s védelmezően burkolja körül a halálra-
szánt asszonyt.

Miasszonyunk az angyalokhoz:

Arkangyalok, most a tüzet
Fujjátok el róla,
Védjétek meg, hű volt hozzám
Tekintetét szegezte rám
Rettentő nagy kínban.
Ne félj Guibour, állj meg bátran,
Bántalom nem érhet nálam
Mert eszedbe jutott fiam
S Ő könnyörül rajtad.

Guibour:

Megmentesz hát, nyomorultat,
Tűzre hánytat, bűnben fáradt
Megtévedt leányodat?
Váltságomat hogy törlesszem?
A vezeklés hogy görnyesszen?
Boldogasszony Mária !

A meggyilkolt sógor bátyja és unokaöccse hiába serkenti a hóhért, hogy
magasabbra szítsa a tüzet, Guibour sértetlen marad s a felcsapó lángok nem
érik el.

Miasszonyunk:

Tenéked tűz, parancsolom,
Lángod erre ne lobogjon,
Ez asszonyban kárt ne tégy.
— Én kedvesem, kapj erőre.
— Visszatérek most az égbe,
Uram, Jézus, Teveled.

Mihály:

Parancsodra készen állunk,
Boldogságos Asszonyunk,
Guibour szabad, tűz nem bántja,
Dalom Gáborral felszántja
Az emberek szíveit.

Igy menekül meg Guibour, így éltünk meg egy csodát és tekintettünk
bele annak titkos hátterébe. Átéltük a bűnbánat és az ima csodálatos erejét,
megláttuk az Isten-szötte szőnyeg jobbfelét, mi, akik csak a fonákját szoktuk
látni. Guibourból szent lett, akit Isten elragadtatásba ejt, mielőtt a kolos-
torba lép: Isten kegyelméből misét hallgat, anélkül, hogy átlépte volna
szobája küszöbét.

Guibour:

Elöttem a csodás szentély,
Szűzmáriám, hová vittél
Engem, bűnös lányodat?
Szentjeid közt, ornátusban
A királynő te vagy ottan
S Fiaid mondja a misét.
Szűzanyám, most megértelek
Kegyelmeddel im betelek
Halálig szolgálód leszek
S járok égi nyomodon.
Lélekben hallgattam misét.
Bűneim engesztelését
Engedd felajánlanom.

Ez a darab tucatdarab. Hagyományos eszközökkel dolgozik. De van benne valóság. És hagyományos része is csak azt a célt szolgálja, hogy érzékeltesse a lelki valóságot és hogy emlékeztessen minket arra, hogy a lelki valóság mindenkor és mindenütt magyarázata, alátámasztója az érzéki valóságnak (eltekintve attól, hogy Isten áttöri-e, vagy sem a csodával az önmaga elé szabott törvényeket). Kérdés most már : jó ez így, vagy rossz? Ugyanilyen hagyomány uralkodik a plasztikus művészeteken is, de azért senkinek sem jut eszébe, hogy ez ellen tiltakozzék. A szobrászat, a festészet habozás nélkül öltözteti érzékelhető formába a legkevésbé testi valóságokat is, mint az Atyaistent és a Szentlelket.¹

Vajjon mit gondolt magában ezen «csodák» közönsége? (Ilyen fajta darabot ezerszámra adtak elő). Valószínűleg azt, hogy Isten örködik és nem felejtkezik meg az emberekről. Hogy hozzá fordulhatunk, hogy fölemelkedhetünk hozzá. Ne gondoljuk e hallgatóságot ostobábbnak vagy együgyűbben naivnak, mint amilyen tényleg volt. Nagyon jól tudta ő is, hogy az Atyaisten nem holmi őszszakálú bácsika ; az ördög sem volt számára vasvillás, szurokfekete, kutyafejű szörnyeteg. A Pokol tátongó torka szimbólum, mely csupán arra jó, hogy emlékeztetünkbe hozza : van és elnyelhet minket. Ennyi a fontos és nem a többi.

Minél jobban eltávolodik anyagba merült és anyagot imádó civilizációnk a lelkiségtől, annál inkább nyilvánvalóvá lesz azon törekvése is, hogy a lelki valóságot elanyagtalanítsa, dematerializálja. Ez számára kitűnő út ahhoz, hogy azután ne kelljen benne hinnie. Ezért nem törődik korunk már sem a szimbólumokkal, sem az allegóriával, sem a tiszta «jelképpel». Pedig ez volna

¹ Megjegyzendő, hogy megengedhető a kezdőknek, sőt még előnyükre is válik, ha van némi izlésük a képek iránt és élvezni is tudják azokat. Ez Istenhez tereli gondolataikat . . . (Keresztes Szent János II. k., 38. fej.) Ezért illő mindenkor, hogy kihasználjuk és újra áttüzesítsük vele langyosságukat . . . (Ibidem 34. fej.)

az egyedüli mód rá, hogy az imán és a szentségi áldozáson kívül belénk szűrőd-
hessenek azok a látszólag elvont igazságok, melyekből táplálkoznunk kellene.
A naturalizmus annyira megmételyezett minket, hogy színpadunk már alig
alkalmaz szimbólumokat. Ez pedig nagy hiba részünkről. A középkor szín-
padán szabadon mozogtak — testet öltött lelki tulajdonságokon kívül —
a gondolatok, a lélek képességei, a bűnök, az erények, a szentségek is. Az
ilyen előadásnak nem kellett éppen mindig unalmasnak lennie, hiába is mondják
ezt. Én magam is élvezettel alkalmaztam a színre és adattam elő jó pár éve
az Atelier színházban, a Notre-Dame színtársulattal azt a régi flamand misz-
tériumot, melyből az angolok az ő Everyman s a németek a Jedermann darab-
jukat dolgozták át. A flamand misztérium címe : Elckerlyc (vagy Bárki úr).
Vagyis Bárki közülünk, mi valamennyien, Akárki. A teljes cím : Bárki üdvö-
zülésének tükre. Az alcím meg a következő : Hogyan hív Isten minden embert
számadásra.

A tartalom közismert, papíron semmitmondónak látszik. Mikor a
színpad életre kelti, oly drámai erővel hat, hogy nem marad el Macbeth
drámaisága mögött. Mi franciák, úgy adtuk elő a darabot, hogy Akárki modern
ruhában ágált általánosságban tartott háttér előtt, míg a szimbólikus alakok
szoborként ültek talapzatukon, dús, ragyogó ruhában. Így Akárki szármalmas
semmivé zsugorodott össze a Szentségek és Erények színpompájához képest.
A színdarabot lépcsőzetesen tagoztuk. Akárki megindul, hogy keresse üdvö-
ségének útját. Nemes hölgyek emelik őt magasabb szférába, az örök válto-
zatlan valóság világába. Közönsége vele együtt emelkedik magasabbra. Meg-
figyeltem, hogy senki sem vonhata ki magát az Erény mozdulatának hatása
alól, mellyel fölemelkedett, miközben Akárki bűnéért vezekelt. Minden ostor-
csapás újabb, újabb életerőt adott neki. Pedig előadásunk nem volt más,
mint katekizmusunk egy ágazatának a színre alakalmazása. De e tartalmat
színes mozdulatokkal, formával és ritmussal, vagyis a művészet legáltaláno-
sabb eszközeivel juttatta kifejezésre.

Nem tudom eléggé hangsúlyozni — ezért is bibelődtem annyit e példá-
val — mennyire nem lehet egyazon mértékkel mérni a profán színművésze-
tet — abban a formájában, amint azt a renaissance hagyta ránk örökölni,
beskatulyázva az anyagi valóságnak szűk karádjába — és ezt a színházat.
Mert ha van hely, mely kiválóan alkalmas az élet lelki oldalának megelevení-
tésére, úgy bizonyosan a színpad az. A színpad rendelkezik olyan hagyományos
eszközökkel, melyek segítségével testi, kézzel fogható formában jelenítheti
meg a pusztán lélekben végbemenő történeteket. Ne áltassuk magunkat.
Nem igaz, hogy durva a láthatatlan valóság ezen megjelenítése és testté
válása. Nem igaz, hogy csupán primitív, kultúrátlan, kritikai szellemet nél-
külöző nép élvezheti az ilyesmit. A salzburgi dóm elé nyaranta tömegek
érkeznek, akik élvezik a német Elckerlyc, a Jedermann történetét. (Hugo von
Hoffmansthal átdolgozásában, Max Reinhardt rendezésében.) Láttam, hogy

szakértők és dilettánsok egyaránt sírtak ott. Ha a színpad mindenütt újra tudatára ébred ezen elvesztett hagyományának, mely éltető eleme, akkor majd el tud velünk fogadtatni mindent.

Előszedek egy másik példát a spanyol színműirodalomból, hogy megértessem, micsoda lehetőségektől fosztja meg magát a mai színpad. Remekműről lesz szó, melyet azonban nagyon kevésbé ismernek. Szerintem Shakespeare legremekebb alkotásaival egyenértékű az *El condenado por desconfiado*. (Aki kicsinyhitűségéért kárhozott el.) Mikor Tirso de Molina megírta ezen darabját, nem akart mást, minthogy érthetővé tegye számunkra a folyton ható kegyelemről szóló katolikus dogmát. Két ember áll egymással szemben: Enrico, a bandita és Paulo, a remete. Sorsukban a világ erői mérkőznek meg: az embert rossz, vagy jó felé, pokolba vagy égbe sodró erő: ördög és angyal. Az író nyílt kártyával játszik. Tanulságát nem kendőzi el bölcs ál-óvatossággal. Felvonultatja emberi és egyéb szereplőit s címkéiket a nyakukba akasztja. Egymáshoz közelíti őket, egymásra szabadítja az erőket és kívárja ezen erők reakcióját.

A remete Paulo tíz évi egyedüllét után lélekben meginog. Már nem hisz tiszta szívvel imája, önsanyargatása értelmében. Kétkedik abban is, hogy Isten szereti-e őt. Ily lelkiállapotban már egy álom is elég, hogy végleg össze-zavarodjék. Elkárhozik? Üdvözülni? Isten megengedi a kísértőnek, hogy a kedvező alkalmat kihasználja: angyalként jelenik meg a sziklacsúcson és ráveszi Paulót, hogy hallgasson rá.

A kísértő:

Pauló, Isten meghallgatta imádat.

Paulo:

Ki szól hozzám? Mily vakító fény ez?

A kísértő:

Isten küldött engem, hogy világosságot hozzak neked, hogy az Ellenség föl ne használja rossz álmodat. Menj Nápolyba. A Porta Marinán haladj át, ha meg akarsz tudni, mi sors vár rád. Itt találsz majd egy embert, Enrico a neve. A nemes Anareto fia. Igazi úr, jó megjelenésű, derék növésű. Amint odaérsz, rátalálasz.

Paulo:

És mit kérdezzek tőle?

A kísértő:

Semmit se. Csak nézz és láss.

Paulo:

Te csak játszol velem. Könyörgöm, beszélj világosabban.

A kísértő:

Isten parancsa, hogy nyisd ki jól a szemed. Annak az embernek a sorsa a tied is. (Eltűnik.)

Paulo engedelmeskedik. Anareto fia, Enrico — közönséges bandita. Lépten-nyomon dicsekszik alávalóságával. Így hát Paulo elkárhozik. Búcsút mond a szerzetes életnek. Zsivánnya lesz maga is. «Predesztinálva a pokolra, mindent a földtől vár ezután. Az égtől már semmit.»

Hiába találkozik az Angyallal, ki elvesztett juhát keresi. Nem eszmél rá a burkolt figyelmeztetésre, mely Isten mérhetetlen irgalmáról szól.

A pásztorként megjelenő Angyal:

Báránycám csak nem tér vissza. Talán nem is sejti, hogy gazdája még mindig várja.

Paulo:

És ha véletlenül hozzád visszatalálna, nem üznéd el?

A pásztor:

Bizony nem. Még ha hófehér báránycám koromfeketén jönne is vissza, még akkor sem. Mert fontos csak az, hogy visszajöjjön.

Paulo hallja ezt, de nem érti. Mert hite már nem elég erős. Elköveti a bűnök legnagyobbikát, melyre nincsen bocsánat. Kétségbeesik. Elvágja Istenhez vezető útját. A kegyelem nem érhet hozzá. Megátalkodik. Enrico gázságai közepette is görcsösen kapaszkodik Istenbe. Élteti az az eszeveszett remény, hogy bűnei egykor bocsánatot nyernek. Mély büntudata meghozza számára a bűnbánat egy nagyszerű pillanatát, ezáltal megmenekül. (Nála nem veszett el minden. Mert nem zárkózott egészen gögjébe.) Paulot azonban elnyelik a lángok.

Kevés drámai munkát ismerek, melyben erősebb, ízig-vérig igazabb valóság bontakoznék ki, mint ebben az iskolás, oktató, elvont hangú száraz munkában. Ennek oka az, hogy szerzőnk — ki élete vége felé maga is szerzetbe lépett — hitt. Igazán hitt az Angyal, az Ördög lényegében, épúgy mint Paulo remetében és a zsivány Enricóban. A természetfölöttit érzékeltető festmény sem hideg vagy merev, csak abban az esetben, ha a festőből hiányzik a hit. Mert nem elég a képzelet játéka. Meggyőződésre van szükség. Ettől kap az alkotás életet, forró izzást. Irjanak igazán hívő emberek színdarabokat, akkor megeleveníthetik az eget magát is.

* * *

Spanyolországban a vallásos színművészetet a teológia szenvedélyes szeretete, a misztika évszázados gyakorlása és tudományos művelése virágoztatta fel. Így jönnek létre a vallásos drámák, amelyeknek spanyol neve: «autos sacramentales». A nagy században, a XVII. század elejétől kezdve száz meg száz ilyen darabban robban ki és csordul túl mindaz a feszülő erő, ami fölhalmozódott abban a népben, melynek tápláléka — társadalmi rétegződése szerint közvetetten vagy közvetlenül — nemcsak Szent Ignác, hanem

Szent Teréz és Keresztes Szent János is. E két utóbbi írásaiban az Énekek Énekére emlékeztető képgazdagság beszél a Szentlélek titokzatos munkájáról a lélekben. Varázsos, sodró erejű írások ezek. A Belső várkastély, a Szerellem lobogó lángja kezdetben jelkép csupán. Később létező valósággá válik. Dologgá, mely egyenértékű azzal, amit kifejez. Érezzük ezen élő láng perzselését. Körüljárjuk e lelki kastélyt. E szentek írásai csak arra várnak, hogy végre színre kerüljenek. Lehet, hogy ez már meg is történt. Biztosan nem állíthatjuk, hiszen majd semmit sem tudunk Spanyolország mérhetetlenül gazdag vallásos dráma irodalmáról. Tirso és Cervantes, Calderon és Lope de Vega tollából számtalan «autos sacramentales» került ki. Ünnepeken szekereken vonultatták fel az alakokat, mint még ma is Sevilleben, a Passio szereplőit. Ezen «autos sacramentales» közül néhány megdöbbenően merész. Néhány éve elég erősen támadtak engem azért, mert egyik darabomban: «A szultán leánya és a Jó Kertész» címűben (melynek tárgyát egy flamand énekből merítettem), színrehoztam a megtért lélek szűzies egyesülését Egyetlen Szerelmével. Ha kritikusaim tudnák, hogy most kétszáz éve Spanyolországban mit mutattak be a népnek a tereken? A Léleknek és az Istennek nászéjszakáját — tökéletesen alkalmazkodva szavakban, mozdulatokban, járás-kelésben a lelki nász azon leírásához, melyet a fenti két nagy misztikus ad. Ma már nem fogad el senki, még a Pirénéusokon túl sem, ennyire testi szimbolizmust. De lehetetlenség volna-e másfajta szimbolizmust keresni? Ez a példa bizonyíték arra, hogy a drámaíró nem rettent vissza a hatás és a közönség épülése céljából attól, hogy a hit legtitkosabb mélyéig szálljon alá, egészen odáig, hol Isten dolgozik s ahol már nyilvánvalóvá lesz. Ez a példa még azt is bizonyítja, hogy az elmélkedő ima azon boldog időkben nem volt oly kivételes valami. A köztudatban élt az Istennel való belső társalgás lehetőségének gondolata. Hogy szívünk mélyén, gondolatainkban Istennel egyesülhetünk — ezt ép oly természetesnek találta az a kor, mint a gyónást és áldozást. A kontemplatív imára törekvőt nem bélyegezték bolondnak, különcnek vagy vakmerőnek. Nem tettek mást, mint elfogadták a szeretetnek azon hagyományos nagy vonalát, mely Éliástól Szent Jánoshoz és Szent Brigittához vezetett. És a színművészet is kivette abból a részét, hogy tanuskodjék az ilyfajta ima lényegbevágóan törvényes voltáról.

Erről a magaslatról a színművészet lehanyatlott. A reformáció és a renaissance közös erővel süllyesztette le a drámát, egyik nemzetnél előbb, a másiknál később, aszerint, hogy mikor ivódott be az illető nemzet lelkébe. Már Shakespeare oeuvre-jében is — bár még teljesen középkori lélek járja át meg át az ő művészetét — csak hallgatólagosan jut kifejezésre a természetfölötti. Shakespeare erre irányuló szükségletét a tündéri elembe éli ki. Pedig kevesen múlik és Macbeth király tragédiája misztérium lehetne, hisz elejétől végéig annyira csak égről és poklról van benne szó. Ez legalább is az én felfogásom. Franciaországban a «confrères de la Passion» (színjátszó társulat) bukásával

föl kellett adni azt a reményt, melyet a keresztény drámai művészet késői, bár legkiválóbb sikerei támasztottak. A vallásos színművészet három századon keresztül emelkedően volt, míg végre Gréban elérte legmagasabb pontját. Polyeucte nem nyújt kárpótlást az elvesztettekért. Spanyolországban már nem sokáig adják elő Calderon «Nagy világszínházát». Itt Isten, a legfőbb drámai szerző, meghívja eucharisztikus lakomájára összes színészeit, mindazokat, kik a földi élet drámájában jól megállották helyüket, de kiutasítja a méltatlanokat, a ripacsokat, a rossz színészeket. Az a dráma, mely az emberi élet központját képezi, már leesorult a színpadról. A színpad emberivé, sőt mihamarabb annyira emberivé válik, hogy ez már nem is emberi. Mert Isten az egyedüli biztosítéka az ember emberi voltának, értékének és nagyságának. Ha mellőzik ezt a biztosítékot, a viszonylat ember-telenné fajul.

A mi korunk, melyről méltán mondhatunk sok rosszat is, egyben meglepetést hozott nekünk. Megkísérelte, hogy halottaiból föltámassza azt a színművészetet, mely még Istenen csügg s melyben a természetfölötti elem újra szóhoz jut.

Karácsony éjtszakán Violaine karjaiban megelevenedik Mária fia,¹ Dona Prouhéze hangosan felelget őrangyalának.² Nem túlozok, midőn ezen jeleneteket tartom «A Selyemcipő» és «Az angyali üdvözet» legszebb részeinek. Itt a lélek tökéletesen elmélyedhet a világ megvilágított misztériumába. A háború óta vagy harminc darabban magam is megpróbáltam, hogyan fejezhetném ki a színpad nyújtotta lehetőségek segítségével Isten lélekformáló hatását, mellyel minket alakítani méltat. E kísérleteimben érzékeltetni próbáltam azon együttműködésünket, mellyel kegyelmére reagálunk; azt a titokzatos pillanatot, mikor lelkünk az Ő pillantásával összetalálkozik. És azt tapasztaltam, hogy a legnagyobb tetszést, a legbiztosabb hatást, azon jelenetek váltották ki a közönségből, ahol Isten nyilvánítja ki magát. Nemcsak mint az eseményeket gondviselészerűen irányító Valaki, hanem még inkább, mint a csodatevő, a természet törvényeit számba sem vevő, mámorba ragadó erő. Nézőimet megrázta az a jelenet, mikor Isten követésre szólítja föl Bernard de Menthont vagy Genésziust, a színészt; mikor a gyermek Gilles nyomán gyógyulások, megtérések csodáját fakasztja; mikor Mária közbenjárására visszaadja a kis, Chartresben lakó fecsegő beszélőképességét; mikor Germanie de Pibrac kötényében a száraz kenyérhéjat virággá változtatja; mikor Assisi Szent Ferencet megjelöli a stigma szent pecsétjével és mikor megjelenik a «A szultán leánya»-nak, hogy megmámorosítsa őt.

¹ Claudel: Az angyali üdvözet (Kinyilatkoztatás címen Tevan kiadása).

² Claudel: A selyemcipő. Vigilia könyvek 5. sz. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása.

A szultán leánya:

Királyom, kösd be a szemem. Ne lássak semmit. Ne tudjak magamtól semmit. Csak mondd nekem: «Ez, meg ez van . . .» és én elhiszem, hogy ez meg ez létezik. Engedd el a kezem és mondd, hogy: «Itt vagyok.» És én elhiszem, hogy mellettem vagy. Nem akarok már semmit megérteni, mert . . .

A jó kertész:

Mert . . .

A szultán leánya:

Mert szeretlek, úgy hiszem.

A jó kertész:

Több a hit, mint az ész, de a szeretet több, mint a hit.

A szultán leánya:

És mi több, mint a szeretet?

A jó kertész:

A látás.

A szultán leánya:

Hát látlak téged vagy nem?

A jó kertész:

Látsz. De nem látsz olyan szépnek, mint aminő leszek esküvőnk napján, bíbor-köntösömben, dicsfényemben, ott fenn.

Jegyesem, hitvesem, miattad jöttem ma este ide a kertbe. Nincs szükség kezem érintésére, hogy fölbredjenek a virágok. Lehelletem beburkolja a földet. De te látni akartál. Én szerettelek téged rég. Mikor te még nem is szerettél engem. Hajtsd le fejed. Add kezed. Légy csendben. Vezettesd magad.»

És mivel a leány még kezében tartja virágját, melyet a jó kertész fakasztott szerelmese számára, hozzáteszi:

«Ezt is el kell dobnod.»

A képekben való tanítás sohasem hiábavaló. Mert a kép előbb, megtapinthatóbb, inkább testi valósággal rendelkező. A színpad meg a megfogható, beszédes, élettől lüktető képek birodalma. A közönségre a valóság erejével kényszeríti reá képzelt világát. A való világot behelyettesíti egy másik világgal; a nézőt meg odairányítja, hogy ezen más világ gondolataival gondolkozzék, érzéseivel érezzen, ezen más világ törvényei szerint cselekedjék, éljen. Ha belesodródunk a színház hagyományos világába, akkor bele kell egyeznünk abba is, hogy másként éljünk, hogy bizonyos mértékig megváltozzunk, mássá legyünk. Éppen ebből következik — bármint vélekedjék is erről szkeptikus századunk — hogy a színpadon megjátszott előadás nem múlik el fölöttünk nyomtalanul. A bűnös szenvedélyek előadása nem tekinthető ártalmatlannak. Különösen akkor nem, ha a darab nélkülözi azt a megtisztító igazságszolgáltatást, mely sohasem hiányzik — tisztán emberi értéklésben — a görög tragikusoknál Shakespeare-nél, Corneille-nél, Racine-nál,

és amelyet a szatira mindig föltételez. Porto-Riche, Bernstein, Bataille egy-egy darabja a rothadás csiráját lopja a néző lelkébe, mert ördögi romlottsággal a rosszal való egy húron pendülésen épül fel. Még inkább áll ez Passeur darabjaira, hogy csak öt említsem, ki a legtehetségesebb az újabban modern lelkiismeretlenségük révén hirhedtté vált írók közül. Viszont egészségesebben, bátrabban, egyensúlyozottabban kerülünk ki az olyan darabok előadásáról, hol a rosszat ellensúlyozza a jó, hol a szenvedély akadályokra lel, hol a bűnöst láthatóan sújtja, tönkreteszi örültsége, hol bűneinkre, tévedéseinkre megérdemelt kacaj a felelet. És ha rövidlátó tekintetünk, mely nem igen szokott a látszaton áthatolni, a színpadon hősiességet, hitet, Isten gondviseléseit, csodáit, kegyelme erejét, a Szentlélek hét ajándékát, a csoda örökérvényű világát látná meg, vagyis életünk mindazon tényezőjét, melyek sorsunkat valóban eldöntik és azokat a titkos lehetőségeket, melyek valamennyiünk számára egyformán megnyílnak; akkor talán szegény szemünk mégis csak megőrizné az isteni ragyogásnak és teljességnek, egy-egy kis fölvilágítását. Persze. azzal számolnunk kell. hogy művészetünk korlátolt. De tegyük meg legalább a tölünk telhető. Ha eszközeink hamarosan kimerülnek, azért csak használjuk őket, mert korlátoltságuk mellett is képesek hatást elérni. Egyéni tapasztalataimból vett példákat idézhetnék itten. Átélttem magam is, hogyan ébredtek új, tiszta lelkiéletre iskolák, plébániák és egyesek azáltal, hogy mint nézők, vagy még gyakrabban, mint szereplők vettek részt egy-egy misztérium előadásán. Számukra esemény lett az előadás, mely lelkiéletük kezdetét, ki-mélyülését vagy tökéletesedését jelentette.

Fontos azonban, hogy a színésztől se feledkezzünk meg.

Ha akarjuk, hogy a keresztény színművészet elfoglalja az őt megillető delyet — akkor szükségünk van szerzőkre, de épp így szükségünk van színészekre is. Végül is, a színész hangszóró. Ő közvetíti gondolatainkat a tömeg felé. Nem közömbös tehát, hogy átéli-e a kérdéses darabot? Ha a darab megrázza őt, ő annál nagyobb hatást kelt nézőiben. Mert így ki tudja hozni a darab lényegét: azt a lelkiiséget, mely a darab igazi létalapja. Nem fáradok bele, hogy újra meg újra elismételjem annak a hitetlen fiúnak esetét, aki a «Leakasztott felakasztott» előadásán igazán elimádkozta rózsafüzérét, ahelyett, hogy csak színészkedve lemorzsolta volna. Másik esetem volt az a tizenötéves fiú, kit gépies ájtatosságából «Szent Gilles» szerepe ébresztett fel és ki a színpadon tanulta meg, hogy mi az ima. A hallgatóság is nyer ebből az élményből. Bizonyos, hogy a színész alakítása, megtévesztésig hű lehet. De az őszinte átélés, tehetséggel párosulva, mégis csak igazabb, ellenállhatatlanabb, messzebbre lendítő erő.

Eddig is — most is — sok nehézségbe ütközik törekvésünk. Ami szép, ami jó, az kihívja az ellenkezést. A legnagyobb nehézséget nyilvánvalóan maga a profán színházlátogató közönség okozza. Századok óta nem is ejtették ki előtte Isten nevét. Mert Polyeucte kivétel. Phédra a görög rege álarcát ölti

magára. Athalie és Esther csak a Saint-Cyr nevelőintézet részére íródott. A XVIII. század fittyet hányt Istennek. A romanticizmus a színpadon nem jutott a festőiségnél tovább. Az utána következő elpolgáriasult korszak lemondott a törvényről, a hősiességről, a nagyságról, ennek folytán a lelkiségről is. Maeterlinck kísérlete csak álmodozáshoz vezet. Claudelig semmi, egyáltalában semmi sem történt. Ki sem mutatható, hogy a színművészetnek mennyi kárt okozott a kálvinizmus és a janzenizmus egy olyan országban, melynek vérében van a katolicizmus. Boileau foglalta versbe azt az irodalmi tévtant, melyet gyermekeinkkel még most is bemagoltatnak az iskolák :

«A keresztény hit rettentő misztériumai . . .»

Ez a felfogás bizony elsorvasztotta egyik legéletképesebb szószékünket. Professzorok egymásután következő nemzedéke fogadta el napjainkig Boileau értelmetlen és ostoba vétőjét. Még korunk is nyög súlya alatt.

Törekvésünk mégis tért hódít magának lassanként. Alig pár évtizedes mult után a nagy közönség, mely pedig szokásból vagy nevelése következtében ellenségesen hangolt a lelkiek iránt, szívesen fogadta a «Noé» című darabot, mely 1931-ben került a «Vieux-Colombier»-ben, a lelkes Compagnie des Quinze előadásában színre. Alig lép színre a pátriárcha, máris az éghez fordul, Istennel, mint hozzátartozójával beszélget, engedelmeskedik neki, egyforma alázattal, imádságos lélekkel veszi el kezéből a keresztet és a győzelmi pálmát. És a közönség lelkendezett. Az előadásnak sikere volt. Pedig ez az életfelfogás naivnak, kényelmetlennek és elavultnak tűnhetett föl a mostani színházlátogatók nagyrésze előtt. De elfogadták, ha még nem is éreztek vele tökéletes lelki közösséget. És ez már jelent valamit.

Furcsa, de maga a keresztény publikum is épp elég nehézséget okoz. Hitsorsaink nagy többsége hitetlen tömegek közé keveredve él. Mindenféle emberi szempont válik számára elsődrendűen fontossá. Különböző szofizmák — progresszivizmus, individualizmus és gyakorlati pozitívizmus — mérgezik meg lelkét. Így igényeinek látszólag teljesen megfelel az az érzéki és elszellemtelenített színművészet, melyet elébe tálalnak. Mindennek megvan a maga helye, Isten a templomba való — szajkózza. Még azok is, akik megengedik, hogy Istenről a színpad is beszélhet, óvatosságot prédikálnak. Csak erkölcsi szempontból, csak szociális szempontból essék róla szó. Világért se érintsük a lényegét, mely szükségszerűleg a misztikához vezetne. A természetfölötti sérti őket. Bántja elpolgáriasultságukat. Arra szeretnének szorítkozni, hogy csak a betű szerint higgyenek. Azt hiszik, hogy ezzel már eleget tettek az Egyház iránti kötelességüknek. «Ő, fölösleges túlsókat foglalkozni a hitágazatokkal. Megszemélyesíteni őket — micsoda ízléstelenség!» Szentségtörőnek ítélnék az «autos sacramentales» szimbolikus parafrázisait. A csoda meg túlkívétel valami. Így nem is illik azt színre hozni. Isten pedig nem veti meg a csodát, él vele. Tudja, mi hat ránk. Szent Lajosnak nem volt csodára szüksége, hogy

higyen. De nem mindenki szent. «Tiszteljétek a hallgatást, amibe burkolódunk, míg Istent keressük. Egyedül e csend méltó hozzá,» — mintha ezt mondanák. Ebben mi is egyetértünk velük. Vannak rejtett finomságok, melyeket nem lehet nagydobra ütni. Csakhogy nem mindenki jut el magától a csendhez. Rá kell vezetni az embereket, hogy mi a kontemplatív életszemlélet megszerzésének módja. És a szentek eleven példája ehhez hozzásegítheti őket. Másik ellenvetésük ez: «Meséitekkel aprópénzre váltjátok a hittitkokat. Mesévé alacsonyítjátok a vallást. Lejáratjátok, ha ennyire közel hozzátok hozzánk». Bizonyos távolságot akarnak betartani ezek az óvatosak, de ez az ürügy arra is jó sokaknak, hogy így szépen elfelejthessék az egészet.

Az Egyház vezetői nincsenek ezen az állásponton, bár a papság köréből sokan aláírják ezen észrevételeiket. Az Egyház kezdi elismerni a színház hatalmát. XI. Pius pápa Georges Le Roy-nak a Theatre Français tagjának kérésére megszünteti az interdictumot, mely Bossuet óta a színészeket és a színészetet sújtotta. Ezt a váratlan adódó alkalmat kellett volna kihasználni. Az Association Catholique du Théâtre főtitelendő Gillet atya heroikus vezetése mellett sokat tett a színészek lelki életéért. Magáért a színészetért még nagyon keveset. A Szent Atya mozdulatában hallgatólagosan benne van a jó színpad jótékony hatásának elismerése és az utalás is arra a helyre, melyet Isten tervében a színpad betölthetne. Ez nagyszerű bátorítás számunkra. Hogy e gesztust kellőképp kiaknázhassuk, ahhoz szükséges volna, hogy a papságnak több érzéke legyen úgy általában a művészet meggyőző hatása iránt, hogy végre megértse: az ember anyagiságán rést tör az esztétikai hatás keltette izgalom és a kegyelem e résen besurranhat a lélekbe, miután ez az egyetlen nyitva lévő kapu. Megszámálhatatlan a megtérések száma, melyet előkészített vagy befejezett (azon mértékben, amennyiben emberi alkotás egyáltalában előmozdíthat bármit is) művészeknél vagy műkedvelőknél a Chartres-i székesegyház pusztá látása. Mi más ez a dóm, mint egy nagy középkori misztérium, kivétítve egyszer s mindenkorra ablaküvegei zománcába, köveinek aranyába. Így tanítja a századokat pátriárkáival és szentjeivel, így vezeti őket a forma és a fikció hatalmas szuggeszciója révén a visszavonultságba, az ima kriptájába, hol Istennek már se formára, se fikcióra nincs szüksége, hogy megszólaljon. Ó, mennyire nem vette semmibe Avilai Szent Teréz és Keresztes Szent János az anyag szépségét! Hogy zengetik, hogy hallgatják ezt a szépséget lelki énekeiben! Hisz azt is följegyezték Szent Terézről, hogy táncolt! A szent meg, baezai kolostorában, mártírok történetének jeleneteit játszotta el. Sőt egy karácsony éjtszakán, a Gyermek Jázus szobrát átölelve, még ugrálni is látták. Istennek tetszhetett e játék. Mivel testben-lélekben egyszerre emelte föl két szentjét, egymás mellett, egy karmelita kolostor szegényes kis társalgójában.

Vajjon visszakapja-e valamikor a színművészet elfelejtett lelkiiségének hatalmas katedrálisát? Elég volna, ha a mi korunk legalább némi kísérleteket tenne ebben az irányban.

A MURMAN-VASÚT BALLADÁJA

IRTA: MÉCS LÁSZLÓ

Hány fel nem robbant gránát hullt úgy a harcporondra,
hogy virág nőtt fölé. S míg gyerekraj a goromba
alvó felett viháncolt : sokszor a vigalomba
tizenhét év multán is belérobbsant a bomba.

Látjátok feleim, így halt meg egy cipész
itt Helmecen. Bizony nem volt titán, vitéz :
vitték. S hogy visszajött : mindég robbanni kész
gránát lett a szíve ! Mondom, nem volt csibész!

Hogy megjött a csatákból, ahhoz volt néki kedve,
hogy az apák virányán virágozzék epedve.
És tényleg két kis angyal játszott is ott nevetve,
de a virágok alján gránát volt eltemetve.

Mondom, nem volt csibész : azt hitte, nem beteg
Igaz, orosz fogoly volt és a rengeteg
Murman-mocsár körül biz vért tüsszentgetett
tüdeje s hívta is a mindenszenteket.

Igaz, kétszázezernél több foglyot eltemettek,
míg az országnyi fertőn vasutat építettek
a cárnak ! (Ám Lenin is csinált ily hősi tettet,
midőn hajózható nagy csatornát mélyítették.)

Cipészkénk nem halt ott meg, de csúf maláriába
esett más százezerrel s melegbe, Ázsiába
vitték őket vonatszám, a legtöbbjét hiába :
barmokként belehaltak a nagy orvoshiányba.

Hazajött, vért köpött s a beteg szív felett
viola ég alatt virágot ültetett.
Ma éjjel a tizenhat éve elfedett
betegség hangtalan felrobbsant s vége lett.

Itt fekszik mint egy talpfa. Fent az orosz mocsáron
kétszázezernyi hulla mereng a holdsugáron
sorjában, hátonekve, mint sín-talpfák. Az Állam
robog rajtuk ! Mint vas-szörny rohan a Murman-álom,
Mindég véres mocsáron fut a Történelem !

TESTVÉREK

DRÁMA NÉGY FELVONÁSBAN

IRTA: SÍK SÁNDOR

Sík Sándor most befejezett drámájának egyik legérdekesebb részét mutatjuk itt be olvasóinknak, még pedig a II. felvonás második részét, a 3. jelenet közepétől a felvonás végéig. A cselekmény századunk jelenlegi évtizedében történik egy közép-európai ország egy szocializált gyártelepén, az általános sztrájk kimondásának és a fegyveres ellenállás megkezdésének másnapján. Szín a gyár belső udvara az igazgatósági épülettel. Jobbról nagy kapubolt, mellette kapusfülke, előtte kis pad. Szemben a földszinten a lépcsőházba nyíló ajtó. Balról egymásmellett két szuterénhelyiségbe vezető ajtó. A felvonás alatt át-átmegy néha a színen egy fegyveres munkás. Gyakran puskalövések, néha rövid ideig tartó gépfegyver-kattogás.

Előzmények: Péter, a gyár mérnöke, aki a papi rendből lépett ki, most a gyár ellenállásának vezetője. Éva, a vezérigazgató felesége, szeretné rábírní Pétert, hogy szökhéj meg vele Svájcba. Anna a gyár munkásgondozónője, Péter régi elvtársa, akivel együtt folytatták tanulmányait s együtt dolgoznak ettől az időtől fogva a munkásság ügyéért. A gyár körül kormánycsapatokat vontak össze, amelyeknek vezetője Pál, Péter fivére, de irreguláris ellenforradalmi csapatok is harcolnak a munkásság ellen, a csúkosok.

ÉVA: Csak nem azért akar meghalni...

PÉTER: Azért akarok meghalni, mert szocialista vagyok. Ez tiszta sor. Mert az a nagy történelmi processzus, amelynek a neve világforradalom, ebben a pillanatban úgy akarja, hogy a proletáriátusnak az a jelentéktelen atomja, amely én vagyok, eltűnjék. Most hát csak az van hátra, hogy szépen elbúcsúzzunk, mint jóbarátok.

ÉVA: De hát ez borzasztó! Ez lehetetlen! Nézze csak... Istenem! Mit mondjak magának?... Nézze csak, (hirtelen) mégis csak gondolnia kellene az édesanyjára is.

PÉTER (egy pillanattig rámered, aztán gyorsan föl-alá kezd járni, majd hirtelen megáll Éva előtt): Beszélt vele?

ÉVA: Hogyne. Ő is ott lakik most nálunk a kerti pavillonban. Az egész gyermek-seregével. A napközi otthont kilakoltatták a nemzetőrök.

PÉTER: Nem beszélt rólam? Tudja, hogy maga ide jött? Ismeri az itteni helyzetet? Mit mondott?

ÉVA: Mindent tud. Azt is, hogy magához jöttem.

PÉTER: És... és...

ÉVA: Hogy is mondjam csak?... Nem akartam megmondani, mert olyan furcsa öregasszonyos szavak, ... azt hiszem, nincs semmi komoly jelentőségük.

PÉTER: Hát mondja már, mondja már! Azt hiszi, van előttem valami jelentősebb az anyám szavánál?

ÉVA: Azt mondta, mondjam magának, hogy gyűjtsa már meg a mécsset.

PÉTER: Hát ezt üzenete! Hát persze, mit is üzent volna mást! Ő most is a régi! Ő is a régi!

ÉVA: Van ennek valami értelme?

PÉTER: Persze, hisz maga ezt nem értheti! De ő nagyon jól tudja. Amikor születtünk... én és a bátyám... az édesanyánk egy-egy mécsset gyújtott a nevünkben. Amikor kiléptem az egyházi rendből (alig észrevehetően megrázkodik) akkor eloltotta az enyémet. Azt mondta, addig nem akar látni, míg meg nem gyújtom újra. Szegény, szegény szent asszony! És én nem tudom megvigasztalni, pedig százszor odaadnám érte az életemet. Milyen borzasztó ez!

ÉVA : De hát akkor . . . látja . . . az ő üzenete is azt jelenti . . . ő sem akarja, hogy harcoljon a forradalomért.

PÉTER : Az ő üzenete azt jelenti — ahogy ő mondaná —, hogy térjek meg. Ő előtte nem fontos semmi más. Mert ő azt hiszi, hogy az én mécsem kialudt. (*Kiegyenesedik.*) Pedig az én mécsem ég. Ég és nem alszik el. (*Évához lép.*) A szívem mélyéig hálás vagyok a jóságáért, de nem fogadhatom el. Isten látja a lelkemet, nem tehetek mást, mint amit teszek. Kérem, menjen vissza az anyámhoz és mondja meg neki : azt üzenem, hogy ő lesz az utolsó gondolatom. És hogy a mécsem ég. És hogy imádkozzék értem. De a mécsem ég. Mindhalálig ég.

IV. JELENET.

Voltak. MÁRTON,¹ később ANNA.

MÁRTON (*megjelenik az ablakban*) : Halló, parancsnok elvtárs ! A garázsnál két halottat jelentenek. A támadás erősödik.

PÉTER : Hívd fel a majort, ott van-e János? Kérek jelentést.

MÁRTON (*eltűnik*).

PÉTER (*Évához*) : Azt gondolom, vétek minden perc, amivel tovább időzik a gyárban. Csak a veszedelem nő.

ÉVA (*halkan*) : Ez az utolsó szava?

PÉTER (*gesztussal jelzi, hogy nem mondhat mást*).

ÉVA : Hát végleg el van szánva, hogy megöleti magát?

PÉTER : Ha az Isten úgy akarja, el.

MÁRTON (*az ablakban*) : A major nem felel.

PÉTER : Ó ! Felhívni a második számú kohót. Küldjenek két ügyes portyázót a major felé. Tudni akarom, mi van ott. Nagyon siessenek vissza. Felhívni a gépházat . . . Különben nem ! Magam megyek. (*Évához*) : Jöjjön velem, a gépház-ajtóig elkísérem. Utána kell néznom a löszerszállításnak. (*Kinyitja az első szuterrén-ajtót*). Öt perc múlva itt vagyok.

MÁRTON (*eltűnik*).

ANNA (*sietve jön a hátsó szuterrén-ajtón*).

ANNA : Jaj, de jó, hogy itt találom. Az asszonyok és gyerekek dolgát kell megbeszélni.

PÉTER (*visszalép az ajtóból*) : Miféle asszonyok? Hát vannak még a gyárban?

ANNA : Az utolsó csoport . . . Engem hirtelen elhívtak . . . az első sebesültekről kellett gondoskodni . . . Az a buta Tamás ! Visszatartotta őket. Ma reggel akadtam rájuk. Egyelőre levittem őket a gépházba. Azt gondoltam, hogy Éva kivihetné őket a temetőn át. Mit gondol?

MÁRTON (*az ablakban*) : A második számú kohó jelent. A majorban bent van a csendőrség.

PÉTER : Oda a legnagyobb löszerraktárunk ! Meg kell próbálni az ellentámadást

V. JELENET.

Voltak, JÁNOS, TAMÁS.²

(JÁNOS és TAMÁS *lihegve jönnek jobbról. PÉTER utolsó szavait hallják.*)

JÁNOS : Éppen azt akarjuk. Erősítést kérünk.

PÉTER : És Mihály? Csak nem történt baja?

¹ Munkás, inspekciós az emeleti iroda telefonjánál.

² Munkások.

JÁNOS: Egy kis horzsolás. Az öreg föl sem veszi. De két emberünk ráment a mulatságra. A major tája csak úgy hemzseg a csendöröktől.

PÉTER: De hiszen akkor a bánya... *(Mártonhoz)*: Felhívni a bányát!

MÁRTON *(eltűnik)*.

JÁNOS: Attól félek, hogy a bánya elesett.

PÉTER: Mindegy. Óvatosan meg kell próbálni az előnyomulást. Kérlek bajtárs, eredj azonnal, ezt nem bízhatom másra!

JÁNOS *(szó nélkül el jobbra)*.

TAMÁS: Leszünk ott még többen is. *(János után indul.)*

PÉTER: Az elvtárs itt marad!

TAMÁS: Kérem. Velem lehet eszmét cserélni.

PÉTER: Ez nem eszmecsere, ez kihallgatás. Ön a parancsnoka előtt áll.

TAMÁS: Ó!

MÁRTON *(az ablakban)*: A bánya nem felel.

PÉTER: Gyorsabban megy, mint gondoltam. *(Int Mártonnak.)*

MÁRTON *(visszavonul)*.

PÉTER *(Annához)*: Legyen szíves kérem, ismételje, amit az imént mondott. Tamás elvtárs majd megmagyarázza az eljárását.

TAMÁS: Ó, hát erről van szó! Persze, hogy megmagyarázom! Nagyon is megmagyarázom.

ANNA: Az öreg Máté azt állítja, hogy az utolsó embercsoportot, amelyiknek a kiszállításánál nem lehettem ott személyesen, Tamás elvtárs a kapuban megállította és visszaterelte. Állítólag parancsra hivatkozott.

PÉTER *(Tamáshoz)*: Igaz ez?

TAMÁS: Tökéletesen.

PÉTER: Szóval Ön nem tagadja, hogy megszegte a parancsot?

TAMÁS: Eszem ágában sincsen tagadni.

PÉTER: Tudja Ön, mit neveznek katonai nyelven függelemsértésnek?

TAMÁS: Hallottam róla valamit még a boldogemlékű háborús világban.

PÉTER: Akkor azt is tudja, hogy mi szokott járni érte.

TAMÁS *(élesen a szeme közé néz)*: Azt is tudom.

PÉTER: Tud valamit felhozni a mentségére?

TAMÁS: Ugyan ne farizeuskodjanak! Maguk mind a ketten nagyon jól ismerik a forradalmi utasításokat. Nagyon jól tudják, hogy végső szükség esetében az asszonyok és gyermekek fedezéknek valók, mert a rendőrök a maguk kispolgári szentimentalizmusában a legritkább esetben lőnek rájuk.

ÉVA *(rémülten néz rá)*.

ANNA: Hallatlan! Hallatlan!

PÉTER: Elég. Vegye tudomásul a következőket. Először is: Ebben a gyárban én vagyok a parancsnok, és csak nekem van jogom felsőbb parancsokat értelmezni. És aki valamit másképp talál értelmezni, mint én, azt főbelövetem. Másodszor: Nem ismerem a pártvezetőségnek semmiféle utasítását, amely a szociálista erkölcsnek ezt az arcülését magában foglalná. Ellenben ismerek egy emberfajtát, mely a maga oktalan vérengzései alkalmával csakugyan alkalmazni szokta ezt az undorító taktikát. Azok az urak, akik ilyen utasításokat osztogatnak, azok rubelben kapják a fizetésüket.

TAMÁS *(sápadtan)*: Szóval: főbelövet.

PÉTER *(szárazon)*: Azt kellene tennem. De nem akarom demoralizálni az embereimet. Nem kell tudniok, hogy idegen elem férkőzött közénk. Ellenben jól jegyezze meg: az első renitens szóra vagy mozdulatra én magam lövöm le. Megértette? Ehhez tartsa magát.

TAMÁS : Megértettem. Majd ehhez tartom magam. Elmehetnek? *(Indul jobbra.)*

PÉTER *(Évához)* : Hát lesz szíves magával vinni a gyermekeket, meg a nőket?

TAMÁS *(felfigyel és megáll)*.

ÉVA : Ha úgy gondolja.

PÉTER : Csak az nem világos még előttem, hogy a temetőből hogy küldi szét őket észrevétlenül. Megálljunk csak . . . *(Gondolkozik.)*

TAMÁS : Lám, lám ! Hát nemcsak az erkölcsstelen forradalmároktól kell félteni a gyermekeket?

ANNA *(idegesen)* : Már megint ellenvéleménye van?

TAMÁS : Sőt ! Nagyon is igazat adok a parancsnok elvtársnak, hogy félti őket.

ÉVA *(Péterhez)* : Csak nem gondolja, hogy a katonaság bántani fogja a véd-teleneket?

TAMÁS : Csakhogy nemcsak katonaság van ám a világon ! Azt hiszi, a csíkosok megkérdézik a proletártól, hogy hány éves, mielőtt lepuffantják? Nem ők hirdetik úton-útfélen, hogy a marxistáknak még a magját is ki kell irtani !

PÉTER : Azt hiszem, okosabb lesz megvárni, míg besötétedik. Kérem, menjen hozzájuk és nyugtassa meg őket.

TAMÁS *(szalutál)* : Köszönöm, meg vagyok nyugodva. *(El jobbra.)*

ANNA *(lemegy a szuterrénbe)*.

PÉTER *(Évához fordul)* : Most pedig, igazán búcsúzunk.

ÉVA : Okvetlen el kell mennem? Nem maradhatok itt? Segítenék Annának.

PÉTER : Üzenetet hozott, meg kell vinnie a választ. Aki küldte, várja. *(Fölszól az ablakba.)* Halló !

MÁRTON *(megjelenik az ablakban)*.

PÉTER : Egy fiút kérek !

MÁRTON *(visszavonul)*.

ÉVA *(a kezét nyújtja)* : Gondolja, hogy látjuk még egymást?

PÉTER : Az igazat megvallva, nem látszik nagyon valószínűnek. Köszönöm Éva, amit tett értem, és amit tenni akart. *(Megcsókolja a kezét.)* Adja ezt át édes-anyámnak.

MARCI¹ a középső ajtón jön.

MARCI : Tessék !

PÉTER : Az elvtársnőt elkíséred a pincén át a temetőig. Aztán a vasajtót jól bezárod. Kétszer fordítod rá. A kulcsot nekem hozod vissza.

MARCI : Igenis.

ÉVA : Muszáj?

PÉTER : Muszáj ! Magának is muszáj. Nekem is muszáj. Mindnyájunknak muszáj . . . Az Isten áldja meg. *(Besiet a középső ajtón.)*

ÉVA és MARCI az elülső szuterrén-ajtón el.

VI. JELENET.

ANNA, MIHÁLY, majd PÁL.

A színen egy percig üres, kívül a közelben rövid kúrtszó.

ANNA *(a bal hátsó szuterrén-ajtón kilép. Körülnéz)* : Elment? *(Kinyitja a másik pinceajtót, lefelé hallgatódzik. Könnyebbült sóhajjal)* : Hála Istennek. *(Jobbra indul.)*

¹ Munkásgyerek.

MIHÁLY¹ *(megjelenik az emeleti ablakban, homlokán kötés. Halkított hangon)* : Anna kisasszony ! Anna kisasszony !

ANNA *(visszajön)* : Mi az, Mihály bácsi? Maga van itt?

MIHÁLY : Stráífsuszt kaptam. Mára retablírungra küldtek. Hát most én vagyok a telefonnál. Tessék már mondani, mit csináljak? A főkapu jelenti, hogy valami tiszt jön fehér zászlóval. Már be is eresztették.

ANNA : Hát ezt csak jelentsük hamar Péternek. Nem tudja, hol van?

MIHÁLY : Éppen az, hogy itt van a másik szobában. Nekiült valami tervrajznak, de abban a percben elaludt az asztalnál. Az éjjel le sem feküdt. A múlt éjjel is hajnalig dolgozott. Nincs szívem felköltetni. De ha a kisasszony úgy gondolja, hogy muszáj . . .

ANNA : Hát persze, hogy muszáj ! Várjon, majd én felköltöm. *(Az ajtó felé indul.)*

Ebben a pillanatban PÁL egy kürtőssel megjelenik jobbról, a kapubolt alatt. A KÜRTÖS, Pál intésére, megáll oldalt, a boltív alatt.

ANNA *(egy majdnem teljesen elnyomott sikollyal megtántorodik és a falnak támaszkodik. Halálsápadt. Hirtelen összeszedi magát. Mihályhoz)* : Mégis hagyjuk még szegényt aludni egy kicsit. Majd előbb én beszélek ezzel az úrral. Maga csak menjen a telefonhoz, majd aztán kiáltok.

MIHÁLY *(visszavonul)* .

PÁL *(negyven év körüli, imponáló fellépésű, energikus mozgású katonatiszt, feltűnően hasonlít Péterhez, de arcvonásai keményebbek, egész megjelenése határozottabb. Van benne valami az aggregény katona szögletes mogorvaságából. Szolgálati ruhában van, kard nélkül, kezében fehér kendő. Néhány lépést tesz előre)* : Nincs itt senki, aki elvezessen a parancsnok elé?

ANNA *(előre lép)* : De igen. Én vagyok itt. *(Sápadtan néz rá.)*

PÁL *(megismeri. Megáll, alig észrevehetően megrezdül. Sokáig némán nézi; halkan)* : Erre nem voltam elkészülve. *(Szünet.)* Kérem, vezessen a gyár parancsnoka elé.

ANNA : Meg fogom tenni, de előbb én akarok magával beszélni. Kérem, küldje el a kísérlőjét.

PÁL : Én . . . szolgálati ügyben vagyok itt . . . Nekem . . . a maga számára . . . nincsen mondanivalóm.

ANNA : Annál inkább van én nekem a maga számára. És . . . mindjárt meg fogja látni, hogy . . . magának is lesz mondanivalója az én számomra . . .

PÁL *(a kürtös kezébe adja a kendőt és egész halkán egy szót mond neki)* .

KÜRTÖS *(tisztelőleg és jobbra kilép a színről)* .

PÁL *(Annához)* : Kérem, végezzen velem gyorsan. A küldetésem nem bírja el a halasztást !

ANNA : Alezredes úr, maga engem megsértett !

PÁL : Nem elékszem, hogy elkövettem volna ezt a megbocsáthatatlan bűnt.

ANNA : Régen volt, több, mint tizenöt éve, de az ilyesmit nem felejtí el az ember. Maga akkor egy levelet írt nekem a frontról.

PÁL : Kérem, ne emlegesse a régi dolgokat. Amennyire tőlem tellett, iparkodtam elfelejteni őket. Nem hasznos magának, ha felidézi.

ANNA : Maga engem abban a levélben minősíthetetlen gyanúsításokkal illetett.

PÁL : Becsületes katonaember módjára megírtam, amit gondoltam. Lehet,

¹ Öreg munkás.

hogymagával kiméletlenebb voltam a kelleténél, de a tények néven-nevezése nem gyanúsítás.

ANNA : Rágalmazott. Gyalázatosan megrágalmazott ! És tizenöt éven át képes volt utána hallgatni. De most . . . itt az utolsó alkalom, hogy beismerje tévedését, és, amennyire lehetséges, jóvá tegye.

PÁL : Nincsen jóvátenni valóm. Amit jóvá kellene tenni, azt már nem lehet jóvátenni. Az életemet, amit tönkretett.

ANNA : Én? A maga életét?

PÁL : Az enyémet. És a Péterét. És az édesanyámét.

ANNA : Maga félrebeszél.

PÁL : Maga nagyon jól tudja, hogy mire gondolok. Vagy . . . nem maga az az Anna, akit valamikor szerettem? És aki valamikor, legalább én úgy hittem, engem is szeretett? Aki félig-meddig a menyasszonyom volt?

ANNA : Igen . . . volt idő, amikor azt hittem, hogy szeretem . . . amikor gondoltam is rá, hogy a felesége lehetnék . . . De ez csak igen rövid ideig tartott.

PÁL : Az a rövid idő az én életemben igen nevezetes helyet foglal el. Az az emlékezetes nyár, amit mind a hárman odahaza töltöttünk. Mielőtt maga az egyetemre ment.

ANNA : Én sohasem mondtam magának, hogy . . .

PÁL : Ebben igaza van. Sohasem mondtam. Én én mégis azt mertem gondolni. Voltak bizonyos jelek, melyekből elég merész és . . . elég ostoba voltam, bizonyos következtetéseket levonni. Akkor még nem tudtam, hogy . . . én csak a nélkülözhetetlen, de kellemetlen harmadik vagyok. Mindegy. Ezt meg tudtam volna bocsátani. Nem szeret, hát nem szeret. Ezt nem lehet erőszakolni. *(Fgyre növekvő indulattal.)* El tudtam volna felejteni azt is, hogy elvette a hitemet a nőben, hogy bezárta a szívemet, hogy ridegen maradtam. Amit én ellenem vétett, azt mind elfelejteném. De hogy az édesanyámat halálra sebezte, hogy képes volt Pétert elcsábítani és becstelenségre vinni . . .

ANNA *(haragtól és szégyentől reszkelve)* : Még a szemembe is meri mondani ezt a gyalázatos rágalmat?

PÁL : Tagadja, hogy szereti? Tagadja, hogy maga vitte rá a szociálistáskodásra? Hogy maga miatt dobta le a reverendát?

ANNA *(halálsápadtan)* : De az Istenért, hát azt hiszi maga, hogy Péter olyan ember, akit csak úgy csábítani lehet? Hát ennyire elvakíthat egy okos embert a féltékenységgel?

PÁL : Hát tagad mindent? Azt is, hogy a püspöktől a döntő kihallgatás után egyenesen magához utazott ! Hogy mikor az édesanyám, aki magát úgy szerette, mintha a saját gyermeke lenne, felszólította a választásra közte és Péter közt, Pétert váiasztotta. Hogy a műgyetemen vele tanult és vele járt a munkások közé. Hogy a gyárba azonnal maga mellé vette magát. Mindent tagad?

ANNA : Egy szóval sem tagadom, hogy szeretem Pétert és mindig is szerettem. Bár tisztába csak akkor jöttem ezzel, mikor maga onnan a frontról megkért. Igen, Péter vezetett be a munkások közé, itt is és a fővárosban is, és az is lehet, hogy viszont az én határozott szocialistaságom is hatott rá valamelyest, abban a nehéz időben, a gyötrelmes töprengései közt. Velem beszélte meg a problémáit, mert rajtam kívül nem volt, akivel megbeszélhette volna, hiszen maguk mind ózdkodtak a vörös káplántól ! És bár életemben először és utoljára, akkor, nem tudtam, nem mertem véleményt nyilvánítani, igenis hozzám fordult a döntés után is, mert tudta, hogy én mellette maradok azután is, amikor még az anyja is elfordult tőle.

PÁL : Bevallja, hogy . . . hogy kezdettől fogva . . . , hogy most is *(Rekedten:)* a szeretője !

ANNA : Fúj, ezredes ! Szégyelje magát ! Hát el tudja képzelni Pétert, mint esküszegőt ?

PÁL : Aki egy esküt megszegett, arról el tudom képzelni a másodikat is.

ANNA : Megmondom őszintén : Én túl vagyok a polgári erkölcsön . . . én büszkén vállalnám azt is, ha tudnám, hogy Péternek jó. De Péter . . . Borzasztó, hogy két testvér ennyire nem ismeri egymást ! . . . Péter ma is az, aki volt, az a krisztusi ember . . . az az apostol ! Az a . . . a . . . Istenem, hát legyen már méltó a testvérehez és higgyen nekem.

PÁL : Én hiszek magának, Anna. Én magának elhiszem ezt a hihetetlenséget is, hiszen ostobaság . . . de most is boldogító számomra az a tudat, hogy magát . . . tisztelnem szabad . . . De ez Péternek az én szememben nem válik javára. Én előttem ez a dolog csak mint karakterkérdés jön számításba. Elvégre azt meg tudom érteni, hogy egy olyan asszony miatt, mint maga, megbolondul valaki. De hogy hideg megfontolással, egy politikai agyrém miatt hagyja el valaki a zászlóját, erre nincs mentségi Eddig lenéztem, de szántam. Mostantól már csak megvetem. Ez megnehezíti a mai feladatomat.

ANNA : Fehér zászlóval jött. Béke-ajánlatot hoz ?

PÁL : Ahogy vesszük. A kegyelmet hozom. De persze : unbedingte Unterwerfung. Ezt az ajánlatot könnyű lett volna megtennem egy szegény bukott embernek. Egy kicsit nehéz lesz előállni vele egy önérzetes renegátnak, aki fennhordja a fejét. A legkellemetlenebb pedig az egészben az, hogy ez az átkozott renegát a tulajdon testvérem. Az édes testvérem, akivel huszonöt éven át egy test, egy lélek voltam, aki — akármit is csinálok — csak legközelebb áll hozzám. Akit — az ördög vigye el — most sem tudok nem szeretni, mikor becsülni már nem tudom ! Eddig legalább dühös voltam rá ! Most azt is elvette tőlem !

ANNA : Hogy vállalkozhatott erre a lehetetlen küldetésre ?

PÁL : Katonaember nem vállalkozik, hanem parancsot hajt végre. Valószínűleg azért küldtek engem, mert azt hitték, hogy szót tudok érteni az öcsémmel és vér nélkül rendet csinálok. Azt persze nem tudják, hogy mindenki jobban szót érthet Péterrel, mint én, tizenöt évi hallgatás után.

ANNA : És mit szól az egészhez a szegény jó Mari néni ?

PÁL (*heserű nevetéssel*) : Ó, ő az ő álomvilágában mindent más szempontból fog fel, mint más közönséges ember. Mikor meglátott, csak annyit mondott ragyogó arccal : «Édes fiam, téged az Isten küldött. Eredj és hozd haza az öcsédet». Ő persze úgy képzei, hogy én csak odalépek a bűnös elé, és ő azonnal itt hagy mindent, és jön és vezekel és visszatér a reverendába. És én most itt állok, és sejtelmem sincs róla, hogy mit kell tennem. Péter, amilyen makacs és önfejű, egészen biztosan elutasít. És mit mondok az édesanyámnak ! Édes Anna ! Nézze, segítsen nekem ! Beszélje rá a megadásra ! Magának hisz, magára hallgat ! Magyarázza meg neki ! Egyesítsük az erőnket !

ANNA (*kiegyenesedik*) : Ó ! Én ! Megadásra ! . . . Különben úgy sem hallgat a világon senkire, a lelkiismeretén kívül. Sokkal büszkébb és meggyőződésebb.

PÁL (*felindultan*) : No hát ha ő büszke, az vagyok én is. Ha ő meg van győződve az ügye igazáról, én még jobban a magaméről.

ANNA : Akkor hát . . . nincs más hátra, mint hogy harcolunk és meghalunk.

PÁL (*rémülten*) : Anna ! Csak nem akarja azt mondani, hogy maga is kitart e mellett a veszett ügy mellett ? Csak nem akar engem rákényszeríteni, hogy lelövessem, vagy bilincsbe veressem ! Az Istenért ! Legalább maga jöjjön velem, ha már ezt a szerencsétlen fiút nem lehet megmenteni.

ANNA : Édes Pál, maga meg fog engem érteni és meg fog nekem bocsátani. Én nem akarok más sorsot, mint a Péterét.

PÁL : Az Isten szerelmére, gondolja meg . . .

ANNA : Mindent meggondoltam.

VII. JELENET.

Voltak. PÉTER.

PÉTER (*a középső ajtón sietve jön*) : Hol van az a parlament? (*Meglátja Pált, megtorpan*) : Ó !

PÁL (*halkan*) : Anna, kérem, legyen a segítségemre.

PÉTER : Anna, kérem, lesz szíves magunkra hagyni bennünket !

ANNA (*szelíden*) : Talán jobb lesz . . .

PÉTER : Kérem, teljesítse a parancsot. Ez nem családi tanács. Két ellenséges haderő parancsnoka tárgyal egymással.

ANNA (*lehajtott fejjel el jobbra*).

Szünet.

PÉTER : Alezredes úr, rendelkezésére állok.

PÁL : A törvényes kormány nevében állok itt. Egy zászlóalj gyalogság és egy üteg tüzérség várja a parancsodat, hogy megkezdje a támadást. Az eredmény józan ember előtt nem lehet kétséges. Utasításom van, hogy megkíséreljem a békés megoldást. Aki ma este hat óráig leteszi a fegyvert, teljes amnesztiában részesül. Hat óra után nincs többé kegyelem. Parancsnok úr ! Ezennel felszólítom : tegye le a fegyvert.

PÉTER : A felszólítást tudomásul veszem. Ellenjavaslataim a következők.

PÁL : Ellenjavaslatok átvételére nem vagyok felhatalmazva.

PÉTER : Mi történik az embereimmel, ha megadom magam ? Az amnesztia rugalmas szó. Részletesebb felvilágosítást kérek.

PÁL : Ami rám volt bízva, közöltem.

PÉTER : Szóval : nem békés megegyezés, hanem ultimátum.

PÁL : Önnek szabadságában áll a kormány javaslatait tetszés szerinti névvel illetni.

PÉTER : Az ultimátumot elutasítom.

PÁL : Önnek csak a saját személyére van joga elutasítani a kegyelmi ajánlatot. Minden egyes munkásnak joga van választani.

PÉTER : Ki fogom hirdetni a felszólítást. De ismerem az embereimet. Biztosíthatom, hogy az elutasítás egyhangú lesz.

PÁL : Ha este hat óráig elöttem fegyvertelenül meg nem jelennek, megkezdődik az akció. Van még valami mondanivalója ?

PÉTER : Nincsen.

PÁL : Akkor végeztünk egymással.

PÉTER : Végeztünk.

Hosszú szünet.

Mindketten szólanul állnak, de mind a kettő kerüli a másik tekintetét. PÉTER nagyon lassan, nagy belső küzdelemmel egy lépést tesz PÁL felé.

PÉTER : Pál . . . hát így válunk el egymástól ?

PÁL : Az elválás nem most történik. Az elválás már . . . tizenöt éve megtörtént.

PÉTER : Nem látjuk egymást többé . . . Nem akarom, hogy . . . Pál, bocsáss meg

nekem. A lelkiismeretem tiszta, de... a szívem nehéz. Én tudom, hogy helyrehozhatatlanul megsebeztelek téged... azzal, hogy a forradalom oldalára álltam. Én tudom, hogy akaratlanul is oka lettem, hogy... elvesztetted Annát. Én összezúztam a mi szép családi fészkünket... Tört vertem az édesanyánk szívébe. Én tudom, hogy teneked éppen olyan rettentően nehéz mindez, mint énnekem. Semmit sem tudok jóvátenni. De... alázatosan kérek, ha meg tudod tenni, bocsáss meg nekem.

PÁL (*halk hangon*) : Én nekem is bocsánatot kell kérnem tőled, Péter. Én tizenöt évig meg voltam győződve róla, hogy azért hagytad el a papírendet, hogy Annát magadévá tehesd... Hogy Annával azóta is, ... viszonyod van... Ma megtudtam Annától az igazságot. Szégyelem magam... Bocsáss meg nekem, Péter.

PÉTER : Hagyd ezt. Nem te vagy az egyetlen, aki ezt hiszi rólam. Az emberek nehezen nyugszanak bele, hogy valaki másképpen cselekszik, mint ahogy cselekedni szoktak. Ezen túl vagyok. Most már te is mondd, hogy nem gondolsz rám gyűlölettel.

PÁL : Nem tudtalak gyűlölni akkor sem, amikor óhajtottam volna, bár gyűlölhetnék. A közös gyermekkort nem lehet kitörölni a lélekből. Meg is bocsátom szívesen, amit vétettél ellenem... pedig azt hiszem, nem is tudod, mekkorát vétettél. De egyet nem tudok megbocsátani, ha még úgy csikorog is belé a lelkem. Hogy elárultad az elveidet.

PÉTER : Nem árultam el az elveimet. Borzasztó, hogy ezt nem tudod megérteni... Én pedig azt nem tudom neked megbocsátani, hogy nem tudod megérteni... és fel tudod rólam tenni... a becstelenséget.

PÁL : És még egy van, amit nem tudok megbocsátani. Azt a sebet, amit az édesanyánk szívében ütöttél.

PÉTER (*maga elé*) : Igen, ezt nem lehet megbocsátani. Ez az, amit én sem tudok megbocsátani magamnak.

Szünet.

PÁL (*némán megszorítja Péter kezét*).

PÉTER (*szó nélkül megöleli. Mikor kibontakozik a karjai közül, halkán*) : Nagyon megviselte a szenvedés?

PÁL : Hiszen tudod, milyen... Aki nem ismeri közléről, csak azt látja, hogy vidám, hogy szüntelenül dolgozik és jót cselekszik.

PÉTER : Emleget... néha... mégis?...

PÁL : Ma is, mint régen, ami fáj neki, arról nem beszél.

PÉTER : Legalább te megmaradtál neki!

PÁL (*szomorú mosollyal*) : Ó!... Hát igen... én fölkeresem néha. Örül is... bár ez sem az igazi; hiszen tudja, hogy... ha el is kísérem a templomba, azért én nem... Hiszen persze, jól esik neki, mikor este lefekvés előtt homlokon csókol, mint valamikor. De hiába! Hiszen tudod, mindig te voltál a kedvence.

PÉTER : Tudja, hogy itt vagy?

PÁL : Hogyne tudná. Most vár bennünket. Szentül meg van győződve, hogy hazaviszlek. Ő... felsőbb erőkben bízik.

PÉTER (*halkán*) : Nagyon szeresd, Pál. Próbálj vele elfeledtetni.

PÁL : Azt hiszed, el fogja tudni felejtetni, hogy az én gépfegyvereim lesznek a gyilkosod? Ezentúl... még nagyobb lesz köztünk a szakadék.

PÉTER : Borzasztó!... Egészen, egészen egyedül marad!

PÁL : Tudod, mi jutott eszembe? Talán Anna megpróbálhatna újra közeledni hozzá. (*Remegő hangon.*) Ha megszűnik az elválasztó... Tudod, hogy szerették egymást.

PÉTER : Én is gondoltam erre... Magaddal vihetnéd.

PÁL : Anna nem fog akarni elszakadni tőled.

PÉTER : Majd valami megbízással kiküldöm. Majd a gyerekekkel meg az asszonyokkal. Odakint aztán összehozod őket. Nekem . . . könnyebb lesz így.

PÁL : Majd megpróbálom.

Hosszú szünet.

PÁL : Mintha . . . végeztünk volna.

PÉTER : Igen, úgy látszik, mintha kimerítettük volna az ügyet.

Szünet.

PÁL : Nekem úgy tetszik, mintha neked még volna mondanivalód.

PÉTER : Nekem is az az érzésem, mintha akarnál valamit mondani.

PÁL : Azt hiszem, mielőtt elmennék, meg kell még kérdezniem tőled: Igazán meg vagy győződve róla, hogy helyesen cselekszel, ha megöleted magad ezért a . . . népségért?

PÉTER : Én pedig azt akartam kérdezni tőled, hogy . . . igazán megengedhetőnek tartod : lövetni ezekre a szegény, nyomorult munkásokra, akik a puszták létükért fogtak fegyvert?

PÁL : Tisztában vagy vele, hogy kiknek lettél a szövetségese? Akik a bombákat vetik és a vasutakat robbantják és becsületes embereket gyilkolnak és szervezett összeesküvést szőnek a társadalom ellen? Az emberiség ellenségei közé álltál. Meggondoltad ezt?

PÉTER : Mert tudnod kell, hogy te, és akik ide küldtek, hogy harcolj az öcséd ellen . . . és akik most odakint és szerte az országban gépfegyverekkel nyomulnak a véreik, hozzájuk hasonló szegény proletárok ellen: mind, mind, rettenetes tévedésben vagytok, mikor azt hiszitek, hogy a hazát véditek, vagy a társadalmat, vagy más ilyen szép dolgot. Ti mind, rendőrök és katonák és politikusok, csak öntudatlan rabszolgái, dróton rángatott bábjai vagytok egy rettenetes és könyörtelen hatalomnak, a nemzetközi nagytőkének. Tudatában vagy, hogy azok a szegény elvakított testvérgyilkosok mind a két oldalon, csak azért fognak elpusztulni, hogy a nehézipar több ágyút adhasson el és hogy az igazgatósági urak nyugodtabban rakhasák zsebre az osztalékot! Tudod, hogy ki a te legfőbb hadurad? A kapitalizmus, ez a megsebzett szörnyeteg, ez a haldokló Moloch. Már ki van rá mondva az ítélet, már meg vannak számlálva a napjai. De amíg lélegzik, addig nem szűnik meg falni és pusztítani. És amit fal: emberhús és emberi lelkiismeret. A lelkedre veszed, hogy ezért harcolsz?

PÁL (*felindulástól remegve*) : Azt hiszed, hogy ezzel az okatlan ellenállással javítasz a munkásaid sorsán? A törvényes hatalom néhány óra alatt elsöpör benneteket a föld színéről. És aztán az igazságos megtorlás következik! Minél nagyobb az ellenállás, minél több a kár, annál nagyobb lesz a büntetés. Minél jobban terjed a forradalom, annál jobban fog szervezkedni a társadalom a pusztító pestis ellen. A te fegyvereid a munkáosztály rettenetes elnyomását készítik elő. Ezt akarod?

PÉTER : És te azt hiszed, hogy az ágyúk megszüntetik a minden bajok és bűnök legnagyobbikát, ezt a szörnyűséges, tűrhetetlen, Istent és embert meggyalázó igazságtalanságot: a milliók állati sorsban tengését! Azt hiszed, hogy a milliók, akiket mindig csak ütnék, nem fognak egyszer rettentően visszautni? Hát nem tudod, hogy a nyomás növeli az erőt? Hát nem látod, hogy a hatalmasok erőszaka készíti elő a legbiztosabban az elnyomottak forradalmát? ! Hogy amikor a tőkéért harcolsz, voltaképpen a világforradalom katonája vagy. !

PÁL : Én nem tudom és nem is akarom követni a te tudományos fantáziádat. Én csak azt tudom, hogy tagja vagyok annak a frontnak, amely az emberiséget meg-

védelmezi az összeesküvők és a gyilkosok ellen. És azt látom, hogy te az összeesküvők közé álltál.

PÉTER : Én az éhesek közé álltam, a nyomorultak közé, a kiszolgáltatottak közé, akikhez Krisztus küldött, és akiket a hatalmasok meg akarnak fojtani. És te a gyilkosok élén jössz a testvéreid ellen. Nem érzed, hogy ez a bűn égbe kiált?

PÁL : Én csak azt érzem, amit a kötelességem és a becsület parancsol. Lehet, hogy ez oktalanság, lehet, hogy szörnyű tévedés. Lehet. De bennem van, a véremben, a húsemban. Katona vagyok és katonák fia. Még egyszer felszólítalak: tedd le a fegyvert.

PÉTER : Pál, én megbocsátok neked. Belátom, hogy nem tehetsz mást. De én sem tehetek mást. Isten veled.

PÁL : Hat óráig meggondolhatod magad. Hat óra után, aki lázadó a katonáim elé kerül, felkoncoltatom, ha te magad lennél is.

PÉTER : Nincs szükségem meggondolási időre. Parancsom, hogy végsőkig védjem a gyárat. Aki ellenség ettől a perctől fogva a gyárhoz közelít, lelövetem, még ha fehér zászlóval jönne is. Még ha te magad lennél is.

Szünet.

PÁL *(felindulástól remegő kézzel tiszteleg)* : Parancsnok úr, küldetésem végetért.

PÉTER *(rekedt hangon)* : Alezredes úr . . . köszönöm.

PÁL *(kisiet jobbra)*.

Függöny.

SZENT KRISZTOFORUSZ

IRTA: RAINER MARIA RILKE

Nagy erő a Legnagyobbért hevül.
Most annak szolgál végre itt, remélte,
e vízi révnél; két nagy ur elül
futott meg már, mert csekélynek ítélte
s jött sebtén, hogy most méltóhoz kerül,

akit nem ismert, kit buzgó imák
s böjtök bérével nem koldult magára;
de kiről hírelett: annak megy nyomába,
ki hagy mindent s útjának neki vág.

Igy kelt át folyton a duzzadt folyón, —
hidaknak őse, mik kövülten járnak,
és otthon volt mindkét partján az árnak
s érezte, kik várnak rá nem fogyón.

S aludt éjjel kis viskójába bujva,
szolgálni készen, minden hangra ébren,
fáradalmát telt tüdővel kifujta
elomlón érző teste tág terében.

S hang hívta vékonyan, sírón: egy gyerek,
S ő kelt hatalmasan átvinni menten.
De tudva: gyermek hogy szorong, remeg,
halkan lépett ki, egész görnyedetten
az ajtaján: — s kinn csak szél kesereg.

És dörmögött: hol járna itt gyerek?
S egyszerre visszavitte roppant lépte
s békén lehunyt s tüstént elszendereg,
De im a hang megint esengve kérte.
Kifürkészett —: s kinn csak szél kesereg.

Itt senki nincs. Vagy vakság lepte meg
szemem, — gondolta s álomra tért újra,
míg bódult belsején halk kényszerek
nyügével nem kelt a régi hang súlya:
s ő jött magaslón: s kinn állt a gyerek.

Kállay Miklós fordítása.

AQUINÓI SZENT TAMÁS

(1225—1274)

IRTA: JACQUES MARITAIN

«Viterbói Jakab testvér, nápolyi érsek, többször mondotta nekem, hogy a hit és a Szentlélek felvilágosítása alapján az volt a hite, hogy Üdvözítőnk a világ és az általános egyház megvilágosítására először Szent Pál apostolt, azután Szent Ágostont, végül pedig napjainkban Tamás testvért küldötte, mint az igazság doktorait és hogy azt hitte, hogy ez utóbbinak nem lesz utódja egész a világ végezetéig.» (Capuai Bertalan vallomása a szenttéavatási perben, 1319 augusztus 8-án.)

Az 1225. év elején (ez a legvalószínűbb feltevés) született Tamás, mint Landulf aquinói gróf és Theodóra hetedik és utolsó fia, Roccasecca várában, Nápoly közelében. Atyja a longobard főnemesség közé tartozott; atyai nagyanyja, Sváb Franciska, Barbarossa nővére volt; anyja normand főnőkök családjából származott. Észak és Dél kiegészítő adományai, melyeket a két nemesi ág hosszú idők óta adott tovább, találkoztak ebben a gyermekben, hogy egy csodálatosan mérsékelt test összetevői legyenek, melynek az volt a küldetése, hogy eszköze legyen a rendkívüli nagy tehetségnek és az egységesítő bölcseségnek. Annak a századnak az elején jött a világra, melyben a keresztény civilizáció, — melyet már pogány irányok fenyegettek és azon a ponton volt, hogy végveszélybe jut —, újra megerősödött, hogy legkiválóbb gyümölcseit termelje ki. Óriási megrendülések voltak ezek, melyek azonban mindenképpen ellenére a rend és szellem uralma alatt állottak. Háború, politika, költészet, vallás, a pápa és császár küzdelme, a hűbériség ereje és az Egyház hatalma, az erősek gögje, a középkori szentek erényei tették azt a pillanatot legerősebben és legszigorúbban emberivé, melyben megjelent. Anyja, ki mindent megtett, hogy visszatartsa Isten akaratának teljesítésétől, nagy erényű és önmegtartóztató asszony volt. És míg testvérei inkább halálos bűnre akarták vezetni, semhogy kolduló szerzetes legyen, nővére, Theodóra, Sanseverino grófnője, az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásával és bűnbánattal tölti el életét és szentség hírében hal meg.

Egy napon a kis Tommaso, mikor dajkája a fürdőbe akarta tenni, megragadott egy kis darab pergamentet és semmi áron sem akarta kiengedni kezéből. Addig sírt és ellenkezett, hogy végül is összeszorított kézzel kellett megfürösztetni. Anyja odament és minden kiabálás és sírás ellenére, erőszakkal kinyitotta kezét: a kis darab pergamentre az angyali üdvözlés volt írva.

Mikor öt éves korában mint oblátus a montecassinói apátságba került, kérdezgette a barátokat, de csak egy kérdés hagyta el ajkait: Ki az Isten?

Ez a hallgató gyermek csak a tanulásra és jámborságra gondolt ; az volt az óhaja, hogy Istennek szentelhesse magát. Semmi sem egyszerűbb. Bencésnek kell lennie. A Gondviselés maga erősíti meg szülei bölcs rendelkezését. Mikor Aquino grófja 1230-ban felajánlotta fiát az apátságnak, — melyet előző évben vad hévvel ostromolt és pusztított el II. Frigyes seregével —, ezzel a felajánlással megpecsételte a barátokkal kötött békét és a jövő számára olyan szövetséget készített elő, mely mindenkik számára hasznos lehetett, — sőt saját anyagi érdekeinek is megfelelt, mert a nagy zárdának óriási jövedelme volt, Tamás pedig az apátság fejéül volt kiszemelve. Annak kell lennie, döntötte el a család : ez a bencés hivatás állami ügy, melyben Isten, a császár és a család is megtalálja majd a maga számítását.

— Nem — mondja Tamás —, dominikánus leszek.

Tizenöt vagy tizenhat éves volt ekkor. Tizennégy éves korában atyja, a politikai események következtében, kénytelen volt hazavinni Montecassinóból, melyet II. Frigyes újra elpusztított. A gyermek tehát levetette oblatusi ruháját és Nápolyba került, hogy befejezze tanulmányait a művészetek fakultásán, ahol hamarosan mindenki megcsodálta. A dominikánusok, kiknek rendjét húsz évvel azelőtt alapították, 1231-ben nyilvános teológiai iskolát nyitottak ebben a városban, melyet bekebeleztek az egyetembe. Tamás itt ismerte meg őket. Egész életén át különös előszeretettel viseltetett Szent Benedek rendje iránt és a bencés szellem hatása sohasem tűnt el lelkéből. De most arról volt szó, hogy engedelmeskedjék annak a titkos szónak, mely mindenkit nevével szólít. Ez a hallgató pedig csak Istenre hallgatott és fékezhetetlen erővel tört ki belőle az életszentség utáni vágy.

A hivatás természetfeletti titok. Mindazok a magyarázatok, melyekkel az emberek meg akarják világítani, csak a lényegtelen dolgokra vonatkoznak : a lényeges indítók előtt tehetetlenül állunk. Azért akart Tamás dominikánus lenni, hogy taníthasson, vagy talán hogy tevékenyebb életet élhessen? Vagy hogy megmeneküljön a világ gondjaitól és a nagyravágyástól, melyet családjá, ha a bencés ruhát öltötte volna magára, bizonyára megkísérelt volna vállaira rakni? Talán a kolduló testvérek iránti szeretetből, azon emberek iránti részvétéből, akiknek nem hirdették az Úr igéjét? Talán ellenhatásból azon földi javakkal való visszaélés ellen, melyek nagyon elterjedtek a fekete szerzetesek között? Vagy talán az új rend gyakorolt rá vonzást, melynek hódító ifjúsága és merész eszménye (szerzetesi élet, mely még a szellemi tevékenységet is befolyásolja, hogy minden egyes tagját apostollá tegye, aki átadja másoknak azt, amit átgondolt) felelt meg a kor különös szükségleteinek? Mindez másodrendű fontosságú. Azt kérdezte : Mi az Isten? Választ várt erre a kérdésre. Össze kellett gyűjtenie a bölcsesség alapelveit egy oly egységes tanrendszerbe, melynek állandóan tovább kellett még tökéletesednie az egyszer lerakott bázisokon.

A történelem egy kiváltságos pillanata lehetségessé tette ezt a szinté-

zist. A keresztény gondolat tegnap még nem volt érett, holnap pedig már oszlásnak indul. Mielőtt Krisztus kegyelme és a kereszt, a természet és világ súlypontjai, évszázadokra birtokukba vették volna a szétszótott embert, a megkeresztelt értelemnek volt ideje arra, hogy mindent összehozzon és kibé-kítsen annak a világosságában, Aki van. Ezt a hatalmas munkát, mely bár rövid ideig tartott — egy emberöltő, huszonhárom év munkája volt — mégis minden időre szól, Aquinói Szent Tamás végezte el. Küldetése az értelem meg-mentése volt, ezért kellett az apostoli életet választania. Ez a küldetése, jaj neki, ha nem teljesíti. Az Isten akarataiban rejtőző óriási jövő nehezedik felkére és mint nagyon egyszerű, de ellenállhatatlanul hatásos parancs jut el hozzá.

Mikor később családja, melyet keserű megpróbáltatások értek, miután szakított a császárral, kit IV. Ince megfosztott méltóságától,¹ a pápa segí-tését kérte és a pápa felajánlotta neki a montecassinói apátságot (rendi ruháját megtarthatta volna), majd a nápolyi püspökséget, hajthatatlan maradt. Egyelőre arról volt szó, hogy túltegye magát atyja és anyja akarátán, szembeszálljon övéinek haragjával, kiknek energiája nem volt megvetendő és akikkel nem egy könnyen lehetett megegyezni. Később ezt írta: «mikor a szülők nincsenek oly szegénységben, hogy nagy szükségük lenne gyermekeik segítségére, ezek szerzetbe léphetnek szüleik beleegyezésének kikérése nélkül, sőt határozott akaratuk ellen is, mert minden szabad embernek, ki túl van az ifjúkoron, meg van a joga ahhoz, hogy maga határozzon életpályája felől, különösen ha Isten szolgálatáról van szó: inkább kell engedelmeskedni a lelkek Atyjának, kiért élünk, mint testünk nemzójének.»²

Tamás, kit vezetője, az öreg János testvér, megerősített hivatásában, az 1244. év tavaszán öltötte fel a rendi ruhát, melyet valószínűleg a rend generálásának, Johannes Teutonicusnak, a kezéből vett át, ki akkor átutaztá-ban Nápolyban tartózkodott. Körülbelül húsz éves volt akkor. Atyja pár hónappal előbb halt meg. Theodóra grófnő azonban megmutatta, hogy a családi tekintély, mely az ő kezébe került, nem veszített semmit sem erejéből.

Alig értesült a történetekről, rögtön külön küldöncöt küldött két fiához, kik a császárral táboroztak Aquapendentében, Toscanában, és meghagyta nekik, anyai áldására hivatkozván, hogy fogják el és küldjék hozzá biztos őrizet alatt öccsüket, kit a dominikánusok elvittek az országból. Mert, hogy egyrészt elvonja övéi haragja elől, másrészt pedig biztosítsa teológiai kikép-zését ennek a *művésznek*, ki már annyit tudott, mint tanítói. Johannes Teuto-

¹ Miután Tamás több testvére részt vett 1246-ban a II. Frigyes ellen támasz-tott felkelésben, családjának a pápai Campagnába kellett menekülnie. Ekkor kínozták és végezték ki Rajnaldot a császár parancsára. Szent Tamás bizonyára visszaemléke-zett ezekre az eseményekre, mikor a Summa Theologica azon articulusát írta, melyben az Egyház tanításának megfelelőleg azt állítja, hogy emennek joga van letenni az uralkodót vagy a császárt, — a politikába való beavatkozásának kiváló esete ez, melynek az az alapja, hogy meg akarta védeni a lelkieket (Summa theol. II—II. 12, 2.).

² Summa theologica, II—II. 189. 6.

nicus úgy határozott, hogy a *studium generalera* Párizsba viszi, hova maga is indult. Az általános rendfőnök, az újonc és más három testvér gyalog indultak útnak, így érkeztek el Rómába, majd Toscanába. Amint egy forrásnál ültek, fegyveres emberek támadták meg őket, Tamást megfogták testvérei és elragadták azoktól, kiket testvéreiül választott. Ő azonban oly erősen magához szorította ruháját, hogy nem tudták lehúzni róla; erőszakkal lóra ültették tehát és elvitték Roccaseccába, ahol Theodoravárta fiát.

Tamás egyik testvére, Rajnald, a költő — a császár kedvence addig a napig, melyen kivégeztette —, vezette a kis csapatot. Pár napi utazás után a Szent Jánoshegyi erődnél állottak meg; az aquinói család ezen hűbérbirtoka két vagy három órányira volt Roccaseccától. Talán itt, vagy magában Roccaseccában történt az a híres kísértési jelenet, mikor angyalok övezték Tamást, ki győzelmesen állotta ki a kísértést. Rajnald, ki egyenes és becsületes ember volt a világ felfogása szerint, de világi életet élt, eszelte ki ezt a legfőbb eszközt öccse örülete ellen. Ismerős történet ez: «fiatal, szép és minden eleganciával öltözött bájos» leányt vezettek abba a szobába, amelyben aludt; felháborodásában tüzes üszköt vett kezébe, kihajtotta vele a kísértőt és a fáklyával keresztet rajzolt az ajtóra. Ettől fogva, angyali kegyelem következtében, ismeretlenek maradtak előtte a test mozgólódásai.

Több mint egy évig tartották fogva Roccaseccában, ahol minden jelenet és könyörgés ellenére megtartotta ruháját és rendje előírásait. A bibliát olvasta és a Szentenciákat, megismertette nővéreit a szent könyvekkel, Szent Benedekhez irányította idősebb nővérét, Marottát, mikor az el akarta tántorítani Szent Domonkostól. Tommaso oly jól végezte munkáját, hogy, amint mondják, végül anyja is titokban segítette, hogy kijátszhassa testvérei ellenőrzését és megszökhessék. A krónikások szerint egy ablakon keresztül menekült el, mint egykoron Szent Pál apostal.

Nápolyból ismét Párizsba irányítják, Szent Jakab zárdájába, ahol újonc évét töltötte és három évig maradt; Nagy Albert tanított ott akkor. Mikor Kölnbe küldték, Tamás elkísérte; ott fejezte be ennek a hatalmas lángésznek a vezetése mellett a *szicíliai néma ökör*¹ tanulmányait és lett teológus.

Négy év múlva elhagyta Kölnt és Albert mester ajánlatára a Szent Jakab zárdába került, hogy mint a *szentírás-tudományok baccaleurusa* (1252—1254) és a *sententiák baccaleurusa* ott tanítson (1254—1256). Ekkor írta magyarázatait a *Sententiák* négy könyvéhez, valamint a *De ente et essentia* c. munkáját és valószínűleg magyarázatait is Dionysios *De divinis nominibus* c. művéhez. Harmincegy éves korában, — négy évvel az egyetemi törvények által előírt korhatár előtt — a pápa felmentésével a hittudományok mestere lesz, ugyanabban az időben mint barátja, Bonaventura testvér.

¹ Tanulótársai csúfolták így a magábavonuló, tudásával sohasem kérkedő szerzetest, míg az teológiai jártasságát fel nem fedte.

A modern világ eltompult : minden értéket egyenlővé tett a fáradtság és a köznapi használat. A teológia mestere kifejezés csak egy fokozatot jelent számunkra, közepes tehetségű egyéneket, kik több, kevesebb szerencséével viselik a doktori kalapot. A XIII. század nagyon bölcs «naivitása» mindazt látta benne, amit *joggal* és lényege szerint jelentett. Szent Tamás tekintete a magisztérium szellemi valóságának a mélyére hatolt. Mint a hittudományok mestere, az Egyháztól kapta küldetését, hogy a szent bölcsességet keltse életre azok lelkében, kik hallgatják. Ettől fogva teljesen szolgálatukra állt, hogy közreműködjék azon élet létrehozásában, mely bennük kialakul. Hatalma van az igazság felett a lelkekben, félelmetes hatalma van, melyről számot kell adnia, mert «a kétely felvetése megfejtés nélkül ép olyan, mint annak az elfogadása ; olyan, mint amikor valaki egy ciszternát nyit meg és nem födi be.»¹ Ha nem lenne az Isten kegyelme, nagyon komoly oka lenne a félelemre. Tamás testvér sírva kéri Istent, adja meg neki a szükséges adományt, hogy a magisztériumot gyakorolhassa. «Uram, mondja, ments meg engem, mert az igazság eltűnik az emberek fiai között.» Sokáig imádkozik és sír ; végre elalszik.

— Tamás testvér, mire jó ez az imádság és a könnyek?

— Mert arra kényszerítenek, hogy magamra vállaltam a mester feladatát, mikor hiányzik a szükséges tudományom. Nem is tudom, melyik tételt fejtsem ki első előadásomban.

— Vedd magadra nyugodtan a mester feladatát, Isten veled van. Próbaelőadásodon pedig csak a következő szavakról tarts magyarázatot : «Magas lakóhelyéről öntözi a hegyeket : a föld betelik munkájának gyümölcseivel.»²

Megtalálták Szent Tamás ezen előadásának a kéziratát, a tudomány tanításának a nagyságát és a bölcsesség átadásának a módját tárgyalja benne. «Isten sajátos ereje által közli bölcsességét, ezáltal öntözi a hegyeket. A doktorok pedig csak a szolga erejével közlik, ezért a hegyek gyümölcsét nem ezeknek, hanem Isten művének kell tulajdonítani.»

Tamás testvér minden nap tanít szent Genovéa hegyén, a Szent Jakab zárdában, a dominikánusoknak fenntartott két teológiai tanszék egyikén, melyek a párizsi egyetemhez tartoztak. Szalmán ülve hallgatják a rendház összes tagjai, — mert mindegyiknek el kell végeznie a teológiát —, azonkívül nagyon sok külső hallgató : a dialektikában jártas emberek, kiknek jórésze már tanított a művészetek fakultásán. Az ünnepélyes vitatkozás napjain az egyetem előjárói, sőt maga a püspök is, jelen voltak a küzdelelemnél.

Hirtelen híressé lett, mindenki előadásaira sietett. Egyébként az ütközet hevében érkezett, mert minden oldalon felburjánzottak a tévedések. Minden oldalon harcolnia kellett, de mindenekelőtt de Saint-Amour Guillaume támadása és a világiak ellen kellett védekeznie, kik azt állították, hogy a kolduló

¹ Sermo *de vetula*.

² 103. zsoltár, 13. v.

szerzeteseknek nincs joguk a tanításra és úgy állították oda ezeket a «hamis apostolokat», mint akik állandóan az úton vannak, megbízás nélküli kalandorok és az antikrisztus előfutárai. Ez volt az első vita a tanszabadságról. Nagy fontosságú volt ez, mert egyúttal a két új rend : a domonkosok és ferencesek fennmaradását is biztosította. Ebben a harcban már jelentkezett a párizsi egyetem felfuvalkodottsága, mely a világ világosságának adta ki magát, mielőtt önmagát meggyalázta Jeanne d'Arc elítélésével. Egy pillanatra úgy látszott, mintha Róma is a világiak pártjára állott volna : megszüntette a szerzetesek kiváltságait. Később azonban megváltoztatta véleményét. Guillaume de Saint-Amour dühében pamfletet ír a *Legújabb idők veszedelméről*. Tamás testvér megcáfolja *Contra impugnantes* c. iratában (1257). Vilmos könyvét elítélik és elégetik Rómában, őt pedig Szent Lajos úzi ki Franciaországból.

Miután, mint mester, három évig tanította a teológiát Párizsban, (ekkor írta magyarázatait Boétius *de Trinitate* c. munkájához, a *de Veritate* c. vitatkozását, az első *Quaestiones quodlibetales*-eket és a *Summa contra Gentes* legnagyobb részét), Tamás testvér 1259-ben visszamegy Itáliába a nyári szünidőre. Kilenc évig maradt itt. Először a pápa környezetében, Anagninban és Orvietóban, majd Rómában a Santa Sabina zárdában, majd újból a kúriánál, Viterbóban. A pápák állandóan bátorítják. IV. Sándor rögtön felismerte tehetségét. IV. Orbán és IV. Kelemen különös előszeretettel mutatnak irányában. A Gondviseléstől nyert rendkívüli határozott tehetség így nyerte el a látható főtől a küldetést, mely rögtön szentesítette láthatatlanul nyert tehetségét — és ez a tehetség küldetése magaslatán állott. Aquinói Tamás mint az Egyház küldötte folytatta munkáját és az Egyház századok óta magáévá tette ezt a munkát.

A mester szünet nélkül dolgozik, szinte ijesztő felfogó tehetséget áruel, kitartó és nyugodt tevékenységet fejt ki; (szemtanuk nemcsak azt állítják, hogy egyszerre három-négy titkárnak diktált különböző tárgyakról, hanem hogy az is előfordult, hogy amikor diktálás közben lepihent, álmában tovább diktált). Nem törődik azzal, hogy felörli magát, tudja, hogy ha az elmélkedés felette áll is az időnek, a tevékenységnek, mely az időhöz van kötve, gyorsnak kell lennie és szinte erőszakot kell alkalmaznia a pillanat gonoszsága ellen. Ez a munka, mely a változó korokon úgy uralkodik, mint a hatalmas nyugodt sziklatömb, gyorsan készült el, anélkül azonban, hogy a sietség nyomait hordaná magán. Mert tisztán folyt az örökkévalósághoz kapcsolt szív szemlődésének teljéből.

Az alapvető munkát, melyhez a pápák ösztönzésére fogott, Aristoteles kommentárjait, melyek megtisztították a bölcselet a pogány és averroista tévedésektől és a katolikus gondolat számára elfogadhatóvá tették, jórészt az itáliai tartózkodás ideje alatt végezte (a Fizikához, a Metafizikához, a lélekről szóló tanulmányhoz, az *Ethica Nicoménica*-hoz, az *Analytica* II.

könyvéhez, a Politika négy első könyvéhez írt magyarázatot). Ezekben az években fejezte be a *Summa contra Gentes*-t, Izaiáshoz, Jóbbhoz, az Énekek Énekéhez, Jeremiáshoz írt magyarázatait; a *Compendium theologiae*-t, a *Catena aurea*-t, a *De gubernatione principum*-ot, a *Quaestiones disputatae* egy részét szintén ebben az időben írta. A *Summa theologia*-t is megkezdte.

1288 novemberében Tamás testvért hirtelen Párizsba küldték, ahol a helyzet nagyon súlyos lett és ahol Siger de Brabant, ez a vakmerő és csábító elme, azzal fenyegetett, hogy győzelemre viszi Averroest Aristoteles köpenye alatt a művészeti fakultáson és ezzel az egész peripatetikus mozgalmat kellemtelen helyzetbe juttatja. Ezután négy évet a legnehezebb küzdelemben és hallatlan tevékenységben töltött el, amely idő alatt megírta következő tanulmányait: *De perfectione vitae spiritualis*-t, a szerzetes rendek ellenségei ellen, *De unitate intellectus*-t az averroisták ellen, a *De aeternitate mundi*-t Aristoteles támadói ellen, a *Perihermeneias*-hoz írt magyarázatait, Szent Jánoshoz és Szent Mátéhoz írt kommentáriumait, az utolsó *quaestiones disputatae*-kat, a *Summa theologia* második részét; végül a *Quaestiones quodlibetales* legnagyobb részét, amelyek azon nagyon divatos tanítási móddal vannak kapcsolatban, melynek valószínűleg maga Szent Tamás volt a megteremtője párizsi két tartózkodása alatt, mikor a világi doktorokkal tűzött össze. Azok azt állították, hogy a szerzetesek, ezek az állandó csavargók, nem lehetnek komoly, megfelelő tanárok. Ekkor, a nagy vitatkozás alkalmával, melyeket évenként kétszer, karácsonykor és húsvétkor tartottak, és amelyeknek irodalmi leszűrődései a *Quaestiones quodlibetales*ek, Tamás testvér megmutatta, hogy a szerzetes bárki által felvetett bármely kérdésre tud válaszolni...

1272 húsvétja után előljárói Itáliába hívták, hogy ott megalapítsa a teológia *studiumgenerálé*-jét. A helyet ő választhatta meg, ő pedig Nápoly mellett döntött. Itt dolgozott a *Summa theologia* harmadik részén, itt magyarázta a *Rómaiakhoz* írt levelet, Aristoteles munkáit az égről, a földről, a generációról és korrupcióról.

* * *

Mikor a mezőkön járt társaival, a parasztok, kiket meglepett hatalmas alakja, megfordultak és utána néztek. Egyenes tartású, magas barna ember volt. Arcának olyan színe volt mint a búzának, feje nagy és kissé kopasz volt. A viterbói képen, melyet több-kevesebb sikerrel másoltak le és állítottak helyre, arcán a béke és tisztaság csodálatos hatalmának nyomai láthatók; magas, ragyogó szemöldökeinek ívei alatt a gyermekek nyugodt szemei ülnek; szabályos vonásait kissé nehézkessé teszi a kövérség, de határozottá az értelem, ajkai, melyek sohasem hazudtak, szellemiek és szép pontos ívelésűek voltak. Tocco Vilmos szerint teste kényes és érzékeny volt, ami Aristoteles szerint, sajátja a nagy szellemeknek. Rendkívül nagy érzékenysége nagyon fájdalmassá tette számára a legkisebb testi sérülést is. De ha eret kellett vágni rajta (ami nagyon gyakori volt abban az életerős korban, sőt a

rend szabályai is előírták), vagy ki kellett valamit égetni testén, csak elmélnie kellett és oly mély szellemi elragadtatásba merült, hogy akármit is tehettek vele, semmit sem érzett már. Az ebédlőben állandóan a magasba nézett és többször elvehették tőle és újra elébe tehették az edényt, észre sem vette. *Sociusának*, Ripernói Reginald testvérnek kellett a tápláló testvér szerepét magára vállalnia, ő tette elébe azokat az ételeket, melyeket ennie kellett és ő vette el előle azokat, melyek árthattak neki.

Ez az ajándéka, hogy gondolatban másutt lehetett, ami nála rendkívüli módon kifejlődött, néha meg is tréfálta. Szent Lajos király asztalánál, kinek meghívását perjele parancsára el kellett fogadnia és el kellett válnia a Summa theologicától, melyet akkoriban diktált, hirtelen az asztalra vágott és így kiáltott fel: «Most találtam meg a manicheista eretnység ellen a döntő bizonyítékot!» «Mester — szól hozzá a perjel — legyen egy kis figyelemmel, most a francia király asztalánál van» és erősen meghúzza cappáját, hogy felébressze elragadtatásából. A király hamarosan egy titkárt hivatott és írószert hozatott. Egy más alkalommal Itáliában egy bíbornok óhajtotta látni. Tamás testvér abbahagyta munkáját, lejött, nem látott senkit és tovább gondolkodott; majd boldogan így kiáltott fel: «Most megtaláltam, amit kerestem!» Megint meg kellett húzni a cappáját, hogy észrevegye a kardinálist, ki, miután semmiféle tiszteletet sem mutatott irányában, kezdte megvetni őt s távozni akart.

Lelkébe visszavonulva élt, a csend mind nagyobb lett körülötte. Csak imáinak és gondolatainak zümmögése vette körül, mindég ugyanazon irányban haladt. Tanulmányi és előkészületi éveinek folyamán minden energiáját hallatlan koncentrációra fordította, felhalmozván csodálatos emlékezetében tanítóinak és könyveinek összes tudományát. Értelmével mindenbe behatolt és általa létté változtatta át. (Szellemi munkáját mindenkor így végezte. Sohasem hagyott kételyt megvilágítás nélkül, minden helyes véleményt, bárki adta is, megőrzött. Röviden szólva, a legnagyobb fokban éber volt, egyébként pedig mindenben szabad maradt.) Most, amikor eljött a beszélés ideje — *in medio Ecclesiae aperuit os eius* —, minden energiáját arra fordította, hogy tántoríthatatlanul ragaszkodjék egyetlen tárgyához: hogy meglássa és megmutassa az első Igazságot.

Az összes külső javak értéktelenek voltak ahhoz a világhoz képest, melyben élt. Ismeretes a mesternek és tanítványainak a párbeszéde, mikor Szent Dénes templomából jöttek haza:

- Mester, mily szép ez a Párizs városa!
- Bizony, valóban szép.
- Bárcsak lenne az öné!
- És mit csinálnék vele?
- Eladná Franciaország királyának és az árán felépítené a hitszónokok összes zárdáit.
- Az igazat megvallva, ebben a pillanatban jobb szeretném Arany-

szájú Szent Jánosnak Szent Mátéről tartott homiliáit látni — felelte Szent Tamás.

De nézzük, hogyan használta fel adományait és hogyan élt lángelméjével, mely a legerősebb lelket is ki tudta volna mozdítani egyensúlyából ; a megmérhetetlen szeretetben megrögzített hősiek akaraterővel találkozunk nála, mely mindenben mértéket tart és biztosítja az erőszakos és sokféle szellemi vonzások közepett a legtökéletesebb erkölcsi egyensúlyt. Egész tudományát mások szolgálatába állította. Óriási munkáját nem saját akarata, hanem a Gondviselés parancsai irányították. Mindenkinek a rendelkezésére állott. El is halmozta kérdésekkel és tanácskérésekkel. Párizsban Franciaország királya kér felvilágosítást tőle, esténként közli vele nehézségeit, másnap reggel pedig megkapja a választ. Tamás testvér ebben is mint teológus teljesíti feladatát, mert a szent tudomány elméleti és gyakorlati is egyben. Soha más feladatot nem teljesített. Csak egy dolgot kell végeznie, de azt jól végzi. Mindazon többé kevésbé parazita különösségek elől, melyekben csillogtatná tehetségét és sok felfedezéshez juthatna, elzárkózik. Ezt a kísértést, hogy kilépjen a szellemi életből és a gyakorlati élethez forduljon, amit nagyon jól ismernek mindazok, kik szellemi életet élnek, különösen a teológia mesterei, ő nem ismeri, mert a szellemi életnél felsőbbrendű, titkos forrásból iszik, ami mindentől, önmagától és tudásától is megszabadítja. Így hiába halmozza össze a szellemi kincseket, valóban lelki szegény. De hol találjuk meg őt, Tamást, Landulf és Theodóra fiát? A háttérbe szorul, elveszik a fényben. Világos jele annak, hogy eltűnik az elől, amire megtanít, — ha ránézünk, csak a tárgyat látjuk, amire mutat és az Isten arcának a fényét.

Kétségtelen azonban, hogy a kegyelem nagyon megvilágította és ő nagyon is tisztában volt a teremtményekkel ahhoz, hogy valaminek tartsa magát Isten előtt. De mit is kaphatott volna ezen alázatosság nélkül? Tanítványainak megvallotta, hogy sohasem táplált lelkében hiú dicsőségvágyat. Egy napon Bolognában egy más rendházból való testvér, ki nem ismerte és akinek a perjel megengedte, hogy bármelyik testvérral, kivel találkozik, kimehet a városba, a keresztfolyosón találkozott vele, ahol elmélkedett. «Testvérem, a perjel azt mondta, hogy jöjjön velem.» Aquinói Tamás mester rögtön követte a testvért és elkísérte útjain, miközben amaz szemére hányta, hogy nem jár elég gyorsan, miután nem volt oly gyors a járásban, mint az engedelmisségben, «ami, amint mondá, a szerzetesi életet tökéletessé teszi, mert az ember aláveti magát az embernek Isten miatt, amint Isten engedelmeskedett az embernek az ember miatt».

Az igazság védelmezésében hajthatatlan maradt és tanítványai sokszor csodálkozva tapasztalhatták, hogy türelmesen viselte el a személyeskedő támadásokat. Végtelen nagylelkűsége következtében sok dolgot kicsinek tartott. Természete, élénk kedélye következtében könnyen a gúnyolódáshoz vezethette volna ; ezt azonban legyőzte kedvességével. Nem avatkozott a

mások ügyeibe, gyűlölte a könnyelmű ítéleteket és inkább azt óhajtotta, hogy naivnak tartsák, semmint szívesen elhigye a rosszat, — a spekulatív értelem tökéletességén nem ejtett csorbát az esetleges dolgokban való tévedés. Egy napon egy jókedvű testvér ezt kiáltotta : «Tamás testvér, nézze csak, itt egy ökör repül !» Tamás testvér az ablakhoz megy. A másik pedig nevetni kezd. «Inkább el kell hinni, mondja neki a szent, hogy az ökör repül, mint azt gondolni, hogy egy szerzetes hazudik.»

Tocco és a szenttéavatás tanui azt állítják, hogy «a beszédben kedves, előzékeny, arca vidám és nyájas volt ; lelkében jó, cselekedeteiben szabad-elvű volt ; nagyon türelmes, nagyon okos ; szeretettől és gyengéd jámborságtól ragyogott ; csodálatosan együtt érzett a szegényekkel» ; telve volt szeretettel az Oltáriszentség iránt, tisztelte a szenteket, a Boldogságos Szűzet, Szent Pál apostolt, boldog Domonkost. Magával hordozta Szent Ágnes ereklyéit, melyek egy napon kigyógyították Reginaldot a lázból ; amely alkalommal megígérte, hogy a szent ünnepén évenként nagy ebédet fog fizetni a nápolyi zárda testvéreinek és növendékeinek. Miután közel volt a halálához, csak egyszer válthatta be ígérétét.

Az volt az általános vélemény, mondják ugyanazok a tanuk, hogy oly ártatlan maradt, mint amilyen volt, mikor megszületett. Egész élete imádságban, tanulásban, írásban vagy diktálásban, tanításban vagy prédikálásban tellett el, úgyhogy egy pillanatot sem töltött el haszontalanul. (Vagy latinul prédikált, mint a római curiánál, az egyetemen és Párizsban, vagy szülőhelyének nyelvén, a nápolyi nyelven, — sohasem volt ideje arra, hogy más közhasználatú nyelvet is megtanuljon — ; egy nagybőjtön, mikor Nápolyban prédikált, annyira meghatotta hallgatóinak szívét, hogy félbe kellett szakítani beszédét, míg a tömeg kisírta magát.) Éjjel mindig ő kelt fel először az imádságra, mikor pedig a többi testvér jött a csengetésre, visszavonult szobájába. Miséje után, melyet korán reggel mondott el, buzgóságból még egy misén jelen volt, ami után a katedrára ment, hogy előadását megtartsa. Ezután írt, vagy diktált. Ennek végeztével ebédelt és visszatért szobájába, ahol egész a pihenés idejéig istenes dolgokkal foglalkozott. A pihenés után újra írt. Mikor a testvérek a kertbe hívták szórakozásra, hamarosan visszavonult és ismét szobájába ment. Ha pihentetni akarta testét, egyedül járkált a keresztfolyosón felemelt fővel.

Telve volt egyszerűséggel, őszinteséggel, testvéreit rendkívüli mód szerette. Megsiratta másoknak hibáit, mintha csak a saját hibái lettek volna. Oly tiszta volt a szíve, hogy Reginald tanusága szerint, ki gyónatója volt, általános gyónása halála előtt az öt esztendő gyermeknek a gyónása volt.

Tanításának első napján, amikor a Sententiák mesterét magyarázta Párizsban, mint valami égi jel emelkedett fel. Egyesek méltatlankodtak, a legtöbben csodálkoztak ekkora üdeség és fiatalság láttára. «Új módszer, új bizonyítékok, új tantételek, új kérdezési mód, új világosság» mestere és

nagy újító volt, mert nem az újdonságokat kereste, hanem egyedül az igazat. Megtisztította a skolasztikát.

A lényeges újítás, melyet egyes előfutárai már előkészítettek, különösen Nagy Albert, de amelynek a befejezése ő reá várt, Aristotelesnek a beillesztése volt a katolikus gondolatrendszerbe. Aristoteles, aki lassanként és részletekben szívódott át, egy fél század óta rettenetes zavart okozott a kereszténységben. Nemcsak zsidó és arab kíséretben és veszedelmes kommentárokból mutatkozott be, hanem, ha a természetes bölcsesség legnemesebb kincseit hozta is, pogány méreg rejtőzött abban és a tiszta ész elkápráztató ígéretei maguk is elégségesek voltak ahhoz, hogy megingassák annak az őszinte és gyermekdeden kíváncsi világnak az egyensúlyát. Az Egyház, elég bölcsen, kezdetben gyanúsna tartotta a bölcslőt és csak a mestereknek engedte meg, hogy magánúton tanulmányozhassák. Mindezek ellenére naponként tért nyert. Vajjon a régi világ istenei győzedelmeskednek-e a keresztény szíveken? Ami a XV. és XVII. századnak hiányzott a művészetek és érzéki vonzalmak vonalán, azt a XIII. század Aquinói Szent Tamás révén szerencsésen befejezte a metafizika és teológia tárgykörében. Nem közölte ki Aristotelest és az értelem nagy erőfeszítéseit; nem is hátrált meg előlük, sem a hitét nem hagyta el miattuk, hanem megtérítette őket. Szent Tamás megdicsőítette Aristotelest anélkül, hogy azt eltorzította volna, nem elégedvén meg azzal, hogy visszaállítsa eredeti értelmét a magyarázatok változtatásaival szemben, hogy tökéletesítse és helyesbítse ott, ahol tévedett, vagy habozott, hanem azt a csodát művelte, hogy a történelmi Aristotelesből, — *amint általa a teológia megjavította*, — kihámozta azt az Aristotelesi formát, mely sokkal tisztább, mint az az aristotelizmus, mit Aristoteles ismert. Aristotelesszel együtt az egész ókort átvette, emellett azonban elfogadta azt a jót is, amit a zsidók és arabok nyújthattak. Összegyűjtötte a Szentírás és az Atyák összes bizonyítékait, a keresztény gondolat összes termékeit, úgyhogy «mélységesen tisztelven» az Atyákat és szent doktorokat, «bizonyos tekintetben örököse lett valamennyi ismeretének.¹ Ami új nála, nem a rombolásban, hanem a bevégezésben jelentkezik. Eredetisége abban áll, hogy valamennyitől tanul. Nemcsak az örök Bölcsesség, a szentek és bölcslők bölcsességének a tanítványa ő. Nem tanult-e egykor Kölnben egy tudatlan társától is? Egyúttal az emberiség tanítványa is.

Az általános örökség a maga egészében, melyet újra alkotott, mely újra született az értelemben, nála ép ellentéte a vélemények mozaikjából kialakult eklekticizmusnak. Az anyagtalan ige, mely végtelenül összetett a felépítésében, de tökéletesen egységes a lényében, lényegében a szellemtől született. Nincs ennél magasabb szintézis, semmi, ami a gondolat nagyobb függetlenségét és határozottabb egyéni erejét tételeznél fel. De nincs is munka,

¹ Cajetan szava, melyet XIII. Leo és XI. Pius újra használnak.

melynél annyira háttérbe szorulna az író személye. Szent Tamás tanítása nem Szent Tamás tulajdona. Az Egyház és az emberiség közvagyon. Ez az egyedüli tan, amelynek az a sajátossága, hogy senkinek sem a tulajdona, hogy írója teljesen háttérbe szorul, hogy teljesen általános. «Általános igazság, mondja már Viterbói Jakab Capuai Bertalannak, általános világosság, általános megvilágítás, általános rend és oly tan, mely gyorsan a teljes megértéshez vezet.» Ez az oka annak, «hogy nem a katolicizmus tomista, hanem a tomizmus katolikus; katolikus, mert általános».¹ A való a maga teljességében megtalálható nála. Ha Tamás testvér vissza is vonul mély gondolataiba, gondolata nagyon is nyitott szemekkel nézte a dolgokat. És mily őszinteséggel! Sohasem alkalmaz erőszakot ellenük, sohasem díszíti fel őket, soha nem található meg nála az a fénybeállítás, a túlzásba vitt kidomborítás, amelyet Aristoteles kivételével az összes bölcselek titokban alkalmaznak. Nagy művészi adományait csakis az ítéletek és kifejezések szabadságának szolgálatába állítja. Nem ismeri az igazság elrendezését, hanem a maga nagyságában mutatja be. Nem határoz, ha az emberek azt mondják is: nehéz tan! Ez a békés bölcsesség vezeti az értelem vizsgálódásait, — mely teljesen emberi a bölcsletben és a hit magaslatán áll a teológiában, — a teremtettek és önmagától való birodalmában, azonban mindenütt mérlegeli a lelket, tiszteletben tartván úgy az alulról jövő homályt, mely a tárgy homályosságának a következménye, mint a magasban levő éjt, ami az isteni dolgok túlságos anyagtalanságával jár együtt. A tomista realizmus lényegénél fogva ellentétben van az agnoszticizmussal és a racionalizmussal, ezzel a két ellentétes emeltyűvel, melyek mindegyike szétválasztja az értelmet és a misztériumot és összekapcsolja őket az emberi lény szívében.

A teológia felhasználja a bölcsletet, megvilágosítja azt, mikor saját világánál ítéli meg. Szent Tamás így új, — természetfeletti — éghajlat alá ültette át az aristotelesi fogalmakat, ahol a hit arra kényszeríti őket, hogy Isten titkainak bizonyos ismeretét vigyék értelmükbe. Van, tisztán az ész evidenciáira támaszkodó, tomista bölcslet; Szent Tamás óriási bölcsleti munkát végzett, rendkívüli metafizikai lángelme volt. Azonban elsősorban és mindenekelőtt nem bölcsele, hanem vérbeli teológus. Mint teológus biztosítja a par excellence építészeti tudás magaslatából a keresztény gazdaság rendjét.

A régi skolasztikával szemben, mely nem ismeri fel benne Szent Ágoston igazi örökösét, védelmezi a természetes igazság jogait és az értelem értékét; az averroistákkal szemben, kik nem akarják elismerni Aristoteles igazi magyarázójának, a kinyilatkoztatott igazság jogait és a hit értékét védelmezi. Állítja a metafizika *természetes* voltát és a teológiai erények *természetfeletti* jellegét és a természetesnek a természetfeletti alá való lényeges alárendelt-

¹ H. Woroniecki.

ségét, hirdetvén egyben, hogy a kegyelem nem dönti meg a természetet, hanem hogy azt tökéletesíti és a tulajdonképpeni isteni élet, melyet általa nyerünk, egyedül tudja meggyógyítani a természetet és hogy annak kell teljesen hatalmába keríteni ; ezzel azt a sajátos munkáját végezte el, hogy Jézus Krisztus szolgálatába állította az értelem minden erényét. A kultúra és humanizmus minden problémájával foglalkozott. Felelete : az *életszentség*. Az embernek csak természetfeletti tökéletesedése van, csak a kereszt által fejlődik. Lehetséges a humanizmus, de csak azon feltétel alatt, hogy célja az Istennel való egyesülés a Közvetítő embersége által és hogy eszközeit arányba hozza ezzel a lényegében természetfeletti céllal ; — lehetséges a megtestesülés humanizmusa : azon feltétel mellett, hogy teljesen a szeretetre és elmélkedésre irányul, ha alárendeli teljesen, mint magának Szent Tamásnak a lelke, a tudományt a bölcseségnek, a metafizikai bölcsiséget a teológiai bölcséségeknek, a teológiai bölcsiséget a szentek bölcseségének. Hirdeti, hogy az értelem csak akkor tudja megérteni a világot, ha előbb meghajol a Szent Lélek és adományainak észfeletti és emberfeletti világa előtt. Ha nem, a humanizmus, még a keresztény is, végzetszerűleg az ember pusztulásához és általános összeomlásához vezet.

Tamás testvér, mondja Tocco, csodálatos elmélkedő ember volt, *vir miro modo contemplativus*. Ha életszentsége az értelem életszentsége volt, az onnét volt, mert értelmét teljesen az Istentől nyert elmélkedés és a Szent Lélek adományainak a tüze erősítette és világosította meg. Bizonyos állandó elragadtatásban élt. Szünet nélkül imádkozott, sírt, böjtölt, vágyakozott. Minden egyes szillogizmusa mintegy imáinak és könnyeinek leszűrődése és a világos megnyugvás kegyelme, melyet bennünk szava kelt, kétségtelenül annak tulajdonítható, hogy írásainak legkisebb része is láthatatlanul magán viseli vágyának és a legerősebb szeretet tiszta erejének a nyomát. Életében pusztá tekintete is lelki vígasztalást keltett kortársaiban, ha vele érintkeztek. A szigorúan pontos intellektualizmus mesterterműve, a rendíthetetlen logika alkotása tehát a szeretet szolgátságában álló szívből fakad. Mikor Tamás halála után Reginald visszatért Nápolyba, így kiáltott fel : «Mesterem, amíg élt, megtiltotta, hogy elmondjam a csodákat, melyeknek tanuja voltam. Tudományát nem annyira szellemi erőfeszítésének, mint inkább hathatós imájának köszönhettem. Valahányszor tanulni, vitatkozni, tanítani, írni vagy diktálni akart, mindenekelőtt az imádság titkos szeréhez fordult, sírván Isten előtt, hogy megtalálja az igazságban az isteni titkokat és ezen imádság hatása következtében, ha az ima előtt ingadozott, az ima után határozott lett». Mikor homályos kérdéseket kellett megoldania, mondja ismét Capuai Bertalan, az oltárhoz ment és ott sok könnyet hullatott és zokogott, majd visszament szobájába és tovább írt.

«Imáetele, — írja Tocco, — minden mértéket felülmúlt ; annyira fel-emelkedett Istenben, mintha testi súly nem is tartotta volna vissza. Alig

volt napja, melyen nem lett volna elragadtatása». Imádság közben sok könnyet hullatott. Sohasem avatkozott a világi dolgokba, az volt a szokása fiatal korától kezdve, hogy minden társalgást, ami nem az istenes dolgokra vonatkozott, rögtön abbahagyott, «semmitféle foglalatosság nem változtatta meg szíve mozgását» és nem vonta el az imádságtól, amelyben, amint abban hagyta amit az emberekkel végzett, rögtön otthon találta magát. Igen sokszor mise közben is könnyekre fakadt. Néha a közönség is tanuja volt ennek. Egy napon, mikor a nápolyi zárdában sok katona jelenlétében, fekete vasárnapon, misézett, oly nagy elragadtatása volt és annyi könnyet hullatott, hogy úgy látszott, mintha a kálvárián lett volna és összeroskadott volna Krisztus fájdalomnak súlya alatt. A testvéreknek kellett hozzámenniök és figyelmeztetniök, hogy miséjét folytassa. — Gyakran sírt a kompletórium alatt is, mikor a nagyobbjti időben ezt a verset énekelték : «Ne taszíts el magadtól öreg korunkban, midőn erőink elfogynak». Éjjel, rövid alvás után, földre borulva imádkozott szobájában, vagy a templomban.

A nagyon magas misztikus élet állandó folyamának tudhatjuk be azokat a rendkívüli kegyelmeket, melyekben többször részesült. Egy napon megjelent neki a Boldogságos Szűz, hogy megnyugtassa életéről és tanítása felől és hogy kinyilatkoztassa előtte, hogy állapota, — amint azt annyira óhajtott, — nem változik meg, (azaz sohasem kerül prelátusi méltóságra). Egy alkalommal a szentek jönnek segítségére Izaiás magyarázatával. Egy homályos helynél megakadt ; sokáig böjtölt és imádkozott, hogy megérthesse. Egy éjjel Reginald azt hallotta, hogy valakivel beszél szobájában. Mikor a társalgás zaja megszűnt, Tamás testvér magához hívatta, meggyújtatta vele a gyertyát és elővetette a füzetet, melybe az Izaiáshoz írt magyarázatot jegyezte. Majd egy óráig diktált. Ennek végeztével aludni küldi. Reginald azonban letérdel és ezt mondja : «Addig nem mozdulok innét, míg meg nem mondja nekem annak, vagy azoknak a nevét, akikkel oly sokáig beszélt ezen éjjel». Végre Tamás sírva fakad és Istenre kéri, hogy senkinek életében el ne mondja ezt és megvallja neki, hogy Péter és Pál apostolok jöttek el oktatására. Imádság közben többször felemelkedett a földről. Kinyilatkoztatás után tudja meg, mily kísértés kerítette hatalmába egyik testvérét, kétszer látja nővérenek, Marottának, a bencés apátnőnek lelkét, ki arra kéri, hogy miséi által szabadítsa ki a tisztítóhelyről, majd hírül adja neki megszabadulását s azt is közli vele, hogy Rajald, kit II. Frigyes igazságtalanul öletett meg, a mennyben van. Angyal mutat neki egy azúrral és arannyal írt könyvet, melyben testvérenek neve a vértanuk számára fenntartott arany sorokban van, mert a pápához való hűsége miatt ölték meg. Egy más napon egy barátja, a teológia mesterét, Romanus testvért, látja, ki meghalt és vele azokról a kérdésekről társalgott, melyekről itt a földön vitatkoztak. Párizsban, mikor a mesterek azt kérdezték tőle, hogyan kell az Oltáriszentség titkát tanítani, először az oltárra tette írószerszámát és a feszülethez fohászkodott. A testvérek, kik

megfigyelték, hirtelen azt vették észre, hogy Krisztus előtte állt a füzetén, melyet írt és e szavakat hallották: «Jól írtál testemnek a Szentségről, jól és helyesen oldottad meg azt a kérdést, melyet felvetettek, már amennyire azt a földön meg lehet érteni és emberileg meghatározható». És elragadtatásában egy rőfnyire felemelkedett a levegőben. Hasonló eset történt vele Nápolyban is. Tamás testvér akkor a Summa harmadik részét írta és Krisztus szenvedését és feltámadását tárgyalta. Egy napon, a matutinum előtt, a sekrestyés szeme láttára két rőfnyire felemelkedett a földről. Sokáig nézte őt. Hirtelen a Megfeszített szavait hallotta, aki felé fordulva, a doktor könnyek között imádkozott: «Jól írtál rólam, Tamás. Mily jutalmat kívánsz tőlem munkáért?» — «Csak Tégedet, Uram.»

Szent Tamás misztikus életével rendtársainak a vallomásai és egyéb külső jelek ismertetnek meg bennünket. Írásainak sokszor félre nem magyarázható hangja és tanítása az Istentől nyert bölcseségről, akarata ellenere elárulják, hogy jártas volt az istenes dolgokban. Végül műve maga a legkiválóbb bizonyítéka a természetfeletti megvilágosításoknak, melyekben kialakult. Maga azonban semmit sem mond erről, mert nagyon is gyakorolta remete Szent Antal tanításait, melyeket Cassianusnál olvashatott (naponként felolvastatott magának Cassianusból néhány lapot), «nem tökéletes az imádság, ha a szerzetes tudomást szerez arról, hogy imádkozik». Nem is az volt a küldetése, mint Keresztes Szent Jánosnak és Szent Teréziának, hogy gyakorlati előadást tartson az elmélkedésről önvizsgálat és a tapasztalat alapján. Ennek a misztikus életnek a titka, melyről csak külső jelek révén tudjuk, hogy a legmagasabb volt, amit csak el lehet képzelni, rejtett marad előttünk. Csak azt tételezhetjük fel, hogy a tanítói hivatal, melyet az Egyház és a világ javára vállalt, különösen világos vidékre vonzotta az elmélkedés adományának titkos világát és hogy talán a közönséges szenvedő megtisztulás helyébe az értelemnek a hivatásával járó állandó szenvedését helyezte és hozzákapcsolta a negatív teológia homályosságához és a szeretet bölcsességéhez, ahol a Mester szíve édességébe, a jövődőlés adományának világosságába (az isteni dolgokba való behatolás) és a bölcsesség megnyilvánulásaiba olvad (*sermo sapientiae*).

Szent Tamás imádságai nem vallomások, hanem mélységes életének a munkái, amelyek, bármily szépek is, nem ismertetnek meg teljesen ezzel az élettel; oly világosak ezek a munkák, mint az ég és mindenkor a legmélységesebb egyszerűséggel mutatják be tárgyukat. Nincs tisztább költemény, melyben akkora szeretet és világosság rejlene, mint az Oltáriszentség officiuma. Mindenesetre a Gondviselés terveivel összhangban járt el Orbán pápa, mikor 1264-ben, hat évvel boldog Julianna du Mont Vernillon halála után, arra kérte a szentet, hogy állítsa össze ennek az új ünnepnek az officiumát, melyet harminc év óta kívánt a Megváltó és amely az újabb kor nagy ünnepe lett. A tanításban és a Szentségben ugyanaz az Igazság van jelen, kiben az Egyház

egysége megtestesül. Aquinói Tamás, kinek az a feladata, hogy tanítsa ezt a tant, azt a megbízást nyeri, hogy megénekelje a Szentséget.

* * *

Érheti-e nagyobb megpróbáltatás az ilyen mestert, mint mikor azt érzi, hogy tanítását meggyanúsítják az Egyházban? Utolsó párizsi tartózkodásának hősi küzdelemben eltöltött négy éve alatt ezen megpróbáltatás érte.

Az Aristotelest bálványozó averroista bölcselek, magukat augusztiniánusoknak nevező teológusok, kik azonban féltek az értelemtől, — egész tömeg szűkfelfogású ember fordul ellene, hogy szét tépjék tiszta tanításának egy darabból készült ruháját. Emezek ellen védelmeznie kell Aristotelest, amazok ellen pedig támadnia kell az averroisták által «megrontott» Aristotelest. Kétségtelen, hogy Párizsban is sok buzgó tanítványa van, különösen a művészetek fakultásán, melyet nem hódítottak meg teljesen Siger de Brabant és Boéce de Dacie és amely lelkesedik aristotelesmagyarázataiért és halála után arra kéri a dominikánusokat, hogy adják neki holttestét és iratait. Kétségtelen, hogy mellette van a pápa és a curia, melynek ő a teológusa ; mindenkor, ha szükség lenne rá, fellebbezhetne a római Egyházhoz. Azonban az egyetem majdnem összes teológiai mesterei támadják, a világiak és részben a franciskánusok (mert az önszeretetből származó civakodások már akkor is megvoltak) végezni akarnak vele, a párizsi püspök pedig támogatja őket. Azt állítják, hogy a hit érdekében akarják agyonsújtani.

1270-ben volt a nagy vitája Sigerrel, emez a *De Anima intellectiva* c. művét adta ki, Tamás pedig a *De unitate intellectus*-ban válaszolt neki. Ugyanezen évben kell válaszolnia egyéb ellenségei, a teológiai fakultás pseudo-augusztiniánusainak mormogására is, kik ellen a *De aeternitate mundi*-t írja. Húsvét előtt egyik tantétele felett rendezett ünnepélyes vitatkozáson, melyet különösen támadtak (az a tétele, hogy az értelmes lélek egyedüli forma substantialis az emberben), Peckmam János testvér, a minoriták régense, sértő szavakkal támadja ; saját rendtársai elhagyják, sőt egyesek még ellene is fordulnak, a püspök és a doktorok vesztét várják és mindent megtesznek, hogy azt elősegítsék. Ő azonban nyugodtan beszél és kedvessége mindenkit meggyőz. Tempier párizsi püspök, aki a vitatott tételt (és Aquinói Tamás még egy másik tételét is, a «szellemi substanciók egyszerűségéről») Siger egyes állításaival együtt el akarta ítélni, amire már előbb készült, kénytelen volt tervéről letenni és csakis az averroista tételeket bélyegezhette meg (1270, december 10). Azonban épp három évvel a doktor halála után, 1277 március 7-én, mikor újból elítélte az averroizmust, Siger de Brabant és Boéce de Dacie cenzurázott tételeihez húsz tomista tételt is csatolt. Néhány nappal később Robert Kilwardby canterbury-i érsek, Anglia prímása, szintén elítélte Aquinói Tamás tanítását, különösen a «forma substantialis» egységének híres tételét, ami akkoriban Anglia iskoláiban «szinte végtelen botrányt» okozott.

1284-ben Jones Peckmam még megszigorította a cenzúrát. Helyet Scotus ravaszságainak és a nominalista vitatkozóknak, kik elhomályosítják majd a XIV. századot! A középkor hanyatlása idején, sem Rómára nem tudott hallgatni, sem Isten adományait fel nem tudta használni.

1272-ben, húsvét után, Tamás testvér résztvett Firenzében rendje nagykáptalanján és visszatért Nápolyba, hogy ott folytassa tanítói tevékenységét. Egy napon, 1273, december 6-án, míg a Szent Miklós kápolnában misézett, nagy változáson ment keresztül. Ettől kezdve nem diktált és nem is írt. A Summa tehát az ő harmincnyolc tractatusával, háromezer articulussal és tízezer ellenvetésével befejezetlen maradt? Mikor Reginald emiatt panaszkodott, azt felelte: «Többet nem tudok». Mikor amaz tovább kérte: «Reginald, nem tudok többet; oly dolgokat ismertem meg kinyilatkoztatás révén, hogy minden, amit írtam, szalmának látszik. Most már életem végét várom munkám befejezte után».

Isten érintésére a lélek elválott a testtől. Néhány nap múlva nővérét, Sanseverinó grófnőt óhajtotta látni, kit nagyon szeretett és sietve ment hozzá, ami nagy fáradságába került. Amikor nővére odaérkezett alig szólt valamit hozzá és az megrémülve kérdezte Reginaldot: «Mi van a testvéremmel? Olyan mintha kábult lenne és nem is válaszol már nekem». — «Szent Miklós ünnepe óta van ebben az állapotban, — felelé Reginald, — és nem is írt azóta semmit».

Januárban X. Gergely Lyonba hívatta, ahova zsinatot hívott egybe. Tamás útra kelt Reginalddal. Öszvérháton mentek. Reginald megkockáztatott néhány szót, hogy szórakoztassa: «Ön és Bonaventura testvér bíborosok lesznek, ami fénnyel árasztja el rendünket». — «Sohasem leszek semmi, sem a rendben, sem az Egyházban, — felelé Tamás. — Semmi más állapotban sem szolgálhatnám jobban rendemet, mint amelyikben most vagyok».

Átutaztában megállapodott unokahúgánál, Franciska grófnőnél, Maënza várában, Campaniában. De alig hogy megérkezett, bágyadtság fogta el és megbetegedett. Ekkor a Gondviselés ajándékozta meg egy kevés hallal. Elveszítette étvágyát és csak heringet kívánt, amit Franciaországban evett. Reginald elszomorodott, mert ezt az északi terméket nem lehetett Itáliában találni. Azonban, amikor kinyitotta egyik kereskedőnek a kosarát, ki szárdiniát szállított, azt csodálatosképen friss heringekkel találta telve, melyből mindenki evett a várban.

Tamás csak négy napig maradt Maënzában. Miután nagyon rosszul érezte magát, azt kérte a legnagyobb áhítattal, hogy a Szűz Anyáról nevezett fossa-novai zárdába vigyék, amely a közelben volt. Amikor belépett oda, kezeivel a falhoz támaszkodott és ezt mondotta: «Itt van az én nyugalmam mindörökké; itt fogok lakni, mert én választottam e helyet»¹ Cisztercita

¹ 131. zsoltár, 14. vers.

zárda volt ez ; visszajött Szent Benedekhez meghalni. Egy hónapig volt beteg, sorsát nagy türelemmel és alázatossággal viselte. A barátok sajátkezűleg hordták az erdőből a fát, hogy fűtsenek neki, mert nem tartották a teherhordó állatokat méltónak arra, hogy ily nagy embernek fát hordjanak. Ő pedig, valahányszor bejöttek a szobába, amelyben feküdt, alázattal és nagy tisztelettel felemelkedett és így szólt : «Honnét van az, hogy szent emberek hoznak nekem fát?» Egyes szerzetesek kérésére röviden megmagyarázta az Énekek Énekét. Majd az utolsó kenetet kérte. Az apát vitte neki rendtársaitól körülvéve Jézus szent testét. Mikor ezt látta, könnyeket hullatva földre borult és csodálatraméltó szavakkal imádta hosszasan : «Magamhoz veszek, megváltásom árát, vándorlásom útravalóját, akinek szeretetéből tanultam, virrasztottam, dolgoztam, prédikáltam, tanítottam. Soha semmit sem mondtam ellened ; ha ezt tettem volna, tudatlanságból történt, nem ragaszkodom megátalkodottan véleményemhez és ha valamit rosszul mondtam, mindent a római anyaszentegyház ítéletére bízok. Az iránta való engedelmeségben távozom ebből az életből». Három nappal ezután halt meg, 1274, március hetedikén. Negyvennyolc éves volt.

A zárda alperjele, ki már alig látott, visszanyerte a látását, mikor szembe nézett vele. Egész sereg csoda történt ezután ; Capuai Bertalan tanúsága szerint még más csoda is történt, amelyet a barátok eltitkoltak, hogy a szent testét el ne vegyék tőlük. Mikor két hónap múlva exhumálták, teljesen ép volt és olyan illatot árasztott ki, hogy azt hihette volna az ember, valami illatszergyárban van és az egész zárdát betöltötte balzsamos illattal. Tizen-négy évvel később másodszor exhumálták és ugyanazokat a jelenségeket állapították meg akkor is.

Beszélik, hogy Nagy Albert Regensburgban, ahol püspök volt, kinyilatkoztatás útján szerzett tudomást nagy tanítványának a haláláról. Nagyon sokat sírt akkor. És azóta, valahányszor nevét hallotta, sírni kezdett és ezt mondotta : «A világ virága és dicsősége volt.» Mikor híre járt Párizsban, hogy támadják Tamás testvér iratait, az öreg mester odautazott, hogy megvédje azokat. Visszatértekor ünnepélyes gyűlést hívott egybe, amelyen kijelentette, hogy Tamás munkája után mindenki hiába dolgozik.

Azonban a párizsi és oxfordi teológusok ellenkezését nem lehetett le-szerelni ; épp így a franciskánus tudósokét sem : 1282-ben a ferencesek általános káptalanja megtiltotta a franciskánus iskolákban a Summa olvasását. Mindenkinek megvan a sajátos kegyelme, mint mondja Szent Pál. Nem egyforma a rendek teológiai feladata. A dominikánusok hamarosan megértették, hogy Isten nekik adván Aquinói Tamást, kinyilatkoztatta előttük életcéljukat. 1278-ban, a milánói káptalanon, elhatározták, hogy hathatósan védelmezni fogják tanítását, mely nemsokára a rend tana lett és VI. Kelemen pápa 1346-ban meghagyta nekik, hogy többé el ne hagyják. Az Egyház és az egész világ érdeke kívánja meg, hogy eme tan tisztasága felett őrködjének.

Az általános Egyház mindjárt kezdettől fogva a pápa személyében elismerte Tamást tudósának ; a pápaság volt az, amely felismervén benne az összes emberi és isteni hagyományokunk közös szellemét és mindannak, ami a multban maradandó volt, leghatalmasabb és legtevékenyebb konzerváló erejét, — egyúttal azonban az élet mozgását is és mindannak, ami a jövőben marandó marad, asszimiláló és megmentő enégiáját ; látván a szétosztó éjszakának közeledtét és elhatározván, hogy abban szembe állítja a nagy összegyűjtést a teremtés szellemével, melyet az ész és hit világa nyújt, — Aquinói Tamás pártjára állott az iskolák szokásos szűkkeblősége és azon korlátolt konzervativizmussal szemben, mely nemsokára bomlásnak indult. Azonban ezeknek a partikulárizmusoknak az ellenállása erős volt. Ötven évi heves vitára volt szükség, míg végre véget lehetett vetni a tomizmus igazhitűsége ellen felhozott rágalmaknak. Tamás szenttéavatása, melyet XXII. János 1323. július 18-án hirdetett ki Avignonban, utolsó aktusa volt ennek a harcnak. «Tamás egyedül több fényt adott az Egyháznak, mint az összes doktorok együttvéve», jelenti ki a pápa. «Tana csak Isten csodálatos tevékenységéből származhatott». Ez a tan ettől fogva teljes szabadságban ragyoghat és 1324 február 14-én Róma sürgetésére Párizs püspöke, Étienne de Borreto, visszavonja a tomista tételek elítélését, melyet 1277-ben elődje, Etienne Tempier, mondott ki. Azonban ha Tamás dicsősége óriási is, a gyengülő keresztény világ nem elég bátor ahhoz, hogy nála keresse a gyógyulást és a skolasztika hiábavaló versengésekben és hanyatló rendszerekben emészti fel önmagát.

Szent Tamás számára azonban új történelmi korszak kezdődik. Ezentúl hozzá fordul az Egyház az összes tévedések és eretnkségek elleni küzdelemben ; tana egész az éig növekedik, ezt használja Krisztus Egyháza saját egy és általános szellemi életében ; a pápák számtalanszor tesznek e mellett bizonyosságot, ezen összhangnak és megisméltlődsnek az idők folyamán különös jelentősége van. XIII. Leó pápa *Aeterni Patris* körlevelében (1879. aug. 4) és számtalanszor egyéb irataiban, X. Pius, XV. Benedek, XI. Pius, ha nem is írják elő ezt a tant mint hittételt (ami egy teológiai vagy bölcseleti tannal sem történhetik meg), mégis azt ajánlják a katolikus tanároknak, hogy ezt tanítsák és bizonyos tragikus kitartással arra kérik a világot, hogy térjenek vissza hozzá, mint a szellem és a civilizáció megmentőjéhez. «Amint egykor azt mondták a legnagyobb éhségben nyomorgó egyiptomiaknak: *«Menjete Józsefhez, hogy megszerezhesse a test táplálásához szükséges gabonát»*, ugyanúgy írja XI. Pius «ha ránk hallgatnak, mindazok, akik az igazság után vágyakoznak, Tamáshoz fognak menni.»¹

Akit méltán neveznek *Angyali tudós*nak és az *Oltáriszentség Tudós*ának, mindenekelőtt az *Egyház általános Tudós*a, mert egyedül tudott teljesen megbirkózni a mindent átfogó katolikus gondolattal. Különösen figyelemreméltó,

¹ XI. Pius pápa *Studiorum Ducem* körlevele.

hogy még a bizánci teológiában is, a középkor bukása idején, nagy tekintélye volt. Főbb munkáiból, a két Summából, az *Animá*-hoz és Aristoteles Fizikájához írt magyarázataiból, több kisebb munkájából, akkoriban kivonatokat és görög fordításokat készítettek, különösen Demetrios Kydones, VI. Kantakuzenos császár minisztere, a *Summa contra Gentes* fordítója és Kabasilas megcáfolója, valamint Scholarios, Gennadios György konstantinápolyi pátriárka. Napjainkban arab, kínai és szanszkrit nyelven épp úgy hirdeti Isten nagyságát, akár csak latin, görög és orosz nyelven. Igazi apostola a modern kornak, alapelvei elég emelkedettek és összefüggőek ahhoz, hogy magasabbrendű egységbe foglalják mindazt, ami igaz és nem eklektikus, — ami megkülönböztetést, rendet, megváltást és nem zavart és halált hoz, — azokat az óriási fajbeli, kultúrális és szellembeli különbségeket, melyek elválasztják Kelet és Nyugat népeit. A lényeg, amit latin stílusának formája takar és amit az embereknek hoz, nemcsak egy idő és egy hely számára való ; egyedül ő tudja megadni nekik a szellemi egység isteni ajándékát ott, ahol egyedül találhatók fel, a megtestesült Ige világosságában.

Michel Károly fordítása.

PAMPELONA OSTROMA

(MINIATŰR)

IRTA: ÍJJAS ANTAL

Könnyű lépések nesze hallatszott be a folyosóról és Juan de Villalobos, aki az ostrom kezdete óta megszokta az éber álmot, felriadt.

A lépések az ő ajtaja előtt állottak meg, vörhenyes fény szivárgott be a küszöb alatt és hallani lehetett, hogy valaki, bizonytalanul és ügyetlenül tapogatódzva, a kilincs felnyitásával vesződik. Végre feltárult az ajtó és Juan már ágyában felülve, az álmatlanságtól fájó fejjel fogadta a belépő Innigo de Loyolat. A vidám, kemény arc ebben a pillanatban szürke és elnyűtt volt; nem csoda, mert amióta Gaston de Foix Pampelona körül táborozott, azóta szakadatlanul talpon volt, ő volt a lelke a védelemnek és főtámasza a város parancsnokának. Francisco de Herreranak, egy derék és bátor, de már előregedett és a tettekben örökké aggályoskodó lovagnak.

S míg Innigo helyet keresett a jobbkezében hozott mécsesnek, Juan kidörzsölve szemeiből az álmot, megkérdezte:

— Felváltsalak ma éjszakára a bástyákon?

A bástyák! Ime, ezek voltak Pampelona bástyái: omladozó öreg fal-ormok, amiket a város házai kúsztak körül, s amikre ott, ahol már nagyon roskatagok voltak, vagy hiányosak, Innigo Loyola hordatott és hordott maga is gerendalovasokat, — s ime ezek voltak Pampelona bástyái: e két fiatal, sovány kéz, amelyek közül az egyik e pillanatban egészen áttetsző volt a lángtól, amint a mécseset tartotta. És Innigo Loyola nem találva másutt helyet a puszta szobában, földre tette a mécseset s leült barátja ágyára. Nemet intett és így szólt:

— Nemsokára éjfél lesz és azt hiszem, hogy az ostrom megkezdődik.

Püünkösöd hétfője volt és a két ünnepnap alatt az ostromlók szüneteltették a harcot, illően keresztény lovagokhoz, akik nem akarják vérontással beszenyezni annak emlékét, hogy a Szentlélek Uristen alászállott az Apostolokra. De az ünnep elmúlt, a franciáktól indított tárgyalásokat éppen Innigo tanácsára félbeszakították és a védők ott állottak az elkerülhetetlen előtt: hogy a várban úgyszólván csak véletlenül összeverődött alig négyszáz-főnyi emberrel védekezzenek tizenkétezer francia ellen.

A mécses vörös fénye alulról sütött fel Innigo arcára, úgyhogy csak az álla látszott s az onnét felvetődő árnyék selyem félálarcként takarta el arcát. Juan pedig kedvetlenül és álmosan ásított.

— Mindegy. Akkor is fel kell kelnem... És feltápáskodott a könnyű takaró alól. De Innigo visszanyomta:

— Hagyd még! — s hangja rekedten csengő és különös volt. —

Azért jöttem, mert arra gondoltam: gondoskodnunk kellene lelkünk üdvösségéről!

Juan elhárította magától Innigo kezét és nagy lendülettel felült.

Erre már ő is gondolt. Az ember nem maradhat büntetlenül így — ha másban nem, kockavetésben, Isten nevének hiába vételében, részegségben és a test nyomorúságos vétkében. S mégiscsak nyomorult dolog az: egy spanyol lovagnak úgy halni meg, mint egy kóbor pogánynak. A várban nem maradt pap. Éppen ezt akarta kimondani, kedvetlenül, egészen vonakodva, amikor Innigo megint rátette kezét vállára és így szólt:

— Juan, mit szólnál ahhoz, ha úgy tennénk, mint őseink a mókrok ellen való csatáik előtt, mikor nem volt papjuk és egymásnak mondták el bűneiket.

Juan visszahúzta magára takaróját. Nem úgy ismerte barátját, a vidám, verekedő, kissé nagyravágyó Innigót, mint aki ilyesmikre gondol. És éppen neki mondja, akivel annyi versengése volt. S mivel ostobának és értelmetlennek, afféle lovagregényekbe valónak tünt fel előtte ez az egész régi dolog, zavart lett:

— De hiszen így nem érvényes a gyónás! — mondta kedvetlenül.
— És...

— Tudom! — legyintett mostmár türelmetlenül Innigo. — Tudom. De így mégis megnyugtatóbb, azonkívül...

— Jó! — szakította félbe most Juan. — De engedj felöltöznöm. Nem akarok így hálóruhában gyónni. Azalatt készülj el! — s örült, hogy Innigo elfordult, míg ő ledobta a takarót izzadó, félmeztelen testéről és öltözködött. Ó, milyen egy férfitest — s Juan sietve odapillantott néha az üres szoba sarkába, ahol a falaknak fordulva Innigo térdelt s csak kissé előregörnyedt válla látszott a mécs fényében. Csak akkor kelt fel, amikor Juan odaszólt neki;

— Jöhetsz!

Akkor megfordult és barátját is térdelve látta a szoba közepén. Letérdelt előtte és lehajtott fejjel, halkán és alázatosan, mint egy papnak, elősorolta bűneit. Utána Juan kezdte elsorolni az övéit és Innigo hallgatta, kissé kábultan és meghatottan: mintha sötét és fullasztó füst szállana fel előtte egy emberi lélek gőzölgő szakadékaiból... A végén, még térdenállva, megölelték egymást.

Az ablak vasrácsain át tompa csengéssel verődött be az óra ütése: az ostromlóktól elfoglalt városban tovább járt a Szent Magdolna-egyház homlokzatának órája és éppen éjfél ütött, amikor Innigo magára hagyta Juant, hogy az még fegyvereit is felvehesse.

Künn a várban egészen sötét volt, a fekete égen nedves, szélfujta lángokhoz hasonlóan, halványan és nyugodtan lobogtak a csillagok. Amikor Innigo megállt egy pillanatra, mély békességgel érezte, hogy Juannak tett gyónás megnyugtatta őt. Most már nem érezte azt a zavaros bizonytalanságot, amit az előbb, hanem bátorságot és biztatást: igen, az Isten meg fogja jutalmazni őt, készségeért és alázatosságaért. Bizonyára sértetlenül fogja végig

vezérelni az ostromot és sok remény van arra, hogy visszatudják verni az ellenséget. Manrique alkirály, aki a hirtelen betört franciák előtt kénytelen volt elmenekülni Castiliába, bizonyára összeszedte magát, míg a Navarrában egyedül védekező vár, Pampelona, feltartóztatta az ellenséget. Pampelonának és Innigo Loyolának lesz újra köszönhető, hogy az alkirály sereggel jöhet ismét a franciák ellen, hogy Navarra a spanyol korona birtoka marad... És Innigo kemény, hatalmas önbizalommal érezte magában az acél erejét, amellyel a jutalmul elért rang és kitüntetés birtokában tovább tör előre, Európának és az Új Földnek összes harcterein, a keresztért és a királyért... Innigo Loyola leendő hercege a Katolikus Trónnak az elkövetkező diadalok után...

Ebben a pillanatban egy végtelenül közelinek és egyben távolinak tetsző kurta csattanástól kiokádva, mélyhangú dörgés szállott fel az éjszakából, elnyujtva és hörögve s még véget sem ért, máris következett utána a másik. A kitűnő francia tüzéség kezdte löni a várat. A bástyáról zaj és emberi hangok bizonytalan kiáltásai hallatszottak és Innigo azonnal ott termett, hogy az acél keménységével és hajlékonyságával, amely ilyenkor úgy szokott lecsapni rá, mint valami megszállottság, teremtsen rendet és parancsoljon a védelem felett.

Az éjszakától nedves lörések mellett íjászok térdeltek s csak itt-ott volt néhány szakállas puska, aféle kiságyú; még ő kötötte bele őket a falba. Ezeken kívül alig volt néhány ágyújuk, de azok sem hordtak olyan messzire, mint amilyen távolban a francia ágyúk dörögve felvillanó lobbanásait látta. Ezért éppen csak a forma kedvéért gyéren viszonzottatta a tüzelést; azt szerette volna, ha a franciák mielőbb támadnának. Akkor abba kellene hagyniok a tüzelést, mert jobbára saját embereiket söpörnék le a falakról. A védelem kényszerében viszont ők, spanyolok, talán nagyobb fölényrel tudnának védekezni.

Az éjszakában a csapatok egyre közeledő árnyékai látszottak és az öreg Herrera, akit ágyából ugrasztott ki az ostrom kezdete, izgatottan rohant hozzá és kérdezte:

— Nem védekezünk, Don Innigo? Ne fogjuk erősebbre a tüzelést?

— Nem, — felelte ő természetes erővel és fölényvel. — Annál jobb, minél közelebb jönnek, mert annál hamarabb támadnak. És minél hamarabb támadnak, annál hamarabb beszüntetik a tüzelést.

A bástyákon túlról szakadatlan dörgés szállott fel az éjszakából, közelebb-távolabb sokszor hangzott fel a leomló fal zúgása. A közelükben véresen és hörögve esett össze egy íjász, — emberek rohantak elő, hogy elvigyék; Don Innigo szervezte meg, hogy először a sebesültekről kell minden módon gondoskodni.

A várparancsnok nagy sóhajtással, aggódva vetett keresztet:

— Az Isten legyen velünk, fiam! Ha az Ön bátorságának és tudásának

segítségével ellent tudunk állani, nem fogok megfélemedezni érdemeiről, sem Don Manrique, sem őfelsége előtt. Nem szándékozom érdemeiből egy hajszálnyit sem elvenni és remélem, hogy . . .

Ebben a pillanatban dörgő zuhanás vágódott le közelükben és mikor onnét felpattant, Innigo rettenetes fájdalmat érzett mindkét lábszárában. Mintha egész testén végighangzott volna az a szörnyű reccsenés, amellyel jobb lábszárcsontja kettérepedt és a kín végigáradt egész testén, oly szörnyű erővel, hogy szinte hasonlított valami rémületes kējhez, azután ismét a fájdalom következett, mint valami villanás, amely után csak a vaksötétség szakadéka következhetik. Innigo látta ebbe a szakadékba beleomlani Pampeleonát, a saját dicsőségét, egészségét, talán életét, megdöbbenést és ösztönös méltatlankodást érzett miatta s azután úgy tűnt fel neki, mintha maga is beleomlanék feltáruló mélyébe : eszméletlenül esett össze.

SZENT MIKLÓS CSODÁJA

IRTA: MÉCS LÁSZLÓ

Miklós-nap este, Pesten a Dunapartra mentem,
cél nélkül és merengtem azon a drága Szenten,
kinek nevével annyi, de annyi móka zendül
ma végig a világon s az unalomnyi csendbül
kilép s cserkészni indul a gyermekes Öröm.

Volt három holt-szegény, de világ-csinos leányzó,
nem tudtak férjhez menni az átkozott, hiányzó
kelengye nélkül. Apjuk liliom-árverésre
gondolt, de Szent Miklós ezt még jókor vette észre
s éjjel sok pénzt dobott be a nyitott ablakon.

Mily furcsán jár a Szent, ha el nem rejtőzhet fent a
fenkölt pompájú égben, mert egy kedves legenda,
egy terhes népszerűség lehozza e roppant bús
világba víg kovásznak : és lesz belőle Krampusz,
cukros puttonnyal járó, szakállas Mikulás!

Ezen merengve mentem s egyszer csak megrezzentem.
Egy lócán férfi ült a királyi várral szemben,
borostás, éhes arcú ember, a szeme örült
lázal nézett egy pontra, ölében csecsemő ült,
a csecsemőt szoptatta mű-tejjel cucliból.

Piros pendelyke volt a gyermek testén, több semmi.
Világított a ködben a pendely, messze menni
nem bírtam, visszanéztem, majd újra arra mentem,
figyeltem, az eszem már nem töprengett a Szenten,
hozzámentem s megtudtam, hogy munkanélküli.

Ó, munkás, munka nélkül! Ó, rét virágok nélkül!,
Ó, Nap, sugárzás nélkül! Isten, teremtés nélkül!
Ki is lakoltatták őt. Az asszony padlót súrol
egy mulatóban éppen. Hány Miklós-esti zsúrról
csurog ma a vidámság az éjbe, mint a méz!

Az ily mezítelenkét minő angyalkák óvják?
A munkás megpaskolja hideg-piros kis combját,
az meg csókolja apja borostás arcát, angyal
tud csak szeretni ily csúf arcot malasztos aggyal
s pünkösdirózsa szívvel, meg apró gyermekek.

Pedig nem adhat néki se bonnt, se mesekönyvet,
se zongoraleckéket, csak sós tengernyi könnyet,
remény-sajkára rakja, ha nőni kezd s evezhet
a borzalmas Mesébe, mit Életnek neveznek,
hol hétfejű sárkányok várják bizony szegényt!

Ott álltam s néztem őket. Egyszerre csoda történt:
nagy Mikulás-szakállam nőtt, minden földi törvényt
megcsúfolón, ezüstös sátorra lett fölöttük,
a szívem füstölő lett, jósága szállt s mögöttük
a fagy-fogú Sárkány is egy éjre elaludt.

1934. dec. 6.

A GYERMEKSÉG SZENT ÚTJA

IRTA: P. BRUNO DE JESUS MARIE O. CARM.D.

A gyermekek keresztény nevelése minden hívőt érdekel. Ha szükséges, hogy a szülők gondoskodjanak róla, nem kevésbé szükséges, hogy minden tevékeny katolikus, tevékenységének fő-részt erre fordítsa és hogy papok és szerzetesek ennek szenteljék életüket. Sőt helyénvaló, hogy a kontemplatív lelkek is szándékuk főtárgyává tegyék és hogy erre a szándékra imádkozzanak és áldozatot hozzanak.

(XI. Pius pápa szavai Mgr. Suhard reimsi érsekhez, melyek az 1933. évi böjti pásztorlevélben ismételtettek.)

A tapasztalat mondja: nemcsak a kolostorban, hanem a világban és ennek minden társadalmi rétegében vannak nemeslelkű emberek, akik magukba zárják az egész Evangéliumot és következőleg Krisztus követőinek, vagyis a szenteknek és misztikusoknak tanát. Sok lélek ezek közül él vele és sokan élnének vele, ha valaki kimutatná nekik, hogy jelenlegi helyzetükben ez nem lehetetlen, hogy nincsen semmi összeférhetetlenség sem, a modernség és a lelkiélet között. Ellenkezőleg, a lelkiélet mindent betölt anélkül, hogy bárminek is elfoglalná a helyét; ami pedig a modern életet illeti, bármilyen terhes is, nem zavarja fel lelkünk mélyét. Mint François Mauriac nagyszerűen megjegyzi, továbbra is «folytathatjuk külsőleg szükséges mozdulatainkat, a jó szolgáló könnyedségével, pontosságával és urának minden vágyát elleső inspirációjával. Még a leghajszoltabb emberek is, mint Tardieu, vagy Herriot, nem tudom, hogy elmélkednek-e a maguk módja szerint, de megtehetnék, anélkül, hogy megszakítanák szakadatlan munkájukat. Valóban, ezen nagy politikusoknak külső cselekvési szabadsága igen korlátozott: pártjuk, a Kamara, ezer lehetőség, csak keskeny helyet hagynak számukra, az események irányítására. Ez áll mindenkire: csak belsőkben maradunk szabadok és ott játszódik le egyedül az a dráma, amit csak magunk bonyolíthatunk le. Ki képzelhetné valaha is magát a világegyetem urának? De még az utolsó ember is, haláláig lelkének ura marad.»

Nem annyi ez, mint elismerni, hogy az Evangélium aszkétizmusával, miszticizmusával egyszóval a valóságos lelkiség erejével teljesen szabadon rendelkezhetünk? Mert Isten közé és közénk még egy selyempapírvastagságú anyag sem ékelődik. «Benne bírjuk az Életet, a mozgást és a Lényeget.»

Ha a keresztények nem forognának körben, középszerű vágyaik kalitkájában, melyeket összekuszálnak és dramatizálnak, elérhetnék az Urat. Megpróbáljuk őket — életük különböző korában megragadva, — magas-

latokhoz szokott vezetőkhez kötni, mint Avilai Terézhez, Keresztes Szent Jánoshoz, Lisieuxi Terézhez, hogy az Úrral találkozhassanak. Nagy Szent Teréz Salamanca doktora és — ami többet jelent — a lelkek «Szellemi Anyja». Keresztes Szent Jánost XI. Pius pápa nyilvánította ki az Egyetemes Egyház doktorának. Ez a doktori cím, ismételnünk kell, a kis Szent Teréznek is kijár, aki olyan nagyszerűen megtudta különböztetni Atyjának csodálatos tanítását attól a vágytól, mely «nagyobb számú lelket» akart. A Gyermeke Jézusról nevezett Teréz nem salamancai doktor, sem az Egyház doktora. Nem is nevezik «Mater Spiritualium»-nak. Se baj! az marad számunkra — és ez a tudat erősségünk — ami a Karmel hegyén volt: nekünk, kik állandóan noviciusok vagyunk, az angyalunk. Tana nem könnyebb, mint Szent Terézé és Keresztes Szent Jánosé és mi nem tartozunk azok közé, akik ezt ellaposítanak.

Nos hát — mondják majd a világ bölcsei, — hogyan alkalmazzák ezt a gyermekekre, az egészen kis gyermekekre, akik még el sem hagyták tizenkettedik évüket? Ez a tanulmány, melyhez a gyermekség lelkének legkiválóbb ismerői szolgáltatják az anyagot, lesz a mi válaszuk.

Nem volt célunk egy tételt felállítani, még kevésbé gondoltunk irodalmi mű megírására. Határozottan a praktikus tudomány területére helyezkedtünk. A mindenféle rendű, sokfajta elemet úgy használtuk fel, hogy világosságot nyujtsanak. Isten adja, hogy ez a jótékony fény magához vonzza és meggyőzze a nevelőket! A tanácsok, melyeket igazi anyáktól volt szerencsénk megszerezhetni, majd helyesebb cselekvésre fogják a nevelőket nevelni. És ez a legfontosabb.

A gyermekkor lehetőségei

«Papa, vannak olyan emberek a földön, akik úgy zárják szívébe Istent, mint ahogy mi Őt majd a Paradicsomban zárhatjuk magunkba?»

«Papa, vannak olyan emberek a földön, akik többet tudnak Istenről, mint amennyit az Evangélium mond Róla?»

Egy hatéves kis áldozónak csodálatos módon kigondolt szavai ezek. Vajjon nem utalnak-e a szentségre és a misztikus életre, amely egy most csirázó lélek mélyébe van írva? A megszentelt kegyelmi élet, melyet a keresztséggel nyert el, tulajdonképpen ugyanaz, mint a mennyországé, «mint ahogyan a makkba zárt csira élete ugyanaz, mint a tökéletesen kifejtett tölgyfáé». (Garrigou—Lagrange, Parvuli.) Isten titokzatos életének részese, amely részesség majd kibontakozik, ha szemtől-szemben lesz Vele. Valóban a dicsőség csirája az, amit a kis kereszteszt a megszentelő malasztal befogad. A természetfölötti élet a Hit homályában, a Szeretet növekedésével fejlődik. Ha semmi akadályba nem ütközik, a kis kereszteszt lelke természetesen, a szeretet szárnyain állandóan Isten felé törekszik. A Szentlélek, aki ezt az

ajándékot adta, kedvez ennek a fejlődő egyesülésnek. «Mint ahogyan a leejtett kő annál nagyobb sebességgel halad, minél közelebb ér a földhöz, a kegyelmi állapotban lévő lélek is annál gyorsabban halad Isten felé, minél közelebb ér Hozzá és minél inkább vonná őt Isten magához.» (Szt. Thomas, epist. ad Hebreos X. 25.)

Ennek a teológiai tannak a fényénél már felfoghatjuk, hogy a szentség, a misztikus egyesülés és a zsenge kor nem összeférhetetlenek. Elég, hogy Isten akarja és a kegyelem munkája gyorsan teljesül be. Biztos, hogy az Úr a jelenlegi érdemhez aránytalan «illuminációkat» küld, hogy kezdetben felbátorítsa a lelkeket és hathatósan vonja őket a csúcsok felé... Valóban, miért is kételkednénk abban, hogy az Úr akarja? Nem mondta-e Jézus: *Engedjétek hozzám a kicsdedeket?* Nem látunk-e egy rögtön igazolt *előszeretetet a kicsinyek iránt*. A mennyeknek országa azoké, akik hozzájuk hasonlítanak. (Márk. X. 14.) Sőt mi több, Krisztus «ezenkívül határozottan tanítja — mondja XV. Benedek — hogy mindazok, akik nem lesznek hasonlókká a gyermekekhez, kizártnak. Az isteni Mester — fejezi be a Pápa — kifejezetten kívánja, hogy tanítványai a szellemi gyermekségben lássák az örök élet feltételét.»

Mindenesetre szellemi, lelki gyermekségről van szó, de minden arra mutat, hogy Jézus, aki a «*Sinite parvulos venire ad me*» szózatot kimondta, a gyermek számára vette tekintetbe az evangéliumi gyermekséget. Lehet-e lenne-e másképp? Illő lenne-e, hogy a gyermek, aki — XI. Pius pápa szerint — «természetesen érez és cselekszik», mint ahogyan a hívő lelkeknek kell az evangéliumi gyermekség szerint «az erény uralma alatt tenni és érezni», illő lenne-e, hogy ez a kicsiny, a mi szellemi befejezettségünk arany mértéke, kényszerüljön elhalasztani azt, hogy saját maga lásson hasznát abból, amit fel akar mutatni? Valóban serdülésbe kell-e fordulnia, mielőtt megkezdődne az a koncentrikus mozgás, amely a kegyelem útján visszavezeti a kiindulási pontra?

Ezt a kérdést ma már fel sem tesszük. XI. Pius pápa Őszentsége egyszer és mindenkorra eldöntötte a kis gyermekek áldozásának határozatával.

A tradicionalisták ezen fontos határozaton megindulva és a gyermekekről való szimpla felfogásukhoz görcsösen ragaszkodva, nem tudtak mást felhozni, mint azt a pesszimista elgondolást: Mivel romlott századunk tisztasági nivója tekintélyesen süllyedt, azért az emberi kor létráján egy pár fokkal lejjebb kellett szállni, hogy az Oltáriszentség Jézusának élő tiszta ártatlansággal díszített tabernákulumot nyujthassunk.

A Szentatya egy mondása még bővebben meghatározta kezdeményezését: Lesznek szentek a gyermekek között. És máris olvassuk az ifjú szenteknek életrajzát, nem is számítva azokat, melyeket csak az őrangyalok írtak meg.

Szentek, vagyis az Egyház autoritása ismerhetné el és tehetné közzé

a kis gyermekek erényének hősi értékét. Nem nyílnék-e akkor a belső élet számára tágasabb ajtó? Hiszen már megkereszteltetése folytán joga van az Oltáriszentségre és a szentségre. *«Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!»* Jézus, aki emberségünk mélyét ismeri, nagyon is jól tudta, hogy nincsen alkalmasabb idő, hogy hozzájussunk, mint a gyermekkor.

«A testnek kora, mondja Szent Tamás, nem okoz a léleknek semmi nehézséget, olyannyira, hogy még a gyermekek is felvehetik a lelki korszak tökélyét, amelyről a Bölcsesség mondja: A tisztas öregséget nem a hosszú élet adja, mert nem az évek számával méretik.» (Sum. Theol. III. LXXII. 9.)

Mi felnőttek, vigyázzunk, hogy a gyermeket a lelki élet küszöbén ne hagyjuk tengődni! Ne legyünk restek, kérdezzünk és válaszoljunk is nekik: bejuthatnak-e oda ilyen kicsinyen? Nem vakmerőség, vagy oktalanság-e lépéseiket odairányítani?

Azok, akik megszokták a misztikus életet kívülről tekinteni, akik csak a rendkívüli jelekből ítélnék, melyek az átalakító egyesülést kísérik, tiltakoznak ellene. Egy gyermek szervezete nem bírná ki a «Természettől» rendkívüli indításait. Erre azt válaszoljuk: ebben a tanulmányban nem lehet más kérdésről szó, mint a szeretet tökélyének eléréséhez szükséges kegyelmekről, a Gyermek Jézusról nevezett Szent Teréz példáján; a karitásznak azon tökélyéről, melynek evangéliumi példája éppen a gyermek. A lelki gyermekség útja nem a kontempláció útja, de a lélek általa Istentől misztikus értékű kegyelmeket nyer, melyek révén megismerheti Isten jelenlétét és egyesülhet vele.

És most térjünk a probléma praktikus megbeszélésére. Először azonban keressük meg azokat az okokat, amelyek a gyermek lelki életének teljes kifejlődését megakadályozzák.

A lelki élet akadályai

Ismerjük el: azok a szülők, akiknek legkevésbé hiányzik nevelési és szülői érzékük, vagy nem eléggé egészségesek, vagy nincsen elég idejük gyermekeiket kellően nevelni. Merítsenek ezek erőt XI. Pius pápa Őszentsége szavaiból: «A család közvetlenül a Teremtőtől nyeri küldetését és következően a gyermek neveléséhez való jogot, mely eltulajdoníthatatlan, mert elválaszthatatlanul egy a viszonylag pontos kötelességgel.» (Enc. az ifjúság neveléséről.) A család kebelében van valami *gondviselészerű rendezettség*: a gyermek «természetes miliője a kialakulására hat és együttműködik valamilyen módon a szám növekedésének arányában, a csoport nevelésével. A különböző korú gyermekek szűrőként szerepelnek. Amit egynek mondanak, visszhangot lel a másiknál. Az egészséges családi kör önmagában véve nevel, mondta nekünk egy sokgyermekes családapa. Normális keretek között elég jól megértik egymást. «A fiúgyermek tényleg természettől fogva egy része apjának.» (Aquinói

Szent Tamás, Sum. Theol. II. X. 12.) Talán ez a távoli alapja annak a tudatlanságnak, melybe annyi szülő belejut, nem ismervén saját magától származott gyermekét. A gyermek nem *egészen* az apja. Az is és sok más is ; különösen pedig ő maga. De mi mindnyájan helyesen ismertük-e a gyermeket?

«Úgy tekintettük, mint kezdődő embert, azt gondoltuk, hogy minden képességünket viszontlátjuk benne fejlődésük hajnalán és mivel feltételeztük, hogy tevékenysége a mienkkel azonos törvényekre reagál, a mi reakcióinkat és szokott érzési és gondolkodásmódunkat kerestük benne.» (J. Calvet : L'enfant dans la littérature française.) Nem mintha «mechanizáltuk» volna, csak egyszerűen nem voltunk hajlandók a gyermeknek személyiséget tulajdonítani.

«A szülők azt hiszik, hogy jó nevelők, mert telve vannak szeretettel» (Gilbert Robin : L'enfant sans défauts) és azt képzelik, hogy «gyermkeiket a kezükben tartják.» A valóság másként áll. Először ismerni kellene őket. «Azt nézzük, milyennek kellene, hogy legyenek, anélkül, hogy kérdeznénk milyenek, (Claparède, Psychologie de l'enfant.)

Azonban előfordul, hogy a gyermek át akarja adni lelkét. Bizalmának naiv túláradása ez? Vagy pedig életörömének túlcsoordulása? Beszél... és gyermeki beszéde tiszta vízként folyik. Megszoktuk, hogy azt higgyük és gondoljuk, hogy semmi sincsen a gyermekben. Az anyákat nem szólították fel eléggé arra, hogy megfigyelési tehetségüket használják fel, hogy mindazt, ami a gyermek életmegnyilvánulását illeti, különös ösztönükkel felfogják és tapasztalataikat feljegyezzék.» (Mme. Conolet-Sue, Du conseil supérieur de la natalité.) És hogy a kicsinyek megértése még komplikáltabb legyen, «gondolatuk sokkal eredetibb, mint beszédük.» (J. Plaget : La représentation du monde chez l'enfant.) Stern szerint el kell ismernünk, hogy ez a nyelv főképpen a felnőtteket utánozza. De ne vonjunk le ebből a megállapításból olyan következtetéseket, amelyek megakadályozzák és gyöngítik a gyermek beszédének értékét. A felnőtt utánzása ugyanis szelekció ; kis figyelemmel arra is rájövünk, melyek a spontán elemek benne.

Egy ellenvetést tehetünk : Mindnyájan kicsik voltunk ; mindnyájunknak vannak gyermekkori elmékeink. Jól tudjuk, hogy milyenek voltunk.

Nagyon rosszul tudjuk. Egyes vonalak megmaradtak akkori állapotunkból, de nyomukat csak mostani, felnőtt képességeinkkel tudjuk követni. Ki nem akadt közülünk egy idegen arcra, midőn régi eseményeket újított fel, olyan arcra, mely ő maga volt és melyre mégsem ismert rá? A fejlődés megállapodásánál, midőn a tizenkét éves gyermek értelmi és gondolkodási módja összevegyül a felnőttével, az ártatlanság virágos kertjének kulcsa már végképpen elveszett. Távolról tekintünk vissza, magyarázatjuk a megragadott emlékeket és egyforma őszinteséggel kisebbítjük, vagy túlozzuk őket. «Az írói emlékek — mondja Mauriac — emlékező képességünk finom művű szűrőjén rajzolódnak újra elébünk.»

A lelki gyermekség a természetes gyermekség ölén

Ismerjük el, hogy hatalmas szűz terület körül forgunk, mely még kihasználatlan s melyet nehéz megismerni. Arról van szó, hogy oda bemerészkedjünk, felismerjünk bizonyos lehetőségeket, melyeket az utolsó pápák fedeztek fel és hogy szertefekvő, félreismert szellemi kincseket fedezzünk fel. Egy szóval : keressük a lelki gyermekséget a természetes gyermekség szívében.

A régi szimplisták felfogásra mért ásócsapások ledöntötték az egykori pedagógiai, valamint pszichológiai építményeket. «A régi pedagógiát egy gyökeres hiba tette tönkre. Sikkből csinálták és jóindulatú támogatásokból indult ki.» (Binet, Introduction à la statique intellectuelle.) Egész reform támad Pestalozzi, Froebel, Montessori, Hattaner elvein keresztül, hogy csak azokat említsük, akiket az egészen fiatal gyermekek érdekelnek. Mind elismerik az egész kicsi gyermek nevelésének főbenjáró fontosságát és a lehetőségeknek egész a mai napig hiányos hasznosítását. A kongresszusokon el akarják kerülni a zsákutcákat, ahova a régi módszerek torkolltak, mert hamis eszméből indultak ki. Az újítások jól-rosszul a naturalizmus szírtjei között hajókáznak. És máris felhangzik a kiáltás : «a gyermek divatban van» és azt várják, hogy a köznapi élet misztikuma után a «gyermek misztikuma» következzen.

Ez a felindulás még egy jelenséggel több ahhoz, hogy a mi más irányban fontos véleményünket igazolja.

Csatoljuk ide egy pszichiáter nagy hatóerejű tanuvallomását. «Ha nekünk, szellemi orvosoknak, a felnőtt belső drámájának okait kell kutatnunk, majdnem bizonyosak vagyunk, hogy életének első tíz évében találjuk meg azoknak eredetét.» S ezen állítás kommentárja : «A gyermekség, a zseni gyermekkor sokak számára fájdalmas iskola lehetett, mely egész lelkivilágukat megbélyegezte. A pubertás krízise a sokféle gyermekkori krízishez szegődik, melyek közül a környezet talán sokat észre sem vett, vagy pedig átvett szimptómák formájában jelentkeztek ezek a szimptómák. Ez utóbbiakat lehet a legnehezebben megállapítani, mert a zavarok, melyeket okoznak, úgyszólván összekeverődnek az alany egyéniségével.» (Dr. Marcel Nathan, Troubles juvéniles de l'affectivité et du caractère.)

Igy megértjük, milyen sürgősen kell közbelépni, hogy a gyermek természetét helyreigazítsuk, hogy impulziókat adjunk neki és különösen, hogy mély szellemi bélyeget kölcsönözzünk számára. A gyermek jellege a plaszticitás. Valójában a gyermek *idiopátikus* és nem egocentrikus (mint ahogyan gyakran mondják).¹ Ezt pontosan meg kell határozni. Minden benyomása valami autoperceptív elemtől súlyos, mely nála fontosabb, mint a felnőttek-

¹ Egy érzés idiopátikus, ha van benne valami át nem vihető szubjektívitás ; szimpatikusnak akkor nevezzük, ha az alany egy másik alannal való egyesülést óhajt. Két egymással játszó gyermek idiopatikusan rezdül együtt ; két barát szimpatikusan.

nél, de kevésbé objektív. A gyermeknél a lélek és az ismeret és szeretet tárgya közötti egyesülés sokkal anyagibb. Kölcsönös okság: «a lélek a tárgyat idiopátikusan fogadja be, vagyis individuális életáramával vegyíti és ritmusához hajlítja». De a képződő «én» a maga részéről a tárgy körül kristályosítja ki első benyomásait. Így születnek «habitus»-ok, így szövődik az egyéniség, Doktor Nathan szavai szerint.¹

A gyermekség idiopátikus képzei és érzei valamilyen módon meghatározzák a jövőbeni percepciónak személyes beállítottságát és jövőbeni érzelmi világunkat; képességeink belsejében központi szerkezet szerepét játsszák.

A gyermekkor ezen tökéletes, életteli kovácsolhatóságának fontossága nem került el a Gyermek Jézusról nevezett Szent Teréz figyelme:

Az ártatlan lelkeket figyelve, lágy viasszal hasonlítottam őket össze, amelybe minden nyomot bele lehet róni, a rosszat, fájdalmat, épen úgy, mint a jót és megértettem Jézus szavát: hogy jobb a tenger mélyére vettetni, mint egyet a kis gyermekek közül megbotránkoztatni. *Ó, mennyi lélek érhetné el a szentség magas fokát, ha kezdettől fogva helyesen vezetnék őket.* (Histoire d'une âme.)

Tehát lágy, könnyű és élő agyagba rajzolódik a jellem. «Mi más lenne jellemünk, ha csak nem sűrített története annak, amit gyermekségünk óta, sőt még születésünk előtt átélünk, hiszen prenatális hajlamokat hozunk magunkkal. Öntudatunk minden állapota, midőn elhagy minket, egyidejűleg egyéniségünket alakítja, minthogy ez az új forma, melyet magunknak adtunk. Bizonyos mértékben állandóan teremtyük magunkat.» (Bergson: L'évolution créatrice.)

Jellemünk meg több, mint saját magunk és elődeink multjának sűrítése, több, mint chronológikus szintézis; levezethetetlen és eredeti metafizikai egység kifejezése, mely egész multunkat viseli és túlhaladja. Azért ez a mult csak részben határoz meg minket; belénk nyomul, viszont ő is specifikus nyomásnak van kitéve, és egy lélek jövője nyitva áll előtte. A kicsinél a játék nincsen eljávva. Tökét helyeztünk el számára, de ez a töke rendelkezésünkre áll.

Minden bizonnyal örökölt hajlamokat hozunk magunkkal, de körvonalak olyan távoliak, hogy nem határozhatjuk meg őket. A nevelés lesz az, ami meghatározza és kialakítja őket. Szeretem Morelnek páratlanul kifejező mondását: *A nevelés második megtermékenyítés.*

Még a pszichiáterek is, akik Delmas és Mared Boll nyomán a természetes egyéniséget felépítésében hatalmasabbnak tekintik, mint a nevelés által szerzett másodlagos egyéniséget, tehát még azok is, akik az élet szerzeményül csak harmad- és negyedrészt hagynak meg, a nevelők szerepét nem tartják mellőzhetőnek.

¹ V. ö. Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre, Bach II. Kap. IX.

A nevelés tiszta erkölcsi szempontból sem mellőzhető. De még kevésbbé mellőzhető szellemi szempontból. *A nevelésről itten, mint belső életfunkcióról, mint a nagy misztikusokkal való lehetséges kapcsolatáról fogunk beszélni.* A keresztény tradíció védelmére vannak szervek, melyek nagyszerűen fejlődnek és a kicsiknek kialakulást adnak. Ezek a magasabbrendű hivatásnak úgyszólván faiskolái.

De tekintsük még közelebbről a kérdést. A katolikus gyökerű családi nevelés vajjon megadja-e a gyermeknek azt, amit vár a gyermek, anélkül, hogy kifejezné? Nem tapog-e egyedül a gyermek egy küszöbön, melyet átléphetne, ha apja és anyja kézenfognák?

Ismételjük, lelke hatalmas mező, melyet még fel sem fedeztek. Sokan megelégednek azzal, hogy egy részét munkálják meg. Nem nekik adott-e Isten teremő hatalma küldetést, hogy életet adva neki, kihasználják a gyermeklélek szűz földjét és természetfölötti virágzásba borítsák?

Elsősorban a szülőké ez a szerep, mely még inkább kötelesség. Tőlük tanulja a kicsi lelkének szerető dalát. Ne felejtsük el, a felvevő, fejlődési, növekedési korszakokat igen pontosan szabja ki a természet. «Némely énekes madárnál a faji adottság csak bizonyos ideig működhet. Ha a kedvező pillanat elmúlt, anélkül, hogy fajának egyedei közül valamelyik énekre biztatta volna, késő lesz, többé nem fog énekelni. A gyermek szellemi készsége is lehet alkalmi.» (Henri Mallon: L'éducation.)

A korai gyermekkor plaszticitásában a szellemi vonatkozások elérhetetlen mélységűek. A serdülőkor viharai elhajlíthatják a könnyű, fejlett szárat, melynek koronája már virágba borult. Gyökerét nem vetik ki. Még ha a ciklon le is törné a fiatal növényt és percek alatt csak pusztá, kiirtott földet hagyna hátra, életteli friss hajtások ütnének ki rajta később. Ismétlem, a gyökér megmarad.

«A vallásos érzés fontosabb, mint a nevelés, de szükséges, hogy fejlesszék ezt is.

Szükséges hát, hogy a vallásosság harmonikusan legyen szétszótva lelkének különböző területein, mert ha az intellektuális elem túlsúlyba jut, az a veszély fenyeget, hogy spekulatív, kegyelet- és erénynélküli vallást fejleszt, az akarat túlsúlya vak és kemény vallásosságot igyekszik létrehozni, a hit befolyása és a kegyelet hajlama nélkül; a pusztá érzés pedig könnyen olyan vallásossághoz vezet, mely határozatlan és tartalom nélküli, melyben a hit és az erény nem igen kapnak teret.» (Chan. Vansteenberghe, Congrès de Mulhouse 1931.)

Egyesítsük őket. A misztikusoknál a kegyelem és a természet lényege, melyek minden megkeresztelt emberben megvannak, emberfölötti síkon harmonizálnak, minden embertelen módozat nélkül. Mert a kegyelem fel-emeli és tökéletesíti a természetet, de nem rombolja le. Ezért nincsen is harmonikusabb valaki, mint egy misztikus, mert lelke már a disszonancia

hiányából kifolyólag egyszerű. A Szeretet mindent elrendez. «*A szeretet tudása*» volt az, amiről Urunk beszélt szent Margit Máriához : «... Olvastatni akarom veled az élet könyvét, mely a szeretet tudását foglalja magában». A szeretet tehát túlhaladja az ismeretet és az ismeret a szeretetből származik. Kettőjük között csodálatos cserefolyamat van, mely állandó életmozgalmat tart fenn. Akarati és nem érzelmi szeretet ez, minden bizonnyal, de tisztult és a gyermeki gyengédségnek üdeségével bír. Így értjük csak meg a gyermek kis Terézke szeretetét a «Papa-jó-Isten» iránt.

Valóban, a drága kis lisieuxi Szent úgy szeret, mint ahogyan a gyermekek szeretnek. És mégis megragadhatjuk benne a karitás apoteozisát e kettős ritmusban : Istentől a felebaráthoz és a felebaráttól Istenhez. Egész lelke rendezett, ezért uralkodik ott szuverénül a béke, még lelki gyötrelmek közepette is, mert a «béke a rend nyugalma».

A kis gyermek még nem ismeri a személyes bűn okozta rendetlenséget. Sem a zavart lelkében, ahol még szunnyadnak a szenvedélyek. Kérdezem tehát, miért kellene várni a gyermekek megszentelésével?

Hogyha a szükséges figyelemmel olvassuk a «*Histoire d'une âme*»-ot, egy fontos felfedezésre jutunk. A szeretettől indítatva kis Terézke akarata megelőzte a szenvedélyek ébredésének korát és talán itt rejlik a titkok titka. Ezért írhatta egészen egyszerűen ezt a hatalmas mondatot : «... Elég volt engem egyszer figyelmeztetni: Ilyet nem szabad tenned, hogy ne legyen többé kedvem ismét megtenni.» (Hist. d'une âme, 13. o.) De hogy ezt a győzelmet kivívja, Teréz hároméves korában indult el.

Természetesen nem remélhetjük minden kis keresztényünkben a malasztnak ekkora sikerét. Mégis, mivel minden csak «normális» gyermekben megvannak az adott lehetőségek, hogyan tanítsuk nekik hatásosan a «kicsiny utat?»

Erre egy mély értelmű mondással felelek.

— Mi szükséges ahhoz, hogy Jánost latinra tanítsuk?

— A latin nyelv.

— Nem. Meg kell ismerni Jánost.

Megismerni először a gyermeket : nem *követelni*, hanem *megnyerni*.

Ki kell tehát használni azokat a lehetőségeket, melyeknek áldásos voltáról mostani elgondolásunk révén bizonyosságot nyertünk. Hogy a szükséges értelemben foghassuk meg a gyermekeket, meg kell hogy figyeljük magatartását és ki kell hogy lessük a három élettávlát iránt tanúsított reagálását.

I. *A gyermek a szenvedés problémája előtt.*

A legodaadóbb anya sem tudná előle kicsiny gyermekét megóvni. Az érzetek a magasabbfokú megismerés előtt ébrednek fel. A csecsemő szenved emésztőszerveinek bizonyos zavarai folytán. Szenved fogzásakor. Sír, mert szenved ; nevet, mikor megelégedett, mielőtt tudná, hogyan és miért szenved, hogyan és miért elégedett.

Beszéljünk a kicsik erkölcsi szenvedéseiről? Nagy szó ez mégis, az ismeret első fénye szenvedési lehetőséget ébreszt fel benne, mely olykor koraéretten fejlődik, a szülők és nevelők ellenére: ez tény. Állásfoglalásunk eléggé igazolódott.

II. Ezután következik: *A gyermek és az igazság problémája.*

Mihelyt a gyermek a valóságot észleli, gazdag képzelete működésbe lép. A tények vásznán hímez és sokszor annyira befödi azt, hogy a valóság eltűnik fantáziája mögött. Ez a hév nem áll egyedül a képzelet terén. Az érzelmiség is hozzáteszi a magáét, ami szintén nem mellőzendő, ha a gyermeket konstitucionális érzelmi alanynak tekintjük. (Dupre.) Mint egy hangszer, melynek húrjai harmónia és összhang nélkül rezegnek, várja a gyermek, hogy «hangolják», vagyis, hogy az igazságot adják neki és sokáig áhítozik mindarra, amit neki felfedeznek, a hit szükségességével, mely benne van. Mert tévelygései és tudatlansága közepette is keresi az igazságot; annyira keresi azt, hogy «gyárt» magának többé vagy kevésbbé lelkiismeretesen egy igazságot, melyet nála hazugságnak neveznek. Ha megemésztette az ő szellemi építményeit, asszimilálja őket. Azután előadja őket nem mint képzeletbeli vázakat, hanem mint mindenki által megközelíthető épületeket. A gyermek többé-kevésbbé mythománikus, egész egyszerűen gyermeki mivoltánál fogva. Ezért fontos az igazság problémáját fölvetni.

III. Végül is megállapítást nyer: *A gyermek és a szabadság problémája.*

A gyermek nagyon szeret anyja karja közül kibujni, felszabadulni a kényszertől. Ilyen a gyermek látószöge. Számot ad-e magának, mily mértékig fogoly? Bizonyosan nem. Sokféle bilincs nehezedik rája és ő nem látja, hol vannak bilincsei, vergődik és küzd. Külső szabadsága — egyedül ezt keresi, mert anyagi függetlenségét látja csak — semmi sem belső szabadsága mellett. Egyedül nem tudja magát kioldozni. Ez a valódi szabadság, mint közönségesen általában hiszik, nem a minden elv, minden tekintély és minden dogma alól való szellemi felszabadulásból áll, sem a minden korlát, minden béklyó és minden védelem alól való külső felszabadulásból. Tudjuk, hogy ez a felelősség nélküli utópisták elve, ám legyen nekik az ő hitük szerint. De a családapá és a családanya, akik tudatában vannak a felséges és borzasztó tehernek, mely rájuk nehezedik, rájuk, akik, ismétlem, Isten teremtettségének megbízott kiküldöttjei, nem eshetnek ezen a ponton tévedésbe. Az igazi szabadság: az uralom lelkünk felett. Állapítsuk meg egyszersmindenkorra, hogy senki sem szabadabb igazán, mint a misztikus. S ha a gyermek a felnőttnek minden életmegnyilvánulásával azt mondja: Segíts nekem, hogy nélkülözhesselek téged, akkor, hogy megoldhassuk, fel kell tennünk a szabadság problémájának kérdését. Rend nélkül nincs szabadság és éppen a rend követeli, hogy a magasabb elem, a szellemi rész uralja és kormányozza az alsóbb elemet, a fizikait. Egy lény erkölcsi értéke, Mgr. Gay szerint, nagyrésztben «ezen szent rendhez való önkéntes és állandó hozzájárulásából áll».

(Folytatása köv.)

Dr. Jankovich Nelly fordítása.

AZ ELVESZETT PARADICSOMTÓL KARÁCSONY MISZTERIUMÁIG

IRTA: KÜHÁR FLÓRIS O. S. B.

I.

Az elveszett paradicsomra tekint vissza az emberiségnek az a része, melyhez Krisztus még nem jutott el. Az éjszaka sötétjében ülve az ősi istenközelség napfénye után sóvárog; beletaszítva a vadonba, vadállatok közé, percről-percre érezve maga körül az ellenséget, a halált, a mindenki harcának mindenek ellen kellős közepében: a békesség ősi hazája lesz az a hely, hova a lélek menekszik. Amikor a vadon mindenestől beletelepszik az Istenét vesztett emberi lélekbe, amikor az istenatyja arca szörnyeteggé torzul bálványai-ban, vagy tehetetlen aggastyánná öregszik az Örökkévaló, aki elhagyja a világot és nem törődik már vele; midőn minden zug, barlang, bokor tele lesz kísértettel és minden mozdulatot lenyüggőz a tabu halálfeje, midőn rontó erők és szellemek lesznek úrrá az egész életen: az elveszett paradicsom őshagyománya éled fel sok évezredes ősnépek lelkében és a jelenkor európai vallástudománya meglepődve hallja a föld széleiről az emberiség gyermekkorának mindmáig — nemcsak a bibliában — megőrzött őshagyományait az Istenről, aki a világot, az embert alkotta, akit az ausztráliai kurnai nép, vagy a tűzföldi jamana még mindig Atyámnak, Mi Atyánknek nevez és szólít. Őt, ki az emberiség bölcsőjét ringatta és akinek védelme alatt most is biztonságos, boldog az élet, mondja tulajdon nevén az ázsiai ajnu: Bölcső-nek, Világpillér-nek. A paradicsom volt az ember bölcsője, a teremtő Isten akkor hajolt föléje, hogy életre nevelje, mikor az ember szembeszállt Atyjával, az Atya elhagyta őt; hadd próbálja meg, mire megy saját tudásával és erejével.

Van egy ősnép Ausztráliában, az euahlaji, csodaszép mondában őrzi az elveszett paradicsom emlékét. A monda arról szól, hogy a világalkotó Bajamé, a nép nagy-istene, elhagyta a földet és elment messze, túl az Ubi-Ubi hegyen, a béke országába, hová a holtak szellemei követik őt. Alighogy eltávozott, elhervadtak, elpusztultak mind a virágok a síkságon, a hegyoldalakon, a fák koronáján. Meztelen lett a föld, kietlenné vált a táj arculata. Csak az öregek emlékeztek még arra, mily pompás volt a föld hajdan. A virágokkal együtt tűntek el a méhek is. Az asszonyok hiába indultak mézet keresni, síró gyermekeiknek nem tudtak édes mézet adni. Azt a három fát az őserdőben, hova a méhek mind összegyűltek, Bajame tilalom alá vetette, azokhoz nem volt szabad nyulni. Nem is közelítették az asszonyok ezekhez a fákhöz.

A nép öregjei, akik a betegeknek tudtak írt (a kuruzslók), egyszer csak összebeszéltek egymás közt, hogy elmennek Bajamehoz, megkérlelik, adja

vissza a virágokat és a mézet az embereknek. Meg is indultak, az Ubi-Ubi-hegy lábához, találtak rajta egy magasba vívő utat, azon feljutottak a hegy csúcsára, a kövekkel elkerített szent helyre. Ott meghallották Bajame követének hangját és a szellemek felvitték őket az égbe egy nyílason, letették őket a szépség országának közepére. Virágok nyiltak ott, dúsan, buján, színpompájuk olyan volt, mintha száz meg száz szivárvány terült volna el a földön. Szedtek is belőlük, amennyit szedhettek; a szellemek visszavitték őket a hegy csúcsára, onnét leszálltak, elmentek népük szállására. Csodálkozva, tágranyilt szemmel bámulta mindenki a virágokat. Elhintették őket; ahová estek, ott díszlenek most is; a virágokra visszatértek a méhek is, van megint édes méz a síró gyermekek számára. (W. Schmidt : Ursprung der Gottesidee. III. 867 sk. 11.)

Az elveszett paradicsom emléke él e bájos mondában. Kiérezni belőle az Istentől elhagyott emberiség sóvárgását az elvesztett istenközelség után, az istenes élet virágai és méze után. Ez a sóvárgás teremtette meg az emberiség misztikáját, mely a paradicsom óta igyekszik az emberi lélekbe visszavarázsolni az elveszett istenországot, annak békéjét, szépségét, boldogságát. A misztika az istenközelséget, az Istennel való egyesülést keresi. Valami mindvégig megmarad a paradicsomát vesztett emberiségben: a bölcsőnek emléke, a gyermekemberiségre ráhajló Istennek arca; ha homályba is vész, ha el is torzul, ha át is alakul: pogányságban, bálványozásban, tévelygésben, kísértő, üldöző, vérszopó démonok közt is felviláglik néha egy-egy vonás az Isten atyai képéből. A lelkiismeret mélyén, bármennyire tompítsa is a népszokások, közös és egyéni bűnök hangfogó sövénye: megszólal a «vadakban» is a törvényt adó, ítélő Bírónak szava.

Hozzá közeledni, őt keresni, megtalálni — megindul a primitív ember ép úgy, mint a nagy kultúrák népe. Mindenki a maga módján. De ha elérni, érinteni, bírni akarja őt, a földi életben is, ha hozzája akar hasonulni, őt látni, hallani, megérezni; ha nem elég neki a tudás, a hagyomány, ha látását, megtapasztalását kívánja: a misztika ős ösztöne hajtja; az, melyről Szent Pál is szól az athéni Areiopagos-on: «Az Isten műve, hogy az egytől származó egész emberi nem lakja az egész föld színét; megszabta ittlakásuknak meghatározott idejét és határait, hogy *keressék Istent*, hátha *kitapogathatják vagy megtalálhatják*, *habár nincs messze egyikünkől sem; mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk, amint egyik-másik költők is mondotta: Hiszen az ő ivadéka vagyunk.*» (Ap. csel. 18, 26—28.)

Senki oly megfoghatóan ki nem fejezte az emberi lélek misztikus hajlamát, mint Szent Pál, midőn az athénieknek arról beszélt, hogy az ember keresi Istent, hogy *kitapogassa* és megtalálja. Nem elég az embernek az, hogy eszével filozófiát alkot világról és Istenről, az nem hozza oly közel Istent, hogy érinteni lehessen őt. Az ember többet kíván: tapintani, érinteni, ízlelni, látni, hallani és — bírni Istent.

Igaz, hogy mikor érinteni akarja, akárhányszor bálványt farag helyette, mert a bálványt megtapinthatja ; igaz, hogy midőn ésszel akarja az istenközelséget megérteni, felfogni az Istent, kiben élünk, mozgunk és vagyunk : lelki szeme elveszti a távolság, a transzcendencia érzetét és azonosítja Istent a világgal és pantheizmusba téved ; azonosítja Istent az emberrel, az embert az Istennel — és az emberből alkot bálványt.

A misztika elméletének is, gyakorlatának is megvannak a veszélyei ; amikor a vallási hajlam legközelebb akar jutni céljához, akkor tévedhet el legtávolabbra tőle ; istenérintése bálványtapogató, istenélvezése orgia és bacchanalia lesz, a szellemekkel való érintkezése önámítás és hókusz-pókusz vagy démoni megszállottság. Amikor a Végtelent akarja elméjének csészéjébe meríteni, elveszti az Óceánt és megelégszik a pantheizmus vagy önistenítés poharával. Ezekre a tévutakra el is jutott a földkerekség misztikája a pogányságban is, a misztériumok kultuszaiban is, az újplatonizmus vallásfilozófiájában, a brahmanizmus gyakorlataiban és pantheista elméletében is. De mindezek mögött az a jóformán ösztönös természet munkálkodik, melyről Szent Pál beszél : Kitapogatni Istent — még ha melléje tapint is a lélek.

Ez a misztikus istenkeresés a pogányokban is benne él. Megható annak a Winnebago indiának (Vesgisega) története, akiről a híres indiánkutató P. Radin ír. (*Personal Reminiscences of a Winnebago Indian*. Journ. Amer. Folklore. 1913 (26) 244—98.) Apja kioktatta Vesgisegát, hogy böjtöléssel a szellemek barátságát nyerheti el, tőlük különböző erőket, képességeket kaphat : testi erőt, ügyességet, vadászszerencsét stb. A fiú böjtölt is, de azt gondolta magában, a szellemek erőiket a Földalkotótól (isten) kapták, tehát a Földalkotó mindnyájuknál nagyobb, szebb, kiválóbb. Ő tehát a Földalkotót szeretné látni, az ő áldását venni. Sokat és sokszor böjtölt, mindhiába ; Földalkotó nem mutatta magát. Végre is abbahagyta a böjtölést. Családot alapított. Megszületett kisleányát feláldozta Földalkotónak, hogy mutassa meg magát és áldja meg őt. Meg is jelent álmában, de nem a Földalkotó, a gonosz szellem csalta meg. Újabb jelenéseiben is csalódott. Földalkotó látta ezt a magasból és megkönyörült rajta : «Vesgisega, te sírsz ; lemegyek a földre.» Amint Vesgisega arra nézett, fényes sugarat látott, mely a magasból beragyogta a földet és az ő sátrára szállt. «Vesgisega, látni szeretnél engem ; de azt nem engedhetem meg. De ez a sugár — én vagyok. Ezzel láttál is engem». És megáldotta Vesgisegát — hosszú élettel.

Az ember ég felé tárt karokkal imádkozik ; ez az ősi vallásos gesztus kifejezi az embernek ég felé való lendülését, de kifejezi azt a távolságot is, mely az Istent az embertől elválasztja. A misztikus ezt a távolságot akarja áthidalni ; a Végtelent karjaival át szeretné ölelni ; nemcsak szólni hozzá messze hangzó szavakkal, de hallani őt a lélek csendjében ; nemcsak tudni róla, de megnyitni szemét a Világosság lélekbeható sugarai előtt. A misztikus szíve nem a távoli eszmény felé dobban, hanem a jelenvalót zárja magába.

Mily különösen hatnak azok a szavak, melyekkel egy Krisztus után 800 körül élő mohamedán nő, a bosrai Rabia, nyilatkozik meg az ő Ura előtt :

«Én Istenem, most elhallgatott a nap zsvaja, elcsendesültek a hangok, meghitt kamrájában örül a leány szerelmesének. Én pedig magányomban örvendek a Te jelenlétednek. Mert Téged vallak az én szerelmesemnek».

Hasonló hangokat másutt is hallani a Krisztust nem ismerő világban. Ezek az emberiség ádventi korszakának hangjai. Ádventben áll mindenki, aki az Isten jelenvalósága, közelsége után sóvárog, akár a prófétával rimánkodják, bárcsak szétrepesztené Isten az eget és leszállna, akár annak a pogány indiánnak szívével vágyakozzék az Isten arcának látására.

Most nem szándékom belemerülni abba a kérdésbe, hogyan felel Isten a pogányok ezen sóhajására, megadja-e nekik a földi életben is a maga bírásának boldogító örömét ; nem akarom megvitatni azt, hogy a pogányok közt van-e igazi misztika, kiteljesedhetik-e a kegyelmi élet náluk is oly fokban, hogy az igazi misztika nevét megérdemelje. Ezek más lapra tartozó kérdések. Számunkra elég annak kimutatása, hogy valóban az egész emberiség vajudik és sóhajtozik az Isten után és mint fészkeből kivetett madárfióka, vágyik vissza hozzá.

II.

A Paradicsomtól Karácsonyig tart az emberiség Ádventje. Paradicsomtól Karácsonyig : világtörténeti kategória, mely évezredekkel számol. Paradicsomtól Karácsonyig : egyúttal minden ember egyéni történetének, lélekalkulásának benső kategóriája, mely néha évtizedekkel számol, mint pl. Szent Ágostonnál, néha csak pillanatokkal vagy csak egy pillanattal ; de ebben a pillanatban a vágy eléri a Célt, a sóhajás az Istenhez ér, a szív sóvárgása elcsitul, mert az Ádvent homályába a karácsony fénye ragyogott bele.

Az igazi misztika a világtörténelem Karácsonyán született meg. Misztika a velünk, köztünk, bennünk élő Istennek, az Emmánuelnek boldogító bírása, misztika az, hogy meglássuk és ízleljük, mily édes az Úr ! Bármit mondjon a lélektan ezen élményről, akárhogy disputál körülötte, akárhogy elemzi, taglalja, vagy tagadja : azt a tényt, hogy Karácsony óta velünk az Úr, hogy ő a mi Megváltónk, le nem tagadhatja, se a történelemből, se a lélekből ki nem disputálhatja.

A világtörténelem Karácsonya : záloga, biztosítéka annak, hogy a krisztusi misztika nem ábrándkergetés, nem fantom-fogás, nem önámítás, hanem a legobjektívebb, legigazibb élménye mindazoknak, akik hűségesen, kitartóan mennek a napkeleti bölcsek csillaga után, hogy a Megváltót megtalálják a Szűzanya ölen. Jézus az Emmánuel ; Jézus a velünk élő Isten. Aki őt megtalálja, az akár öntudatosítja magában, akár nem : már belépett a paradicsom kapuján, szíve talaján megint virágok nyílnak, lelkébe leszáll az Isten országa.

A misztika ma divatos jelszó lett. A jelszavakkal vigyázni kell, a divattal még inkább. Akik ma a misztikát hajtogatják, akik egy ernyedtt, esett, élvezeteibe belecsömörlött világnak csak azért mutogatják, hogy eltompult ínyét új nyalakodásra frissítsék, akik a misztikával az okkult jelenségekre bukó, asztalt táncoltató, szellemekkel komázó ember kíváncsiságát akarják csak kielégíteni, azok könnyen úgy járnak, hogy a betlehemi barlang fényességében csak a jászolt és a szalmát találják meg, de nem az Emmánuelt, a velünk élő Istent. Misztika ott van, ahol misztérium van, misztérium pedig ott van, ahol az ember a Kerubok Sanctus-ával tud leborulni a fénnel és titokkal leplezett istenség előtt. Van a Karácsonyban fény is, titok is, Betlehem fölött hangzik a Sanctus is, a Glória is. Van fény a karácsony-éjszakában : ragyog a csillagokról a barlangba, villog az angyali szárnyakról ; még több fény sugárzik a Szűzanya szívéből : a hit világossága, az ígéretek beteljesülésének biztossága, a próféták látomásainak jelenvalósága. De még több a titok, még több a homály a betlehemi éjszakában : a világtörténelem legnagyobb ténye : az istálló jászolán keres színhelyet ; a Földalkotó magára veszi a földből alkotott emberi testet, hogy elrejtse vele a Magasságbelinek glóriáját. Fény és homály : a karácsonyjé tele van a legnagyobb kontrasztokkal, ezek a kontrasztok szövik a misztérium leplét. És ezen a fátylon szem át nem hatol, ezt a homályt az ész világossága át nem töri. Szent Pál arról beszél, hogy Krisztus misztériuma, a kereszt bölcsesége — a pogányok számára ostobaság, a zsidók számára pedig botránykozás. (I. kor. 1, 20 sk.). Igen : a misztérium lelke kontrasztokból szövődik, a Karácsony misztériuma ugyancsak próbára teszi az ésszt és a szívet. Az ész nem tudja feloldani a karácsonyjé ellentéteit és ha hite nincs, ellenmondást olvas ki a csecsemő testébe zárt Isten arcáról, a pólyába takart Mindenhatóról, az időben született Örökkévalóról, az emberré vált Isten Fiáról. Hogy kisarkítja ezt az ellentétet az evangélium, midőn azt mondja : Logos Sarx egeneto ; az Ige, az örök Eszme, a tiszta Szellem : testté (sőt az eredeti szerint plasztikusabban : hússá) lett. Valóban észnek áthatolhatatlan az a homály, melyet Krisztus teste borít az ő istenségére. És ezért ez a misztérium ma is sokak szívét botránkoztatja. Azok számára, akik spiritiszta szeánszok «rejtelsei», szellemek megnyilatkozásai, materializációi után állnak szemben a titkok titkával, Krisztussal, az Istenemberrel, akiknek a misztérium csak arra való, hogy kíváncsian belekandikáljanak a másvilág kapujának kulcslyukain : azok ma is megbotránkoznak szívükben Krisztuson. A Karácsony misztériumán csak a hit tud áthatolni, de ez a hit a Kerubokkal énekeljen Sanctust, ez a hit ne kíváncsiság legyen, hanem adventi sóhaj, mely egeket repeszt, tudjon leborulni a Titok előtt és tudja imádni a testet öltött Igét. Ebből a leboruló, Sanctust-éneklő, hívő áhítatból fakad majd a karácsonyi misztérium valóságát átélő, élvező misztika. A misztikus élményben a lélek «érzékszervei» válnak érzékennyé a lélekben jelenvaló Isten érintéseivel, működéseivel szemben. A testi érzékszervek sem egyformán reagál-

nak a külső világ behatásaira ; jóformán minden embernél más az ingerküszöb, más és más erejű ingerek kellenek ahhoz, hogy az érzékszerv útján a tudatba felhatoljanak. Nem is minden inger válik bennünk tudatossá. A rádióhullámok szakadatlanul érintik fülünket és siketek vagyunk vele szemben, ha nincs készülékünk ; az ultravörös és ultraviola sugarak ugyancsak szemünkbe hatolnak és nem látjuk őket. Az Isten jelenvaló működése a lélekben — hogy ezt a párhuzamot folytassam, — tudatunk küszöbe alatt marad. Abból, hogy nem érezzük az ő jelenvalóságát, éppúgy nem következik az, hogy lelkünk nem részesül az ő érintésében, indításaiban, mint ahogy abból, hogy rádiónk zárva, nem következik, hogy nincsenek hullámok körülöttünk.

A karácsony misztériumából áradnak szerte a világba a krisztusi élet titkos, rejtett, tehát misztikus hullámai. Fényhullámok ezek, de túl minden fényeken : abból az Istenből sugárzanak, aki áthatolhatatlan fényben lakozik. Hanghullámok ezek ; az örök Igét hangoztatják : azért, ha az Ur szavát halljátok, meg ne keményítsétek szíveteket, mert az Ige hanghullámai a hitre hajló szívet érintik. Életáramok a krisztusi misztérium hullámai ; élő vizek forrásaiból szökellnek fel, Krisztus vérének patakját viszik szét az eucharisztia kelyhéből a szentségek erein át a szívekbe.

Ime, ez a Karácsony misztériumából fakadó, *objektív misztika*. Ha nem értjük félre a szót, ha az objektív, valós, de rejtett misztikát nem tévesztjük össze az alanyi átélés misztikus tüneteivel, rendkívüli megtapasztalásokkal, akkor nem kell bizalmatlankodnunk a misztikával szemben. Ehhez az objektív misztikához csak hittel juthatunk és hitből fakadó, hitünk szerint formált alázatos, áhítatos étellel. A hit más, mint a kíváncsiság. A hit finomítja meg a lélek érzékszerveit, hogy a természetfölötti világban el tudjon igazodni. És a hit biztosít arról is minket, hogy aki Krisztust szereti és befogadja, abban ő benne lakozik és itt lakása nem tétlen pihenés lesz, hanem szívének összedobbanása, szeretetének belesugárzása, összeolvadása a lélekkel. Az is az ő kitüntető figyelme és kegyelme, hogy akkor, amidőn legkevésbé várjuk, akkor, midőn a lélek minden más számára üressé vált, amikor egyesegyedül és teljesen Krisztus tölti be az ember-templomát : a lélek érzékennyé válik Vele szemben és tudatába a mennyország előízével szökik fel annak átélése, hogy Isten velünk és bennünk : Emmánuel.

Akkor hozza vissza a Karácsony misztériuma az elveszett paradicsomot.

A KATOLIKUS TÖRTÉNETSZEMLELET KEZDETEI A LIBERÁLIS KORBAN'

IRTA: TÓTH LÁSZLÓ

I.

Történet szemléletről, amely túlemelkedve az adatközlő vagy elbeszélő történetíráson, a mult hőseit és eseményeit egységes világszemléletbe foglalja össze, először csak a XVIII. század magyar történetírásában beszélhetünk. A költő Zrínyi ugyan egy félszázaddal előbb már a katolikus barokkvilág képébe illeszti be a magyar nemzeti történelem jelenségeit is, de Zrínyi történet szemléletét túlságosan befolyásolta a jelen, a magyarság tragikus sorsa a török hódítás alatt, így történet szemléletének tárgyilagosságát bizonyos mértékig elhomályosította a magyar sorson érzett pesszimizmusa; nem tudott szabadulni a késő középkor és a renaissance pragmatikus szemléletétől, amely Magyarország tragikus sorsának okát Isten büntetésében látta, amit a nemzet bűneivel vont méltán magára. Zrínyi történet szemlélete, ez a borongós, sötét magyar világkép, a költő minden katolicitása dacára is, még a klasszikus költői igazságszolgáltatás és az egyetemes barokk történet szemlélet vegyülete, amelynek pesszimizmusát Zrínyi korának tragikus magyar sorsa határozta meg.

A magyar történet szemlélet egységét, helyes távlatait az ország területének és szellemi életének a felszabadító hadjáratok és a Rákóczi-szabadságharc után bekövetkezett egyesítése teremtette meg. Két irányban indul meg ekkor párhuzamosan a magyar történetírás. Az egyik a katolikus történetírás, amelynek vezéralakjai az egész XVIII. századon át a jezsuita rendből kerülnek ki. Megalapítója ennek a magyar katolikus történetírói iskolának Hevenessy Gábor, aki még a XVII. század utolsó évtizedeiben kezdi meg munkatársával együtt az anyaggyűjtés fáradhatatlan munkáját, utolsó képviselője pedig az a Fejér György, akinek munkássága javarészt már a XIX. század első felére esik és aki a Codex diplomaticus negyvenkét terjedelmes kötetén kívül szükségesnek látta külön könyvben védelmezni a katolikus hagyományokat a felvilágosodás és a francia forradalom eszméin kisarjadt magyar liberalizmus támadásaival szemben.

A XVIII. századi jezsuita történetírók, akiknek tudományos értékelését Hóman Bálintnak köszönhetjük, voltak az elsők, akik a magyar történelem egészét egységes, nemzeti és katolikus szemléletbe foglalták össze. Szellemesen mutatott rá Szekfű Gyula, hogy ezek a jezsuita történetírók

¹ Vázlatok és gondolatok a magyar politikai katolicizmus történetéhez.

voltak azok, — még pedig nem is a legnevezetesebb és ma, becses forrásközléseik miatt leginkább emlegetett képviselőik, mint Kaprinay, Pray és Katona István, hanem a nagy kutatók eredményeit összefoglaló, ma már csak a tudománytörténeti szempontból érdekes jezsuita írók, — akik a magyar történelem egységes, nemzeti és katolikus szemléletét először megalkották, amelynek gerince a barokk és a katolikus restauráció szellemiségének megfelelően a Regnum Marianum eszméje volt.

A katolikus restauráció századát a következő század liberális szemlélete szerette a tespedés és elnemzetietlenedés korának nevezni. Pedig ezek a XVIII. századi jezsuita történetírók, jórészt maguk is a magyar nemzeti hagyományokat mindenkor leghívebben ápoló magyar középnemesség tagjai, egyformán nemzeti és katolikus szempontból nézik a magyar történelmi multat. Mátyás király dicsőségét, alakját, mint a magyar nemzet hőrszáét, először a barokk katolikus történetiszemlélet rajzolja meg. Az a gondolat, amelyet a nemzeti liberális kor lírikusa öntött halhatatlan költői formába, hogy Magyarország Isten kalapján a bokréta, mint Szekfü Gyula kimutatta, ékes latin nyelven, de hamisítatlan magyar patriotizmussal megfogalmazva először egy XVIII. századi jezsuita könyvében jelenik meg. Thuróczi László mondja Magyarország 1729-ből származó leírásában, hogy «Magyarországnak nincs oka más, akármilyen boldog országokat irigyelni, mert Magyarország a nemzetek táplálója és mondhatnám, a világnak compendiuma, szerencsés kivonata».

A jezsuita történetírásnak ez optimista történetiszemléletét, amely egyformán támaszkodott az ország területi egysége helyreállításának politikai és a katolikus restauráció sikerét némi optimizmussal a nemzet lelki egységének renaissanceaként elővarázsoló szellemi egységre, párhuzamosan követte a barokk-kor protestáns történetiszemlélete is. Amíg a magyar katolikus barokk a délnémet és olasz barokkban gyökeredzett a magyar sajátosságokon kívül, addig a protestáns barokk-szemlélet nálunk az északnémet pietista-lutheránus, vagy a németalföldi kálvinista-puritánista tradíciók összegezése volt. A protestáns barokk történetiszemlélet tudományos kifejezést a lutheránizmust inkább képviselő hazai németiség tudós hagyományainak megfelelően a magyarországi lutheránusok között talált, Bél Mátyás hatalmas történeti geográfiai munkája Magyarországról, ami az anyag módszeres rendszerezését illeti, a korabeli magyar tudományosság csúcsteljesítményei közé tartozik. A magyar kálvinizmus a magyar barokk kor egész folyamán a sérelmi politika légkörében él, irodalmi és tudományos megnyilvánulásai, amennyiben túllépnek a pusztán dogmatikus eszmekörön, ennek a vallási elnyomatottság sérelmét az egész magyar nemzet sérelmévé allegorizáló szemléletnek a kifejezői, amelyeket a liberális kor irodalmi és történetiszemlélete azután oly egyoldalúsággal mélyíti el a hazafiatlannak és nemzetietlennek bélyegezett magyar barokk kor egyedül jellemző sajátosságaivá.

A barokk kornak jellemző sajátossága, akár a délnémet-latin (francia-

olasz-spanyol)-magyar katolikus, akár a germán protestáns államszemléletben és lelkiségben jelentkezik is, hogy benne a fejedelmi abszolutizmus a valósi elemekkel együtt jelentkezik. A barokkban a személyes vallásosság éppen úgy egyenrangú és egyenlő értékű eleme a szellemi élet totalitásának, mint ahogy az egyházi hierarchia fenntartás nélkül soroltatik be a fejedelmi abszolutizmus teljességébe. Egyház és állam, vallásosság és szellemi kultúra elválaszthatatlan tényezőkként jelennek meg a barokkban akár a protestáns, akár a katolikus vallású és kultúrájú országokról is van szó.

A barokknak ezt a magában véve egységes politikai és társadalmi szemléletét s vele együtt az egész európai világképet a felvilágosodás új szemlélete és az ennek hatása alatt beállott politikai változás, a francia forradalom változtatta meg. A felvilágosodás a világszemlélet metafizikai eszményei helyébe a materializmus eredményeit állította az emberi társadalom politikai, szociális és gazdasági törekvéseinek központjába. Ez a törekvés, amely a társadalmi és politikai struktúrák átszervezésével akarta az új eszményeket megvalósítani, először a mult metafizikai nyüegtől kellett, hogy felszabadítsa magát, a vallás béklyóit kellett levetni az emberiségnek — az új tan szerint — hogy előítélet nélkül foghasson az emberi jogok új rendjének megalkotásához. Az abszolút fejedelmi hatalom mindenütt szinte ellenállás nélkül hódol meg a korszellemet jelentő felvilágosodás előtt, nem látva, nem sejtve, hogy a barokk szellemi egységének megbontása után a felvilágosodás nem fog megállani a fejedelmi abszolutizmus politikai, társadalmi és gazdasági rendje előtt sem. Az állam és az egyház útjait először a felvilágosodás választotta el egymástól. A laikus állam, amely a legjobb esetben is közömbös magatartást tanúsít a vallással és annak társadalmi kereteivel az egyházzal és a felekezetekkel szemben, a felvilágosodás szüleménye.

Az európai eszmeáramlatok, amelyeknek utolsó állomása Kelet felé Szent István óta mindig Magyarország volt, a felvilágosodás korában annál kevésbbé állottak meg Magyarország határainál, mert Bécs, a délnémet felvilágosodás gócpontja, ekkor minden azelőtti és azutáni módot meghaladóan központja volt a magyar szellemi életnek, hatása ekkor volt a legerősebb a magyar társadalmi nevelésre.

Bécsen át jutott el tehát a felvilágosodás Magyarországra, s annak addig egységes barokk szemléletét úgy 1760 táján már megbontani látszott. Magyarországon a felvilágosodás terjesztése s vele együtt a laikus állam gondolatának megvalósítása az abszolút királyi hatalom segítségével, sőt kezdeményezésére történt. Ez a körülmény döntő jelentőségű volt az állam és az Egyház viszonyának további fejlődésére az egész XIX. század folyamán is.

A katolikus restauráció számára a politikai hátvédet Magyarországon az uralkodó ház és annak politikája adta. A magyar barokk kort jellemzi éppen az az összhang, amely a katolikus egyházat és az államhatalmat összefűzte. Ez az együttműködés a temporális és spirituális tényezők között nem

jelentette az Egyház tökéletes függőségét az állami hatalomtól, hanem csupán azt, hogy az államhatalom átérezve az Egyház kulturális munkájának jelentőségét és értékét, azt a maga eszközeivel hatékonyan támogatta. Csakis így érthető, hogy a magyar katolikus egyház, a katolikus ügyekben az udvar politikájával teljesen azonos érdekeinek dacára, sem veszítette el önállóságát Béccsel, a Habsburg-politikával szemben. A katolikus fő- és alsópapság magyar tagjai jó és igaz magyarok maradnak az egész katolikus restauráció alatt és a magyar nemzeti és alkotmányos törekvésekhez való hűségükben egyáltalán nem befolyásolta őket az udvar katolikus politikája. Legjellemzőbb példa erre Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, akinek izzóan katolikus térítő tevékenysége Pázmányéval vetekszik, de akinek hitbuzgóságánál magyar hazafiasága egy árnyalattal sem volt kisebb. Így volt ez az alsópapság és a szerzetesek körében is. Láttuk, hogy a magyar nemzeti gondolat első irodalmi kifejezői, a magyar történelmi tradíciók buzgó ápolói és optimista továbbfejlesztői éppen annak a jezsuita rendnek magyar fő- és köznemesi származású tagjai voltak, amely rend, mint a katolikus restauráció szellemi vezetője, a katolikus törekvések és hagyományok révén a legszorosabb kapcsolatban állott a Habsburgok európai katolikus politikájával.

Ezt a harmóniát, amely a magyar nemzeti hagyományokat békésen és zavartalanul egyeztette össze a katolikus világszemlélettel, a felvilágosodás bontotta meg először. Évszázadok óta II. József volt az első Habsburg uralkodó, aki, kétségtelen személyes vallásossága dacára is, nem a katolikus egyházzal, hanem annak mellőzésével, sőt annak ellenére csinált belpolitikát. A felvilágosodás szelleme és II. József abszolutista uralma alig egy évtized alatt szinte teljesen megsemmisítették azokat az eredményeket, amelyeket a magyar katolikus barokk kor nemcsak az Egyháznak, de a magyarság egyeteme számára jelentett.

Az 1790–91-iki országgyűlés már, amikor a jozefinus abszolutizmus romjait eltakarítani kívánja, a francia forradalmi eszmék hatása alatt szakítani látszik a katolikus hagyományokkal, a nemzeti törekvéseknek liberális szellemű megvalósítása ekkor identifikálódik először a magyar protestáns, sajátosképpen református törekvésekkel. A katolicizmus ekkor kerül először abba a hátrányos helyzetbe, amiben mindvégig megmarad az egész XIX. századon át, hogy a nemzeti törekvések irányításától elmellőzve, a tömegek kritikátlanul azonosítják a katolikus érdekeket az udvar politikájával, viszont az udvari politika az egyházi ügyekben továbbra is a jozefinus omnipotenciát gyakorolva, elsorvaszt vagy éppen lehetetlenné tesz minden olyan kezdeményezést vagy megmozdulást, amely a katolicizmus eleven erőit a magyar nemzeti gondolat javára is kifejleszteni kívánná. Ettől datálódik a katolikus egyháznak az a népszerűtlensége, amely a nagy tömegek kritikátlan szemléletében szinte magától értetődő megállapítássá kövesül, s amelynek egyetemes magyar szempontból is mérhetetlenül káros következményei alól a magyar

katolicizmust csak egy századdal később oldotta fel a Zichy Nándor és Prohászka Ottokár személye körül kikristályosodott magyar katolikus megújulás.

II.

Hosszasabban időztünk ez események taglalatánál, mert a felvilágosodás szellemi hatása és a jozefinus abszolutizmus politikai következménye volt az oka annak a hátrányos helyzetnek és igazságtalanul kedvezőtlen megítélésnek, amelyben a magyar katolikus egyház multja és jelene az egész XIX. század folyamán, elenyésző csekély kivételektől eltekintve, állandóan részesült.

A magyar katolicizmusnak ez a háttérbe szorítása természetesen kedvezőtlenül befolyásolta annak irodalmi és tudományos felkészültségét és szemléletét is. A jezsuita-rend eltörlése nálunk is legértékesebb tudós munkatársaitól fosztotta meg az Egyházat, a többi szerzetesrend eltörlése vagy tevékenységének a jozefinista béklyókba szorítása és Rómától, a katolicizmus szellemi központjától való elszakítása, a katolikus tudományos és nemzeti katolikus mozgalmak elsorvadását eredményezte, ezekkel a feladatokkal a jozefinista szellemben felnevelt világi papság magában már nem tudott megbirkózni.

A magyar katolikus irodalom és tudomány II. József és a francia forradalmi idők alatt a védekezésre kényszerült. Még volt jezsuita írók és theológusok kezdik meg először latin nyelven, de az olasz theologiai irodalom hatása alatt a felvilágosodás elleni irodalmi harcot. Amíg az ő latinnyelvű munkáik inkább csak theologiai fegyvertárul akartak szolgálni a papság részére, addig az 1790-es évek két nagy katolikus vezetőegyhénisége Szaitz Leó és Alexovics Bazil már népi magyar nyelven a nagy katolikus tömegeket igyekeznek felvertezni a katolikus igazságok védelmére. Tulajdonképpen az ő fellépésük az első határozott és tudatos katolikus megmozdulás a laikus államhatalom egyházellenes magatartásával szemben. Amíg Alexovics Bazil inkább apologéta hitszónok, addig Szaitz Leó a politikai katolicizmus első irodalmi képviselője.

A restauráció kora a magyar társadalomban is a történetiszemlélet romantikus elemeit érlelte meg, a forradalmi racionalizmus valóságyszemléletével szemben az érdeklődés ismét a nemzeti mult optimisztikus értékelése felé fordul. A Dunántúl katolikus költői és tudósai képviselik ezt a romantikus nemzeti irányt, Virág Benedek és Vörösmarty a két jellegzetes egyénisége ennek a költői és tudós romantikus nemzeti történetiszemléletnek, amelynek német földön is megvan a párhuzamos fejlődési mozzanata Novalis, Schlegel és Görres irodalmi és tudományos romantikus multszemléletében.

A restauráció korának egyetemes békevágya Magyarországon is kitermelt olyan törekvéseket, amelyek, akár csak Leibnitz másfél századdal azelőtt, a kereszténység egységét akarták helyreállítani. Katolikus részről ennek a gondolatnak nemcsak magasrangú, de kiváló szellemű képviselői is voltak mint Horváth János, a székesfehérvári püspök és Guzmics Izidor bakonybéli

apát, Kazinczy nemeslelkű barátja. Protestáns részről inkább a papság, mint a protestáns egyházpolitika szempontjából jelentős világi vezetőférfiak, támogatták ezeket a törekvéseket. Közülök a legjelentékenyebb szellem a tipikusan romantikus költő, Vajda Péter volt. Valóban érdekes megnyilatkozás volt az, hogy az első magyarnyelvű katolikus theologiai folyóiratban, a Horváth János által szerkesztett *Egyházi Értekezések és Tudósításokban* a katolikus theológusok cikkei mellett protestáns írók tollából valók is helyet találnak, a folyóirat maga pedig az egyetemes keresztény únió szószólója volt.

E romantikus törekvések, bár végső céljuk aligha tartozott a megvalósítható lehetőségek közé, kétségkívül alkalmasak lettek volna arra, hogy azt az egységes magyar történelemszemléletet, amelyet a barokk kor képviselt, de amelyet a felvilágosodás és a francia forradalmi radikalizmus a laikus állam hatékony segítségével erőszakosan szét tépett, ismét helyre állítsa s ezzel alapja legyen a magyar nemzet egységes továbbfejlődésének.

Ezt az egységes nemzeti fejlődést látta vizionáriusan maga előtt Széchenyi István, amikor a nemzeti reformmozgalmat az 1825-iki országgyűlésen az Akadémia megalapításával megindította. Széchenyi egész politikai szereplése a katolikus államférfi felelősségérzettel terhelt cselekvését mutatja. Széchenyi nem volt katolikus politikus, ha ezalatt pártpolitikust kell érteni, de igenis az volt, nemcsak bensőséges mély vallásossága miatt, hanem a felelősségérzet diktálta s elsősorban a szociális igazságtalanságokat kiegyenlíteni és a nemzeti művelődés eszményeit bölcs mérséklettel szolgálni kívánó politikája miatt. Széchenyi forradalmi lendületű egyéniség volt konzervatív szociális tartalommal, s ez a temperamentum és célkitűzés közötti mély különbség volt az egyik, leglényegesebb oka annak a mély szakadéknak, amely közte és a nemzet között hamarosan keletkezett. Katolikus államférfi volt Széchenyi abban az értelemben is, hogy politikája nem a túlzó magyar nacionalizmus célkitűzéseit szolgálta, hanem a műveltség és vagyonosodás által megindokolt magyar szupremácia alatt Magyarország többi nemzetiségének békés fejlődését és a magyarsággal való tökéletes együttműködését kívánta. A katolikus politikus szupernacionális szemlélete volt ez, amelyet nem a kényszerűség diktált, mint egy emberöltővel később Kossuth konföderációs terveit. De Széchenyi lelki gyötrelmei, fájdalmas önvádjai is tipikus kifejezésbeli formái a katolikus politikus lelkiismeretvizsgálatának, amely a dolgok általa irányított változásai-
ban nem a sors végzeteszerű rendelkezéseit keresi és ebben az egyéni felelősség alól mentesítő felfogásban talál megnyugvást, hanem a cselekedetek következményeiben elsősorban a saját felelősségét kutatja és vizsgálja.

A nemzeti mult egységes szemléletét azonban éppen úgy nem sikerült megteremteni a keresztény únió idealisztikus hirdetőinek, mint Széchenyi reálpolitikai megfontolásokon felépült nemzetpolitikai szintézisének. Az egységes szemlélet helyét a liberális szemlélet minden más nézettel szemben türelmetlen partikularizmusa foglalta el, amely a maga kizárólagos hatalmi

törekvéseinek jogosultságát a nemzeti illúziók felelőtlen dicsőítésével és továbbfejlesztésével kívánta igazolni. Ez a liberális szemlélet maradék nélkül a felvilágosodás és a francia forradalom eszmekörére, illetőleg politikai vívmányaira támaszkodott és népszerű frazeológiájával lehangolta, a népszerűtlenség keserű számkivetésébe kergette Széchenyit az európai nemzetek politikájába, gazdasági és szellemi életébe szervesen beilleszkedni kívánó politikájával együtt. 1840 táján Magyarország, már mint annak a rendi társadalmi szervezet értelmében számító és szerepet játszó része, a liberális szemlélet és annak politikai és gazdasági programja mögött állott. Vele szemben szinte magára hagyottan állott Széchenyi, egyéniségének sajátos arisztokratizmusa miatt is alkalmatlanul arra, hogy mögöttes párt képződhessen. A magyar liberális kálvinista-sérelmi politikán kikristályosodott alapszínezetét nem homályosította el az a körülmény sem, hogy a vezető egyéniségek között szép számmal voltak katolikus vallásúak is, a katolikus alsópapság közt pedig, nyilván a lélek nélküli jozefinista papnevelés reakciójaképpen szép számmal akadtak követői a liberális pártnak.

Katolikus részről az első tudatos ellenhatást a liberális korszakkal szemben irodalmi téren a *Religio és Nevelés* megindítása jelentette. Ez a folyóirat 1841-ben történt megindítása óta, amire már Farkas Gyulának a reformkor irodalmáról alkotott új szintézise is reámutatott, különösen Szaniszló Ferenc, Somogyi Károly és Palásthy Pál szerkesztése alatt egy emberöltőn át vezére, olykor egyedül álló harcosa volt a magyar liberalizmus elleni katolikus frontnak.

Ez a front túlságosan későn alakult meg és túlságosan töredékes elemekből tevődött össze ahhoz, hogy az egyoldalúan nemzeti liberális áramlat könyörtelen érvényesítése folytán előállt katasztrófát, a 49-es összeomlást megakadályozhatta volna. Nem lehet tagadni, hogy a 48-as átalakulás meghozta ugyan a formáiban és tartalmában elavult magyar rendiség megszüntetését és az egész politikai magyar nemzetet egyazon politikai szabadság osztályosává tette, de ezen szükséges és a történelmi fejlődés által kétségtelenül indokolt jogkiterjesztést minden szükséges átmenet és különösen gazdasági előkészítés nélkül eszközölte, ami által alapjait vetette meg a gazdasági liberalizmus mindazon, nemzeti szempontból oly káros fejlődésének, illetőleg kinövéseinek, amelyeknek társadalombomlasztó hatását a magyar társadalom a következő félévszázadban, a bajok és a bomlás valódi okaira alig ismerve, érezte és tapasztalta. Másrészt a párizsi forradalom által hirtelenül uralomra jutott magyar liberalizmus nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy félretéve a nemzeti illúziók hazug reményeit, megértő kezét nyújtson a politikai magyar nemzet nem magyar nemzetiségű tagjai felé és velük egyetértően teremtsen meg a Kárpátoktól az Adriáig egy olyan politikai, gazdasági és társadalmi életformát, amelyben e nemzetek, a magyarság primus inter pares-szerepét elismerve, fenntartás nélkül megtalálták volna létük, boldogulásuk további feltételeit. A liberális ideológia a maga kizárólagos boldogító

voltának hitében nem tudott megbirkózni az átalakulásnak sem nemzetiségpolitikai, sem gazdasági problémáival, ami tragikusabb és a jövő szempontjából károsabb volt, mint a katonai ellenállás összeomlása, mert egyrészt tartóssá és belsőleg véglegessé tette a szakadást a magyar nemzeti és a nemzeti-ségi törekvések között, olyan formán demonstrálva ezt, mintha a magyar nemzet a politikai szabadságjogok teljességében képtelen volna ezekkel anélkül élni, hogy a nemzetiségekkel összeütközésbe ne kerüljön. Ezt a hitet, amely mindig erőteljesebb aláfestésben végig kísérte a magyar politikát egészen a világháborúig, a nemzetiségek fejlődő agresszivitása mellett elsősorban a negyvenes évek túlzó nemzeti liberalizmusa gyökereztetette meg a nem magyar hazai és a külföldi közvéleményben. Másrészt a szociális átalakulás gazdasági megalapozásának elmulasztása éppen azt a magyar középnemességet pauperizálta, amely a nemzeti tradícióknak mindenkor leghívebb őre lévén, mindenesetre szükséges lett volna, hogy erkölcsi és gazdasági integritásának és cselekvési szabadságának lehető legkisebb veszélyeztetése nélkül kerüljön át az új Magyarország liberális rendjébe. Viszont a történelmi magyar középosztálynak deposedálása anélkül történt, hogy annak politikai és különösen gazdasági áldásait az alkotmányos élet sáncai közé ekkor először bevonult magyar nép milliói élvezték volna. A magyar szabadságharc, a magyar liberalizmusnak ez a valóban heroikus fellángolása, elsősorban nem a harctereken vesztette el a csatát, hanem ott és akkor, amidőn az átalakulás politikai és gazdasági rendjét nem tudta az egész politikai magyar nemzetet megnyugtató és kielégítő módon biztosítani.

A liberális nemzeti törekvések gyors összeomlása meggondolásra eszméltette ennek a szemléletnek azokat a képviselőit, akik az átalakulás eredménytelenségét látva, nem hittek a forradalmi megoldás sikerében és nem kísérték végsőként Kossuth és szűkebb párthiveinek politikai útját 48 márciusától a debreceni április 14-ig. A politikában ezt az új liberális konsziderációt Deák Ferenc jelentette, irodalmi képletét pedig báró Eötvös József 1849 utáni munkáiban találjuk meg. Deák gyakorlati politikus volt, akinek bölcsessége nem annyira elméletek hű követésén, mint a magyar középnemesség évszázados jog, törvény és igazságszolgáltatási praxisán kristályosodott ki annyira, hogy Deák ennek a forradalmi köntösét levetett új magyar liberalizmusnak itthon és külföld felé az inkarnációja lett.

Amíg Deák pusztán gyakorlati politikus, addig az ideológiai alapvetés érdeme Eötvösre hárult. Eötvös levetette a forradalmi tradíciókat, de nem jutott el odáig, hogy levetve a liberális szemlélet gazdasági és nemzetiségpolitikai tradícióit is, a magyar sors kibontakozását és békés tovább fejlődését egyedül biztosító Széchenyi-koncepcióhoz térjen vissza. Ehelyett a francia liberális katolikus eszmék magyar szintézisével próbálta megoldani a magyar liberalizmus és liberális politika újjászületésének problémáját. A francia liberális katolikusok Lamennais és Montalambert eszméi nyomán Lajos Fülöp polgárkirályságának voltak a tipikus kifejezői, amidőn kiegyenlíteni

akartak a katolikus dogmatizmus és a liberális szellem vívmányai között. Átmeneti idők jelensége volt azonban a liberális katolicizmusnak a maga korában tetszetős politikai eklekticizmusa, amelynek a dicsősége és hatása csak addig tartott, amíg a liberális és antiliberális erők polarizációja és az eszmék tisztázása el nem következett.

Amíg azonban az eszmék tisztázása az európai közvéleményben már a hetvenes években, a német és olasz egység, a francia császárság bukásának politikai, Comte, Buckle, Taine pozitivizmusának, a német hegelianizmusnak, Marxnak és nem utoljára a vatikáni zsinatnak a katolikus erőket egybefoglaló ideológiai befolyása alatt bekövetkezett, addig nálunk a magyar újliberalizmust jogaiba iktató 67-es kiegyezés inkább a probléma elhomályosításához vezetett.

A magyar liberális pártot a kiegyezés nagyobb ellenzék nélkül juttatta a politikai és gazdasági hatalom birtokába. Az abszolutizmus korának ókonzervatív törekvései nem tudtak jelentékenyebb tömegeket magukhoz vonzani, mert vezetőegyeniségeik olyan mértékben játszottak szerepet az abszolutizmus politikai életében, hogy a kiegyezés után nem igen maradt számukra lehetőség a szélesebb körű politikai aktivitásra. Így ez a konzervatív irányzat, amelynek pedig éppen a nemzetiségi kérdés eredményes megoldása és a liberális gazdasági politika kinövésének lefaragására voltak célszerű programjai, alig egy évtizeddel már teljesen elvesztette vitalitását. De a liberális szemléletet teljes egészében magáévá tette a magyar közvéleménynek az a kétségtől igen tekintélyes része is, amelyik a 67-es dualizmust félretéve, a 48-as perszonális únióra akart visszatérni. Ezek a 48-asok úgy tettek, mintha tényleg nem tanultak volna 48 és 49 véres tanulságaiból és programjukkal tényleg azt mutatták, mintha vissza akarnák vinni a magyar sorsot a 48-as alkotmány betűszerinti értelmezéseként vett, de kül- és belpolitikai szempontból egyaránt megoldhatatlan helyzetet teremtő 48-as állapothoz. A függetlenségi pártnak ez a programja azonban csakhamar csupán a tömegek megnyugtatóására szolgáló írott program maradt és a pártpolitikai kereteknek az 1875-iki fúzió után bekövetkezett tisztázása után, a függetlenségi párt látszólag harcolt ugyan a 67-es szabadelvű párt közjogi programja ellen, de a valóságban élvezte a 67-es liberális politika áldásait, szívesen és fenntartás nélkül illeszkedett bele annak gazdasági keretei közé és engedte magát a 67-es kormánypárt által Bécsben politikai hátvédül felhasználni. Tényleg a függetlenségi párt félévszázadon át szerepelt mint a magyar nép politikai bizalmának és vágyainak letéteményese, mégis ezen idő alatt semmi lényeges eredményt nem ért el sem a nemzetiségi kérdés megoldásával egyértelmű külpolitikai célok megvalósítása terén, sem pedig a magyar nép nagy tömegeit nem tudta megvédeni a liberális gazdaságpolitika túlzásaitól. Hogy közjogi programja is, amelyre pedig a párt létét évtizedeken át felépítette, mennyire nem volt reális program, kiderült akkor, amidőn 1906-ban kormányra jutva, a 48-as

jelszavak hangoztatása mellett, de tényleg a 67-es kiegyezés értelmében vitte a kormányzatot.

Tényleg a világnézetiileg egységesen liberális 67-es és 48-as pártokkal szemben közel egy emberöltőn át nem volt semmiféle ideológiai ellenhatás. A konzervatív törekvések egy évtized múlva szinte hatástalanul tűntek el. A nyolcvanas évek antiszemita megmozdulásai pedig, az antiszociális liberális gazdasági politikának ez az önkénytelen reakciója nem tudott, mert lényegénél fogva nem is adhatott olyan totális programmot, amely a nagy tömegekre vonzóerőt gyakorolhatott volna. Egy katolikus politikai, szociális és gazdasági szemléletet ez a 67-et és 48-at egyformán magában foglaló liberális politika csak évtizedekkel később váltott ki. Bár ez a magyar újliberalizmus forradalmiságából még 67 után is megtartotta egyházellenes velleitársait, mint a forradalmi hangulatú mult legkönnyebben érvényesíthető örökségét, amelyet Deák Ferenc és Eötvös József csak nehezen tudtak tempójában mérsékelni, mégis a katolikus ellenhatás ezekkel a törekvésekkel szemben csak igen enyhén érvényesült. A liberális antikatólikus áramlat fénykorát a vatikáni zsinat idején érte el, amikor a pápai csalatkozhatatlanság dogmájának kérdése Magyarországon a hitviták korának hangjára emlékeztető, de a tények igazságával vajmi keveset törődő heves polémiákat váltott ki, a pápa világi uralmának erőszakos megszüntetését pedig a magyar liberális katolikusok szerették az ultramontán sötétség várának leomlásaként ünnepegni. Ez a magyar protestantizmus által természetszerűleg melegen pártfogolt liberális katolicizmus egy pillanatig mintha attól se riadt volna vissza, hogy Döllinger ókatolikus szektájának mintájára megalapítsa a Rómától független magyar nemzeti katolikus egyházat. De ettől a kísérlettől nemcsak Haynald Lajos, a vatikáni zsinaton az infallibilitás-dogmáját ellenző kalocsai érsek, tartotta magát teljesen távol, hanem az a Horváth Mihály is, aki az egész szabadságharcon át kultuszminiszter és utána az emigrációban teljesen a liberális politika és világnézet követője volt, 67 után pedig idehaza a liberális történelemszemlélet és történetírás dogmatikusa lett. A magyar liberalizmus egyházellenes élet tulajdonképpen a református Tisza Kálmán törte le, akinek opportunistai politikai vonalvezetésével ellenkezett úgy az Egyházelleni, mint a felekezeti közötti harc s az antiklerikális küzdelmek bizonytalan kimenetele helyett, nyilván a német kultúrharc eredménytelenségén okulva, szívesebben látta maga mögött a jozefinisztiikus tradiciókön felnöött, nagyjában 67-es liberális színezetű magyar katolikus egyházat.

Ezeiktől a jozefinisztiikus és 67-es liberális eszméktől ment katolikus megmozdulás először szociális téren indult meg. A magyar liberalizmus társadalombomlasztó gazdasági politikája, amelyet még inkább elmélyített a magyar korai kapitalizmusnak a magyar nemzeti társadalomtól teljesen idegen volta, először gazdasági ténre terelte a katolikus kezdeményezést is. Jellemzője ennek a magyar katolikus megmozdulásnak, hogy megindító

vagy a magyar katolikus arisztokráciának vérség révén még a konzervatív politikusokkal rokon köreiből vagy pedig az alsópapságnak külföldön, elsősorban Rómában, a hazai jozefinisztikus tradícióktól menten nevelkedett tagjai sorából kerültek ki. Amidőn a nyolcvanas években de Mun és Vogelsang kezdeményezésére mintegy a keresztényszocializmus szellemi alapvetésére Európa katolikus szociálpolitikusai a *Freiburger Vereinigung*-ban talál-
nak egymásra, résztvesz ebben már a magyar gróf Esterházy Miklós Móric is. Pozsonyban pedig, ahol gróf Apponyi György és Vogelsang közvetlen hatása alatt legtovább, a hetvenes évek végéig élnek a konzervatív-katolikus tradíciók, Simonyi Iván egy katolikus szociális agrárizmus gondolatával foglalkozik.

A jozefinisztikus és liberális szemlélettel ellentétes magyar katolikus politikai és szociális megújulás azonban mégsem XIII. Leó keresztényszociális alapvetésén épült fel, hanem a magyar liberalizmusnak, amelyben világnézeti azonosságának megfelelően nyíltan is együtt haladt a függetlenségi és szabadelvű párt, a katolikus egyház ellen irányuló egyházpolitikai törvényei váltották ki a katolikus mozgalom aktív fellépését.

Az a körülmény, hogy a katolikus néppárt nem mint egy a katolikus tömegek lelkéből és törekvéseiből összegezett céltudatos politikai megmozdulás született meg, hanem védekezés és reakció volt tulajdonképpen a vezető liberális pártok egyházi téren való hatalmi túltengésével szemben, már magában véve is az ellenzéki kisebbség szerepére szorította az egész mozgalmat, s arra az átfogó szociális program nagy tömegeket vonzó és megmozgató varázsa helyett a törvényhozási ellenzéki cselekvési szabadságot bénító béklyóit rakta fel. Pedig a katolikus néppártnak minden addigi pártpolitikai alakulással szemben nagy erőt adott az a körülmény, hogy programjába iktatta és erőihez mérten becsületesen megvalósítani is törekedett egy olyan nemzetiségi politikát, amely alkalmas lett volna a külpolitikai befolyásokra mindjobban elhatalmasodó nemzetiségi szeparatista törekvéseknek véget vetni és a nemzetiségek politikai, kulturális és gazdasági érdekeit a magyar nemzeti törekvésekkel kiegyenlíteni. A néppárt hatóerejének csekély volta, és az éppen liberális katolikus papi és világi körökből jövő ellenhatások dacára is sikerült a pártnak a katolikus németiség egyrésze mellett a katolikus tótság tömegeit a maga táborába szervezni és ezzel a túlnyomó többségében katolikus tót népnek olyan politikai vezetőket és olyan politikai iskolázottságot adni, amely a tótságot az ezredéves magyar tradíciók részesévé tette olyan mértékben, hogy annak hatása még a mostani új államalakulásban is maradandó lett.

Az a körülmény azonban, hogy a néppárt pártpolitikai ellenzéki alapon és nem a *Rerum novarum* keresztényszociális alapvetések nagyméretű felhasználásával szervezkedett, a katolikus intellektuelek és tömegek tekintélyes részén kívül kirekesztette a pártból az ipari munkásságnak a mindjobban urbanizálódó magyar parasztságból kialakult rétegeit, és amelyek így elenyésző csekély kivétellel a marxizmus befolyása alá kerültek, s vezetőik a

magyar liberalizmussal már meg nem elégedett, tisztán radikális szemléletű városi polgári intellektuelek sorából kerültek ki. Ezekhez a rétegekhez, amelyeket pedig elsősorban egy keresztényszociális népi mozgalom lett volna hivatott a maga táborába szervezni, a katolikus mozgalom sem politikai, sem társadalmi vagy gazdasági formájában a liberális Magyarország összeomlásáig nem tudott hozzáférközni, s ezek a munkásrétegek forradalmi gazdasági szemléletük mellett, vagy még annál is inkább egyház- és vallásellenes velleitásaikat hangsúlyozták.

Igy történt, hogy a magyar politikai élet csaknem egy századon át a liberális világszemlélet közvetlen hatása alatt állott és az ezzel szemben ellentétes és historailag és etikailag egyaránt indokolható erők, így elsősorban egy a számszerű viszonyok és bizonyos politikai és kulturális adottságok által is indokolt katolikus univerzalizmus sem a politikai, sem a szellemi, sem a gazdasági életben kifejlődni nem tudott és nem tudott megfelelő ellensúlyt gyakorolni akkor, amidőn a magyar liberalizmus politikai, gazdasági és társadalmi felbomlásának utolsó szakaszához érkezett.

III.

A magyar liberalizmus, amikor 1867-ben a politikai és gazdasági hatalom összeségének birtokába jutott, a szellemi élet totalitását is igényelte magának. Ezen a téren az antiliberális tényezők érvényesülése számára a helyzet még kedvezőtlenebb volt, mint 1848 előtt. Igaz ugyan, hogy Kossuth páratlan publicisztikai készségével szemben, amely a cenzúra kicsinyes béklyóit sikerrel tudta áttörni, az antiliberális szellemű publicisztika nehezen érvényesült, de mégis képviselőinek súlyos egyénisége miatt értékes tényezőt jelentett a magyar szellemi életben. A kiegyezés azonban, amely az évszázados magyar problémákat egy csapásra megoldani látszott, de valójában egy részüket, a súlyosabbakat, csak kikerülte, azt a látszatot adta a magyar nemzeti élet egészének, mintha ez a teljes siker a magyar liberalizmus érdeme és eredménye volna.

A liberális Magyarország ezt a hitet a közvéleményben nem csupán aktuális politikai tényeivel igyekezett erősíteni, hanem a magyar szellemi élet liberális szellemű átértékelése után ennek tudományos eredményeivel igyekezett ezt a hitet és meggyőződést a magyar közvéleményben tudatossá tenni. A magyar liberalizmus történelmi igazolását a magyar liberális történetiszemléletben találta meg, amely a kiegyezést követő félszázadon át egyeduralkodó volt a magyar történettudományban.

Amíg a reformkor liberalizmusa a magyar történetiszemléletbe, különösen a céhbeli történetírásba, aránylag kevésbé tudott behatolni s nyomait a 48 előtti történetirodalomban leginkább Bajza József világtörténeti színhézisében lehet megtalálni, Horvát István történetírása pedig a romantikus iskola naiv túlzásainak volt a kifejezője, addig a szabadságharc utáni történetírás

és magyar történetsszemlélet a liberális világszemlélet nézőpontjaiból ítél és erre építi fel a magyar történelem értékelését.

Alapvetője ennek a liberális szemléletnek Horváth Mihály, a szabadságharc kormányainak kultuszminisztere volt, aki az emigráció évei alatt éppen úgy, mint Szalay László, történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Horváth Mihály magyar történelme a magyar történet gerincévé először teszi azokat a problémákat, amelyek a nemzeti multból a liberális kor történeti alapjait szolgáltatnak. De különösen nagy hatást tett a magyar közvélemény kialakulására Horváth Mihálynak az a két munkája, amelyben kétségkívül az eseményekben aktív résztvevő kortársnak érthető elfogultságával a reformkor és a szabadságharc eseményeit tárgyalja. Horváth Mihály volt a magyar liberális történetsszemléletnek első tudatos képviselője, aki történetírásában először fogalmazta meg a magyar liberális szabadság gondolatnak azt a terminológiáját, amelyet nemcsak a későbbi magyar történetírók, mint az erdélyi kérdés speciális történetkutatója, Szilágyi Sándor és a Rákóczi-kornak nemcsak történetírója, de lantosa, Thaly Kálmán is átvettek tőle, hanem a magyar iskolai történelemtanítás, és ezen keresztül a magyar közvélemény széles rétegei is a Horváth-féle liberális-optimista történetsszemléleten át ismerték meg a magyar multat és ebből táplálták tovább a magyar illúziókat.

Amíg azonban Horváth Mihály, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán nem foglalkoztak e liberális szemlélet elméleti alapvetésével, hanem megelégedtek annak a liberális közvélemény által kritikátlan lelkesedéssel fogadott praktikus művelésével, addig, igen jellemzően, egy katolikus historikus, Pauler Gyula volt az, aki a liberális történetsszemlélet alapjait Comte pozitivizmusában találta meg és egész történetírói munkásságával mestere, irányítója lett a nem politikai célokat szolgáló pozitívista magyar történettudománynak a liberális korban.

Amint a politikai és gazdasági liberalizmus 67 után csaknem teljesen abszorbeálta a nemzeti erőket, úgy foglalta magába a liberális történetsszemlélet is csaknem teljes egészében a magyar történetsszemléleti törekvéseket. A magyar történetsszemléletnek a liberális vonalról a radikalizmus felé tolódását csak Acsády Ignác történetírói munkásságában találjuk meg először, aki liberális újságíróból lett a radikális történetsszemlélet első képviselőjévé. A magyar birodalom történetéről írott munkája különösen a keresztény középponttal szemben mutat szokatlan meg nem értést és munkája kifejezetten antikatolikus tendenciájú; a magyar jobbágyságtörténetéről szóló műve pedig a jobbágyság történetének egyoldalú, irányzatos beállításával szinte első, tudatos képviselője az osztályharc gondolatára felépített magyar történetsszemléletnek. Acsády nyomain, de már a magyar nemzeti ideológiának még a sallangjait is teljesen elhagyva haladnak a radikális szemlélet egyoldalúságot jelentő útjain Jászi Oszkár és Szende Pál az összeomlást közvetlenül megelőző időben folytatott erősen szociológiai problematikájú történetírásukban.

A katolikus történet szemléletnek az első úttörői már a negyvenes évek liberális lendületében jelentkeznek és a *Religio és Nevelés* meg a véglegesen 1848-ban megalakult Szent István-Társulat körül csoportosulnak. Lányi Károly magyar nyelvű egyháztörténete nemcsak a magyar katolikus egyház multjának felderítését célozta, hanem a magyar katolikus multa halmozott ferdítések tudományos cáfolata is akart lenni. Pauer János a magyar katolikus klérus érdemeit egy önálló műben tartotta szükségesnek megírni akkor, amidőn ez a klérus a nemzetietlenség vádjának pergőtüzében állott a liberális politikusok részéről.

Az abszolutizmus idején, amikor Bach kormánya az egész birodalomban felszabadítani kívánta az Egyházat a jozefinizmus béklyói alól, ami legalább a jogi formák szerint az 1855-iki osztrák konkordátumban meg is történt, Magyarországon is megnyilvánult egy katolikus szellemű mozgalom, amely, Eötvös liberális katolikus szemléletétől függetlenül, a katolikus történet szemlélet megteremtését célozta. Danielik János volt ennek a katolikus alapokon nyugvó történet szemléletnek a vezető egyénisége. Ő szorgalmazta Cantu Cézár katolikus szellemű hatalmas terjedelmű világtörténelmének magyarra fordítását, az Egyetemes Magyar Enciklopédia pedig, ugyancsak Dánielik kezdeményezésére, a korabeli összes ismereteknek katolikus szellemű szintézise kívánt lenni. Danielik bizonyos mértékig publicisztikai módszerekkel dolgozó munkásságának segítőitársai közül különösen Török János és Pompéry János, meg az első katolikus magyar napilapot megalapító Lonkay Antal hagytak maradandóbb nevet maguk után. Danielik nagyvonalú munkásságába szervesen beleillett az az elgondolása, hogy a magyar katolikus egyházat és vele együtt a magyar katolikus mozgalmat közvetlenül bele akarta kapcsolni a külföldi katolikus mozgalmakba. Itt elsősorban a pápa világi uralmának védelmére megindított nemzetközi katolikus akcióban kívánt helyet a magyar katolikusok számára is. De Danielik tervei megdőltek abban a pillanatban, amidőn Ausztria nagyhatalmi állásának fénye az 1859-iki események folytán elhalványulóban volt és nem nyújtott többé megfelelő külpolitikai háttér az ilyen kényes nemzetközi akcióban való részvételhez. Másrészt Danielik és elvbarátai a magyar belpolitikában is háttérbe szorultak akkor, amidőn az osztrák centralista abszolutizmus a háborús balszerencse folytán hatalmi pozícióit a liberális törekvésekkel szemben feladni kényszerült. A hatvanas években, már a provizórium alatt a katolikus politikai szemlélet és törekvések háttérbe szorulnak és csak szűkkörre szorítkozva, leginkább a volt konzervatív párt tagjaiban éltek kevéssel túl a kiegyezést.

A hatvanas évek fellendülő irodalmi és tudományos élete látszólagos lendületet hoz a katolikus történetírás terén is. Knauz Nándor, az élelméjű diplomatikus megindítja a Magyar Siont, a magyar egyháztörténelem első önálló közlönyét. Ugyanő átdolgozva ismét kiadja Lányi Károly magyar egyháztörténelmét. A Magyar Sion egy ideig alkalmas kristályosodási pontnak

látszik a katolikus történet szemlélet kialakítására, s a Religionak, különösen Palásthy Pál szerkesztősége alatt ugyancsak harcos támogatása mellett, úgy látszik megfelelő keretet ad egy a liberális történeti felfogással szembenálló univerzális katolikus történeti iskola kialakulására. De a szép és eredménnyel biztató kezdetet nem követte a fejlődés hasonló lendülete. Úgy Palásthy, mint Knauz túlságosan erőteljes és harcos egyéniségek voltak ahhoz, hogy ezt a kedvezőtlenül alakult viszonyok folytán nagy diplomáciai készséget és kitartást kívánó feladatot, a liberális győzelem első diadalmas korszakában megteremteni, megszervezni a magyar katolikus szellemi életet, véghez tudták volna vinni. Ez annál is inkább felülmulta az ő erejüket, mert felsőbb egyházi és világi katolikus tényezőktől sem kapták meg mindig azt a morális támogatást, ami munkájuk sikeréhez elengedhetetlenül szükséges lett volna.

Igy a vatikáni zsinat és az első katolikus autonómiai kongresszus idején a katolikus szemlélet tudományos fegyvereivel már Zádori János és a névtelenül író Fraknói Vilmos harcolnak a liberalizmusnak a szabadelvű katolicizmus álarcában fellépő törekvéseivel szemben.

Knauz történetírói munkássága nyomán egy szépszámu katolikus papi történetírói nemzedék nevelődik fel és a katolikus tudományosságból módszeressége, eredményeinek gazdagsága miatt évtizedeken át kimagaslik az egyháztörténetírás. Ennek a pozitivista módszerekkel dolgozó katolikus papok által művelt történetírásnak, a magyar történetírás általános szempontjait tekintve, kétségek nélkül nagy tudományos érdemei voltak. Papi történetíróink, Ipolyi Arnold, Bubics Zsigmond, Bunyitay Vince, Szentkláray Jenő, Ortway Tivadar, Pór Antal, Némethy Lajos, Karácsonyi János, Kandra Kabos, Békefi Remig, Kollányi Ferenc, Dedek Crescens Lajos és a legszélesebb látókörű Fraknói Vilmos, azonkívül, hogy a nemzeti történelmet is értékes eredményekkel gyarapították, fáradhatatlan buzgalommal gyűjtik össze a püspökségek, apátságok történetére, leginkább a középkorra vonatkozó adatokat. Módszeres tudományos munkájuk a liberális történetírás hivatalos szervei részéről is megérdemelt elismerésben részesült. De ami munkájuk eredményét a katolikum specifikus szempontjából illeti, meg kell állapítanunk, hogy ez egyébként igen becses művek ebből a szempontból keveset nyújtanak. A szerzők nagy szorgalommal gyűjtenek össze minden adatot egy-egy apátság vagy püspökség történetére vonatkozólag és legtöbbször igen használható adatokban gazdag történetét adják egy-egy egyházi intézménynek. De kutatásaik eredménye rendszerint megáll a gazdaságtörténet körébe vágó birtoktörténetnél, vagy a jogtörténet tárgykörébe illő egyházjogi természetű kérdések tárgyalásánál. Hiányzik e művek majd mindegyikéből az intézmények belső életének rajza, akár a középkori, akár az újkori magyar teológiai irodalom fejlődésére, forrásaira és hatásaira nézve belőlük érdemleges feleletet nem kapunk. Jellemző, hogy középkori egyházi irodalmunk legfontosabb forrásait feldolgozták ugyan nyelvtudományi szempontból, de tartalmuk teológiai méltatásá-

val, az újabb időben elszórtan megjelent kísérletektől eltekintve, adós maradt a magyar katolikus tudomány. Amit tehát a magyar tudománytörténetben a XIX. század másik feléből mint magyar katolikus egyháztörténelmet könyvelnek el, az rendszerint nem egyháztörténelem, nem a katolikus egyház belső, sajátos életének megvilágítása, hanem egyes egyházi intézmények birtokainak, jogviszonyainak leírása, egyházi személyek életrajza. E nagybecsű, de a katolikum szempontjából a szintézisig fel nem emelkedő művek nem szolgáltak, mert nem szolgálhattak alapul a magyar katolikus egyház történetének új szintéziséhez sem. Ez a magyarázata annak, hogy a Knauz által 1866-ban átdolgozott Lányi-féle magyar egyháztörténelem megjelenése után, dacára az időközben gyors egymásutánban megjelent és egész kis könyvtárt kitevő egyháztörténeti publikációknak, negyven esztendőn át nem jelenik meg magyar egyháztörténelmi szintézis, amíg Karácsonyi János 1906-ban ki nem adja rövid és túlságosan sémákba tördelt új összefoglalását.

Ha ezek az egyébként értékes pozitivisták részletkutatások nem ösztönözték az írókat a magyar egyháztörténelem szintézisére, annál kevésbé feltűnő, hogy katolikus történetíróink adósak maradtak a magyar történelem katolikus világszemléletű szintézisével is. Csak tényként historice kívánjuk ezt megállapítani s korántsem elítélőleg hangsúlyozni, mert igazán az lett volna a meglepő, ha történetíróink ki tudtak volna emelkedni a totalis liberális szemlélet levegőjéből. Tényleg ez nem is következett be és katolikus történetíróink Fraknói Vilmosnak a Szent István-Társulat Házi Könyvtárában megjelent összefoglalásától eltekintve, nem kísérelték meg a magyar történelem egészének szintézisét adni. Amikor pedig a liberális történetiszemlélet standard workjának, a Szilágyi Sándor szerkesztette magyar történelem munkatársai közé szegődtek, mint Pór Antal és Fraknói Vilmos, akkor kétségkívül jeleset alkotnak a pozitivisták történetkutatás szempontjából, de a katolikus történetiszemlélet szempontjából közömbös alkotások ezek.

Még leginkább a katolikus egyházat ért durva támadások azok, amelyek katolikus történetíróinkat a védekezésre késztetik. Így Fraknói Vilmos nyílt ülésen utasítja vissza Thaly Kálmán alaptalan vádjait a jezsuiták ellen. Karácsonyi János pedig Haller német munkájának, a katolikus egyházzal szemben felhozott történeti hazugságok cáfolatának magyar fordításához fűzött függelékében erőteljesen fordul a magyar katolikus egyházat érő, akkor divatos támadásokkal szembe.

Azok a kísérletek is, amelyek a liberális szemlélettel szembehelyezkedő katolikus történetiszemlélet kialakítására törekedtek, nem a céhbeli historikusok köréből indultak ki, hanem teológusok és katolikus publicisták voltak a kezdeményezők.

Igy a dogmatikus Dudek János volt az első egyike, aki a kilencvenes években először kísérli meg nemcsak az irodalom katolikus szemléletét, hanem kritika alá veszi Eötvös és Trefort liberális katolicizmusát is. Acsády Ignác

magyar történelmi szintézisét ugyancsak Dudek János részesíti aprólékos részletekbe menő kritikában. Bár Acsády munkájáról írott egész kötetre terjedő kritikai tanulmányai már polemikus voltak miatt sem tekinthetők a magyar történelem katolikus szintézisének, de kétségtelenül találó szempontokat nyújt a magyar katolikus történetszemlélet számára s rendkívül jellemző a századeleji történeti műveltségre és módszerre úgy Acsády, mint a kritikus személyét illetően. Nem ilyen terjedelmes, de felfogásában ugyanolyan határozott és jellemző kritikában részesítette Dudek ifjabb András Gyulának a magyar állam fennmaradásának okairól írott és a liberális történetszemlélet teljességét jelentő művét is.

Amíg Dudek megelégedett a pusztán a tárgyhoz szóló polemiaiával, addig a lassan fejlődő katolikus publicisztikának a század elején egyik legkiválóbb képviselője, Görcsöni Dénes (Friedreich István) a magyar tudományos élet liberális szellemű szerveinek kritikáján át jutott el történet- és irodalomtörténetírásunk kritikájához. Jellemző, hogy Görcsöni tudományos érdeklődését Széchenyi István alakja kötötte le végül, akinek méltó életrajzára közel két évtizeden át hiába hirdetett pályázatot a Magyar Tudományos Akadémia. Jellemző a kor hangulatára, amelyben Görcsöni Széchenyi biográfiája készült, hogy munkájának gerince a Széchenyi-Kossuth ellentét tárgyalása, ez lévén a liberális történetszemlélet jellemző beállítása a reformkor történeti fejlődésére. Görcsöninek ez a terjedelmes munkája, amely már a liberális kor alkonyán jelent meg, jellemzően viseli magán a kezdődő katolikus történetszemléletnek azt a sajátságát, hogy az író tisztult felfogása és erős írói egyénisége dacára sem tudott ment maradni a liberális történetszemlélet tartalmi és formai dialektikájától.

Igy mindazok az elszórt megnyilatkozások, amelyek a liberális történet-szemlélet reakciójaképpen különösen a liberális kor utolsó két évtizedében felvillantak, sporadikus jelenségek maradtak csupán, jellemzően arra, hogy ilyen irányú és tartalmú megfontolások már fel-feltűnedeztek, de a liberális társadalomban magukra hagyottan állottak és abban erőteljes visszhangra nem találtak.

A liberális Magyarország politikai koncepciójának összeomlása után eszmélt csak arra a magyar társadalom, hogy az előző kor nemcsak a politikai, de a történelmi illúziók kora is volt és az a színes kép, amely a XIX. század liberális ideológiáját a multa visszavetítve akarta megrajzolni a magyar mult képét, színes, de csalóka ábrándkép csupán. Nem véletlen, hogy a szellemtörténetnek ez az igazságkutató és a nagy tömegekre kijózanítóan ható munkáját elsősorban a katolikus Hóman Bálint és Szekfű Gyula végezték el, akik társaikkal együtt a magyar történetírás új útjait megjelölve igazságot szolgáltattak a liberális történetszemlélet által könnyed felületességgel letárgyalt keresztény középkornak éppen úgy, mint a nemzetietlennek és hanyatlónak bélyegzett magyar katolikus barokk kornak.

MINT AMA RÉGI...

IRTA: RÓNAY GYÖRGY

Mint ama régi példabeszédben,
aki verembe esett,
lába alatt a bokor gyökerét
rágják az egerek,
lentről meg a Vadnak kénköves
lehellete tör elő, —
függ ég s pokol közt, s így is csak egy
csöpp mézért remeg ő :
lelkem alatt egerek rágják
az élet gyökereit,
kék kocka az ég, alul meg a Vadnak
torka sötétedik,
s még így is csak a létnek mézeiért
remeg egyre szegény,
tán hogy feledje, mi kín foga csattog
mindenütt a föld kerekén,
fönt ég fenyeget, lent tűz lobog,
a közbül a pillanat
csöpp üdve, amit a tudattalanság
illó nyugalma ad,
a pillanat, mikor elfeledetten,
mint a szelíd barom,
elnyúlunk fáradtan, jólesően,
hallgatagon,
húnyt pilláink mögött a semmi
boldogsága nevet,
lent meg, — halk, mesebeli dobszó —
rágnek az egerek . . .

Szabadrét, 1934. augusztus 16.

A KORSZELLEM SPIRITUÁLIS HATÓ- EREJE A MODERN ZENÉBEN

IRTA: HAICS GÉZA

Az élet minden megnyilvánulásában szemetszűrő szöges ellentéttel jelentkezik a *ma* és a *tegnap* szemlélete. Félábrával még benne vagyunk egy letűnt korszak ideológiájában, de az érzéseinken, gondolkodásunkon, véleményalkotásunkban harsogva követelődzik az új, idegen hang és bármit teszünk, bármin tündünk, ezt a jövővényt számításba kell vennünk. Nélküle semmibe sem foghatunk. Akárhányszor úgy megzavar ez a folytonos kettős nézés, hogy nem látunk tisztán és nem tudjuk, mit akarunk, mit vélünk, hogyan döntsünk. *Tanui és áldozatait vagyunk egy általános értékelődésnek.* Ingadozik a szép, sőt a jó fogalma is. Akik egy életet tettek fel egy igazságra, most kételkedni kezdenek, vajjon a helyes nyomon jártak-e.

Látszólag ez a kor az ököl, az izom és az idegek élete. Durvaság és erőszak, a primitív, ősi ösztönök szabad kiélése, az értelem, a szív és a lélek felhalmozott értékeinek sutbadobása — a külső kép: egy süllyedő világ, amely a szemünk láttára roppant össze. Van valami hősi ebben a korszakban. És a látvány: mint adja át helyét az a világ, amelyből kinőttünk, egy új alakulásnak, amely velünk és bennünk növekszik, olyan hatalmas élmény, amely akarva, nem akarva fogékonyabbá s tisztultabbá teszi ennek a kornak gyermekét, aki tűzreveti mindenét, hogy kimentse hitét.

Tíz évvel ezelőtt még talán azok sem hitték, hogy egy hatalmas lelki megújítási folyamat indult meg, akik jelen voltak az új világ bölcsőjénél. Ma meg már a maradiak, akik beidegződve a múltba, a letűnt világot megváltoztathatatlanak gondolták, sem tagadhatják, hogy a spirituális elem térhódítása feltartóztathatatlan a korszakban.

* * *

A múlt század romanticizmusát mai szemmel úgy nézzük, mint a lebéklyózott, látszólag szabadabbá tett egyéniség léleksírását és menekülését önmagától és a reá emlékeztető jelentől. A parttalan csapongás irodalomban, képzőművészetben, zenében, a saját hangjától megmámorosodás érzéki öröme: gyötrő szegénységet takar, az eltévelygett lélek vergődését az elszigetelt én börtönében. *A múlt század zeneművészetében az általános közöny és hitetlenség zsákutcájából való kijutás sóvárgása nyilatkozik meg.* E kor legjellegzetesebb zenei nagysága, Wagner Richard, egész hatalmas művészetével a megváltás utáni vágyat érzékelteti.

A vallásos hitélet, mint téma, ihletője ennek a kornak is, mert alkalmat

ad távoli ködös merengésre, akárcsak a mult izgató messzesége, vagy a jövő fantasztikuma. A misztikus homály megfelel ennek a közönnel befelhőzött művészeti légkörnek s ha őszinte sóvárgás csendül is ki e kor legjobbjainak szerzeményeiből, a hit lángja sehol sem lobog. A mi nagy *Liszt* Ferencünk is áldozata kora szellemének, ámbár bensőséges vallásos rajongása, amely áthatotta munka közben, tisztítólag hatott kora zeneművészetére, mintegy kiemelte abból a tespedtségből, amelybe a szabadkőműves anyagiasság belemerítette. Mai füllel hallgatva zenéjét, parancsoló erővel nem kiált hozzánk a szárnyaló hit, csupán emésztő sóvárgás a kereszt után. A századvég legmélyebb zenésze, a *Beatitudes* meghittszavú, csupaszív poétája, *Franck* Cezár is úgy írt egyházi zenét, mint egy neki legkedvesebb és legtermészetesebb napi feladatot. Számára meg volt az a hatása áhítatos elmerülésének, hogy az alkotás mákonyával telítve, elszakadt hitetlen korától, de az ő zenéjéből is hiányzott a parancsoló, lenyűgöző hit, amelyet csak egy óriási válság és ellentét adhat meg.

Az első meggyőző erejű vallásos hang korunk zenéjében a hedonista *Debussy* Szent Sebestyén vértanusága című zenekölteményéből szól hozzánk. *Debussy* művészetét teljesen áthatotta a görög szépségkultusz és *Pierre Louys*-szal, legjobb barátjával, az érzékek kiélésének művészi eszményesítését tűzte ki célul. Amikor *D'Anunzio* költői alkotását átolvasta Szent Sebestyén vértanuságáról, még maga sem tudta, milyen csodákat fog gyümölcsozni művészte. Eltelve a Tiberius császár-kor leghódítóbb férfiszépségének alakjával, Sebestyén halála elsősorban azáltal fogta meg művészi képzeletét, hogy a nyilakkal összeszurkált és a szennycsatornába dobott test továbbra is megőrizte üde ifjúságát és szépségét. Adonisz kultusza lebegett előtte, mint művészi cél. Jobban belenerülve azonban a drámába, Adonisz és Jézus találkozásánál elfogja hirtelen a vallásos megvilágosodás káprázata s mint a megvakult Saul, föleszmél az isteni igazságra. Zenei költeményének az a része, amikor a kórus és a zenekar csodálatos harmóniájában feltisztul a Jézus-élmény, korunk művészetének hitfakasztó forrása és iránymutatás a következőknek. *Debussy* nyomán leghűségesebb tanítványa, *André Caplet* sietett is továbbfejleszteni, ha nem is nagy eredetiséggel, de tiszta bensőséggel, *Debussy* vallásos zenéjét.

A Szent Sebestyén vértanusága a korszakalkotó művek sorsára került. Húzódoztak az előadásától. Páris érseke kiátkozással fenyegette a katolikusokat, ha meghallgatják a művet. Nem is került ez a remekmű mindjárt nyilvános előadásra, csak zárt művészi körben élvezték. Az egyik papkritikus később rávilágított e zenének a vallásos hitélet szempontjából is nagyjelentőségű értékeire és hirdette, hogyha *Debussy* életben marad, ő vált volna bizonylyan korunk várva-várt igazi vallásos zeneköltőjévé.

Sztravinszky, a mának legzseniálisabb zeneköltője, a keménykötésű, felzaklatott izomember képviselője, az ősierejű föld szavának hallatója, sok kísérlet és stíluskeresés után szintén elérkezett a vallásos élet megtisztulásához.

Míg Debussy a hellenisztikus világszemléletből indult ki és a romanticizmus örökségeképpen mámorosodik meg érzéseitől, Sztravinszky a tárgyias, csupaszul hideg leírószemlélet költője, aki az érzést, mint zavaró túlzást, kioperálta művészetéből. A zenében eleinte nem akart mást látni, mint ritmust, melódiát, formát és dinamikát. A spirituális elemet azonban, mint hatóerőt nem ismerte el. *Oedipus* királyában azonban már jelenti magát az új irány, a vallásos szemlélődés hívó szava, amelyet a külső keret, a kortól való elvonatkozást jelképező latin szöveg is éreztet. A zene pedig az eszmei absztrahálás birodalmába vezet.

Debussy sem érkezett el azonnal a Szent Sebestyénben a forrás erejével felfakadó vallásosság tiszta hangjához. Fiatal éveiben ugyan ösztönösen Baudelaire két, legtöbb lelki feltisztulást tartalmazó versét (*Harmonie du soir* és *Recueillement*) választotta ki megzenésítésre és a középkorból merített gyönyörű zene-balladái még élénkebben árulják el a spirituális irányt, amelyet magában hordozott Debussy. A Sebestyénben sem érte el tökéletesen a felszabadulást, Saul vaksága nem változott át benne Szent Pál tiszta látásává, de jó úton haladt. És még így is, az őszinte ihletnek, a tisztaságvágynak olyan erejével hat reánk ez a muzsika, hogy idegeinkben lüktet a kereszt jele. *Itt, ezen a ponton jelentkezik a korszellem hatása.* A legnagyobb zseni is, mint például a múlt század Wagner Richardja, vagy Liszt Ference, rabja s áldozata a kor szellemének és nem tud megbirkózni az általános iránnyal, amely rányomja bélyegét minden szellemi, lelki megnyilvánulásra.

A vallásos megújulás, amelyet a szentek életpéldája előz meg és készít elő, csak akkor válik erjesztő erővé, közkinccsé és életforrássá, ha elérkezett az alkalmas idő a fogékonyságra. Ez az idő a mi korunk, amely megérett a hit malasztjára. Bach és Händel korában a zenei műveltség annyira általános volt, hogy a nemzeneértő is részesült a zenei nyelvtudásban és olyan biztosan kiismerte magát a partitúrában, mint ma nagy fáradtsággal, tanulással a szakzenész. *Ilyen általános koradomány ma a hit, amely keresztezi és nyugtalanítja ma minden életmegnyilvánulásunkat. Az utca zajából is elhangzik hozzánk és jobban megértjük a szavát, mint sok régi, áhítatos zenei imádságból.* A vallásos megújulás korát éljük s ezért ez a mi korunk értékesebb, nagyobb feladatok elvégzésére hivatott, mint a megelőző korszakok.

Sztravinszky a Zsoltárszimfóniában érkezett el Istenhez. A mai komponisták között nincs egy sem, aki olyan végzetes komolysággal, kíméletlen tárgyilagossággal és felelősségérzéssel — éppen mert villámfényű zseni, aki látva világít — keresi a mai lélek hangját, azt a hangot, amelyet elfelejtettünk, még mielőtt visszaemlékeznénk a csengésére és csak sóvárgunk utána, mert jól tudjuk, hogy egyedül ez az, ami hiányzik, ami a megnyugvást és a felszabadulást hozza nekünk. Sztravinszky rohanó életünk ütőerén tartja kezét és hogy minél hívebb kifejezője legyen a gépszellemtől sanyargatott, vergődve kereső léleknek, látszólag teljesen elmerült a technikai problémák labirintusában.

Sokan félreértik zenéjét s ráfogják, hogy nem is lehet igazi mondanivalója, sem szíve, sem lelke, eladta egész szellemi örökségét a felelőtlenül zakatoló motornak, mert kényelemből, hogy ne kelljen látnia és szenvednie, befogta alkotó zsenijét a mechanika jármába. A Petruska szerzőjének az a legjellemzőbb sajátossága, hogy beleéli magát a dolgok mélyébe. A tárgyak élő benyomást tesznek reá s épúgy kifejezi ezeknek a lelkét, mint a természetnek levegőtől és napsugártól szikrázó varázsát és az embernek rejtett, ezerrétű összefüggését a világmindenséggel. A gépet is saját valóságában érzékelteti s miközben a gép tevékenységét zeneileg kifejezi, felébreszti a test öntudatát, mely az emberi szervezetben, mint gépben szunnyad. Megrázó hűséggel fejezi ki az élet mindennapi mozgalmasságának sokszínűségét. Nem kallódik el a füle számára a városi utcának semmilyen hangja sem, az embertömeg szüntelen járását-keelését, a kocsik zörgését, a lópaták kopogását a kövezeten és az emberi beszédet az utca zajában, épúgy érzékelteti, mint ahogy megszólalásig vissza tudja adni a méhraj zöngicselését, az áprilisi szél fuvallatára nyiladozó ágakat, a kék égen uszkáló báránnyelűket és a szem és a fül számára érzékelhető ezer valóságot. Ez a tárgyas zene azonban nem elégszik meg pusztán leírással, keresi az összefüggéseket, a nagy életkérdéseket és az emberi lélek örök titokzatosságát is. Raffináltságnak tűnik, de a legcéltudatosabb törekvés nyilatkozik meg abban, hogy a mai élet forgatagába belekapcsolódva, megállásra készítse az embereket s felhívja figyelmüket a lélek hangjaira.

A *Zsoltár-szimfóniában* a nagyvárosi forgatagból, az utca zürzavaros és nem egyszer mosdatlan lármájából tör elő az esdeklés, az Istenhezmenekülés félelmetesen groteszk, de gyermekien őszinte sóvárgása. Egy nyers emberi hang süvít bele a túlközlő autóktól, recsegő szekerektől, az embertömegtől, állatoktól és gépektől kavargó utca lármájába, egy ősi kiáltást hallunk, olyan forró vágyakozástól telítve, hogy megdöbbenünk és egyszerre azt érezzük, hogy Istent szólongatták és ebben a kiáltásban az ő válasza is megszólalt. *Sztravinszky* megtalálta azt a hangot, amellyel kortársai szívéhez és lelkiismeretéhez férkőzik.

Az új templomépítészet ugyancsak ennek a megtalált, megújított vallásos hitnek a sugallatára keresi megnyilatkozási formáit. A tér, anyag és a forma csupasz elemeivel dolgozik. Minden dekorációtól tartózkodik és az őskeresztények naiv hitével keresi az új építőművészet Istent.

Az új magyar zeneművészetben *Kodály* Zoltán hallatja legtisztábban a sorsközösség, egymásrautaltság és lelki összehangolódás hangját. A korszellem spirituális hatóereje éppen abban jelentkezik, hogy a múlt század meddő énkultusza helyébe a közösség parancsoló érzésén keresztül Istent állítsa gondolkodásunk, cselekvésünk és érzésünk homlokterébe. A *Magyar zsoltárban* *Kodály* a nemzeti harag és fájdalom hangjaiból előbb ostort fon, hogy ellenségeinkre lesujtson, de azután szétbontja és az alázat szőnyegévé szövő, imaszámolyra. Kórusai és különösen gyermekkórusai a lélekkel telítettség him-

nuszai. Gyermekkórusai mély tartalmukkal, az egész magyarságot érdeklő hatalmas feszítő és sugalmazó erejükkel elsősorban a felnőtteknek szólnak. Ámde ezekben a művekben a gyermeklélek világa tárul fel, gyorsan változó kedélyhullámzásaival, az áhítatborzongásoktól a szivárványos égbolt minden pompájával ékes gyermekvidámságokig. A hang gyermeki, de a tartalom mélyen emberi és a *Pünkösdlő*, a gyermekkarirodalom legszebb gyöngye, egyúttal a magyar vallásos zeneköltészetnek is úttörő példája. A költő, a nagy lélek és a gyermeki ártatlanság találkozik ebben a muzsikában. *A gyermek-szájon keresztül találja meg Kodály az Istenhez esdeklés hangját.*

Bartók Béla korunk legeredetibb magyar zeneköltője. Érdeklődését annyira lekötötte az a forradalmi jelentőségű, felfedező munka, amellyel a századvég romantikusai által lejáratosított, elhasznált zenei nyelvet sikerült megújítania, kifejezővé, erőssé és gazdaggá tennie, hogy alkotó szelleme lopva figyelhetett csak fel lelke hívó hangjaira. Legköltőibb és legbensőségesebb művében, a *második vonósnégyesben* az ősi pogány mithoszt ébresztgeti, a magyarok eredetét, régi hangját, legigazabb, legszebb arcát álmodja meg és a nemzete sorsával vívódó költő szívében vérezni kezd a kereszt jele. A vallásos hang, a hit szava még kereső, elakadó, nyers és zavaros, mint *Ady* Istenverseiben, de már itt van, letagadhatatlanul jelenti magát.

* * *

Korunk legnagyobbjainak zeneművészete a hit szárnyán emelkedik nagyra, új *Bachok*, *Mozartok* és *Beethovenek* magasságai felé. A zeneesztétika megállapíthatja, hogy az új utakról megközelített többszólamúság visszaadta ismét a zenének bensőségességét és kifejező gazdagságát. De a lélek halk, szelíd vándora megérti és tudja biztosan, hogy az új zenei nyelv járuléka már csupán a tartalomnak, az egyetemes emberi közösséget felrázó diadalmas új hangnak, amelyet a megújhodott hit értelt meg és tett szabaddá . . .

A „DALMÁCIAI SZONETTEK”-BŐL:

INCORONATE

IRTA: PAULA PRERADOVIĆ

Szigetrajok, ti álomszött csodák
Kopasz szírtár szigetfűzérei,
Százszámra látlak napban fényleni
Mind létlen, fátlan mart, meddő, fonák.

Fényt szórt az Úr s rátok kilencszerest,
Hogy csontfakó kőből megalkotott,
S körül türkizkék vízfoglalatot
Vont. Csak mást adni volt kegyelme rest.

Mint a teremtés fénylő tengerén
Roppant virágként izzotok fehéren
Sós szagban, tajtékos hullámfenyéren.

Pirulva, hogy ha nap kel vagy lemén,
Mint szűzek bő malasztjukhoz híven,
Szegénységetek fukar fönségiben.

Kállay Miklós fordítása.

AQUINÓI SZENT TAMÁS ISTENBIZO- NYÍTÁSAI

IRTA: VIDA IMRE

I. Bevezetőül

Bevezetőül itt is megemlítem, mint a most készülő valamivel nagyobb Tamás-füzetem előszavában atyai barátomnak, Caspar Nink frankfurti Jézus-társasági professzornak szavait, melynek igazságát és jelentőségét napról-napra jobban felismerem: «Die ganze heutige Welt würde ein anderes Antlitz haben, wenn die Philosophen in den letzten 150 Jahren Thomas besser kennen gelernt hätten». Valójában kétségtelennek látom s ezzel (a fentiek után) nem sok újat mondok, hogy korunk bölcseleti s mindenemű tudományos, így történelmi, gazdasági s politikai elméleti felfogásai sokalta világosabbak, gazdagabbak s egyszerűbbek lennének, ha Tamás tanait általánosságban jobban ismernék.

Még nem találkoztam olyan, Tamást valójában jól ismerő filozófussal, aki Tamást vezérszellemének ne tekintette volna! Az eleve politikából — helyesebben félreértett politikából — Tamás-ellenesek számára, idézem a nagy protestáns vallásbölcsele, Ernst Troeltsch szavait — anélkül, hogy azokkal azonosítanám magam —: «Kant ist tot, Thomas aber lebt»; továbbá a jogász Iheringet, aki így ír: «Zweck im Rechte» című munkájának előszavában: «Wie war es möglich, dass solche Wahrheiten (wie die des Thomas), nachdem sie einmal ausgesprochen waren, bei unserer protestantischen Wissenschaft so gänzlich in Vergessenheit geraten konnten! Ich meinerseits hätte vielleicht mein ganzes Buch nicht geschrieben, wenn ich sie gekannt hätte, denn die Grundgedanken, um die es mir zutun war, finden sich schon bei jenem gewaltigen Denker in vollendeter Klarheit und prägnantester Fassung ausgesprochen».

Tamás «a minden órák mestere» koránt sem gyakorol jelenleg Magyarországon olyan hatást, mint amelyet fejtegetéseinek roppant éleselméjűsége és evidenciája után nyilván megérdemelne. A magyarországi bölcselet, a bölcseletben ma vezető német szellem után indul s mivel a protestáns Németország nem áll közel a tizenharmadik századbeli szerzetes bölcselethez, így a katolikus hitéletben annyira megerősödött Magyarországon sem jut Tamás az őt megillető szerephez. Ezen pedig feltétlen változtatni kell, mert a hitélet szellemi alapjainak erősödése a vallásos szellem terjedésének legalább annyira biztosítéka, mint a mindegyre szaporodó templomok; s ha egy új, magyarabb és európaibb katolikus szellemű ifjúságnak ma valaminő feladatai vannak hazánkban, úgy elsősorban e téren vannak. Leszegezem még, távol áll tőlem, hogy Tamást mint hangsúlyozottan katolikus bölcselet szemléljem; tantételei protestánsok által is épűgy elfogadhatóak és elfogadtatnak, mint ahogy katolikus világi és szerzetesi részről is heves támadásoknak voltak sokszor kitéve. Nem létezik katolikus logika és protestáns logika, nem létezik katolikus józan ész és protestáns józan ész, csak egyszerűen: logika és józan ész; nem is szólva arról, hogy Tamás idejében még protestantizmusnak híre-hamva sem volt.

Már most, ha Tamás tanainak minél mélyebbreható megismertetése a magyar szellemi élet számára jelentős, bölcseletének magvát és lényegét képező Isten-tana különösen fontos szerepet kap. Amidőn az atheizmus korunk technikai korszellemével mintegy «karöltve jár», érdemes feladat vár Tamás hideg és világos fejtegetéseire. Tamás Isten-tanából egy lényeges részt, Isten létének bizonyítását mutatjuk be az alábbiakban.

II. Magától értetődő-e Isten léte?

Az Istenre vonatkozólag felmerülő első kérdés: létezésének kérdése. A lét kérdése pedig a lét feltételeinek vizsgálatát teszi szükségessé. Tamás okoskodásainak egyik alappillére a *«verum cum ente convertitur»*, vagyis valaminek az igaz voltához annak tényleges léte szükséges. Ám igen kérdésesnek látszott a bölcselkedők egész soránál, hogy a lét feltételeit képező, vagyis a létet megelőző elveket egyáltalában lehetséges-e vizsgálni, mivel a lét mögött szükségkép a nemlétezés, a semmi áll, melynek kutatását önmagának való ellentmondásnak tekintették. Ezzel szemben, ha a lét mögött további megismerhető nem is létezik, a tapasztalat által megragadhatónak mégis csak meg kell, hogy legyenek az általános posztulátumai.

Isten létének feltételeit vizsgálni annál inkább is nehéz, mert Isten nem egy előttünk pontosan ismert fogalmi tartalom, melyből könnyűszerrel visszakövetkeztethetünk. [Inkább azt tudjuk róla, hogy mi nem, minthogy valójában *mi*, mondja Damaszkusi Szent János (De fide orth. I. 9.), Tamás által gyakorta idézve.]

A fentiekkel szemben egyes bölcselők szerint Isten bizonyítása felesleges és lehetetlen, mivel Isten léte épp magától értetődő, evidens volta folytán, nem szorul bizonyításra.

Dehát mi a «magától értetődő» általánosságban s mennyiben vannak meg a «magától értetődőség» ismérvei Istennel szemben? «Magától értetődő» elsősorban az, aminek ellentéte nem képzelhető el. (Aristoteles Metaph. Did. 2. 3. n. 7.) Már pedig azt igenis elképzelik, hogy Isten nincs s még a zsoltár szavai szerint is a «balga azt mondja szívében: nincs Isten». (Ps. 53. 2.)

Magától értetődő vagy evidens az, melynél azonnal, amint a kifejezéséhez szükséges fogalmakat megértjük, a kifejezett tartalom helyességét is felfogjuk. Így, amint valaki felfogja, hogy mi az egész és mi a rész, azonnal átérti, hogy az egész nagyobb, mint a rész.

A fogalom közkeletű felfogásából eredő állítás-megértésnek, vagyis azon esetnek, midőn az alany fogalmának nélkülözhetetlen meghatározója az, amit az állítmány kifejez (ilyenkor szölünk a priori ítéletről), egy sajátos példájával találkozunk Canterbury Anzelm Istenbizonyításánál, melyet Tamás roppant hevesen támad és tarthatatlan voltát többhelyütt kimutatja. Ennek a bizonyításnak a bölcsélet történelme folyamán nagy szerepe volt, amennyiben évszázadokon át mindegyre visszatérték rája.

Anzelmus úgynevezett ontológikus Istenbizonyítása a következő: Isten fogalmában azt jelölik, mellyel szemben valami felsőbb már nem lehetséges. Ha nem fogadjuk el az Isten fogalmában rejlő állítást és nem ismerjük el Istent, mint a *legfelsőbb-et*, úgy ezzel szükségkép azt mondjuk ki, hogy a legfelsőbb felett is van még felsőbb és így a legfelsőbb tagadásával végeredményben csak a legfelsőbb felső voltát emelnők ki, vagyis a tagadásnak szükségkép ellentmondanónk. Könnyebb érthetőség okából az Anzelm-i tétel így is formulázható: ha az elképzelhető legfőbb csak az elképzelésünkben lenne meg, úgy még egy főbb elképzelhető volna és pedig az a legfőbb, amelyik a tényleges tárgyi valóságban is létezik az elképzelésünkön kívül. Ilyen módon az elképzelhető legfőbb nemcsak a tudatunkban van meg, hanem a valóságban is. Tagadhatatlanul szellemes elgondolás, melyet Tamás kellő értékére szállít le. Époly kíméletlenül és erős szavakkal száll szembe a fenti elgondolással, Anzelm nevének említése nélkül, mint amilyen dicsérettel emlékezik meg Anzelmről, ha neve valahol munkáiban előfordul. Tamás Anzelmmel szemben felhossa, hogy elsősorban is: Isten fogalma nem okvetlenül fejezi ki azt, melynél felsőbb vagy nagyobb nem képzelhető el, hiszen sokan Istent anyagnak gondolták. De ha még megállanak is Anzelm premisszái s a legfelsőbb tagadásával újból egy legfelsőbbet ismerünk is el: úgy ebből csak az követ-

kezik, hogy elgondolásunkban kell egy legfelsőbbnek lenni, de korántsem, hogy Isten létezik. Vagy a másik formulázásban, ha az elképzelt legtökéletesebb az, ami úgy az agyunkban, mint a valóságban meg van, úgy az elménk elképzelése szerint az *elképzelt* tárgy tökélyéhez a valóságnak hozzá kell tartoznia, de ebből nem következik, hogy az amit valóságosnak képzelünk el, valóság. Az elképzelésbeli «valóság» nem esik okvetlen egybe a valóság valóságával.

Ugyanúgy, mint a mesék tárgyainál is mindig *feltecssük*, feltesszük, hogy azok a valóságban is léteznek s a fantáziánk egyre szövi a szálakat, bár tudja, hogy az egészből semmisen áll fenn a valóságban. Ha elménk valami legfőbbet elképzelt, akkor úgysem ezen képzet metafizikai mivoltára gondol, amint az az elménkben van, hanem az elképzelt valóságos tárgyára.¹

Teljesen hibás állítás az, hogy a gondolt tárgy képzetéhez annak realitása még valamit hozzáadhatna. Amit egyszer akár mint csak az elménkben létezőt, akár mint a külvilágban létezőt elgondolunk, az változatlanul csak elgondolás marad. Ilyen módon Isten fogalmából a priori még nem következik léte.

Az evidencia alapján való bizonyítás egy harmadik lehetőségeként említi fel Tamás a következő eszmemenetet: igazság (nem igazságosságról van szó!) van, mert ha tagadjuk, akkor a magunk tagadási érve sem lehet igaz; s ha Isten az «út, igazság, élet», úgy Isten mint igazság, szükségkép létező. Csakhogy itt nyilvánvaló logikai hiba van, ugyanis ha már egyszer János evangéliumának Istenre vonatkozó kijelentéseit elfogadom, akkor már hiszek Istenben. Vagyis, ha Istent bebizonyítottunk, vesszük s kijelentéseit tényleges kijelentéseknek, azaz a kijelentés autoritása alapján ismerjük el Istent bebizonyítottunk: úgy azzal bizonyítanánk, ami bebizonyításra szorul. Ha hittételek alapján lehetne Istent bizonyítani, elég volna a bizonyításhoz, hogy Isten szól magáról a bibliában, tehát van; s szükségtelen komplikálás lenne egy tulajdonságáról bebizonyítani, hogy az van s azután arra hivatkozni, hogy Isten azt állítja, ezen tulajdonságról, hogy ez határozománya.

Ezen teljesen abszurd «magától értetődő» bizonyításról Tamás véleménye az, hogy bár magától értetődő az «igazság» létezése, de nem magától értetődő az «első igazság»-é. Ehhez még persze hozzáfűzhetjük, hogy ha az «első igazság» léte magától értetődő is volna, még mindig további bizonyítást igényelne, hogy ezen első igazság és Isten azonos. A kettő azonossága ugyanis még egyáltalában nem magától értetődő. Bár kétségtelen azoknál, kik Istenben, mint a tökélyek teljességében hisznek, hogy a mindenható tökély egyúttal az igazságnak is tökélye, de fordítva, ha valaki egy akár időbelileg, akár rangsorbelileg első igazságban, az igazság bizonyos tökélyében hisz, abból még nem következik minden további nélkül, hogy az a tökély, mint a tökélyek teljességét jelentő Istennek aggregátuma létezzék. [Egyébként megemlíthetjük itt, hogy Edmond Husserl az igazság logikai szükségképiségének látja, hogy az egyszer meglevő igazság semmiféle feltételezett vagy feltételezhető isteni akarattal nem lehet megváltoztatható. (Logische Untersuchungen. II. 1911.) Mely alatt természetesen nem értendő

¹ Istennek fogalmával való bizonyítását Anzelmnél sokkal mélyrehatóbban próbálta meg Descartes. Felveti a kérdést, honnan van elménkben Isten fogalma: a külvilágból nem vehettük, a bennünk lévő fogalmat magunkból minden hasonlatossági alap nélkül szintén nem vehettük, kell tehát, hogy magunk és a külvilág felett még egy lény létezzék, kitől e fogalmat kaptuk. — Az Isten-fogalomban rejlő etikai tartalom kizárja, hogy az, aki ezt belénk adta, vele rászédett volna bennünket. — E bizonyítás azért tarthatatlan, mert nem áll, hogy az ember Isten-fogalmait mindenkor olyan egyértelműségű etikumot képviseltek volna, mely a rászédettséget kizárja. Ha az Isten-i tökéletesség mivoltát minden időkben és teljességgel tudta volna az ember, úgy D. érvei megállnának, de Isten mivoltát lényegileg képtelenség megragadni az embernek, mint arra a továbbiakban még visszatérünk.

az, hogy a tényállások, körülmények legmesszebbmenő változtatásának képessége Isten fogalmánál kétségbevonatna, csak az, hogy az egyszer időben és térben megnyilvánult, vagy épp levő-dolog mivolta s mikéntisége s a róla szóló helyes ítélet helyessége semmiféle isteni akarattal sem másítható meg. (Pl. ha igaz az, hogy Krisztus születése után az 1242. évben történt volt a tatárjárás, úgy az igazság fogalmának megszüntetése nélkül azt még Isten akarata sem teheti utólag más időre. Ezen okoskodást annak illusztrálására hozzuk fel, hogy milyen kevésbé «magától értetődő» az igazság teljességének és Isten létének a priori egybeesése.)]

III. Elvileg lehetséges-e Isten létének bizonyítása?

Ha Isten léte bizonyítás nélkül eleve nem evidens, bizony felette indokolt a kérdés, hogy bizonyítása egyáltalában lehetséges-e. Természetesen ha nem is volna lehetséges Isten bizonyítása, abból még nem következne, hogy Isten nincs, mert Isten *nem-létének* bizonyításánál könnyen azonos nehézségek állhatnak fenn, mint amelyek létének bizonyításakor felmerültek. Isten létének kimutathatásával szembenállónak látszik, hogy Isten léte hittétel. Hívésnek pedig csak ott lehet helye, ahol nincs bizonyosság. Valaminek határozott tudása esetén nem lehet hitről szó. Hit csak azoknál a dolgoknál lehetséges, amit az ember nem lát s bizonyossággal nem érzékelhet, nem tudhat. Klasszikus szabatsósággal szól a szentírás: . . . «a hit valami megbízás abban, amit remélünk, és nem kétkedés abban, amit nem látunk». (Zsidókhöz 11. I.) Mondhatjuk: a hit értéke és jelentősége bizonyos erkölcsi felelősség magunkra vállalásában rejlik, mellyel a lelkünk mélyében, igaznak és helyesnek elismertet követni, szerinte életünk dolgait elrendezni s számára áldozatot hozni hajlandók vagyunk. A hitnek szerintünk lényegi mozzanatát képezi a «kockázat». Ha a hit tételei minden kétséget kizáró bizonyosságokként, tényekként állanak az ember előtt, akkor a követés elvesztené tulajdonképpeni etikai jelentőségét. Ha eleve garantálva van, hogy minden jó megkapja a jutalmát, a jó-tett jó-volta értékéből veszít s hogy úgy mondjuk üzletté lesz, szemben azon helyzettel, amikor a rossz megannyi csábításával és a hitetlenség ördögeinek legyőzésével jut hitünk diadalra. A hit kockázat, amely kockázat fájdalmas voltát azonban csak az érzi, aki nem hisz tényleges teljességgel; a hívő számára etikai érzelmeit és egész lelkét betöltő öröm a hit dologért való kitartás és az érte történő legmesszebbmenő felelőség-vállalás. Már pedig ha a hittétel kétségtelenül bebizonyítható, akkor nem lehet szó tulajdonképpeni értelemben vett hitről, s a hit erkölcsisége megszűnik. Ezzel szemben a *hit*-nek a hívéshez bizonyos jogosítványt jelentő alapjának kell lennie. Minden meggondolás és a hívésre jogosító minden alapot adó átlátás és megértés nélkül, a hívés a mániákusok hívése lenne. Ezért a hit meg akarja érteni tárgyát; szent Ágoston szavaival: «Fides quaerit intellectum». Aki minden oki alap nélkül valaminek, mondjuk egy fának emberfölötti isten-voltában hisz, annak a hite nem lehet olyan értékű, mint aki valaminek felsőbbrendű voltát, ha nem is tudta teljességgel megérteni, mégis bizonyos fokig megragadta; képes volt valamit meglátni belőle s valamiképpen egy jogalap helyességét szerezte meg lelkében hitének tárgyahoz.

A bibliai kinyilatkoztatás a hit lehetőségét adja s ha Pál apostol szerint (Róm. 1. 19.), amit Istenről *tudunk*, általa tudjuk, ezt úgyis felfoghatjuk, hogy Isten lehetővé tette, hogy értelmünk és lelkületünk előfokokat képezhessenek megfoghatatlan tökélethez. Bizonyos előfokok nélkül, melyek a hithez indokot adnak, a hitnek erkölcsi értelme s nemessége épúgy megszűnnék, mint a teljes bizonyosság által. Így tehát, ha a hittétel számára természetből fogva nem is lehetséges olyan bizonyítás, mely a maga köz

vetlen evidenciájával a hit mivoltát lerontaná s biztos tudássá tenné, mégis a hittételek bizonyos legalapvetőbbjei lehetővé teszik és megkívánják elfogadásuknak észokokkal való messzemenő alátámasztását.

Isten létének bizonyítását elvileg eleve kizárni látszik egy más körülmény : t. i. nyilvánvalónak tetszik, hogy aminek létét be akarjuk bizonyítani, azt előbb a maga mivoltában ismerjük. Már pedig Isten mivoltát inkább csak negative tudjuk felfogni, azt, hogy végtelen tökélye folytán *mi* nem, de nem vagyunk képesek megragadni, hogy mi a maga teljes valóságában.

Valójában Isten szellemi tökélyének teljes megértéséhez magunknak is teljes Isten-i szellemi tökélyrel kellene rendelkezünk. Tudjuk egyébként, hogy az Isten hármasegységére vonatkozó kérdések épp Isten mivoltának teljes megismerhetetlensége folytán dogmát képeznek. (Itt szükségesnek látjuk kitérésül még valamit a dogmáról megjegyezni. Közkeletű állításokkal szemben : a dogma sohasem jelenti azt, hogy az észokokkal eleve ellenkezőt a vallás parancsa folytán hinni kényszerülünk, hanem annyit jelent, hogy azon bizonyos tények körül, melyeknek nyilvánvaló voltához kétség az Egyház számára nem férhet, de melyek az ész megismerhetőségi és felfogási határain túl állanak, ne tévelygjünk értelmi vizsgálatokkal. Ugyanúgy, mint bármi másnak helyes használatához az ész használatához is szükséges határainak ismerete. Isten szellemi mivoltának teljes megismeréséhez nyilván az ő szellemiségének teljességével kellene rendelkezünk s így itt valójában kétségtelen, hogy az szellemünk határain túl nyúlik. Az Egyház által helyesnek látott felfogások kötelező volta pedig az Egyház szervezeti fegyelmének elemi követelményéből adódik. Ha egy egyházközség kebelébe tartozók valamennyien tetszésük szerint magyarázhatnának mélyreható bonyolult tanokat, époly kétségtelen lenne az eredmények többféle és elágazó volta, amilyen kétségtelen, hogy az egyházközség a szétbomlás bizonyos feszítő erőit hordozná mindegyre magában.) Ha már most Isten létének *mivoltát* nem ismerjük, mi módon lehetséges létét bebizonyítani? Csak úgy sikerülhet ez, ha valamely lét bizonyítása mivoltának ismerete nélkül is keresztülvihető. Mivel mi Isten létének nem mivoltát, hanem pusztán csak fennálltát kívánjuk bebizonyítani, azért csak létének fennálltát elégségesen megindokoló mozzanatokkal kell rendelkezünk, melyek között szukségtelen a létező legfőbb tökély mibenlétének pontosabb ismerete. Felmerülhet ugyan az a kérdés is, hogy a létezés fogalma a legfőbb tökély létezésére vonatkoztatva rejt-e magában az általunk ismert «létezés»-ekből leszűrt fogalommal oly közös elemeket, hogy a nálunk használatos «van» vagy «létezik» értelmi tartalma rája is alkalmazható legyen. Ha Isten léte annyival tökéletesebb és teljesebb, mint a mi «lét»-fogalmunk, hogy már felette is áll, abból csak az következik, hogy nemcsak megfelel, de sokszorosan felülmúlja azokat a kívánalmakat, melyeket mi a lét fennállásához fűzünk. Kétségtelen ugyanis, hogy ami tökéletesebb értelemben létezik és a primitivebb és tökéletlenebb lét fogalmi ismérveit sokszorosan felülhaladja, az elvileg — mint létező — a tökéletlenebb létfogalom által is, (ha bár csak annak keretei között) megfogható. Hiszen végeredményben Isten létében a mi értelmünk szerinti lét kérdését és nem egy felettünk álló tökéletesebb elme megkülönböztető létszemponjtait vizsgáljuk. (A létfogalmainknak Istenre való alkalmazhatósági kérdése magánál Tamásnál is felmerül, a legújabb Martin Heidegger-féle bölceleti kutatások folytán pedig oly közvetlenül adódik, hogy feltétlen hiány lett volna figyelmen kívül hagyása.)

Tamás gondolatmenetéhez visszatérve : Isten létének bizonyítása, mivoltának ismerete nélkül is lehetséges, mivel két fajta bizonyítási eljárás van. Az egyik az okból az okozat felé haladó következtetés, itt persze szükséges az ok mivoltának ismerete. Ez a következtetési eljárás csak akkor jöhet figyelembe, ha az okozat létét kívánjuk bizonyítani (pl. egy ház tartósságát építési módjának és anyagának figyelembe vételével).

ből) ; ha azonban az ok létét akarom bizonyítani, úgy egyedül a másik bizonyítási mód jöhet számításba. A másik bizonyítási mód az okozatról az okra következtetés. Amidőn *Mindenek Okát* kívánjuk bizonyítani, természetsszerűleg csak az okozatból (a mindenségből) az okra következtető eljárás jöhet számításba. Egészen hibás volt az a feltételezés, hogy valaminek bizonyításához annak mivoltát kell ismerni, helyesebben valaminek bizonyításához annak előidézőit, vagy hatásait. Hiszen aminek mivoltát úgyis ismerjük, annak mivolta már nem szorulhat bizonyításra, legfeljebb ha forma szerinti bizonyításra : mintegy elméleti játéku szolgáltató bizonyításról lehet ez esetben szó. Ugyanis, ha valaminek mivoltát ismerjük és be kívánjuk bizonyítani, szintén nem annak az ismert mivoltából indulunk ki, melyet bizonyítani akarunk, hanem okaiból vagy okozataiból s így ismert okból ismert okozatra, vagy ismert okozatból ismert okra térünk, mely eljárás talán fontos lehet az ok és okozat ellenőrző próbájául, de semmiesetre sem rendelkezik a nem ismert, vagy problematikus valami bebizonyításának s bebizonyíthatóságának égető fontossággal. Még ha Isten mivoltát ismernők is, létének bebizonyításához nem az ismert bebizonyítandóból indulnánk ki, hanem mivel Istennél — fogalmi mivoltából következően — megelőző okról szó nem lehet, az okozataiból, a létéből következő hatásokból. Ha valaki itt esetleg ellenünk vetné, hogy valaminek mivoltából igenis bizonyítani lehet annak létét, — vagyis ha Isten mivoltát ismernők, ebből bizonyítani lehetne létét — azt feleljük, hogy valaminek a mivoltáról tudni létének ismerete nélkül lehetetlen s ha a tényleges mivolta nem szorul valaminek bizonyításra, úgy a léte is bizonyított. Ha tehát Isten mivoltát ismernénk s létét bizonyítani kívánjuk, ez esetben mégis csak az ismert bebizonyítandót (vagyis a létét magában hordozó *mivoltát*) nem ismertnek kellene vennünk. Így Istennek — mint Mindenek Okának — bizonyítása logikailag egyedül okozataiból lehetséges és semminemű olyan elvi akadály nem merülhet fel, mely Isten létének az okozataiból való bebizonyíthatóságát kizárná.

Ám Istennek egyedül lehetséges módon az okozataiból való bizonyításával, szemben állni látszik, hogy Isten okozatai, tettei, hatásai nem állanak arányban az Ő mivoltával ; ugyanis Isten végtelen, az általunk megragadható okozatai pedig végesek ; a végtelen és véges pedig nem állíthatók egymással arányba és a véges hatásokból sohasem lehet végtelen okra visszakövetkeztetni. A véges okozatból vissza lehet következtetni egy okra, de nem lehet visszakövetkeztetni egy végtelen okra, mert a véges előidézéséhez már elégséges magyarázó elv a véges ok. A logikai formula szerint pedig «*principia praeter necessitatem non multiplicanda*», vagyis az elégséges elv önkényesen nem sokszorosítható : így ha véges okozat megmagyarázható véges okkal is, nincs jogunk végtelent feltételezni.

Ha valamely okozat nem áll arányban az okkal, abból csak az következhetik, hogy az okozat nem ad lehetőséget az ok teljes megismerésére, de korántsem, hogy az okozat mögött ne lenne ok. Vagyis, ha Isten okozatai nem állnak arányban végtelen létével mint okkal, abból csak az következethető, hogy Isten létezése mint előidéző ok, ha hatásaiból bizonyítható is, nem ismerhető meg hatásai által a maga teljes végtelen mivoltában. Ez pedig nem áll ellentétben a fent kifejtettekkel, melyekben szintén leszögeztük, hogy Isten mivoltát nem ismerjük és mivoltának megismerése elménk határait felülmulja, vagyis azon körülményből, hogy Isten végtelen tökélyét át nem láthatjuk, éppen nem következik, hogy Isten léte ne lenne bizonyítható. Elengedhetetlenül felmerül azonban a kérdés, hogy honnan vesszük mégis, hogy Isten végtelen, ha pusztán az okozatokból ez még nem következne. A felelet felette nehéz. A bebizonyítás voltaképpen csak akkor jöhet számításba, amidőn Isten létét már bebizonyítottuk, mégis itt egész röviden kitérünk rá.

Tamás a végtelenség kérdésében nem tud végleges megállapodásra jutni és ezt

az őszinte és alázatos szerzetes kifejezésre is juttatta. (Cf. De Ver. II. 10.) Tamás Istent épúgy mindenkor végtelennek tekintette, mint a világunkban mindent végesnek. Bár megjegyzi (De aeternitate mundi, contra murmurantes c. munkájában), hogy ha Isten akarta volna, végtelent is alkothatott volna. Világunkban azért véges minden, mert minden anyaghoz kötött, anyagot pedig nem tudott elképzelni Tamás végnélkülinek. Isten azonban, ki az anyagtól független *tiszta forma* (actus purus), az egyetlen végtelen. Az anyag végeességét a forma adja meg, a forma végeességét az anyag. Az olyan anyag, mely teljesen formanélküli lenne a maga végtelenségében minden lehetőség és aktualizálódott lehetőség híján volna: vagyis az elképzelhető legtökéletlenebb valami. Ám a teljesen formanélküli anyag nem is lenne létező, mivel a lét minden esetben formával rendelkezik. Minél kevesebb már most a forma az anyagon, annál tökéletlenebb a léte, míg a teljesen formanélküli nem is állhat fenn. A formának az anyag szab végeességét. Isten azonban, ki minden anyag híján van, mint tiszta forma egyúttal a legteljesebb tökély is. Mint tökély nem lehet anyaghoz kötött, vagyis nem lehet véges sem, mert csak az anyag teszi a formát végessé. (S. th. I. 7. 1. resp.) Másrésztől véve is Isten mint a legtökéletesebb lét, egyenlő a végtelen formával és teljes anyagnélküliséggel.

Érezte Tamás, hogy a végeesség és végtelenség kérdését az emberi elme maradéktalanul nem döntheti el, mégis állást foglalt a végtelen világok és a teremtetett dolgok végtelensége ellen. A középkori szerzetes ember, aki jóformán minden gondolatát és érzelmét beosztotta, a maga korának megszabottságában ösztönszerűleg közelebb állott a világ dolgainak végesként való látásához, mint az ízig-vérig reneszansz ember, a korlátokat elismerni nem akaró Giordano Bruno, aki a világok végtelenségét és a világunkbani végtelent hirdette. Egyébként itt megjegyezzük, hogy nem volna nehéz az egész reneszansz világmépéről bebizonyítani, hogy milyen messzemenően «végtelen»-szemléllő szemben a középkorral.¹ (Igen sajtáságos, bár minden tekintetben a Tamás-féle bölcséleti felfogáshoz áll közel Erich Przywara felfogása a végtelenről, aki Eugen Herrigel valóban alapvető remek művének: «Urstoff und Urform» és Heidegger «Sein und Zeit»-jének nyomán a végest és végtelent közös nevezőre kívánja hozni. Az anyag — akár csak Tamás felfogása szerint — Przywara-nál is mindenkor véges, de amint a szellem a maga specifikus síkjára átviszi a szellem sajátos kategóriái és végigtekintése részére, végtelenné válik. A praktikus kutatás csak előbb, vagy utóbb befejeződő véges dolgokkal találkozik, a határtalan lehetőségekkel dolgozó szellem minden vég után egy új kezdet elképzelésével, felvetésével dolgozik. Przywara a következő rövid mondatban fejezi ki a végeesség és szellemi végtelenség kapcsolatát: «Die Metaphysik der Endlichkeit ist die Unendlichkeit»).

Felmerül a kérdés: ha Istent végeredményben végtelennek vesszük s végtelenségét a tökélyéből, tökélyét pedig teremtéséből, okozataiból következtetjük; vagyis ha okozataiból következtetjük végtelenségét, milyen alapon állíthatjuk, hogy Isten okozataiból nem következethető végtelenség. Egyedül lehetséges feleletnek a következőt látjuk: az okozatok, melyek számunkra megnyilatkoznak, a végtelenség kétségtelen ismérveit sohasem hordozzák magukon és így Isten hatásait végesnek mondhatjuk. Már most Isten tökéletessége nem az okozatainak feltétlen következőségéből ered egyedül, nem abból következtetjük tökélyét, hogy ami a világunkban van, az milyen (véges, végtelen stb.), *hanem még* a hozzáfűzött azon *metafizikai elgondolásból*, hogy a világunkban levő megnyilatkozásoknak egy első kútfejének kell lennie, mely mindenek első kútfeje s a mindenek első kútfejének és elrendezőjének szükségképi

¹ V. ö. A. v. Martin Soziologie d. Renaissance 1931, Stuttgart, valamint Max Weber könyveivel.

tulajdona a mindennekfölötti tökély. Vagyis Isten tökélyének állítása nem egyedül okozataiból való visszakövetkeztetés, hanem ehhez hozzájárul az egyedüli és első ok metafizikai végiggondolásának szükségképpeni eredménye is. (Przywara-i elgondolás, v. ö. a fentebbiekkel.) A végesnek tekintett okozatokból önmagában az egyetlen első ok fogalmának bekapcsolása nélkül époly kevéssé következhetne Isten végtelensége, amely szükségképpen következik annak bekapcsolásával.

Összegezve fejezetünket: Isten léte kérdésének hittétel volta nem zárja ki, sőt megkívánja az észokok alapján való bebizonyítást. Megállapítást nyert, hogy Isten léte nem mivoltából, hanem egyedül okozataiból bizonyítható; s végül, hogy Isten okozatainak véges volta dacára a végtelen tökélyű Isten fogalmához való eljutásnak nincs elvi akadály.

IV. Amit Isten létével szemben felhoznak

Isten létét — fejtegeti Tamás — főképp erkölcsi meggondolásokból kiindulva mondják lehetetlennek. Isten nem létezhet, mert ha az abszolút jó létezne a világ felett, nem találkozhatnánk lépten-nyomon világunkban annyi rosszal.

Ha Isten a végtelen jóság, úgy e végtelennek mindent be kellene töltenie és nem volna szabad helyet hagynia a rossznak. Mivel pedig rossz van, nem lehet végtelen jó.

Ez az érv lényegileg ugyanaz, amivel napjainkban is folyton találkozunk. «Ha van Isten az égben, hogy tűrheti, hogy így szenvedjek». «... hogy ilyen megaláztatásban legyen részem», «... hogy így nyomorogjam» stb. Ugyanaz az érv, melyet egy német «Istenellenes» szabadgondolkodó egyesület lapja kb. így írt le: «Az Isten csak a gazdagon segít... vagy talán segített rajtad, ha szenvedő feleséged, vagy a haldokló gyereked miatt hozzá fordultál? Nem segített, mert nincs, csak a gazdagok számára van; az ő számukra a legkitűnőbb bolt». Ez lényegében ugyanaz az érv, mint amikor sokan felhozzák, hogy mennyi derék, becsületeslelkű embert ismernek, akik egész életükben szenvedtek, megalázkodtak, nyomorogtak s mennyi gazembert, akik egész életükben másokat csaptak be, jellemtelenkedtek, csaltak s elismerés, gazdagság, boldogság, szerencse jutott mindegyre osztályrészükül. Akik itt ellentétet vélnek látni, azok Isten fogalmába helyezik az igazságosságot, az abszolút jóságot és méltányosságot, melynek fennállta kizárna minden igaztalant és érdemtelen elbánást. Vagyis a végtelen tökély nem tűrné a rossz tökéletlenségét. Ezek, mint látni fogjuk épp vallástalan beállítottságuknál fogva nem gondolják a dolgokat végig.

Ezzel szemben a jó erkölcsi jelentőségéhez és értelméhez szükséges a rossz elve. Tamás idézi Szent Ágostont: «mivel Isten a legfőbb jó, nem hagyhatna semmikép sem valami rosszat alkotásainál, ha csak oly mindenható és jó nem lenne, hogy a rosszat is a jó céljaira használja fel». Ha világunkban nem lenne más, csak jó és nem lenne más cselekvési lehetőség, csak a jó cselekedet, úgy a jó cselekedet megszűnne érdem, vagy érték lenni: az egyedüli lehetőség erkölcsileg közömbös volna. A csak jó mellett megszűnne a jóság erkölcsi kvalitása. A rossz a jó erkölcsi lehetővé tevője. Ez azonban nem úgy gondolandó, hogy a rosszat előbb le kell győzni, azután a biztos jó jön és minden jó pontos fizetségként terminusra megkapja jutalmát, akár csak a rossz a büntetését. Hiszen ha a jó előre biztosítottan megkapná jutalmát s a rossz büntetését s ha az előbbinek semmi kockázata s az utóbbinak biztos veresége lenne, valamint ha biztosan tudottan a jó és a rossz küzdelméből végül mindig a jó kerülne ki győztesen: a jó megint csak nem rendelkezne erkölcsi jelentőséggel: a legjobb befektetés lenne, mint ahogy a rossz csak butaság és az eredményre vezető út nem ismerése. Azáltal a szövevényes, rengeteg megpróbáltatást, egyéni elhatározást és kitartást kívánó harc és küzdelem által, mely nyomán a méltánytalanság és elnyomás megannyi lehetősége és

ténye adódik, a kiszámíthatatlanság és nem biztos igazságos érdem-elnyerés folytán jut a jó cselekedet etikai jelentőségig. Aki nem üzletből cselekszik jót, hogy még jobbat kapjon jutalmul, hanem mert jóságos lelkülete indítja arra, bizonyos megnyugvást kap lelkiismeretének nemes öröme által. Ha pedig, mint arra példánk vannak, valaki egész életén át jó s ezzel szemben elnyomás és szenvedés jut részére osztályul, szemben egyes gonoszokkal, kiknek életük teljes folyamán remekül megy soruk, úgy figyelembe kell venni, hogy ezen a világunkon túl is van egy világ s a priori erkölcsi értékkövetelmény, hogy a jó jutalma és rossz büntetése ne intéződjék el még ebben a világunkban feltétlen nyilvánvalósággal. Ilyenkép tehát a rossz az etikai értékek és erények megnyilvánulási lehetőségének szükségképpeni eszköze.

A másik érv, amit Isten létének szükségképpiségével szemben felhozunk, az, hogy ha a dolgoknak első okát keressük, első okul azoknak a maguk természetétől való tulajdonságait is vehetjük és szükségtelen azonkívül még egy mindenható Istent feltételezni. Miért kék az ég; mert a levegő fizikai törvényszerűségei azt úgy szabják meg. Miért lesz az apró magból hatalmas gyümölcsfa; mert a mag természetének törvényszerűségei azt kívánják. Honnan vannak ezek a törvényszerűségek? Ezek a törvényszerűségek a dolgok első mivoltát képezik. Épp eléggé csodálatos ugyan, hogy a dolgok törvényszerűségeiket bírják, de ez a csodálatosság még nem teszi szükségessé, hogy egy előző végtelen tökélyű okot felvegyünk. Ha a természet adottságai nagyszerűek, nincs jogunk egy további erővel, vagy okkal a megfoghatók számát szaporítani. Ha nem tudjuk a dolgokat teljességgel a természet adottságai révén felfogni, úgy Isten mivoltát, okát sem tudjuk jobban felfogni. Az ész alapvető törvénye pedig, hogy amit kevesebb elv elégségesen meg tud magyarázni, oda ne iktasson be további elveket. Ami «természetes», annak elsődleges csodálatos volta a természetben rejlik.

Ezzel szemben ha az egyes anyagi értelmetlen dolgok külön-külön célszerűen vannak elrendezve s összességükben egybehangolva: úgy egy megelőző, az egészet átlátott és egybe tervezett végtelen oknak kell fennállnia, mely az egésznek szellemi végigtekintője volt s mely, ha a dolgok törvényei mindegyre fennállanak (s hatalmukat megtarthatják), azok tulajdonait és törvényeit mint kútfő lehetővé teszi. A tudatlan mag tulajdonait nem az előző értelmetlen fától kapta, hanem valami értelmes lénytől kellett kapnia, mely egész szerepét, rendeltetését megszabta s összhangba hozta a természet többi tényezőivel és törvényeivel. Ha a természetet magát tekintjük az értelmes mindenhatónak, úgy az anyagias romlandó dolgok tömegének tulajdonítunk mindennekfelett álló szellemi tökélyt és hatalmat, mely a dolgoknak létrehozója volt. Nem áll, hogy a dolgoknak természeti milyensége elégségesen megindokolná önmagát, mert értelmetlen dolog bonyolult értelmi rendeléshez csak értelmi hatalom által indítható. (Az itteni indokolás egyébként a továbbiak folyamán még mint egy Isten-bizonyítás is előjön: mint Tamás ötödik bizonyítási «út»-ja.)

Valójában, ha utána gondolunk, az összes Isten-tagadására szolgáló érvek a fenti kettőre vezethetők vissza: a világ etikai meg nem felelőségére és a természet dolgainak önmagukban elégséges első okiságára. Mind a két érv az elmélkedés világánál nyilvánvalóan visszautasítható.

V. Istenbizonyítás „első útja”; a világ dolgainak mozgása

Minden megnyilvánulás változással van egybekötve. Tudatunk képeinek változása, érzékléseink tartalmának különbözőzése, úgy bennünk, mint kívülünk, a mozgások, alakulások végeláthatatlan rendszerére utalnak. Ami mozog, változik, az valami más behatása által mozog, illetőleg változik (omne quod movetur ab alio movetur). Amivé változik, illetőleg amilyen új fázisba mozog valami, annak lehetőségét előre

magában hordozta s a lehetőséget ténylegessé valamely a lehetőségen kívül álló más dolog valósította meg. A mozgásváltozás ugyanis nem egyéb, mint a lehetőségnek valósággá, megnyilatkozássá vállalása. A lehetőséget valósággá mindig egy, a lehetőségen kívül lévő más valaminek kell tennie, mert ahhoz, hogy ugyanaz a dolog, mely valaminek a lehetőségével rendelkezik, ugyanazt valósággá tehesse, annak ugyanazon tekintetben már a valósággal is kellene rendelkeznie. Amiről mi azt mondjuk, hogy «magától mozog», az szükségképpen egy összetett dolog, melynek egyik részében meglévő potencialitást, a másik részében levő valami aktualitássá alakítja. (Az óra kerekeit pl. a felhúzott rúgó feszítő ereje hozza mozgásba s a kerek a mutatókat. Vagy pl. a tényleges tűz a fát, mely a meleggéválás potencialitását hordozza magában, meleggé teszi, s benne változásokat idéz elő.) Egy és ugyanazon dolog, egy és ugyanazon tekintetben nem lehet aktualitásba és potenciálításba is, csak különböző szempontokból. Ami pl. a valóságban meleg, az nem lehet ugyanakkor potenciálisan is meleg. Lehetetlen ilyenformán, hogy valami egy és ugyanazon tekintetben egy és ugyanazon módon mozgató és mozgó legyen. Vagyis minden ami mozog, azaz mozgásba lesz hozva, szükségel egy más valamit, *ami* mozgásba hozza. Ami pedig egy valamit mozgat, maga is kell, hogy mozogjon s csak így érheti el annak a más dolognak a mozgását ; s ami maga is mozog, az megint feltételez egy megelőzőt, mely a mozgást lehetővé teszi. Ez így azonban nem mehet a végtelenségig, mert szükség van egy első mozgatóra, mert, ha egy első mozgató nem lenne, nem lehetne egy második sem és így egy sem. Az első mozgató maga már potenciálítással nem rendelkezhet s a tiszta aktualitás a legfőbb mindent mozgató isteni tökélyét kívánja meg.

A fenti bizonyítással szemben felmerültek olyan ellenvetések, hogy vannak dolgok, melyek maguk mozognak ; az efféle kifogások a fizikai szemlélés primitív, hibás voltát mutatják, melyek alig is érdemelnek komoly választ. Felvetették pl. még Tamás idejében a következő kérdést mint ellenérvet : a levegőben elengedett követ mi mozgatja? Tamás még nem hivatkozhatott Galilei törvényei alapján a föld vonzó erejére, azonban igen okosan úgy felelt, hogy ugyanaz, ami a nehéz testet nehezé teszi, eredményezi a vízszintes vonalba való leesését ; vagyis az előző ok fennállta itt is nyilvánvaló. Egy másik ellenvetés volt, hogy vajjon, ha első mozgató van is, biztos-e, hogy isteni tökélyrel rendelkezik. Aki az egész világot megannyi törvény rendjével mozgásba hozza, attól a világ fölött álló tökélyt igazán nem lehet elvitatni, annak a metafizikai kérdésnek elbírálása pedig, hogy az első mozgató tökélyénél nagyobb tökély is létezhet-e vagy elképzelhető-e, igazán nem tartozik az itt vizsgálandó problémák közé.

A mozgásból visszakövetkeztető istenbizonyítás Tamásnak nem eredeti elgondolása. Aristotelestől van átvéve. A középkorban még nem lévén meg a szellemi tulajdon mai fogalma, a bölcselek, ha valamilyen kérdésükre kielégítő megoldást találtak egy más szerzőnél, hivatkozás nélkül magukévá tehették, mivel a bölcselő személye háttérbe szorult, a helyesen kivizsgálandó problémának ügye mögött. Tamásnak egyébként egy másik istenbizonyítása Avicennától, egy harmadik Maimuni Mózesztől van átkölcsönözve.

A fenti istenbizonyítás általános ismertetéséből még éppen nem láthatni, hogy milyen örvényeket hidal át Tamás az első bizonyításában leszögezetekben. Ehhez ismertetnünk kell az Aristoteles-féle kezdeteket, melyek egyúttal a fenti bizonyítás összefüggéseinek is elmélyítő megértésére szolgálnak.

Aristoteles «Fiziká»-jának nyolcadik könyvében fizikai vizsgálódásai és gyakorlati mozgástani meggondolásai nyomán akarta bizonyítani Istent, a fizikai megismerhetőség feletti metafizikai princípiumot. A fizika törvényei azonban nem nyúlhatnak át a természet világán s így az Isten-bizonyítás kielégítő eredmény nélkül maradt.

Több sikerrel járt Aristoteles metafizikai vizsgálódása (Metaphysikájának 12.

könyvében), megjegyezzük itt is átvett egyetmást a fizikájával kezdeményezett okfejtésekből.

Szerinte a világnak nincs kezdete s nincsenek első idők. Mindig volt világ, idő is mindig volt, mert ha feltennők, hogy az idő valamikor kezdődött, úgy a kezdet előttre vonatkozólag szintén az időt kellene elővennünk. Ahol idő, ott egymásután is volt s ahol egymásután, ott változás. Minden mozgás egy előző okra utal s minden mozgó megelőző oka az első, a mozdulatlan mozgató.

Az első mozgató azonban Aristotelesnél a világon kívül áll s úgy mozgatja a világot, mint a «szerelmest szerelmének tárgya», a feléje irányzott hajlammal, vággyal.

A szeretett, vágyott lény mozgásra indítja a szeretőt már létének pusztja tényénél fogva is. Vagyis mozgásba hoz anélkül, hogy erő kifejtést, energianyilvánítást igényelne. Erőkifejtéssel vagyis mozgatással (olyan mozgással, melyet egy előző mozgás idéz elő), nem hathatna az első mozgató a világra, mert ha ő maga is mozogna, szükségképpen potenciálítással is rendelkezhetne, mivel minden mozgás a lehetőségből a ténylegességbe való átmenet. Ami pedig még a maga lényegében lehetőségekkel rendelkezik, az feltételez még valamilyen mögöttes való lényegét, mely a lehetőséget előhívja, (egyébként is a lehetőség annyit jelent, hogy lehetséges az igen és lehetséges a nem, de sohasem önmagában szükségképiséget), ez pedig a szükségképi első mozgató fogalmi mivoltát semmisítené meg. Az első mozgató tehát csak aktív tulajdonokkal rendelkezhet s erőt nem fejthet ki. (Phys. 258. b. 4. ff.) Isten az első mozgató, maga teljesen változatlan s teljesen mozdulatlan, ő mindenek tudója és gondolója. (Itt mindössze az érthetetlen és megmagyarázhatatlan előttünk, hogy lehet az Abszolút változatlan, ha mindentudó és így tudatának képzettartalmai szükségkép kell, hogy a külvilág változásával együttesen alakuljanak; a teljes változatlanság mellett hogy volna lehetséges gondolkodás és hogy lehetséges az első mozgatónak egy későbbi időről tudnia, hogy most egy későbbi időben van benn a világ.)

Az első mozgató azáltal mozgat, hogy célpontja minden vágyakozásnak. Őhozzá vágyik minden továbbemelkedni, tökéletesebbé lenni, feljebbjutni: ő a világunk minden ideáljának, céljának, akaratának alapja és megindítója. Minden dologban ott a többé kevésbé tudattalan vágy, sőt minden mozgásban is: őfeléje. Az egész világ egy hatalmas vágyakozás hozzá — a legtökéletesebb, legjobb és legüdösebb felé.

Aristotelesnél még egy egész sereg megoldásra váró kérdés maradt. Ha az Első Mozgató a világot nem teremtette, miáltal adta, vagy miáltal adódott a feléje szóló tendencia a dolgokban? A világ, ha Istennel egyidejűleg (illetőleg időtlen örökkévalóság óta) rendelkezik tulajdonságaival, honnét az egymásfelé rendelt konnekszus és egyáltalában, ha Istentől függetlenül van meg a világ, miáltal lett, vagy — mivel az aristotelesi felfogás szerint a világ nem lett, mert mindig volt — miáltal van?

Az egyenetlenséget kiküszöbölte Tamás. A világ szerinte nem lehet örök, mert egy közös okának kell lennie mindennek, így a világnak s mozgásainak is, s az oknak szükségképpen meg kell előznie az okozatot. (S. th. I. qu. 46.) Mivel Istennek a maga számára szüksége csak sajátmagára van (bebizonyítás: S. th. I. 19. 3.) egyáltalában nem következtethető, hogy a bibliából ismert világkezdet előtt egy más világnak vagy más világoknak kellett volna lenniök. Az időről pedig úgy vélekedik, hogy mielőtt a világ nem volt, idő sem volt, mivel meg kell gondolnunk Istentől, hogy ő «*dedit effectui uso tempus, quantum et quando voluit*». (S. th. I. qu. 46. ad 6.)

Amint az Aristoteles-i érvelésbe beviszi Tamás a világteremtésnek fogalmát, megszűnik a nagy egyenetlenség, hogy t. i. az első ok nem lehet a világ oka. Természetesen a fenti Tamás-fogalmak szerint a mozgás sem egyidős Istennel. Ha azonban Aristoteles szemszögéből vizsgáljuk a dolgokat, felmerülhet még az ellenvetés Tamással szemben: Milyen módon lehetséges a világteremtés anélkül, hogy Istennek mozgásra,

változásra ne lett volna szüksége s a mozgással együtt potencialitással ne rendelkezett volna, ami pedig fogalmának nyilván ellentmondó valami. Az egyedüli lehetséges és helyes felelet a következő : a kinetika törvényei nem alkalmazhatók a minden anyagtól mentes tiszta szellemre. A tiszta szellem hatalma mozgást hívhat elő s belenyúlhat a világ dolgaiba anélkül, hogy mozognia kellene, vagy anyagi értelemben vett potencialitással rendelkezni ahhoz, amit megvalósít. Istennek a csupa szellem, csupa aktivitásnak minden gondolata teljesezés. Az emberi elme, mely szellemet csak anyaghoz kötötten tapasztal, nem képes ugyan megérteni a potencialitás-nélkülit, de a logika kétszerkettője parancsolja, hogy ezt a potencianélküliséget elfogadjuk s észokokból arra a megállapodásra jussunk, hogy Isten *mivoltá*-nak megértése elménk korlátait felülmulja.

VI. Második bizonyítási „út”: a hatásokból

Az első bizonyítási út a világunkba n található mozgások végeláthatatlan rendjéből következtet az első mozgatóra. Míg ez a bizonyítási eljárás a dolgokon végbe-menő mozgásokat önmagában vizsgálta, addig a második út a mozgások egymásra-következőségét a kiindulás és cél szempontjából vizsgálja : vagyis a ható okot.

Érzéki világunkban a hatóokok rengetegével találkozunk, de természetesen egy olyannal sem, mely önmagának is oka lenne, mivel ez önmagát illetőleg előbb és később egyidejűleg létezne. Másrészt azonban képtelenség egy okot előhívó okozat visszakövetkeztetésénél a végtelenig menni. Valójában minden okozatsornál az első az oka a középsőnek, a középső az utolsónak ; természetesen a «középső» egy ok-fázis is lehet, vagy akár egy hosszú sor. Természetesen azonban, ha az okot elvesszük, a nyomában kiinduló valamennyi okozat is megdőln. Ha tehát az első ok nem léteznék, valamennyi belőle kiinduló okozat is szükségképp kizárt volna, sem középső, sem utolsó nem állhatna fenn. Amikor az első ható okot a végtelenbe visszük és nem fogadunk el egy ténylegesen első okot, akkor az első ok híján sem közbenső okfázissal, sem végső okozattal nem találkozhatunk. Mivel pedig világunkban hatóokok nyilvánulnak meg, szükségképp kell egy első hatóokkal is rendelkezünk s ez az első ható ok az, melyet Isten fogalma magába zár.

A fenti bekezdés majd szó szerint Tamás Summájából van véve. (S. th. I. 1. 2. 3. resp.) Ennek a bizonyításnak az első után további megerősítő jellege van ugyan, de lényegileg nem sok új mozzanatot tartalmaz : hiszen ugyanazt, amit a mozgásra vonatkozólag elmondottunk, most a hatóokkal kapcsolatban ismételtük meg. Felmerül itt egy ellenvetés lehetősége, mely ugyan az elsőnél is fennállott, de a második bizonyítás fenti szövegezése mellett itt mégis közvetlenebbül adódik. Ha egy okozatnak első okának kell lennie s már egész sor okozatból egy első okra visszakövetkeztetünk : végül is milyen alapon következtetünk arra, hogy ha minden okozatnak megvan a maga első oka, hogy ezen első okok egymással azonosak, s végül is singularisban csak *egy első ok* áll fenn. Elismerhetjük ugyan, hogy az okozatok keresztül-kasul járnak egymást s egyik a másikba torkolthatik, közös okokat mutathat fel, de mindebből még az egyetlen közös ok talán mégsem következik.

Amint az elméleti elgondolásból a gyakorlati képzetekhez érünk, rögtön megdőln az ellenvetés. Minden okozat végiggondolásánál utolsó fokon természeti tulajdonságokhoz érkezünk el, s utána a tovább-visszakövetkeztetésnél a természeti tulajdonságok okát keresve meg kell állanunk. Ha már most feltesszük azt, hogy a természet különböző adottságainak különböző okai vannak s több első ok szimultán létezik, akkor megint fel kellene tennünk egy további, illetőleg előbbi első okot, egy egyetlen, mely a szimultán fennálló közbenső okokat a természet végeláthatatlan törvényeibe, kap-

csolataiba a legmesszebbmenően belefűzte ; aki a különböző első ok okozatainak mennyi, általános közös szabályokat s rendelkezéseket adott. Az imént ismertetett ellenvetés csak elvont láncszemekkel való elgondolásból, illetőleg végignemgondolásból fakadhat s hogy mennyire helyt nem álló, arra a legjobb bizonyság, hogy jóformán valamennyi sokistent hívó nép fejlődése folyamán aránylag hamar elérkezett volt egy bizonyos főistenhez, az *egy közös principiumhoz*. Ezek *nem* egészen tudatosan, de mégis valami sajátos, homályosan átlátott logicitással érkeztek el az első principiumhoz.

Arra vonatkozólag pedig, hogy miért ötlött fel az oki hatás bizonyításánál, kézen fekvőbben a nem egy egyetlenbe visszatérő első ok, azaz különböző dolgok különböző első okának gondolata, mint a mozgásnál, arra nézve magyarázat az, hogy a mozgásnál a potencialitás és aktualitás fogalmaival operálva, a világ dolgait inkább egy egyetlen egésznek vettük, amely mögött azután könnyebben és közvetlenebbül gondolhattunk az első megelőzőre.

VII. A harmadik bizonyítási „út”: a lehetséges és szükségesből

A harmadik bizonyítás is mintegy sorok között már az elsőben megvolt.

Világunkban mulandó dolgok egész rajával találkozunk, melyek semmivé lesznek, megszűnnek, helyet adnak más létezőknek. Az emberek meghalnak, testük oszlásnak indul, a fák kidőlnek és elkorhadnak, a virágok elszáradnak, megsemmisülnek, a házak elöregednek, összeomlanak, megint más dolgok lényeges vegyi változásoknak vannak kitéve. Mindezen megsemmisülő dolgok ugyanúgy magukban hordozzák a megsemmisülést, mint a lét lehetőségét. Ám a lét lehetősége nem olyan módon tulajdonságuk, hogy esélyük lehetne *mindenkori*, vagyis örök létezésre, mert a létezés szükségképi folyamánya és következése az elhasználódás, illetőleg feloszlás. Tamás szavaival: «Lehetetlen ilyen dolgoknak *mindig lenniök*, mert ami a nem létezés lehetőségét magában hordja, az egyszer nem létezővé lesz». (S. th. I. 1., 2., 3. resp.) Vagyis mondhatnók, a létező organikus dolgok magukban hordják a megsemmisülés, feloszlás potencialitásával, annak egykor elkövetkező szükségképiségét. Pl. az emberi szervezet helyrepótolhatatlanul felhasználódik. De az egész világunk minden ismert dolga, — ha nem is mindegyik egyforma arányban — az elpusztulás, az összetevőire feloszlás lehetőségével rendelkezik. Már pedig ami semmivé *lehet*, az egykor semmi is volt Tamás szerint. Valóban aligha tételezhetjük fel mulandó dolgokról, hogy azok *mindenkori* léteztek, nyilván azon oknál fogva sem, mert a mindenkori létezés olyan tökélyre utalna, melyel nem lehet összeegyeztethető az elmúlás eleve magában hordozott potencialitása. Aminek el kell múlnia, az a teljes, abszolút lét határozmányaival nem rendelkezhet s nyilván rajta kívülálló hatalomra utal, mely az elmúlás szükségét beléadta. Ilyen módon Tamás azt a következtetést vonja le, hogyha a világ dolgai a nemlétezés potencialitásával rendelkeznek, úgy kell, hogy volt légyen valamikor egy olyan helyzet, (nem egy idő, mert ekkor még idő nem állott fenn, l. V. fejezet) amikor a világ dolgai-ból minden a semmi állapotában volt. Ha pedig egy olyan helyzet valamikor fennállott, hogy semmi sem volt a világon, helyesebben a világból, akkor ma sem lehetne semmi, mert a semmiből csak valaminek a hatására lehet valami. («Ex nihilo nihil fit».) Ha tehát semmi nem volt egykor, úgy jelenleg sem lehetne semmi, mivel pedig jelenleg igenis, nem ez a helyzet, (még egy szolipszista filozófus számára sem, ki maga a képzeletével önönmaga számára elfogadottan létezik), így tehát kell, hogy a potenciálisan a megsemmisülést magukban hordozó dolgok mellett, egy a megsemmisülés lehetősége nélküli abszolút dolog fennálljon.

Minden szükségképi szükségképiségének okával vagy önmagában, vagy önmagán kívül rendelkezik. Kétségtelenül, ha önmagán kívül rendelkezik, úgy a vissza-

következtetés nem mehet a végtelenig, mint ahogy azt már a ható-okoknál, illetőleg a mozgások visszakövetkeztetésénél láttuk. Így tehát egy oly szükségképi okot kell elővennünk, mely szükségképiségével nem önmagán kívül, hanem önmagában rendelkezik : ez pedig a potencialitással nem bíró abszolút hatalom, azaz Isten.

Az elmondottak foglalták magukban Tamás harmadik Isten-bizonyítását. A bizonyítással szemben felmerülhet több ellenérv, melyek közül az egyikre már fentebb céloztunk. Először is biztos-e az, hogy ami egykor semmivé lesz, az valaha szükségkép semmi volt. I ehetségesnek tetszhet egy szigorúan a logikai eshetőségeket néző ellenvetés : Isten a teljesen mindenható tiszta szellem, ha akarná, hogy ő maga megsemmisüljön és többé ne létezzék, bizonynal hatalmában állana, ez esetben pedig semmivé lenne valami, ami mindig volt. Ezzel az ellenvetéssel szemben a válasz az, hogy minden visszakövetkeztetés szerint mindenható tökély csak egy van és annak sajátos mivolta és képességei, melyek teljességgel meg sem érthetők, az általános számításaink és következtethetőségeink szokványától eltérnek ; másrészt azonban Isten fogalmában rejlő végtelen tökély kétségtelenné teszi, hogy minden, amit Isten tesz, előre tudottan és szándékoltan a legjobb módon teszi s ezzel pedig ellentétben látszik állani olyasmi, mint az öngyilkosság. Végeredményben az egész ellenvetés azonos azzal az elgondolással, hogy bár Isten mindenható jóság, a lehetőség megvan a mindenhatóságában arra is, hogy gonosszá legyen, — azt sem zárhatja ki mindenhatósága. Vagy amint Anatole France felvetette egyik könyvében, ha Isten mindenható is, abból még nem következik, okvetlenül, hogy mindenható jó, talán mindenható rossz. Mindezzel szemben kétségtelenül a teljes tökélyhez a jóság, a helyes, legmegfelelőbb cselekedet tökélye hozzátartozik ; s azon *«lehetőség»-nek, hogy a tökély a maga tökéletességéből elvesz, ellene mond a tökély fogalmi mibenléte.* A világ elrendezése, értelme pedig mind-mind a legfőbb tökélyre utalnak. — De miután Istenre nem is áll fenn, nem állhat-e a világ egyéb dolgaira, hogy semmivé lesznek, bár mindenkor voltak. A bebizonyítandó dolgot még nem szabad bebizonyítotttnak venni s ha a világot nem vesszük teremtettnak, (mely *nem mindenkor* állott fenn, hanem előzőleg volt már Isten, aki teremtette) akkor a semmivé válónak semmiből eredő voltát nem lehet állítani. Valójában nem bebizonyított, vagy eleve nyilvánvaló dolog, hogy ami semmivé lesz, az semmi volt s nem lehet ez alap Isten létének bebizonyításához, hanem Isten létének megannyi bizonyítható nyilvánvalósága (többek között, hogy a lehetőségek végtelen rendje egy végtelen szükségképiséget feltételez,) teszi bizonyossá, hogy az elmúlásra ítélt világi dolgok nem mindig voltak, hanem a mindenható legfőbb tökély által teremtettek.

Felmerül még mint további ellenvetés, hogyha mindaz, ami egykor semmivé lesz, valamikor semmi volt, következik-e ebből, hogy egy időben semmi sem állott fenn a semmiből lett dolgokból ; s nem lehetőség-e az, hogy egyszer az egyik valami volt semmi, egyszer a másik, de nem egy időben nem létezett valamennyi. Ez az ellenvetés teljesen hibás, mert ha valami egy időben semmi volt, úgy az összes, az ő léte után, a semmiből keletkezett valamik is semmik voltak — és így az első semmiből valamivé lett dolog előtt igen is fenn kellett állani a helyzetnek, hogy semminő dolog nem létezett. Mindezen ellenmondások mellett kétségtelen marad, hogy amik egykor semmivé lesznek, ha egykor semmi voltak, egy első előidéző okot feltételeznek.

VIII. A negyedik „út”: a fokozatból történő bizonyítás

A dolgokban értékeket, jó tulajdonságokat különböző fokokban találunk meg. Egyes dolgokban több a szép, nemes, jó és igaz, másokban kevesebb. «Több», vagy «kevesebb» mennyiségi viszonylagosságot fejeznek ki, a viszonylagosság pedig szükségképpen valami abszolútra utal. Kevesebb vagy több jó, szép különbözőségei mind a

Jó, a Szép *teljességéhez* való viszonylagosságra mutatnak, mely egyúttal a részesítő, a kisugárzó, a maga tulajdonságaiból, ugyanúgy, amint a tűz, mely a legmelegebb, minden egyéb melegnek az oka. (Tamásnál többször előjövő példa.) Kell tehát valaminek lenni, ami a dolgokban különböző fokban megnyilatkozó érték tulajdonságok teljes tökélyével rendelkezik és ez az Isten.

A jelen bizonyításnak van a legnagyobb multja. A világ dolgainak több-kevesebb fokban való részessége abból, ami Istennél teljes tökéletességben megtalálható, feleleveníti a platonai idea világot, de még inkább a plotini emanációs felfogást. Eszerint az Istenből sugárzik ki a szellem régiója a maga tulajdonságaival, ebből a léleké (az egyes lelkekkel) s belőle az anyag világa. Míg a szellemben tényleges Istenhez közeli és hasonlatos lét van, addig a lélek már kevesebb isteni tulajdonsággal és szabadsággal rendelkezik, míg végül a holt anyag egyenlő a nemléttel. A lélek alkotása a kozmosz, hol az élő lényekben kisebb-nagyobb fokban még a szellemiből s így közvetve Istenből is van valami. Plotin emanációs rendszerének, — hogy úgy mondjuk — pszichológiai magyarázata azon többé-kevésbé tudatos gondolat, hogy a tulajdonságok, melyek kisebb-nagyobb fokban vannak meg nálunk, egy tökélyt feltételeznek, hol ezek teljességben megtalálhatók.

A fenti bizonyítás Szent Ágostonnál és Anzelmnél is bizonyos kezdetekben megtalálható. Nagy Szent Albert iskolájában is használatos volt, hova állítólag Avicenna írásaiból jutott el.

A bizonyítással szemben igen kézen fekvő ellenvetés, hogy nem áll másból, mint amit Anzelm a priori ontológikus Isten-bizonyításánál visszautasítottunk: ugyanis a tökéletlen nyomán történő tökély-elgondolás tárgyának valóságos létezőül vételéből. A két bizonyítás közötti különbség megtalálása valóban nem könnyű, azonban mélyebb-reható megfontolás eredményre vezet. Míg Anzelmnél a tökély eszméje már magának a létének bizonyítása volt, addig a fenti fejtegetések tényleges támpontul és következtetési alapul veszik világunk dolgainak többé-kevésbé tökéletlen tulajdonságait. A világ dolgainak tulajdonságai egyetlen dolognál sem elválaszthatatlan lények s mint accidentiákat nem hívhatták azokat maguk a dolgok elő, mivel ez esetben különböző okok azonos okozatokat eredményezhetnének. Ennélfogva a kérdéses tulajdonságokból azoknak a bizonyos dolgoknak *részük van*, anélkül, hogy világunkból valamely dolgot részlettelül megnevezhetnénk. Mivel pedig semmiből nem lesz semmi, ahonnan a különböző tapasztalati dolgaink több-kevesebb mértékben meglévő tulajdonságaikból részesülnek, annak ezen megnyilvánított részleges tulajdonságok teljével kell rendelkeznie. Ez a bizonyítás a második, vagy okozati bizonyítás egy változatául is felfogható, mert a szükségképpeni okozó fogalma nélkül itt sem boldogulhatnánk. Ha valaki felvetné, hogy Isten fogalmában rejlő végtelen tökély lehetővé teszi megteremtését olyan tulajdonságoknak, melyekkel ő maga nem rendelkezik, mint ahogy a teremtmények rossz tulajdonságaival sem rendelkezik, akkor feleletünk az, hogy a tökély kisebb fokát csak tökély nagyobb fokától nyerhetni; ellenben gyarlóságok, hiányok nem nyerhetők a még nagyobb gyarlóságtól és hiánytól, hanem a hiányosban is van *valami* s azon kevés valami és kevés értékes tulajdonság oka a kevesebb részletetés. (Mindezekből az következik, hogy nem képzelhető el Isten tökélye szellemiség, jóság, igazságosság, nemesség, magasztosság stb. a tökély felé utaló tulajdonságok nélkül.)

IX. Az ötödik bizonyítási „út”: a dolgok feletti uralomból

A világon egész csodálatos végeláthatatlan renddel találkozunk. Megannyi céllal, összefüggéssel, melynek tudat nélküli dolgok állnak szolgálatában. Az ásvány-, állat és növényvilág bizonyos előzőleges szellemi átlátás és elrendezésre utaló tulajdon-

ságokkal és törvényekkel rendelkezik, melyek mind nem önmaguk okai, sem az egyesek önmaguknak, sem egyesek a másoknak.

Amidőn tehát látjuk, hogy a tudat nélküli dolgok egy cél szolgálatába vannak állítva, mely cél számára a legmegfelelőbb eljárás követelményeinek megfelelően ténykednek, nyilvánvaló, hogy nem véletlen, hanem egy *szándék* vezeti őket a cél felé. Az is nyilvánvaló, hogy a tudattalan dolognak nem lehet szándéka és nem törekedhetik cél felé anélkül, hogy egy eszes lénytől irányíttatna, mint a nyíl a harcostól. Így tehát feltétlen szükséges egy olyan eszes tökély létezése, mely által a természet minden dolga rendeltetésének céljához irányítódik.

A Tamás-féle ötödik istenbizonyítás jóformán teljességgel benne foglaltatik a fenti második bekezdés rövidségében. A fenti néhány mondat jóval többet mond, mint amennyit szó szerint véve kifejez. Amidőn csak a tudatnélküli dolgok célok felé irányítottágáról beszél, ezzel csak kihangsúlyozni kívánja a nyilvánvaló, világunkon kívül fennálló hatalmat, ám ugyanaz, ami a tudatnélküli dolgoknál ide utal, megvan a tudattal és megismeréssel rendelkező lényeknél is. Így az emberi vágyak, igyekezetek, ideálok, a felemelkedési és továbbplántálódási vágy stb. nem egyetemes célok munkásaivá teszik-e az embert? Az ösztönök, valamint a félig ösztönös fiziológiai—biológiai jeladások, (mint a fájdalom a testre káros cselekedeteknél s káros behatásokkal való szembekerülésnél; éhség és szomjúság jeladása, ha a szervezet fenntartásához szükséges kellő mennyiségű tápanyagokból hiányzik valami) valamennyien egy célszerűségi szempontok és célok szerint meghatározott törvényszerűségek alapján mozgató gondviselőre utalnak. A dolgok törvénye és a felettük való Isten-i uralom részletes elemzése mint Isten csodálatos és nyilvánvaló hatalmának bizonyítása és végeláthatatlanul továbbvezethető. Tamásnak ezen szűkre mért megállapításai elégségesek voltak ahhoz, hogy a világ dolgainak átláthatatlan rendjéből és összefüggéseiből *csak egy csoport* célszerűségi rendeltetésére rámutatva, bizonyítsa Isten létét. Valójában a dolgok törvényei s célszerűségi rendje a világ minden dolgának «csodás» voltát mutatják. Mert mi a csoda: önmagában elégséges ok és szükségképiség nélkül fennálló jelenség, vagy történés, melyek mögött Isten egyenes behatását kell feltételezni. Már pedig a világon semmi sincs, amelynek utolsó fokon szükséges feltétlen miértjét meg tudnók magyarázni, ugyancsak semmi sincs, ami a maga törvényszerűségeinek saját és szükségképi oka lenne, csak megszokott természeti szabályok vannak, melyeket szabályos egymásra következőségük folytán «természetes»-nek és magától értetődőnek vesz az ember. A dolgok végeláthatatlan törvénye, elrendezettsége szoros értelemben vett csodája mind Isten feltétlen létre és végtelen tökélyére utalnak.

Ha a Tamást-magyarázók általában szűkszavúnak is veszik az ötödik bizonyítást, mégis kétségtelen, hogy sokkal kevesebbel is kifejezhető annak lényege: a világ-*rend* szükségkép egy rendezőre, Istenre utal.

Tamás bölceletéből Isten megismerhetőségének és bizonyításának tanait vettük szemügyre, a legfontosabb alaposzlopokat, melyen minden idők kétségtelenül legvégiggondoltabb és bölceletileg legjobban megalapozott Isten-tana felépül. Tamás bölceletének épületéhez jóformán minden fejtegetés építő tégláját másoktól vette, azonban ezen «téglák» szerencsés elrendezésével és egymásraépítésével oly nagy tettet vitt véghez, hogy talán igaza van a legendának, mely szerint XXII. János pápa Tamás szentté avatásakor így nyilatkozott: bármily sok csodát tett legyen Tamás, legnagyobb csodája mégis bölceleti művei.¹

¹ Részletes irodalommal a szerzőnek nagyobb Tamás-füzete fog szolgálni, melynek jelenlegi tanulmányunk egy részét képezi.

AZ ÚJ MAGYAR TÖRTÉNETI REGÉNY

IRTA: MAGYAR BÁLINT

Korunk legpregnansabb irodalmi megnyilvánulása a regény. Egyes nézetek szerint ugyan a regény pályáján is erős hanyatlás észlelhető, viszont ez csak mint általános korjelenség állapítható meg: nem szorult háttérbe, sőt ellenkezőleg, de a stilisztikai kategóriák határainak jelentőségvesztése következtében idegen elemek kerültek bele, sokszor olyan mértékben, hogy eredeti karakterét is veszélyeztetik. A huszadik század egyik legjellemzőbb vonása a kontúrok elmosódása és a nagy különbségek kiegyenlítődése. A film, a rádió, az ujság, az egész nagyvárosi vagy nagyvárosias jellegű élet közelebb hoz mindent egymáshoz. Életstílusokban csak fokozati különbségek nyilvánulnak meg, elsősorban anyagi lehetőségek szerint, de legalább a külsőségekben egymáshoz igyekeznek idomulni az egyének és egész társadalmi rétegek egyaránt. Ez jelen pillanatban még csupán valami kaotikus egyveleget, de esetleges továbbfejlődésében falanszterszerű egyszínűséget eredményez. Iskolai poétikánk kategóriái se találhatók meg természetesen a maguk tisztaságában. Líra, epika, dráma nemcsak egymással vegyülnek, hanem retorikai, filozófiai és egyéb tudományos szakirodalmi vonások kerülnek közéjük. A mai regényíró, illetve az, aki ma korszerű regényt ír, nem engedheti meg magának az egysíkúan epikus világszemléletet, hiszen már az akadémikusan meghatározott regény nagy mesterei, Dosztojevszkij, Zola, Balzac is igen összetett egyéniségek voltak. Ma meg különösen annak kell lennie, hiszen művének külső formai kerete lírai, drámai, filozófiai, szociológiai, sőt pozitív tudományos, biológiai, fizikai, matematikai elemeket foglal össze. A regény, illetve annak külső benyomását keltő munka esetleg csak igen kis részben tartalmaz epikus, azaz elbeszélő vonásokat, túlnyomó részében filozófiai fejtegetések lehetnek benne, riport-részletek, lehet korrajz, miliőrajz, szemlélete lehet lírai, drámai, sőt festői, vagy zenei is, annyira, hogy a regény-megjelölés egyes esetekben le is kerül a címlapról, egyszerű *könyv* marad, minden skatulyázás nélkül: csak a szerző és a cím szerepel rajta. A regény így túlnőtt műfaji részlet-jelentőségén és minden más művészeti és irodalmi kategória előtt pregnánsan szintetikus szerephez jutott. Az írott szó és a kötetlen beszéd erejével mindennél alkalmasabb arra, hogy a lírai hangulatképtől egészen új világképek megformálásának monumentalitásáig mindent ki tudjon fejezni, sőt ezeket egyetlen egységbe, bár nem maradéktalanul, de mégis világosan és hozzáférhetően össze tudja foglalni. A leírt szöveg és a viszonylagosan kevésbé áttekinthető terjedelem bizonyos mértékben köti az író és azt eredményezi, hogy a stílusváltozatokban, művészeti forradalmakban a regény sohasem a kiszögellésekhez simul, hanem bizonyos látszólagos elmaradottsággal követi nyomon például a piktúra, vagy a líra, vagy a zene eredményeit. Regényben sohasem jöhettek létre a dadaizmus, vagy a konstruktivizmus öncélú formavariációi, mert a szöveggel mindig el kell mondani valamit, tehát bizonyos mértékig mindig világosan kell szólania. Így a közönség sokkal kevesebb különbséget lát meg Gárdonyi és Kós Károly, mint Benczur és Vaszary között, holott ezek a szembeállítások éppen fedik egymást. A regénynek valamennyire mindig reálisnak kell lennie, az irrealitás igen helyénvaló lehet a lírában, sőt a drámában is, de a regény mindig bizonyos formailag meghatározott józanságot követel. Ezért egységesebb a regény története minden más műfajénál, noha a világnézeti — és az ezekkel kapcsolatos formai — változások itt szintén maradéktalanul megtalálhatók.

Iskolai retorikánk igen könnyen osztályozza a regényeket: vannak társadalmi és történelmi regények, az előbbiek ma játszódna, az utóbbiak a múltban. Elméletileg ez a meghatározás helyesnek is látszik, de a gyakorlatban vannak esetek, amik nem sorolhatók be közmegnyugvásra sem ide, sem oda. Hová tartoznak például a világháborúról szóló regények? Hová azok, amiknek a témája háború előtti? Körmendy Ferenc *Boldog emberöltő*-je kétségtelenül társadalmi regény, viszont akkor nem lehet a *Szibériai garnizon*-t se történelminek nevezni csak azért, mert nem viszi tovább a fonalat a mai napig. Surányi Miklós *Domoszlai*-ja társadalmi, mert abban az időben írta meg, a *Csodavárók* viszont történelmi, noha ugyanabban az időben játszódik, mert egy évtizeddel később írta meg. Ezen esetekben a téma már történelem, viszont mivel a kortárs műve, tehát társadalmi kell tartani. Ezzel szemben például *Az új földesúr* eredetileg szintén társadalmi íródott, viszont az idő elmúltával a munka egész miliórajza, egész problémaköre szorosan kapcsolódva a szabadságharcot követő évekhez, lassan történelmivé vált. Az ilyen esetekben nem lehet — de nem is szükséges — szorosan elhatárolni egymástól a két kategóriát.

Viszont van itt még valami. Ez a probléma, ahogyan így a fentebbiekben megemlítettem, nem különösképpen lényeges, viszont tovább lehetne vezetni a határ teljes felbontása felé. Világképünk szintetikus tendenciája egyelőre még kevésbé kifejlődve, egy sajátos szimulán szemléletet eredményezett. Magánéletében is megfigyelheti mindenki, — ami feltételezhető, hogy régebben nem volt meg, — hogy amikor valami megtörtént eseményről, annak időpontjáról szerez tudomást, önkénytelenül is visszapergeti saját életének filmjét arra a pillanatra, amikor az a bizonyos esemény történt. A két jelenet azután összekopírozódik és az egyidejűség nyomán bizonyos azonosságot is szerez. Ilyenformán például az az önmagában közömbös momentum, mikor valaki villamoson hazafelé tart, összekopírozódik az említett, újságban olvasott jelenettel és az emlékezetben úgy marad vissza, mint egy film, amire két különböző jelenetet vettek fel. A tér így sokat veszít abszolút voltából, relatívvá válik, felbomlik és összefolyik.

Ez a tér-felbontás, azonos időben játszódó, tehát társadalmi regényekre vonatkozik és erre a szimultaneitásra sok példát lehet felsorakoztatni a legújabb, különösen amerikai irodalomban, melyek ezt többnyire az ekszpresszionizmus formanyelvén szóltatják meg. A térbeli határok elmosódása logikusan maga után vonja ugyanezt az időre nézve is, ami azonban első pillanatra sokkal szokatlanabb benyomást kelt ennél. Az idő abszolút voltába vetett hit sokkal szilárdabbnak és kétségbevonhatatlanabbnak látszott — és részben látszik ma is — mindenki előtt, semmint annak megpiszkálását ellenvetés nélkül el lehetne fogadtatni. A múlt században kifejlődött pozitív materializmus fantáziátlan fölényessége tudott csak ilyen ellenhatást kiváltani, mint a tökéletesen kézzelfoghatónak látszó tér- és időkonstrukció felbontásának megkísérlése. Ez elsősorban az időre vonatkozik, hiszen a tér pozitivitása már Kopernikus óta erős csorbulást szenvedett, de az idő mindent alapjaiban determináló biztossága kétségtelennek látszott.

Ennek a problémának a fejtegetése túlmesszire vezetne és így csak a felemlítésére van szükség, ugyanis a történelmi regényirodalomban máris jelentkeznek az említett időrelativitásnak első hullámai. Az idő itt már nem a szereplőkön kívül, illetve felül álló abszolút törvényszerűség, hanem — durva hasonlattal élve — valami mozgó-járda-jelleget kap, ami ugyan viszi azt, aki rajta áll, de ezen az egyirányú mozgáson, mint kereten belül, tőle nagyrészt független mozgások is elképzelhetők.

* * *

A fentebbiekben tulajdonképpen mindjárt a végső pont kerül felvázolásra, ami a történelmi regénynek nem is annyira a mai, mint inkább a holnapi helyzetére vonat-

kozik. Ahhoz azonban, hogy erre sor kerülhessen, előbb egy több, mint negyedszázados fejlődésnek kellett lezajlania. A háború előtti magyar történeti regénynek *Jókai* után három kiemelkedő pólusa volt: *Gárdonyi*, *Mikszáth* és *Herczeg*. *Gárdonyi* a polgári történelmi realizmus múzeumszerűségébe tudott életet vinni és pompázatos színei nem csillognak hidegen, hanem a valóságot díszíti velük. *Herczeg*-ben neoromantikus vonások fedezhetők fel, szív és lendület van benne és az eredetinel talán kevéssel több érzés, olyan lelki sokrétűség, amit csak a jóhiszemű utókor magyaráz bele sokévszázados elődeibe. *Mikszáth* szemléletében a biedermeier-elem determinál csendesebb, polgári-jellegű művelődéstörténeti hajlamokkal.

* * *

A művészet és a politika bizonytalanul követik nyomon egymást. Az esetek nagy többségében a művészet és az irodalom előbb érzi meg a társadalmi és a politikai változásokat, mint azok bekövetkeznek, de ennek az ellenkezője is előfordul. A világháború és az arra következő események olyan hirtelen zúdultak rá a magyar életre, hogy az irodalom — a regény és a dráma mindenestre — lefejezett lovas módjára rohant tovább a megkezdett úton és csak később eszmélt rá az ellenséges kardra, amelynek csapása új helyzet elé állította. A háború előtti írók közül *Mikszáth* már régen meghalt, *Gárdonyi* hátralévő éveiben nem produkált érdemlegeset, egyedül *Herczeg Ferenc* folytatta pályáját. Ezidőbeli történeti regényeivel (*Az élet kapuja*, *A fogó hold*) *Benczur* stílusához kapcsolódik, vizuális hatásokra törekszik, látványos képeket dolgoz ki aprólékos gondossággal, melyekben a súlyt a dekoratív elemre, káprázatos színekre, selymek, brokátok suhogó fényére és fegyverek csillogására helyezi. *Surányi Miklós* a háború alatt és közvetlenül utána írt munkáiban néhol *Mikszáthra* megy vissza, de egy lépéssel már tovább jut, mert a lokális atmoszféra kitűnő érzékeltetésével közelebb hozza az elmúlt időket hozzánk, noha főerőssége neki is a dekoratív beállítás és a színek finomsága.

De benne se látszott meg az, hogy itt időközben megváltozott valami. A világégés hatása a magyar regényirodalomban először egy negatívumban nyilvánult meg: elzárkózás a problémák elől, visszamenekülés a múltba, de nem a múlt lendületesebb korszakaiba, hanem a csendesebb, nyugodtabb részeket keresve fel. Ez volt a huszas évek elejének futó biedermeier-áramlata, mely nemcsak az irodalomban, hanem a társadalmi élet minden részében a nagy vérvesztés utáni elgyengült rezignációval jelentkezett. Nem kell itt egyébre gondolni, mint az időközben megszűnt *Flóricukorkagvár* reklámcéduláira, vagy a *Renaissance* Színház belső stukkó-díszítésére. Az irodalomban ez a biedermeier-tendencia sok megszólaltatóra talált. Legáltalánosabb képviselője *Krúdy Gyula* volt, akinek örök témája volt a közelmúlt németesen kisvárosias Budája, úgyhogy még jelenkori munkáit is ilyen hangulat-szálakkal szötte át. Történeti regénye, a *Mohács*, ennek következtében kellemes, színes, de talán éppen heroikus tárgyának kontrasztja miatt kissé enerváltan ható írás. *Zilahy Lajos* egyetlen történeti elbeszélésében (*Szépapám szerelme*) nagyon eredeti és életteli, bár kissé *Rilké*-re visszavezethető képet formált a XVIII. századvégi magyar úri élet halvány körvonalaiból. A biedermeier-tónus igazi területe azonban a városkép-ábrázolás görbeutcsás, levendulaszagú régi városok kissé dohos életének megelevenítése. *Tormay Cecil* kitűnő ábrázolókésszággal komponált meg egy lassan magyarráalakuló német városképet (*A régi ház*). *Csathó Kálmán* széles gesztusú, átfogó politikai és társadalmi korrajzot alkotott meg a szabadságharc utáni évtizedek részben magyar, de részben csak magyaros fővárosának életével a tengelyében (*Leányok, anyák, nagyanyák*). Másik munkájában kevésbé pozitív elemekből, inkább pasztellszínekkel vázol fel egy lassan felörlődő magyar sorsot (*Földiekkel játszó égi tünemény*). *Kosáryné*

Réz Lola, Dánielné Lengyel Laura stb. kapcsolódnak még bele ebbe a körbe, továbbá nagyobb méretekben *Farkass Jenő, P. Gulácsy Irén* és *Sárközi György*. *Farkass Jenő* hosszú előtanulmányokon alapuló műveiben biztos kézzel rajzolja fel elsősorban Kun László korát (*Sötét az ég; Éda*) aprólékos pontossággal, eléggé szenvedélymentesen és kissé szürke színekkel. *P. Gulácsy Irén* nyílt őszinteséggel megy vissza Gárdonyira, annak színes korrajza nála talán kicsit fakóbb, stílusa kevésbé gördülékeny, de lényeges részeiben mégis csak az ő szemével néz és az öröklött szálakból mutatós nagy fali gobelineket tud szőni. *Sárközi György* nagy történeti regényében (*Mint oldott kéve*) szépen megkomponált képet ad a szabadságharcról, amely külsőleg régi budai és pesti metszetek finomrajzú hangulatára emlékeztet, de szereplőit modern szemmel látja meg és cselekedeteiknek analitikus felépítést ad. Plasztikusabban tudja érzékelteni azokat, akiknek alakját egy enerváltan romantikus félszázad kicsit élettelenné desztillálta. *Komáromi János* a régi magyar diákéletből és a kuruckorból vett tárgyainak sok szívvel való megírásában történelmi analógiát nyújtott ahhoz a pillanathoz, hogy a veszített háború után lett úrrá a közhangulaton. Nagyon érdekes munka *Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium*-ja, mely elsősorban mint nyelvi kompozíció számottevő. A kitűnően rekonstruált nyelv a könyv első részében teljesen ki is tölti az érdeklődést, de később veszít az intenzitásából. Lassan kiderül, hogy a konstrukció félbenmaradt és minthogy az írónak csupán formai mondanivalói vannak, az egész munka fokozatosan ellaposodik. *Tormay Cecil* újabb munkássága (*Az ősi küldött*) is ide sorolható, briliáns formakésztsége miatt. Ezen túl ő is csupán aprólékos műgonddal felépített architektúrával szolgál, amellyel elsősorban dekoratív hatásokat ér el.

Korunk társadalmának általános műveltsége megállapíthatóan erős mértékben emelkedik. A tudományok, így a történelem iránti érdeklődés is igen intenzív és ez a tendencia hozta létre a tudományos és szépirodalom határára mozgó regényes korrajzirodalmat. Ezek a történelmi hűséget szakszerűen figyelemmeltető munkák, melyek kötelességszerű objektivitással ölelik fel tárgyük egész körét, viszont szépirodalmi elemeket vegyítve beléjük, külső formai eszközökkel könnyed stílussal, mely az érdeklődést állandóan ébren tartja, a szépirodalmi művek közönségének széles rétegeihez szólnak. Nálunk az eddig jelentkezett szórványos kísérletek közül kétségtelenül *Németh Andor* munkája (*A párisi kommün*) a legértékesebb, amely, igaz ugyan, hogy Maurois-val és Zweig-gel tart rokonságot, viszont nyugodtan össze is hasonlítható azokkal. *Kállay Miklós* (*Trón a vérhegyen*), bár erős történelmiséggel, de inkább regényszerűen dolgozik, míg *Harsányi Zsolt*-nál (*Az üstökhős*) talán túlsok az irodalomtörténeti elem. Néhol nem is annyira regényes korrajz, mint párbeszédbe tördelt irodalomtörténet, ami kicsit higgá és iskolássá teszi.

* * *

Korunk történetiszemlélete igen nagy haladást tett az utóbbi időben, emberibbé vált, őszintébbé, korszerűbbé. A tér és az idő összefüggése ebben a folyamatban is igen erősen megfigyelhető. A föld felfedezésének a múlt század folyamán történt racionális végrehajtása előtt, sőt alatt is a távoli vidékek, országok iránti érdeklődés szinte kizárólag exotikus jellegű volt: a szokatlant, furcsát, szenzációsat, miéнтől eltérőt kereste. Amint azután lassan az egész világ belekerült az európai kultúra érdekhálózatába, ez a tendencia kezdte hatását veszteni, lekerült az ismeretterjesztő és az ifjúsági művekbe, az általános figyelem pedig éppen azt kezdte meglátni, ami hozzánk hasonló és ma már otthon igyekezzük érezni magunkat és többé-kevésbé otthon is érezzük a földkerekség legtávolabbi zugaiban is. A technika vívmányai, közlekedés, film, sport, rádió stb. szinte centralizálta az egész világ érdeklődését. Mindenütt

ugyanazok a civilizatórikus elemek találhatók fel és ennek nyomán a nagy különbségek kiegyenlítődése és valami általános emberi kollektivitás kezd létrejönni. A térbeli elszigeteltségek lassan feloldódnak, az egész világkép lassan egységesedik, áttekinthetővé válik, sőt irreális összekopírozódásokra ad lehetőségeket. Az egyik alapfogalom után következik a másik: az idő. A történeti regényekben régebben szintén az exotikum volt a fő vonzóerő a közönségre nézve és az írók is elsősorban azt keresték. Kipoentírozták az ellentéteket, színes, látványos panorámát konstruáltak, romantikus elképzeléseket, hőskultuszt honosítottak meg, a multat többnek, vagy kevesebbnek akarták feltüntetni, mint a jelent, de mindenesetre valami másnak, különösnek. A rokonvonások nem voltak eléggé érdekesek. Időközben azonban a történelem iránti felületes érdeklődés lehiggadt, elmélyedt és az elmúlt évezredek világa hosszú felfedező expedíciók nyomán mindenki előtt többé-kevésbé ismertté lett. Az érdeklődés így lassan a hasonlóságok felé kezdett fordulni, azokat a vonásokat kereste, amik megegyeztek a mi világképünkkel. Ezek során már a történeti regény se aranyozott keretbe foglalt monumetális festmény, amit az idegenek kíváncsiságával lehet megszemlélni, hanem letűnt idők, letűnt emberek lelkét életrekelő, szinte orvosi processzus. Az elmúlt idők pozitívista előtanulmányokon alapuló regényírása a józan és tiszta látás határán túl tartotta magától a tárgyat, az újabb tendencia pedig — különösen színházi látcsőhöz lehetne hasonlítani ezt az eljárást — inkább kicsit ennél is közelebb hozza ezt, úgyhogy szinte a saját biztos realitásunkat sem érezzük elég határozottan és nem tudjuk, hogy nem olvadtunk-e magunk is egy kicsit bele a felidézett környezetbe. Az újabb történeti regényírás nem a dekoratív elemet igyekszik észrevenni és kiaknázni a kiválasztott tárgyban, hanem az emberi vonásokat, érzéseket, szenvedélyeket, sőt külsőséges mozdulatokat, gesztusokat is, amiket visszamenőleg a magunkénak ismerhetünk fel, mint késői örökséget. Az író és rajta keresztül a közönsége is beleéli magát a tárgyába és ha tetteleg nem is, de öntudatlan érzéseivel részt vesz benne, talán nem adózik csodálattal hősenek, de otthon érzi magát mellette, embernek látja és emberinek az egész miliőt. Az író művészetéből következik azután az, hogy mennyire tudja a választott kort közelhozni hozzánk, anélkül azonban, hogy esetleges anakronizmusokkal meghamisítaná azt. A stílus, beállítás, a lényegét körülvevő mellékes apróságok determináló ereje az, ami bizonyítja az író művészetét és mesterségbeli készségét egyaránt. Esetleg külső vonások, lényegtelennek látszó kicsiségek azok, amik lehántják évszázadok lerakódásait és porladó testeket új életre keltenek. Eleven szemmel jár közöttük és eleven életet lát meg, ami talán nem olyan nagystíliú, mint a romantika gesztusai, nem olyan festői, mint a realizmus élőképei, de emberibb és maibb azoknál sokkal. Az elmúlt kor ennek a közelhozásnak a továbbfejlesztésében esetleg keresztülszalad rajtunk, az idő elveszti realitását és perspektívátlan foltokban gomolyog körül a történelem, amiben csak itt-ott tűnik fel egy-egy élesebb kép, vagy jelenet.

Az első etapja ennek a folyamatnak a naturalizmus volt, ami nálunk történeti regényekben csak a háború után jelentkezett (*Móricz Zsigmond*). Itt a kép már tudatosan valósággyá akar átalakulni, szereplői emberekké válnak és felépítésük nem a mai polgári erkölcsstanból visszavetített vonásokból történik. Nem keres fin de siècle-lírai vonásokat olyan helyen és olyan időben, ahol erőszak, vér és fegyverzörej töltik be a látóhatárt minden irányban, horizontálisan és vertikálisan. A polgári szempontok szerint való vizsgálódás nem mindig magyarázza meg a helyzeteket: ösztön-indítékokra kell visszamenni, l'art pour l'art harcikedvre és szűklátókörű testiéltre. A színházi ruhatárból előszedett díszes brokát öltözetek elvesztik ünnepi frissességüket, a hétköznapi viseletben elkopnak, lerongyolódnak és alattuk a test és további értelmezésben a lélek is bizonyos szükségleteket nélkülöz, illetve olyasmiket, amiket csak

ma érzünk szükségleteknek: mosdást és fehérneműváltást. A naturalizmus történeti képe eszerint nemcsak vizuális hatásokat keres, hanem összes érzékszerveinkkel, egész testünkkel érezteti azt a levegőt, ami nem régi pincék dohosan muzeális-jellegű levegője, hanem olyan, amiben emberek élnek a miénkhöz lényegében hasonló életformát, amin azonban mi — mégis csak a sokat félremagyarázott modern civilizáció segítségével — már túljutottunk. A naturalisztikus történeti regény tehát a kiásvott csontvázakat nem rakja üvegszekrénybe, hanem régi életét eleveníti meg és húsból és vérből való testének ideg-centrumába nem eszményeket, sőt nem is szenvedélyeket, hanem ösztönöket helyez. Elveti evvel — kissé talán túlzottan is — azt a tendenciát, amellyel századok multával élő utódok hajlandók magasabb, egyéneken túli egységes eszmei tartalmat belemagyarázni nagyrészt ösztönök által kormányzott elődeikbe.

A naturalizmus külsőséges vonásai olyan helyeken is felfedezhetők, amiknek pedig ehhez lényegükben semmi köze. Szalacsy Imre történeti regénye (*A fekete ember*) bár felületes olvasásra ilyennek látszik, végeredményben mégse más, mint Gárdonyi munkásságának folytatása, avval a különbséggel, hogy ő igen élesen, szinte túlekszpónálja a hatásos, egyrészt a borzalmas, másrészt a szekszuális részleteket. Ezekről eltekintve fordulataiban, ekspozícióiban, miliőrajzában, stílusában Gárdonyi öröksége található fel. A különbségek csak a két író temperamentumbeli és ízlésbeli eltéréseinek az eredményei.

A naturalizmust az impresszionizmus követi, amelyik enyhe, finom színeivel aránylag tág teret enged lírai hangulatoknak. Itt kell megemlíteni azt a két munkát, amelyik az ókor világát veszi tárgyául. Az egyik Kosztolányi Dezső: *Véres költője*, a másik Móra Ferenc: *Aranykoporsó*-ja. Ezekről az időktől már túl távol kerültünk ahhoz, hogy könnyen közösséget érezhessünk vele, azonkívül a klasszikus görög-római világ sokkal inkább bele van merítve a filológiai szemlélet zárt formáiba, semmint hogy egyszerű eszközökkel meg lehetne eleveníteni. Kosztolányi és különösen Móra lírikus egyéniségük lélek-melegével igyekeztek tenyérynnyi helyet olvasztani a mult nagy jégvirágos ablakán. Kosztolányi hozzá csak bizonyos detail-vonásokban közelálló témát fogott meg a véres költő, Néró problémájában, aki könyvének lapjain nem annyira mint szadista gyilkos, hanem mint defektusokba fúló dilettáns szerepel. Móra Ferenc Diocletianus császár hanyatló világbirodalmát vázolja fel, regényében a történet centrumában egy annyira líraian finom fiatal emberpárral, amilyent csak ez a posványba került monumentális kultúra tud magából kivirágoztatni.

Itt törés következik. A képzőművészeti termékek — mint legkézenfekvőbb illusztrációk — által ismert stílusváltozatok, amik hisztérikusan forrongó időket kísértek nyomon, az irodalomnak ebben a végeredményben szűk kategóriájában, amit a magyar történeti regény jelent, nem találhatók fel a maguk teljességében. Az expresszionista és vele rokon irányok legnagyobbbrészt a szocialista mozgalmakhoz fűződtek, viszont ezek nálunk nem mélyültek el annyira, hogy komoly történelemkutatást eredményezhettek volna. Az expresszionizmus nálunk regényben csak igen elvétve talált megszólaltatásra, drámában sem, legfeljebb a lírában.

A magyar történelmi regény életrajzában ezen a ponton kétségtelen horpadás van. Ez előtt és ebben kitöltik a teret a fentebb vázolt írók és munkák, ezen túl pedig a háború utáni idők nem pontosan beskatulyázott, de még leginkább egyszerűen posztimpresszionista név alatt összefoglalható mozgalmaknak a regényirodalomba való kivetítését találjuk. Őt író jelenti a legpregnansabban a mai magyar történeti regényírást: Nyíró József, Kós Károly, Makkai Sándor és egy lépéssel odébb Szántó György és Tabéry Géza.

Mind az öten erdélyiek. Erdély a háború utáni magyar szellemi életben kényszerű helyzeténél fogva, sajtóságosan provinciális kiágazást jelent és ez talán éppen

ezen a ponton — a regényben — válik a legjellegzetesebbé. Többszázados különállás, földrajzi helyzet, néprajzi elosztás mind hozzájárultak ennek a nagyjából öntudatlan partikularizmusnak a kifejlesztéséhez, amely tulajdonképpen minden józan pánymagyar hangulat-hullám mélyén is feltalálható volt és amely a legutóbbi politikai különválasztás beavatkozása nyomán vált logikusan akuttá. Az erőszakos elszakítás megbontotta a magyar szellemi élet egységét és az utódállamok magyar kisebbségét arra kényszerítette, hogy önálló kultúrát termeljen ki magából. Erdélyt találta leginkább készen az új helyzet. A sokszázados tradíció ismét eleven értelmet nyert: új életet kitermelni, magyarabb életet, mint a független Magyarorszáé. Hiszen Erdély volt mindig igazán a nemzet, míg a többi rész már sokszor eladta atyai jussát valami meddő európeéért tetszetős tál lencséjéért. És ezért, amíg a csonkaország írói a stílusában inkább idetartozó *Móricz Zsigmond*, továbbá *Sárközi György* kivételével jelentéktelen történelmi korok öncélú biedermeier-rajzaiban éltek ki magukat, addig az erdélyiek a nemzet ezeréves vérkeringésének érlüktetését tapintották ki, hogy szellemi előkészítést nyújtsanak a további vitális küzdelmekhez.

Nyíró József rapszódikus, szaggatott, forrongó stílusával a magyar őserő reprezentánsaként alkotta meg Wesselényi alakját. Széles gesztusokkal festi embereit, de ezek nem a szavak, hanem a szenvedélyek gesztusai, a láncát tépő Sámson heroizmusa, amely egy vakon tapogatózó nemzet letörtsége mögött megmutatja azt a végső erőt, amellyel a föléje emelt börtönt még le tudja rombolni. Erős színeket használ, nagy foltokkal jellemez, viharelőtti nyári alkonyat szürkés-kék claire obscure-jét foglalja szavakba nagy regénye: *A sibói bölény*. Kós Károly a legtipikusabban posztimpreszionista. Regénye (*Az országépítő*) világos pasztell-színekkel felvázolt kontúrja a szentistváni Magyarországnak. A felületek legnagyobb részét üresen hagyja, társadalmi és korrajza ötletszerűen összeválogatott markáns vonásokból alakult ki, meséje, jellemrajza balladásan sűrített dráma, sok stilizált nemes egyszerűséggel. *Tabéry Géza* a legfestőibb közöttük, de ez benne nem dekoratív célzatú, hanem tiszta, lélekből jövő festőiség. Erőtéljes, friss ultramarin-kék színeinek gomolygását kárminpiros, kiexponált motívumok szakítják meg (*Vértorony*). Rapszódikus, mint Nyíró, de nagyvonalúbb, munkájának több a levegője, szélesebb a perspektívája. Nyíró inkább helyhez kötött magyar, Tabéry nyugat felé fordul és követeket küld a francia király udvarába. *Makkai Sándor* hatalmas konstrukcióban dolgozta ki a tatárdúlás viharának tragikus epizódját. Kelet és nyugat malomköve között egy pillanat, amikor már úgylátszik, hogy szétmorzsolódik a magyarság. Az egyik oldalon Európa, amely szerzett jogainak arisztokratikus gögjébe bástyázza el magát, mihelyt arról van szó, hogy adni kellene valamit, a másikon a büntető ősök hatalma, amely kímélet nélkül megsemmisíti a nyugativá lett fiút. Kelet és nyugat örök lét-nemlét kérdéséről szól ez a két könyv (*Táltoskirály — Sárga vihar*), amelyben csak jellemző intermezzo volt Béla király országának a pusztulása. Szuggesztíven drámai stílusa helyenkint, egyes fordulataiban váratlanul Jósikára, míg problematikája Keményre emlékeztet, mintha ezeknek mai arca szólalna meg általa. Az ötödik: *Szántó György*. Nem ide tartozik. Első írásaitól eltekintve, nagyrészt absztrakciók felé vonzódik, színek, hangok felé. A *Mata Hari* vibráló, élénk színek tobzódása volt, a *Stradivari*, egy hegedű hangjának időket átfogó szintézise. Ő ért el először az idő-felbontás első fokozatához, tehát ebben minden kortársánál időszerűbb és érzékenyebb idegrendszer. Már régebbi munkáiban is jelentkezik ez a tendencia, bár mellékesen és kissé bátortalanul (*Földgömb*), de a Stradivari-ban biztos programmszerűséggel síklott el az idő és a tér elhatároltságának abszolút volta fölött.

Ha az újabb magyar történelmi regényirodalomnak igazán korszerű reprezentánsait tekintjük, a következő vonások keltik fel elsősorban a figyelmünket: a pontos

kompozíció helyébe bizonyos szubjektivitással megrajzolt kép kerül, a biztos, éles kontúrok az elébük bocsátott kissé irreális túllfüggönyön keresztül elmosódottabbaknak látszanak, a tér és idő abszolút volta szinte kétséggé válik és a józan, pozitív, vizuális látásmódot idegekkel való érzés váltja fel. Valamely kornak minden vonásából következtetni lehet az egész korképre : a polgári világrend pozitív materializmusa után a mai időket a kétségtelenül több fantázia, szinte misztikus hajlandóságok jellemzik. Ezt az új misztikát — aminek a tárgyalása túl messzire vezetne —, azonban élesen meg kell különböztetni azoktól a régi vonásoktól, amiket romantikusoknak neveznek. Nem visszamenekülés ez az újkori felvilágosodáson és a materializmuson inneni, tehát alacsonyabbrendű fokozatra, hanem ez a név éppen ellenkezőleg a pozitivitásokon túli, azokon felülemelkedő új szellemiséget jelent. A korlátolt kispolgár Amerikában például a Klu-Klux-Klan gyerekes rejtelmek között keresi azt a tartalmat, aminek túlracionalizált életében hiányát érzi, de ez nem egyéb, mint leszállás már elhagyott és túlhaladott élet-síkokra. Az új katolikus misztika a racionalizált életformán túljutva, az irreális kontúrokat elmosó párájával frissíti fel a huszadik század gépcivilizációja következtében kiszáradt levegőt. A teljes életre való törekedés azonban nem azt jelenti, hogy az összetett formákból bármit is indokolatlanul háttérbe szorítsunk : kultúrának és civilizációnak egymást kiegészítve kell felépíteni az új világképet. Napfény, testi egészség nem mondanak ellent a lelki kultúrának, meg kell nézni legújabb katolikus templomaink közül egyiket-másikat. A misztika nem bagolyhuhogásos omladékokban érezhető kísértet-hangulat, hanem kultúrált testnek egészségesen vallásos megalapozású lélek-kiteljesedése. Leszállás a materializmus ex-cathedra jogokat vindikáló fölényéről, metafizikai háttér keresése és emberi lényünk véges voltának felismerése. A materiális bázis szilárdsága után a tér és idő minket körülfogó zárt konstrukciója is relatívnak tűnik. Kénytelenek vagyunk realitásokon túli kereteket keresni : külső érzékszerveinket sok tekintetben felváltják az idegek, minek következtében világképünk szinte irreális vonásokat kap, szubjektivebb lesz, de őszintébb és emberibb. A racionalizálás évszázadokkal ezelőtt a protestantizmussal indult meg. Az új misztika ismét katolikus-jellegű. Katolikus vonásokat mutat akkor is — és ez az érdekes —, ha azok, akik megszólaltatják esetleg nem is tartoznak ehhez a valláshoz.

A fentebbiekben néhány jellemző vonását szerettem volna nyújtani a mai magyar történeti regénynek. A kép nem egész : pozitív teljességre nem is törekedtem. A beállítás sokszor szubjektív, de minden hiányossága mellett is úgy hiszem, hogy vázlatos kontúrokban bár, de feloleli a választott témát.

FÜGGELÉK

„CONSUMMATA”

MARIE ANTOINETTE DE GEUSER LEVELEI ÉS LELKI NAPLÓJA

P. Raoul Plus S. J. művének
egyedül jogositott magyar kiadása.

Előszó

Marie Antoinette de Geuser életét már jól ismeri a magyar közönség, hiszen Raoul Plus jezsuita atya híres művét a Korunk Szava 1933. évi 21—24. és az 1934. évi 1—17-ik számaiban már közölte. Amint azonban Franciaországban is eme életrajz után számtalan helyről sürgették és kérték Raoul Plus atyát a «Consummata» című kötet új kiadására, mi is igen sok levelet kaptunk, hogy közléseinket ne hagyjuk abba. Hogy a kiváló művet ne tördeljük apró darabokra, most a Vigília vállalta magára, hogy 1935. évi évfolyamában, négy részletben megajándékozza a magyar közönséget a Consummata kötetével.

Marie Antoinette de Geuser Havre-ban született és a legidősebb volt tizenkét testvére közül. Erős karmelita hivatása volt, de mivel egészségi állapota miatt hivatását nem követhette, kénytelen volt a világban maradni és így jutott el a lelki élet kiválóan magas fokára, amíg 1918 június 28-án, 29 éves korában befejezte evilági életét. Isten beavatta őt az imaélet legbelső titkaiba és olyan megnyilatkozásokban részesítette, amelyek rengeteg lélek vezetésére és felemelésére alkalmasak, annál is inkább, mert akkora tehetséget adott neki lelki élményei írásbeli lerögzítésére, amivel «Consummata» világosan, élően és mély finomsággal fejezte ki a szavakkal szinte ki sem fejezhető lelki élményeket is.

A mű, amit most a magyar közönség elé bocsátunk, kétféle forrásból veszi eredetét. Az egyik Marie Antoinette naplója, a másik pedig azon levelezés anyaga, amelyet két jezsuita nagybátyjának egyikével, P. Anatole de Grandmaison-nal folytatott, aki több lelki-gyakorlatán volt a vezetője. Mikor Raoul Plus atya Marie Antoinette de Geuser-ről szóló művét megírta, ebből a két forrásanyagból nem vett át idézeteket, mert a rendelkezésére álló dokumentumokkal, amelyek ugyanazt a mélységet fejezték ki, szintén elérhette célját. Így ez a gyűjtemény, amelyet most az olvasók elé tárunk, teljesen új és eredeti anyagot tartalmaz, amely az életrajzban nem foglaltatott benne.

Ez a mű tehát teljesen különálló alkotás, mely Consummata életcéljának belső fejlődését tárja elénk és egyúttal egyike az új kor egyik legmélyebb lelki dokumentumainak.

Életszabályok

JÉZUS EGYEDÜL

1907 — befejezve 1909

I. — Erősség: Sohasem hagyni magamat befolyásoltatni a pillanat által. Minden legyen előre elrendezve. Nem heveskedni, nem sietni. Minden munkára a kiszabott időt az utolsó percig fölhasználni. Minden pillanatban azt tenni, amit jobbnak gondolok, azt *egyedül Istenért* tenni, teljes erőmből és teljes szívemből. Isten nem a cselekedetek számát nézi, hanem a ráfordított időt.

Minden elhatározásnál, lehetőleg «contra» cselekedni, hacsak az engedelmesség, vagy a szeretet nem kívánja az ellenkezőt. *Sohasem* visszariadni az áldozattól, hanem mindig *keresni* azt. Sohasem elhalasztani valamit, amit

azonnal megtehetek. Nem engedni meg magamnak semmi haszon nélküli élvezetet, hacsak . . . Szüntelenül *örködni* azok fölött a semmiségek fölött, melyek a földhöz, a teremtményekhez vagy saját magamhoz láncolhatnak, mindig visszafajítani őket, akár gondolatok, érzelmek vagy kívánságok legyenek. Semmi álmodozás ; az eszem, a szívem, az akaratom Jézusé. Egyedül Ő uralkodik fölöttük.

A Szeretetben megedzeni a bátorságomat, hogy mindenre kész legyen. Mosoly alá rejteni, boldogságom visszatükrözéseként, a belső megoszlást és megsemmisülést. Hogy ne is sejtsek azt, hogy mindig meghalok valahol.

A szenvedésben : *hallgatás!* Magamat eltaposni hagyni, de *sursum!* Teljes hévvel fölemelkedni az irgalmasságig.

Sohasem mondani azt, hogy elég, csak azt hogy *«fiat»*, és mindig készen lenni a több szenvedésre, ha Ő akarja.¹

II. — Szeretet : Jézust kivetíteni, mindenünnen Őt árasztani ki. Magamat kisajátítani, minél jobban odaadni a lelkeknek. Egyesülésem Jézussal most már elég erős ; küzdeni kell a vonzás ellen, (a gyóntató tanácsa).

(Szívességet tenni.) Ha lehet egy kicsit többet, egy kicsit jobban tenni, mint azt kívánják, hadd érezzék azt, hogy szívesen teszem. Megelőzni a kívánságokat és mindig *«Agendo contra»*. Ha följánlok egy szívességet, el kell fogadnom a vele járó alkalmatlanságot is. Elfogadni, sokat elfogadnak az emberek, ha pedig nem, akkor le kell mondanunk. A. M. D. G.

Odaadni magamat teljesen mindannak, ami másokat érdekel, mintha örömet szereznének ezzel.

Gyermekeimért . . .² nevelni őket, a szívüket isteni tartalommal megtölteni. Erősnek lenni és föláldozni ezért azt az örömet, melyet az ő szeretetükben találnék. Keveset kell követelni tőlük, inkább önkéntes cselekedetekre adjunk nekik kedvet. És ha semmi sem sikerül, akkor is bátorság és bizalom! Az én erőfeszitésem és szenvedésem másoknak fog javára válni. Mindenütt elvetni szeretetemet . . . De hogy a mag kikél-e, az egyedül Isten szándékától függ.

A földműves . . . Az ő egyedüli gondja, hogy elvesse a magot . . . pontosan a barázdába ; ám eszébe se jut visszanézni, vajjon kihajtott-e?

Utánozni a földművest, csak a vetésre gondolni ; magamat elvetni anélkül, hogy összehasonlítást tegyek a vetés és az aratás között : ezek között nincs semmi összefüggés.

(Magamat megerőltetni, hogy jókedvű, szelíd, nyugodt és kedves legyek.)

Minden erőmet ebbe fektetni. Visszariadok a mosolyoktól akkor, mikor a vértanúság elébe örömmel nézek . . . Milyen tűrhetetlen természetem is van ! . . . Ó ! Jézusom, mosolyokat akarok Neked adni . . . véres mosolyokat.

III. — Egyesülés : Élni . . . egyedül Értre, az Atya dicsőségére és a lelkek

¹ Egy megjegyzés következik az áhítatgyakorlatokban való hűségről.

² Fiatal testvérei.

megváltására. Legkisebb cselekedetembe is azt a szeretetet kell fektetnem, mint amilyen a vértanúságra mennék.

Bizalom, mindennek ellenére. Mert milyen érdemem volna, ha csak azért volna bizalmam, mert erényes vagyok, mert érzem, hogy a jó Isten meg van velem elégedve?

Odaadás, vak és teljes odaadás, mindent eltérni; ez ellenkezik az én tevékeny és heves természetemmel, de meg kell lennie.

Jézus ezt a munkát egyedül akarja véghez vinni... Bele kell nyugodnom hasznavehetetlenségembe... Miután csak azt akarja, hogy megsemmisíteni hagyjam magamat.

A kis engesztelőnek egészen oda kell magát adnia, ráhagyatkozni mindig, föláldozni a «miért»-et és a «hogyan». Nem kell tudnia, hogy mi engesztel, sem azt, hogy mit engesztel.

Elfogadni azt a megaláztatást, hogy annyira értékemen felül becsülnek, sőt a dicséreteket is, mintha csak örülnék nekik. Isten tudja a valót, ismeri nyomorúságomat és tudja, hogy mit szenvedek azáltal, hogy mások ezt nem tudják.

Hogy ne is sejtsek, mennyire szenvedek nyomorúságom miatt. Mert ha nem mutatom, erénynek tetszhetnék, egyszerűbb ha hagyom, hogy konstátálják... Elfelejtetni magamat, nem azáltal, hogy elrejtőzöm, hanem egyszerűen úgy, hogy azt teszem, amit a többiek.

A szegénység szellemében, föl kell áldoznom előszeretemet az egyszerűség iránt és elfogadni azokat a dolgokat, melyek a «hiúság látszatát» keltik és másoknak tetszenek. Ha a szegénység a földi dolgoktól való elszakadást jelenti, akkor elsősorban jelenti az elszakadást sajátmagamtól.

Tekintetemet állandóan a Szeretetre függeszteni. Magamat megfosztani hagyni mindentől, a mi nem Ő.

Isten egyedül.

ELSŐ RÉSZ

Fokozatos emelkedések — 1909 január–1910 szeptember

LELKIGYAKORLAT

1909 január 25—29-ig.

Szeret és viszontszeretemet kívánja...¹

Belemerülök az engem átjáró Szeretet szemléletébe...

«És te, akit annyira szeretek?... »

«Nézd, mit adnak nekem az emberek a sok szeretetért!...»

¹ Consummata, vagy ahogy még nevezi magát, Szentháromságról nev. Mária, — hármias adománnyal felel erre a szeretet felhívásra: 1909 február 2-án a *tisztaság és szüzesség fogadalmával*, 1909 júliusában a *jobb fogadalmával* és 1910 szeptember 8-án az *odaadás fogadalmával*, teljes lényének áldozati ostyává való átváltozásával.

Ecce ancilla . . . Ó! végtelenül kicsiny! *Ecce minima* . . . Szenny és tisztátalanság vesznek körül, és szálak, melyek a földhöz és magamhoz kötnek; de Te mindent elégethetsz Szereteted tűzében. Te fölhasználhatsz és föl is használsz sokaknak az üdvözítésére.

Ó! imádott Szerelmem! mit kívánsz még ezután tőlem?

«Imádj . . . engesztelj . . . adj hálát . . . szeress . . . dicsérj . . . hagyd magad föláldozni, megsemmisíteni, átformálni általam . . . egyesítsd magadat Velem akaratodról, kedvteléseidről való lemondásban, az állandó erőfeszítésben, hogy levetközd mindazt, a mi nem «Én egyedül» vagyok. És add át magad bizalommal Nekem, akaratom által megdicsőítem Magamat benned . . .»

Aranybánya az Isten akarata, melyet Jézusomért kiaknázhatok . . . Mindent szeretetből tenni *per ipsum, cum ipso, in ipso* . . .

A tiszta szeretet nem a földről való; ám olyan tisztává kell tennem szeretetemet, amennyire csak lehetséges, minden erőmből ezután kell törekednem.

Isten legyen az én egyetlen közönségem! . . .

Hív engem az áldozatra, a Vele való megsemmisülésre . . . Ó! te kicsi kis lélek, Isten nagy dolgokra használ föl téged. Imádj . . . szeress jobban! Áldozd föl magad, föláldozott Szerelmeddel . . .

Igen, Isten, az Úr, az én imádott Atyám tesz mindent, az én lelkem kicsiny marad, egészen kicsiny, mert a nagy dolgok az Ő művei. Dicsőségének építményében Ő minden, Ő van egyedül! . . . A kis kiválasztott kövecske, mely odaadta magát, hogy rész lehessen az építményben, boldog imádott Mestere boldogságán, boldog a kiválasztott, megkülönböztetett szeretetben, hogy rész lehet.

Egyedül nem tudok semmit elfogadni, sem akarni, még szeretni sem! maradj hát velem Jézus, én Jézusom! az engesztelő egyesülésben. Veled, keresztfeszített Anyám, Veled akarom magamat keresztfeszíteni hagyni, föláldozni «Jézusom» elemésztő akarata által . . . Hagyni akarom, hogy megtisztítson, megszenteljen, átformáljon mindig és különösen akkor, amikor nem látom, hogy miért szükséges ez . . .

Azelőtt Isten csak kereszttviselésem által óhajtotta dicsőségét. — Ez volt az akarata. — A kereszt most is megvan, de már nem elég, cselekedni is kell . . . Az emelkedésre buzdít, mennem kell előre.

Emelkedjünk, szegény lelkem, te kis semmi, emelkedjünk nagy Istenünk dicsőségére!

Emelkedjünk a *szegénység* által.

Emelkedjünk az *önmegtagadás* által.

Emelkedjünk az *engedelmesség* által.

Micsoda cél: Jézussal föláldoztatni! . . . osztolni az Ő megsemmisülésében, hogy engeszteljünk Vele, Benne, egyedül Istenért! . . . Engesztelő egyesülés Jézussal, az Atya dicsőségére! . . .

*Fényesség napja . . . Szeretet . . . Bizalom ! Határtalan bizalom ! Hallottam Jézust, imádott Szerelmemet, szeretetemet kérni . . . Szüksége van erre a kis valamire, hogy növelje Atyja dicsőségét, hogy engeszteljen Vele együtt.¹ Megmutatta nekem és láttam hálátlansággal viszonzott szeretetét ! . . . Hívott és jöttem . . . kerestem, figyeltem és hallottam. — Azt mondta nekem : «*Szeretlek . . . jobban szeretlek másoknál . . . Én, aki itt élek, szeretlek Téged ! . . . és nagy dolgokat akarok véghezvinni benned, Atyám dicsőségére . . .*» — Láttam és ha látunk olyan édes odaadni magunkat és megosztani az áldozatát annak, Akit szeretünk ! — És ha már nem fogok látni, akkor is azt *akarom*, amit Ő akar, mert szeretem ! . . .*

Audivi . . .

«Jöjj, később fogják csak megtudni, hogy milyen dicsőséget nyerek az ilyen lelkektől ! Csak később fogják látni, hogy milyen szent ez a hivatás ! . . .»

A feszület

Láttam a fényt, amit Jézus már olyan sokszor mutatott nekem . . . Úgy láttam mint novemberben, de még sokkal világosabban, hogy «Jézusomnak» a szíve milyen mélysége a szeretetnek . . . És hallottam a hívását.

Láttam a megbántás mélységét is, melyet a világ bűnei okoznak . . . és amelyet én nem tudok betölteni.

Láttam Istent, amint a Fiát adja, Aki elment a világ szeretetében a szeretet legvégső határáig, és az én «Jézusom» *tradidit semetipsum*.

Láttam az isteni Szívet, ezt a szeretetteljes Szívet, telítve érdemekkel és kegyelmekkel, készen arra, hogy kiáradjon a világra . . . és ezek az érdemek és kegyelmek nem tudtak kiáradni. Megértettem és *láttam*, hogy valami hiányzik, talán csak egy kis semmi, de hiányzik és ez akadályozza meg a jóvátételt . . . és emiatt nem menthetők meg a lelkek. És ez a kis semmi az a csatorna, melyen keresztül Isten kiáraszthatja Szíve kegyelmének mérhetetlen kincseit.

Audivi. Biztosan hallottam. «Akarsz-e ilyen kis lélek lenni? Ezek a kis csatornák az *odaadott* és *földrldozott* lelkek, melyek csak Isten dicsőségéért élnek, azután vágyodnak és azért imádkoznak. Olyan lelkek, melyek minden személyes szándékot félretolva, egyedül Jézus Szívének a szándékaiért munkálkodnak. Nem szükséges ehhez, hogy nagy lelkek legyenek, csak az szükség, hogy *fönntartás nélkül odaadják magukat*.

«Szegénykém, add Nekem a szívedet . . .» — Igen, odaadom magamat.

Fogadd el Ő Szent Atyám, ezt a kis áldozati ostyát, az én lelkemet, fogadd el isteni Fiad testének a följánlásával együtt, és hogy «Általa, Vele és

¹ Szüksége van *de facto*, de nem *de jure*, magától értedődően. Krisztus áldozata egymagában túlradó; de kívánja, hogy mi is részt vegyünk benne. Csak ezen az áron juthatnak el, az Ő áldozatának végtelen érdeme által, egyik vagy másik lélekhez.

Benne» megtisztulva, megfosztva, föláldozva, megsemmisítve, legyen azután megszentelve és újjáteremtve a Te dicsőségedre.

Milyen békét és milyen boldogságot ad nekem az a tudat, hogy *igazán* semmi sem vagyok, semmit sem tudok, *vere nihil sum, vere nihil possum*, és Isten mégis fölhasznál engem, *vere* . . . Szüksége van reám, hogy kiáraszthassa kegyelmét a világra. — *Vere*, sok dicsőséget nyer Isten ezáltal a kis semmi által, ha egyesülve marad Vele. *Qui manet in me* . . .

Nem elég Jézusban maradni, ki kell Őt *sugároztatni* . . . hogy dicsérjék, szeressék, imádják és hálálkodjanak Neki, miattam . . . hogy közeledtemre kinyíljanak a szívek.

Láttam, hogy milyen véghetetlen dicsőséget nyer Isten, egy Őt szerető lélek áldozatából . . . egy szerető és bízó lélekből, mely kifosztani, megsemmisíteni *hagyja magát*, hogy azután *Jézus által* megszenteltessék és újjáteremtessék. Egy olyan lélekből, mely föláldozza, megalázza magát Jézussal . . . és miután nem lát, nem akar és nem keres mást, csak *egyedül* Jézust, minden erejéből a tiszta szeretet után törekszik és nem riad vissza semmitől sem, hogy Vele minél bensőbben egyesülhessék.

Imádó, dicsőítő, hálaadó imádság, kegyelmeket kérni a lelkek számára is. De még több *hallgatni, nézni*.

Ez nehéz, ha már nem *érzek* és nem *látok*, de mégis mindig ez után törekszem . . . Mert az Ő öröme, hogy tartozásban legyen vele szemben a szeretettel.

Máriával a kereszt tövében

Mária ott áll és egy tekintetet vet azokra a gyermekeikre, akiket Jézus adott neki: «Ki akar az én szenvedésemben osztozni? . . .» Ó! édes, szeretett Anyám . . . én! Osztozni akarok . . . és szemlélni a Te fájdalomnak kimeríthetetlen mélységét . . . Micsoda szakadék! Te szeplőtelen és fölfeszített . . . Veled, Anyám, és úgy mint Te, föláldoztatni hagyam magamat. Veled együtt ajánlom föl Szent Atyámnak, Jézusom szenvedéseit . . .

Fölajánlom a pappal együtt az áldozati ostyát, az én áldozatomat és azzal a tiszta, isteni, imálandó Ostyával együtt, följajánlom a lelkem kis ostyáját, hogy engeszteljen Vele együtt.

Stabat Mater . . . Bátorságot nyújt egész lényével. Két vigasztalás adatott Neki. Tudja, hogy a szenvedés a szeretet ajándéka. S hogy visszatérjen a szeretethez, elfogadja hát bizalommal és bátorsággal és szerelmesen visszaküldi a Szent Atyához. Azután látja ez az áldott Anya, a kereszt lábánál, Jánost és Magdolnát . . . a tisztaságot és bűnbánatot . . . Látja, és Jézus is látja azokat az engesztelő lelkeket, kik a jövőben föláldozzák magukat Vele és anyjával.

Úgy-e látod Anyám, a Te kis engesztelődet és mind a többieket, akik engesztelni akarnak. Ami megvigasztalja kissé a Te szívedet, az az, hogy látod

a kehely lábánál Jézusod jegyeseit, kik Vele együtt engesztelnek, mint Te a kereszt lábánál.

Kábító látomás: én Jézus jegyese... föláldozva magamat Vele. Ó! hogyan is súrolhatjuk állandóan a *szeretet mélységének igazságait*, hogy magukkal ne ragadjanak... Si scires... «Jézusom», hogyan adhatod nekem azt a kegyelmet, hogy mindenről elfeledkezzem, még a lelkemről is, és elveszek megsemmisülve a Te Szeretetedben.

Vakító világosságok napja, *a szeretet mélységének igazságait láttam*. Megsemmisülve a szemlélődésben. Nagy boldogság.

Megjelenés a hegyen

A magányban Jézus közeleg... Jézus közeleg: ez hát nem az elérhetetlen Isten, de az élő, szerető Isten... Jézus, Emmánuel...

Imádandó titok, Isten... Jézus mindig itt van az Oltáriszentségben, kérve, esdekelve szeretetemet... Ki kell üresíteni a szívemet mindentől, hogy magányt teremtek benne és hogy Jézus mindig közelebb jöhessen. «Eltűnök, de veled maradok.» Igen, ha nem is fogok már látni, Vele akarok maradni... és élni, minthogy ha látnék, mert «Ő mindig itt van, esdekelve szeretetemet...» «Az én Jézus Krisztusom az én Mindenem.» Bízalom. Ő az én Áldozati Ostyám, melyet állandóan följánlhatok az Atyának, lelkemmel együtt, és ez a följánlás betölti az én semmiségemnek mélységét...

JÉZUS EGYEDÜL

1909 február 2.
Laudate Dominum.

Ma Gyertyaszentelő ünnepén 1909 február 2-án, szüzességi és tisztasági fogadalmat teszek. Ezt a fogadalmat Nagy Boldogasszony napjáig teszem, azzal a föltétellel, hogy szükség esetén gyóntatóm fölmenthet alóla.

Ezzel újra fölszentelem magamat az Istennek:

Azután, hogy 1889 április 24-én keresztény lettem;

Azután, hogy Máriának följánlottam magamat;

Azután, hogy odaadtam magamat Neki teljesen, amennyire akarja, ahogyan akarja, mindig és különösen 1900 június 14-én;

Azután, hogy Jézus Krisztus katonája lettem 1900 november 13-án;

Azután, hogy eljegyeztem magamat Jézussal 1906 október 31-én;

Ma végre egy sokkal bensőbb egyesülésben, igazán Jézus jegyese lettem, áldozat Vele együtt, az Ő megváltó munkájában.

Mostantól kezdve, jobban mint valaha, az én Atyám dolgaiban akarok lenni; mindenben az Ő érdekét akarom szem előtt tartani, úgy, hogy szünet nélkül föláldozom magamat Jézus dicsőségért.

Egy mérhetetlen tartozás szegény kis eladósodottja vagyok, fizetés-

képtelen adósa, akinek Te, imádott hitelezőm, nemcsak hogy elengeded az adósságát, ami már magában véve kis kimondhatatlan jutalom, de *szeretni* akarsz és *igazán* a jegyeseddé tenni . . . úgyhogy ezáltal a valóságos egyesülés által, az én adósságomat igazán a *magáévá* tette, az Ő dicsőségét pedig az *enyémmé* . . . Ő adós és hitelező egy személyben . . . Kétségbeesve, hogy igazán *nagyon kicsi* vagyok, nem tudom mire alapítani a bízalmamat, ha Jézus följajánlja Magát nekem, mint az én Mindenségem. Ő szeretett a végsőkig . . . és most is és mindig így szeret.

Elmerülve a hála és a szeretet érzelmeiben, nem tudlak, csak imádni . . . Megvilágosítva ettől a *Világosságtól*, *A Szeretet kimeríthetetlen mélységétől*, melynek mindig a szélén járok és melyet oly kevésbé látok . . . Jézus szeret . . . a végletekig . . .

Quid retribuam? . . .

Ezer mártírium sem volna elég az én szeretetem nagyságának . . . Bátorság az engesztelő egyesülésben, ad Gloriam Patris.

Si scires donum Dei . . . úgy kell élni, mintha ismerném.

Imádni . . . hálát adni . . . följajánlani . . . imádkozni . . . cselekedni.

Misericordias Domini in aeternum cantabo . . .

Igazság, megfoghatatlan titok. Qui manet in me . . . hic fert fructum multum.

Egészen odaadva Isten akaratának, hogy tenne velem, amit jónak lát. Mérhetetlen vágyam támadt, hogy szenvedjek érte, amennyit csak lehet, hogy megdicsőítsem Őt határtalanul. De bármire *egyformán* készen voltam.

Jézusom megérttette velem, mennyire jól esik Neki önátadásom, mert teljhatalmat ad Neki az odaadott lélek fölött. És annyi dicsőséget nyer általa, amennyit csak akar. Aztán láttam Jézust szenvedni, agonizálni, és meghalni minden vigasztalás nélkül, Jézust megalázottan, ott, ahova senkisésem kívánja követni. Láttam a *Kelyhet*, az *Ővét* és azt mondta: «Akarod te is, te szegény, kis kedvencem?» Érezve gyengeségemet, a mérhetetlen szenvedés láttára és az érdemtelenségemet ilyen nagy kegyelemre, habozni kezdtem . . . És akkor ezt hallottam: «*Az az akaratom, hogy kiürítsd az én kelyhemet . . .*»

Az Ő Akaratának nyilvánvalósága láttára, elfogadtam, örömmel és hálával, bízva abban, hogy kegyelmét adja hozzám. «Megígérte, hogy a szenvedés maximumát adja nekem, és hogy *eléget egészen* az Ő dicsőségére. Megígérte, hogy elvezet a *legbensőbb egyesülésre*, és hogy a dicsőség maximumát fogja elnyerni általam. Olyan kifürkészhetetlen dolgokat ígért nekem, amelyeket nem lehet elmondani . . . Azután ezt hallottam: «Ne csodálkozz, ha a megígért szenvedések után nagyon nagy kegyelmeket és világosságokat adok neked . . . Szükséged van rájuk, hogy megerősítsenek a szenvedésre . . . Ez a szeretet lesz a te erőd, mert magadtól semmire sem vagy képes . . . Ezekben a világosságokban és kegyelmekben fogok veled egyesülni, mert a te szenvedésed

semmi az Atya dicsőségéért. Azért Én leszek az, Aki szenvedni fog benned és Aki meg lesz alázva . . . Én leszek a te *erőd* és a te *bátorságod* . . .»

Azután megerősítette mind az utóbbi hónapok ígéreteit. Azt akarja, hogy egy kis felemésztett ostyává legyek, egészen az Ő dicsőségére.

Calicem accipiam et nomen Domini invocabo, laudans invocabo Dominum...

És ezek a szavak mintha számomra lettek volna írva :

«Fac me plagis vulnerari,

«Fac me cruce inebriari

«Et cruore Filii . . .»

És láttam, hogy bennem mindez teljesedésbe fog menni . . .

És megmutatta nekem a szenvedés kimeríthetetlen mélységét, mint önátadásom következményét . . .

És megmutatta nekem ennek az önátadásnak mérhetetlen értékét az Ő dicsőségére . . .

És mutatott még annyi mindent, amit nem írhatok meg, de amire Ő emlékeztetni fog engem, akkor, amikor szükségem lesz rá.

* * *

1909 március 1.

Kedves Nagybátyám !

A lelkigyakorlat utáni pár napon még tartott a nagy világosság ; 2-án meg tettem fogadalmamat és nagy békét és boldogságot éreztem fölöttem.

Azután pár napig olyan világossági állapotban voltam, melyet hónapok előtt élveztem és most annál kínosabban érint. Nem láttam már világosan az igazságot, a tisztátalanba voltam elmerülve és szomjúhoztam a tisztaság után ; szerettem minden erőmből és vágyat éreztem még jobban szeretni, és nem tudtam ; szerettem volna megtagadni magamat és ha tettem, inkább élvezet lett ; kerestem az alkalmat a megalázódásra és nem találtam rá módot, ebbeli szándékomat azonban nem éreztem egészen tisztának és láttam is utólag mindig, hogy tetteimbe belecsúszott valami az «Én»-ből és még sem tudtam ezt az «Én»-t meglátni, hogy elkergethettem volna. Minden erőmből küzdöttem ebben a helyzetben ; a bizalmam erős maradt, mert úgy gondolom, hogy Jézusom meg akart egy kicsit próbálni mindezzel és én elfogadtam olyan egyszerűen, ahogy csak lehetett azt a megaláztatást, hogy nem tudom magamat megaláztatni és azt az önmegtagadást, hogy nem tudom magamat megtagadni.

A nagy világosságok idején, mikor a lélek úgy telítve van Istennel, nem fenyeget az a veszély, hogy az «Én» közbeléphet; nem nehéz az «Én» ellen küzdeni, ha érezzük, hogy követeli a helyét, de sokkal nehezebb a helyzet akkor, ha nem látjuk az ellenséget szemtől szembe. Ilyen esetben mindig attól félek, hogy belevegyül valami nem tiszta a szándékomba.

Az Örökimádásra világosan hívott Urunk a lelkigyakorlat harmadik estéjén és ha egy újabb világosságban nem kapok ezzel ellenkező hívást, bizonyosra veszem, hogy errefelé hív és csukott szemekkel megyek utána.

A múlt évben, március 25-én azt hittem, hogy igazán elszakadtam már mindentől és miután egy áldozás után, melyben minden különösebb megvilágosodást nélkülöztem, megvallottam Uramnak mindenre kész szeretetemet, hallottam, mint már oly sokszor, Üdvözítőm szeretetemet sürgető szavait és láttam is Őt (belső látással)

és ez a két szó: «Imádj, engesztelj», elementáris erővel szegeződött velem szembe. Az Örökimádás mint nagy kérdőjel állt előttem, egyszerűen a szabadságomhoz intézett kérdés volt ez: «Szeretsz-e úgy, hogy mindvégig kövess?» — Biztosítom Önt, hogy akkor láttam csak, mennyire ragaszkodom még saját magamhoz.

Akarattal mégis beleegyeztem, mert Ő kívánta ezt tőlem.

December elején egy este, mikor az elmélkedésre készültem és nagy vonzalmat érezve a Karmel önmegtagadásai iránt, megértettem, hogy ha az Úr az Örökimádásban akar engem, ott többet fog szenvedtetni, mint a Karmelben, ha a szenvedés az Ő dicsőségére szolgál.

Február 19-én, áldozás után, megígérte a Mi Urunk, hogy azt fogja nekem adni, ami a legnagyobb jóvátétel az Ő dicsőségére és akkor láttam, hogy ez a szenvedés. Megmutatta Magát nekem agóniájában és tíz nap óta nagy világosságban vagyok és látom Jézust szenvedésében, haldokolva, *minden vigasztalás nélkül*.

Féltem egy kevéssé és nem fogadtam el mindjárt, olyan kicsinek éreztem magamat, hogy nem tudtam. Akkor azután megértettem, hogy ha egyszer az Úr erre hív, ott lesz Ő Maga is, hogy az én erősségem legyen. Még a teljes Szeretet fényességében vagyok, látom az agónia minden részét és kihasználom ezeket a világos pillanatok, amennyire csak tudom, hogy erőt és bizalmat gyűjtsek arra az időre, amikor majd az egész kelyhet kell kiinnom.

Nem említettem Önnek előbb a többi világosságot, részben bátorság híján, másrészt pedig, mert nem is láttam elég tisztán, hogy szükséges-e, azután főként azért nem, mert félek mindig, hogy ezekbe a dolgokba képzelődés is belevegyülhet. Várok tehát mindaddig, míg Urunk többször világosan meg nem mond valamit, hogy annak valódiságát azután biztosan elfogadhassam. De a legutóbbi világosság világosabb és erősebb volt minden eddiginél; már tíz, tizenkét nap óta tart.

Régen, hét vagy nyolc éves koromban, arra kértem a Mi Urunkat, hogy egye-sítsen Agóniájával; és sokáig nagyon szerencsétlen voltam emiatt, azt hittem, hogy el vagyok kárhozva; azóta biztosítom róla, nem kértem soha a szenvedést, bár sokszor nagyon vágyódtam utána. De most, miután a mi Urunk Maga kívánja, ugye teljes bizalommal és hálával elfogadhatom?

Láttam egy nagyon megalázó halálnemet és Urunk azt kérdezte tőlem elfogad-nám-e? Anélkül kérdezte azonban ezt, hogy megígérte volna, vagy fölhívott volna rá. Akkor egyszerűen azt feleltem, hogy legyen meg az Ő akarat a, akár így, vagy amúgy.

Az önmegtagadás nagy vonzerővel bír számomra; élek is vele, de észszerű mértékkel. Szívem kiűrtettem mindentől, ami nem Isten. Pontosabban látom azóta a dolgokat: Istenből kell minden és a többiből nem kell semmi. Minden, ami túl van a lehető legtökéletesebb szegénységen szörnyen a terhemre van. Szeretném, ha sem-mim sem volna, ha semmitsem adhatnék, mert ebben is található természetes öröm. Azt hiszem, rám nézve az a legnagyobb lemondás, ha föláldozhatom a teljes szegén-ység iránti előszeretetemet, mert végre is a szegénység is csak eszköz és nem kell nagyon ragaszkodni hozzá.

Viszonyom a szenvedő Jézushoz és a fájdalmas Szűzhöz bizalmasabb most, mint valaha; ez kimondhatatlanul boldogít, benne vagyok a makulátlan, legtisztább Szeretetben, minden ragyog körülöttem. És ebben a gyönyörűséges egyesülésben várom a szenvedést és megaláztatást...

Legkevésbé sem csüggeszt el tisztátalanságomnak tudata, mert Jézus Szíve mindent megtisztít; az sem nyugtalanít, hogy nem tettem soha semmi jót; mert ha valami erényt találnék magamban, vagy valami jót tettem volna, még elbízhatnám magamat, vagy legalább is örülnék annak, hogy én is adhatok valamit. Sokkal nagyobb önmegtagadás az, hogy egészen szegény vagyok és semmit sem adhatok. Különben

is Isten akarata, hogy az én megszentelődésem egyedül az Ő műve legyen és így minden dicsőség is egyedül Őréá szálljon.

Igyekszem a környezetemnek is adni valamit Jézus jóságából és szelídségéből, arra is igyekszem, hogy ne látsszam túl elszakadottnak és elvonatkoztatottnak tőlük, hogy el ne idegenítsem őket.

A családban még túlságosan egyéni vagyok, Isten dolgait egy kissé mindig rajtam keresztül kapják és amit Hozzá küldenek, abból is elvész valami rajtam keresztül; ha majd egy kissé jobban meghalok számukra, ez az út közvetlenebb lesz.

Belsőleg egyáltalában nem vagyok már a magamé, szinte már teljesen egyesültem Jézussal. Legalább is úgy érzem, hogy mindenütt úgy vagyok, mintha nem volnék. Minél jobban odaadom magamat a külső kötelességeknek, annál inkább érzem Jézusom jelenlétét, annál jobban hallok Őt.

Bízom abban, hogy az isteni segítség velem marad annál a rettenetes szenvedésnél és megaláztatásnál is, amit már előre sejtek. M. A.

Egy valami van, amit nem vagyok képes megvalósítani, mert teljes valójában sohasem tapasztaltam. Úgy érzem, hogy borzasztó nehéz lehet *semmit sem látni, semmit sem hallani* és *kizárólag* csak a hitből élni. Nagy világosságokra lesz szükségem, hogy erőt adjanak nekem ehhez a megpróbáltatáshoz, de bízom benne, hogy meg fogom őket kapni.

* * *

Kértem Jézusomtól, hogy foszson meg mindentől, ami nem *Egyedül Ő*, hogy tisztítsa meg a szívemet, tegyen szeplőtelené az Ő szeretetében, hogy annál jobban egyesülhessek Vele és annál jobban dicsérhessem Őt.

«Én annyit szenvedtem attól, hogy a föld minden szennyét magamon éreztem . . . és ebben a szenvedésemben senki sem akar követni . . . és te . . .?»

— Ó, Jézus, ha ez a Te akaratod, úgy ez az én örömöm is.

«Vonzó és szép erényeket kérnek tőlem a legtöbben, a szenvedést is kérik . . . de senki sem ajánlkozik a megalázások megalázásának elviselésére . . . *senkisé bizza magát teljesen az Én akaratomra* . . . Ne kérj mást, mint az Én akaratomat, mert te *nem érted meg*, hogy mi az Atya dicsősége . . . Én tudom, hogy mi a legengesztelőbb, amit neked adhatok . . .»

— Imádkozni a papokért, az is a Te dicsőséged? És helyettük engesztelőnek lenni? . . . (A gyóntatóm jelölte ki nekem ezt a szándékot.)

«Ha az lesz a szándékom, hogy te magadat különösképpen értük áldozd, majd értésedre adom, vagy fölhasználok imáidat erre a célra . . . de addig is kérd azt, amit én akarok . . . Így imád *bizonyára tiszta és célravezető* lesz . . .»

«Hagyatkozz, szerelmesen, bizalommal az Én Szeretetemre, fogadd el egyszerűen az *Én Kelyhemet* és igyál ki mindent Velem, ez a *legengesztelőbb* . . . Egyesítlek téged Magammal a *legbensőbb* egyesülésben . . .»

«Én belőled a dicsőség teljét fogom kaphatni . . . és az engesztelésnek a teljét is . . . de magadtól ne tegyél semmit, mert *Magam akarom* a te megszentelődésed művét véghezvinni . . .»

«Ha tudnák az emberek azt a dicsőséget, amit Isten egy ilyen kis felajánlott engesztelő lélektől nyer . . . Szemléld ezt a dicsőséget . . .»

«Az emberek sokat kérnek . . . *egy keveset* följájanlanak, *egy keveset* megköszönnek, de milyen kevesen imádnak . . . szeretnek . . . hallgatnak . . .»

«Nézz . . . hallgass . . . szeress . . . kövess . . . dicsérj . . .»

Mit mondjak? . . . Mit ne mondjak? . . .¹

«Ezeknek a kegyelmeknek ismeretében nagyobbnak fogja látni tartozásodat és jobban meg fog vetni . . . Meg fogja érteni, hogy Én vagyok Egyedül ezekben a dolgokban és minden dicsőség az Enyém lesz . . . Bizalom, mondd azt, amit Én fogok mondani neked, hogy mondj ; légy bizalommal, számodra csak megalázás és szenvedés fog jutni . . . *A dicsőséget* Magamnak *tartom fönn* . . .»

* * *

1904. március 27.

Kedves Nagybatyám !

Most 21-én olyan érzésem volt, hogy megijedtem egy kicsit. Urunk ugyanis fölfedte előttem egy kissé azt a sérelmet, melyet bűneim okoztak Istennek, erre akkora gyűlölet vett rajtam erőt *nyomorúságom* iránt, amely ennyire megbánthatta Istene-met, hogy első pillanatban úgy éreztem, bár örökre elkárhozna, de ez az érzés nem volt szándékos.

Mégis utáltam önmagamot és igazán elégtételül szolgált volna, ha megfosztva láttam volna magamat Isten szeretetétől és az örök boldogságtól, ha ez valamit is jóvátehetett volna . . . Kevésbé szenvedtem volna ettől, mint ennek a nagy sérelemnek a gondolatától.

Egész nap az Iránta való szeretetből próbáltam szeretni magamat, de nem voltam képes erre. Az, hogy visszataszító külsejű szegényeket vagy ellenszenves embereket szeressek, egészen könnyűnek tetszett számomra, — de hogy valami ilyen szenny-nyeset szeressek, azt nagyon nehéznek találom.

És Urunk mégis megmutatta nekem, hogy ezt a lelket, melynek a tisztátalanságát csak egy kevésé sikerült meglátnom, Magához vonta, hogy egyesítse Magával a legbensőbb egyesülésben, megmutatta, hogy mennyire szereti őt. Ma Urunk ezt az átváltozást megmutatta nekem, mindig boldog voltam ebben az egyesülésben, meiyre meghívott, de most jobban szerettem volna, ha Isten ezzel a szeretettel valaki tisztábbat szeretett volna.

Urunkhoz való vonzódásom erősebb mint valaha, szinte szét kell szakítanom valamit, hogy el tudjak válni Tőle és ez néha nagyon nehéz, sőt majdnem lehetetlen. Mert nem tudom, hogy mely határig tegyem ezt, úgy tettem, ahogy a legjobbnak gondoltam. De úgy érzem, hogy talán túlságosan is elzárkóztam.

Azt hiszem sikerült vidámabbnak feltűnnöm és jobban érdeklődnöm olyan dolgok iránt, melyek nem érdekelnek. Úgy hiszem sikerült az is, hogy jobban előtérbe kerüljek, vagy inkább hagytam, hogy az előtérbe toljanak. Így kevésbé vehették észre azt, hogy belől van bennem valami. Ám azt hiszem, hogy ennek a nagy delejes vonzásnak túlságosan odaadtam magamat.

M. A.

* * *

¹ A lelkiezetőjének írja ezt.

1909. március 5.

Ugye említettem Önnek azt a világos hívást, melyet az Örökimádás iránt éreztem a lelkiigyakorlat alatt. Egy idő óta azonban semmilyen hívást sem hallok arrafelé. . . Urunk csak a szenvedésre hív, azt akarja, hogy föláldoztassam Vele. Én pedig örömmel és bizalommal adok oda mindent és fogadok el mindent ; miután odaadom Neki mindazt a bátorságot és szeretetet, ami bennem van, hiszem, hogy annyi dicsősége származik belőlem, amennyi csak lehetséges.

Szeretném lekötni magam és jobban odaáldozni erre az engesztelő útra, melyre Urunk szünet nélkül hív. Nem tehetném ezt fogadalom által is meg? . . . azokkal a föltételekkel mint a másikat tettem, ez is elég egyszerű lenne . . . és nem tehetném-e meg azt, hogy megígérem, hogy azt teszem, amit a legtökéletesebbnek *hiszek* és nem azt, *ami* a legtökéletesebb ; így ez is elég egyszerű lenne. Nem is kellene miatta sok változtatás életrendemben, mert hiszen eddig is körülbelül így tettem, — kivéve egyszer egy operáció után kis ideig, — és ez így talán nagyobb dicsőségére volna Istennek.

Miután elég gyakran nem látom tisztán, hogy mi a jobb, olyankor egyszerűen azt fogom tenni, amit jobbnak *hiszek*.

Ami a Rendet illeti, cseppet sem nyugtalankodom, mert úgy hiszem ez másodrendű kérdés ; meg azután így gondolom, hogy Urunk majd csak megmutatja számomra az utat, amikor szükségesnek tartja.

Különben ez majdnem mindig így volt, valahányszor Urunk hívott valamerre. Valahányszor örömmel fogadtam elhívását, többet már nem hív arra az útra, talán csak azt akarja látni, vajjon ahhoz a dologhoz ragaszkodom-e, vagy az Ő akaratához. Látni szeretne volna bizonyára, hogy követni fogom-e odáig, de azután többet nem akar oda hívni ; mert sokszor megkívántat velem valamit, amit azután nem ad meg. Azt akarja, hogy mindent föláldozzak Neki és azután a százszorosát adja, «Saját Magát», oly belső egyesülésben, melyet lehetetlen leírni.

Néhány nappal ezelőtt úgy kívántam meghalni, hogy mindenkitől elfelejtve és elrejtve egyedül legyek Vele ; el sem tudom mondani, mi megy végbe bennem és azt sem tudom, hogy úgy jobb-e mégis, ha bármilyen tökéletlenül is, de elmondom ezeket, vagy ha nem. Azután eszembe jut mégis, hogy holtan nem szenvedhetnék többet és én nem ezt akarom ; de szeretnék oly sírban eltemetkezni, melyben szünet nélkül szenvedhetnék Jézussal együtt és folyton folyvást meghalhatnék az Atya dicsőségére ; mert ez az én hivatásom.

M. A.

* * *

1909. március 14.

Példaképpen Jeanne d'Arc jelent meg előttem. Ő bizalommal követte a hangokat, *Jézussal egyedül* . . . Kicsiny emberi értelmükkel sokan nem értették meg azokat a *látszólagos* ellentéteket, melyekben néha a «nagy Igazság» megnyilvánul . . . De Jeanne, bár nem értette, mégis követte a hangokat . . . és meghalt megértetlenül. Isten akkor meg lett dicsőítve ebben a kis Szentben is és Jeanne most sok kis lélek előtt nyilvánítja ki magát, hogy megtanítsa őket arra, hogyan kell a hívást követni akkor is, ha nem értik.

Kitérés nélkül kell igyekezni abban az irányban haladni, melyet Ő mutat nekem, anélkül, hogy tudnám, vajjon megérkezem-e és anélkül, hogy érezném azt, hogy haladok . . . Mert énvelem ez a bánásmódja.

Február 19. óta úgy érzem, mintha csónakba ültetett volna egy háborgó tengeren és bekötván szemeimet, mintha evezőket adott volna kezeimbe, ezekkel a szavakkal: «haladj csak egyenesen... bátran... és bizalommal, *mindennek ellenére*... Én vagyok a kormánynál...»

És akkor megkapaszkodva az evezőkbe, megfeszítem erőimet... szeretek... és odaadom magam. Bízom benne, hogy az utolsó napon, ha a kötést leveszi a szememről, a kikötőben leszek... Ő volt, aki vezetett egyedül Ő.

Időről-időre egy-egy szóval bátorít a világosságban és ezek a szavak mindig a szeretet, a bizalom és a béke szavai...

Ó! milyen jó is igazán szeretni és az igazságban látni mindent... De ha ezekben a régiókban maradnánk, nem tudnánk többé a földi dolgokat élvezni, sem szenvedni... az önmegtagadás, a lemondás mind céltalan lenne... Mindezek a dolgok «eszközök» csak, melyeknek segítségével ezek felé a szent légiók felé törekedhetünk. Semmi egyebek, mint eszközök. A cél Benne maradni, ott is, ahová az eszközök nem érnek el...

De nem tudom magamat még egyedül fönttartani, még használnom kell ezeket az eszközöket, vissza kell még esnem a földre, a természetembe. Micsoda szenvedés ez ilyenkor, olyan vértanúság ez, mely minden együttlét után fokozódik...

Kis kiszakított növény vagyok, melyet még nem ültettek át... Semmi sem lehet már édes számomra a földön... «Csak akkor elégülhetek ki, Uram, ha a Te dicsőséged meg fog jelenni számomra a földön!» A szeretetem már olyan fokra jutott, hogy heves szenvedést okoz számomra minden Tőle való elválás. Úgy vonz Magához, hogy az élet állandó halál számomra és emellett minden testi szenvedés eltörpül...

Ugyanaz a Szeretet vonz az Ég felé és köt a földhöz. Isten megbántatott. Ennek a sérelemnek jóvátételére jött Jézus és föláldozta Magát... Ezért kívánja az én föláldoztatásomat is Vele együtt...

És én vágyódom is szenvedni, mert amilyen mértékben szenvedek, olyan mértékben halad ez a mű előre...

Szeretetem unszol a szenvedésre, hogy egyesülhessek az én Szerelmemmel... Az én létjogosultságom ezen a földön az, hogy mindig, mindenben meghaljak, amíg csak föl nem emésztődöm Általa. — Meg azután föl is kell, hogy gyujtsam a lelkekben az isteni szeretet lángtengerét... oda kell, hogy adjam magam a lelkeknek, hogy mind fölmelegedjenek körülöttem, egészen addig a napig, amikor majd ez a szegény kis szikra bele nem olvad és el nem vész a végtelen Szeretetben, és nem onthatja tele kezekkel a földre a szeretetet...

* * *

Kedves Nagybátyám !

Egyszer a nagymise alatt a tökéletességnek egy gyönyörű példaképét mutatta meg nekem a Mi Urunk. Ám ez a pillanat nem volt alkalmas az odafelejtkezésre, így hát ellentálltam és tovább énekeltem a Credót a többiekkel. A vonzás azonban nagyon erős volt, az eszményképet olyan szépnak találtam, magamat pedig oly messzire levőnek attól, hogy ebbe a keretbe bele illeszkedhessek. A külső kötelezettségek egész nap megakadályoztak abban, hogy ezt az utat nézzem, az elmélkedés órái alatt pedig eltűnt a világosság.

Már nem látok semmit. Hallok ugyan szeretetteljes szavakat, nagy nyugalomban vagyok és a bizalom túlárad bennem, de mit tegyek, mikor az eszményképet oly távolinak látom magamtól és az utat sem ismerem? . . . Érzem magamban a bátorságot, hogy minden akadályon keresztül haladjak. Minden áldozatra is kész vagyok és előttem csak egy nagy üresség tátong. Égek a vágytól, hogy adjak Urunknak és semmim sincs. Minden szenvedés együttvéve is semmi volna, hogy szeretetemet bebizonyíthassam . . . Megtelt az én kelyhem, de azt szeretném, ha többet fogadhatna be . . .

Igyekszem szemvedélyemen uralkodni, mert ezen érzelmeim túlzottak. Igyekszem egyszerűbbé lenni, azt gondolom, ha Urunk nem mutatja többé előttem az utat, mint azelőtt tette azt, ez azért van, mert Ő visz engem és én bizalommal vagyok Iránta.

Fogadalmamat illetőleg azt hiszem, hogy az Öntől kapott szabály szerint nem érhet semmi zavar.

Ugy gondolom, hogy egész egyszerűen követnem kell a jelenlévő világosságot és hogy az, ami nekem néha ellentétesnek látszik, bizonyára nem más, mint Urunk egy eszköze, hogy célját jobban elérhesse. Nem mutathatta meg nekem igazi célját mindjárt az elején. Csak fokról-fokra mutatja azt meg nekem . . ., azután az igazság, amit hinnem ad és az Ideál, amit elem állít, olyan távol vannak az örök Igazságtól és az igazi tökéletességtől, mely után törekednünk kell, hogy — ha ezeket előbb adná nekem célul, mintsem, hogy az én előhaladásomhoz alkalmazná őket, — nem tudnám őket megérteni. Hiszen annyira fölöttem állnak ezek az isteni dolgok . . ., hogy Istennek szinte el kell rejtenie saját tisztaságát ahhoz, hogy előttem kinyilatkoztathassa Magát. Le kell, hogy ereszkedjék ahhoz, hogy olyasmit mondjon, amit én is megérthetek.

Amit én látok és megértek, bizonyára nem «az Igazság», sem a «Tökély». Mégis azt hiszem, hogy ez az amit a mi Urunk akar, hogy kövessek és értsek. Ezért követtem a Karmel gondolatát, megköszönve Neki, hogy várt, hogy oda hívhassam és ezért áldoztam föl ezt a tervet, de még az utána való vágyat is. Így tisztább a hivatásom.

Ha Urunknak nem végleges szándéka ez, majd mutat más valamit és akkor teljes egyszerűséggel azt fogom követni.

Ez a levél nem fejezi ki azt, ami van, de tisztább valamire volna szükség a szavaknál és értelmesebb lényre mint én, hogy az «igazság» visszaadható legyen. Én nem tudom azt visszaadni . . . Ám bízom abban, hogy Ő Maga fog Önnek mindent megmutatni, ha azt akarja, hogy tudomása legyen az Ő Szeretetének és Irgalmasságának nagyságáról egy olyan semmi és tisztán valami iránt, mint én vagyok.

Hogyan viszonzozzam mindezt? . . . Kérem mondja meg, ha módot ismer rá. Miután semmim sincs, rábízom magamat az Ő Szeretetére.

M. A.

* * *

1909 július 11.

Nem tudom, hogyan van az, hogy a világosságok, melyeket kapok, mindig nagyobbak és mégis mindig kevesebbet és kevesebbet értek. Mindig kevesebb érezhető vigasztalást kapok és mindig több erőt és szeretetet. A mi Urunk rendesen a helyemen hagy (erkölcsi értelemben) és ha egy pillanatig föl is emel, azonnal visszahelyez megint előbbi helyemre.

Miután a világosságot magát nem értem, rendesen csak utána látok egy néhány nagyon világos pontot. Egy idő óta azonban ezek a pontok egyre kevésbé világosak, a külső dolgok pedig, ahelyett, hogy Istenhez vezetnének, inkább eltérítenek Tőle és az okoskodások akadálynak látszanak arra, hogy Istenhez menjek.

A legutóbbi vasárnapon a rendesnél sokkal nagyobb világosságot nyertem, anélkül, hogy realizálni tudtam volna . . . Csak később utána éreztem úgy magamat, mint egy gyökerestől kitépott növény, mely visszaesve a földre, nem találja meg régi helyét, mint valami, amit egy pillanatra a szeplőtelenességben fürdettek meg, hogy azután a szennybe dobjanak.

Égtem, lelkem egyetlen vágya az volt, hogy Isten a lehető legtöbb dicsőséget és szeretetet nyerve el és láttam viszont a tökéletes lehetetlenségét annak, hogy én dicsőítsem Őt. Egyáltalában nem láttam semmiféle kapcsolatot Közte és köztem.

Csak egy pillanatra éreztem Szeretetét és mélyen megzavarodva adtam át magamat. Olyan egyesülésre hívott, amilyenről még csak sejtelmem sem volt és nagyon bántóan éreztem az egyesült lények egyenlőtlenségét.

Látja, mennyire nem vagyok egyszerű, hogy ennyire hagyom magamat megzavarni . . .

Hálát adok Istennek azért az égő szeretetért, melyet lelkembe oltott. Nem tudom, hogyan tudnék enélkül élni.

Ha a képzelőtehetségem vagy értelmem segítségével akarok látni, okoskodni vagy elmélkedni, nemcsak hogy nem találok semmit, de érzem, hogy eltávolodom az Istennel való egyesüléstől. Ha viszont elhagyom magamat, akkor nem érzek ugyan semmit és mégis történik valami. Ez Istennel való érintkezésnek látszik, még pedig olyan fényben, mely teljesen fölülmúl minden elképzelést. Félek, hogy ebben az állapotban semmit sem teszek Istenért, mégis, amíg Ő nem mondja, hogy mit tegyek, elhagyom magamat. Leginkább megtisztulni hagyom magam annak a sötétségnek a kínos látásától, amit főként az a vakító világosság okoz, mely előbb elkápráztatott.

M. A.

* * *

1909 július 16.

Mindent tiszta szeretetből.

Istenem, a te még nagyobb dicsőségedre fogadalommal ígérem, ma, Karmelhegyi Boldogasszony ünnepén, hogy azt teszem, amit tökéletesebbnek *hiszek*. És pedig :

1. Csak bizonyos *fontosságú* esetekben, hogy a bizalom és szeretet szellemének kárát ne valljam azáltal, hogy kicsiségeken fönnakadok.

2. Csak azokban az esetekben, melyekben *világosan és kimondottan látni fogom* ennek szükségességét, nehogy azoknak a kereszteknek a látása, melyeket nem vettem észre, megzavarjon, mert a jó Isten akarata, hogy ilyenmódon mutassa meg nekem a kicsiségemet.

3. Csak azokban az esetekben, amikor van időm *gondolkozni*, a kelyhet fölismerni és *akaratommal* közbelépni, hogy megerősíthessem bátorságomat a szeretetben, hogy szembenézhessek a kötelességgel, úgyhogy a gyengeségből eredő bukások meg ne zavarjanak.

Ez a fogadalom gyóntatóm hatalma alatt áll, kinek pusztá akarata elég, hogy engem alóla fölmentsen, ha jónak látja, anélkül, hogy bármivel is megindokolná ezt . . . Ez a fogadalom a Szeplőtelen Fogantatásig köt.

Jézusom . . . Te érettem Emberré vált Isten, Te tudod, hogy ennek a fogadalomnak és egész életemnek *egyetlen célja*, hogy Te a lehető legtöbb dicsőséget és szeretetet nyerhesd általa és ha megszorításokat teszek, az csak azért van, hogy minden zavart elkerüljek, ami a Te szolgálatodban megállíthatna vagy hátráltatna . . .

Minden örömöm szüntelenül meghalni Érted. Oly édes szeretetből halni meg . . . Csak az a pillanat nehéz és kínzó, mikor nem látom a halál lehetőségét és a keresztek viselésébe elmerülve, nem látom a kelyhet, — ezért a megpróbáltatásért kell leegyszerűsödnöm, hogy meg ne zavarodjam, el ne veszítsem a bizalmamat, bármi is történjék . . . Az út, melyet nekem Jézusom mutat, *a bizalom útja, mindennek ellenére* és a szeretetteljes odaadása ; *hősi* bizalmam kell, hogy legyen az Ő szeretetében.

A meghalásra való bátorság szép, de több kell ennél ; mert ez semmi amellet a bizalom mellett, hogy *egyszerűen, természetesen, minden nyugtalanság nélkül* haljunk meg. Mielőtt még látnánk a kelyhet, melyet Jézus nyújt, ki kell inni azt . . . Nem elég, hogy külsőre nyugodtan és örömmel haljak meg, de minden igyekezetem az legyen, hogy *úgyszólván észrevétlenül haljak meg*, hogy belsőleg se érintsen már semmi sem. Egyforma nyugalommal és szeretettel fogadni (belsőleg is) a keresztet és a fényt.

Meghalni tehát *szeretetből*, szüntelenül, egészen addig, amikor utoljára és szintén szeretetből halva meg, a legbensőbbben egyesülhetek Vele és elmerülök az én imádott Istenem szeretetében . . . Miután most már a bőségből meríthetek, az idők végezetéig szórom a Szeretetet a földre, amíg csak Isten el nem nyerte a dicsőség és szeretet teljét és a föld el nem emésztődik ennek a szeretetnek tüzeiben. Akkor az én végtelenül kicsiny, tisztátalan semmiségem is szerethetni fogja Istent, *végtelenül nagy, végtelenül tiszta szeretettel, Hozzá méltó szeretettel* . . . és mindörökké énekelheti az Ő Irgalmasságát . . .

(Folytatjuk.)

Fordította : *verseghi Nagy Erzsébet*.

A HARMADIK BIRODALOM TÖRTÉNET-SZEMLÉLETE

IRTA: STARK JÁNOS

A német kultúrának több mint száz év óta döntő szerepe van az európai történeti tudat kialakításában. Hiszen az európai szellemi fejlődés szinte elképzelhetetlen volna a történeti tudat elmélyülése nélkül, amely a történeti iskola és a romantika Németországból áradt szét Európába. A német történettudomány százötven év alatt sok állomást futott be, de mindig figyelemreméltó eredményeket produkált. A történész tehát joggal kérdezheti, hogy milyen új szemponttal vagy tartalommal gazdagította a nemzeti szocializmus a német történeti tudatot és hogy hogyan látják a Harmadik Birodalom történészei a multat.

Tudjuk, hogy a «totális államban» az uralkodópárt szabja meg minden szellemi megmozdulásnak az irányát és így a történetírásnak is alkalmazkodnia kell a hivatalos világnézeti és politikai elvekhez. Ez a tény magában még nem jelenti, hogy a német történetírás az új államban ne lehetne — ha egyoldalúan is — termékeny. Ha a nemzeti szocializmus tényleg történelmi jelentőségű világnézeti és társadalmi mozgalom és tényleg a német nép lelkületéből fakad, akkor valószínűleg a történeti szellemet és tudatot is gazda gitani fogja új szempontokkal és meglátásokkal. A történetírás története sok példát tud arra, hogy társadalmi és politikai mozgalmak nagy lendülettel vitték előre a történeti kutatást is; hiszen minden szellemi mozgalom saját szempontjait és kérdéseit viszi be a történeti kutatásba és saját céljainak «történeti igazolását» keresi a multban. És eközben gyakran érdekes eredményekhez jut. Hogy csak a német történetírásnál maradjunk, a francia forradalmat követő nagy német világnézeti és társadalombölcseleti mozgalom: a romantika is kialakította a maga szellemes történetfelfogását és másrészt a «német történeti iskola» történetfelfogása is bizonyos fokig a Napoleon utáni idők német társadalmának válasza volt a francia forradalom által felvetett kérdésekre. A század derekán meginduló «német egység» mozgalom pedig különösen termékeny volt történeti téren. Hiszen publicistái és agitátorai legnagyobb részt történészek voltak, a «Historisch-politische Schule» történészei. És a háború előtti és alatti politikai mozgalom, amely parlamentáris és szociális irányú kormányzatot követelt, szintén történészeknek köszönheti legjobb szellemi fegyvereit. Egy Ranke, Treitschke, Troeltsch, Max Weber, vagy Meinecke nemcsak történetírók voltak, hanem népük szellemi és politikai vezérei is egyúttal.

A történészt, mint a politikai mozgalom előfutárát, ezt a hagyományos német típust hiába keressük a nemzeti szocializmus előfutárai között. Nehezen nevezhetjük történésznek H. St. Chamberlaint, az angol születésű kultur- és fajfilozófust, aki a szőke, kékszemű északi faj egyedüli kultúrképességének hirdetője volt Németországban.¹ De a nemzeti szocializmus által szellemi előfutárként elfogadott Moeller van den Bruck-ot sem nevezhetjük történésznek, bár tőle származik a «harmadik birodalom» elmélete. Ez az elmélet kétségtelenül kísérlet a német történelem átertékelésére, de annyira sematikus, hogy a történeti tudat gazdagodásához nem igen járul hozzá. A hangsúly ennél az elméletnél — amely szerint az «első birodalmat», a német-római császárságot és a «második birodalmat», a bismarcki császárságot egy «harmadik, nem-

¹ V. ö. H. St. Chamberlain: Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts. 13. kiad. München, Bruckmann, 1919.

zeti szocialista és nagynémet «birodalomnak» kell követnie — tulajdonképen a jövőn van. A «harmadik birodalom» jelszava tehát inkább program a jövőre nézve, sem mint a mult megértésének eszköze. Moeller van den Bruck különben cikkeiben a német nemzeti és konzervatív gondolat új fogalmazását keresi' és közben eljut a «német szocializmus» elnevezéséhez. Kérdéses azonban, hogy ez a gondolkozó, aki sohasem hirdette a keresztény európai kultúrközösségből való kiválást, azonosítaná-e magát a mai nemzeti szocialista kultúrprogrammal?¹

A nemzeti szocializmus előfutárai között szokták emlegetni végül Oswald Spengler is, de sem pesszimiztikus és relativista főműve : «Der Untergang des Abendlandes», sem sokkal fontosabb kis könyve, a «Preussentum und Sozialismus»² nem nyert hivatalos elismerést a Harmadik Birodalomban. Spengler a porosz fegyelem, parancsuralom és szolgálat eszméjében véli a szocializmus eredeti, romlatlan formáját megtalálni. Ez a szemlélet közel áll a hivatalos nemzeti szocialista felfogáshoz. De mivel Spengler a wilhelminus Németország *mellett* és a szociális szempontok hangoztatása *ellen* foglalt állást, lehetetlen volt, hogy őt nemzeti szocialistának ismerjék el. (Mert a szociális szempontok hangoztatásáról lemondani mindaddig a párt nem akart.)

De nemcsak a nemzeti szocializmus előfutárai között keresünk hiába történészt, a jelentékeny német történészek között nagytítóval sem találunk 1933 februárig nemzeti szocialistát. Így azután, amikor a Hitler-párt uralomra került, egészen új nevek jelentek, hogy a nemzeti szocializmus számára megteremtsék a hiányzó «történet-szemléletet». (Itt csak a nemzeti szocialista szellemben író történészekről akarunk beszámolni. Rajtuk kívül — küzdve az elképzelhetetlenül nehéz viszonyokkal — a német történetírás régi gárdája is folytatja működését. E történészeknek a működése — a «Historische Zeitschrift» orientál minket legjobban róla — a régi német tudományos tradíciók keretében folyik tovább.)

A párt «régi harcosai» közül elsősorban a balti születésű *Alfred Rosenberg* igyekezett az új történetírás irányítását kézbe venni. Rosenberg történetfelfogásáról «Der Mythos des 20. Jahrhunderts» című könyve nyújt némi fogalmat.³

Ebben a könyvben széles és kissé zavaros gondolatmenetben fejti ki újra meg újra a Gobineau-Chamberlain-féle fajelméletet (mely szerint minden kultúra a multban az északi fajta terméke volt) és Sorel történetfilozófiáját az irracionális «Mythusok» döntő jelentőségéről. Ehhez hozzáadja saját ősgermán természetvallási teóriáit és állást foglal mind a keresztény etikai világnézet, mind az intellektuális civilizáció eszméi ellen.⁴ Rosenberg történetfilozófiája számunkra azért figyelemreméltó, mert Rosenberg, mint a nemzeti szocialista kultúrszervezeté vezére, mint a «Völkischer Beobachter» szerkesztője és mint a párt programjának hivatalos interpretátora a pártnak világnézeti kérdésekben mindig legbefolyásosabb vezére volt. Befolyása azonban még jobban megnövekedett azóta, amióta az egész nemzeti szocialista mozgalom nevelésének felügyeletével bízták meg. 1934 februárjában ezt a tevékenységét nagy programbeszéddel kezdte meg. Ez a beszéd rendkívül érdekes, mert a nemzeti szocialista történetfelfogást a legradikálisabb formájában adja vissza. Rosenberg beszéde elején azt a

¹ Artur Moeller van den Bruck : Das Dritte Reich. Hg. von H. Schwarz. Hamburg : Hanseatische Verl. Anst. 1923. 248 p.

² Oswald Spengler : Preussentum und Sozialismus. München : Beck. 1921. 99 p.

³ Alfred Rosenberg : Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltungskämpfe unserer Zeit. München : Hocheneicken Verl. 1932. 696 p.

⁴ Alfred Rosenberg : Der Kampf um die Weltanschauung. Rede gehalten am 22. II. 1932 im Reichstagsitzungssal. München : Eher 1934. 24 (Hier spricht das neue Deutschland. Heft 1.)

meglepő kijelentést tette, hogy bár a politikai forradalom már végetért, a világnézeti és szellemi forradalom, a németiség lelki átformálása még csak most kezdődik. Szerinte a fajkutatás a nemzeti szocialista világnézet kiinduló pontja és forrása. Az új fajkutatás jelentőségében csak az 1500 körül meginduló természetkutatáshoz mérhető. Keresztényellenességgel vádolták ezt a tudományt, de abból a tényből, hogy most már mind a katolikus, mind a protestáns templomok tornyain a nemzeti szocialista zászló lobog, Rosenberg arra következtet, hogy a keresztény egyházak — legalább külsőleg — készek az új tudományt elismerni. Különbösen is a fajkutatásnak haladnia kell a maga útján, tekintet nélkül arra, hogy ellentétbe kerül-e a kereszténységgel, vagy sem, mondja Rosenberg.

A fajkutatás kérdése után, mint második legfontosabb kérdést, a történetírás és tanítás kérdését veti fel Rosenberg. A múltban szerinte csak felekezeti, dinasztikus vagy liberális felfogású történészeket neveztek ki egyetemi tanárokká, akik a maguk egyoldalú szempontjaikkal «diszkreditálták» a német történetírást. A nemzeti szocialista mozgalom ezért most az «új szellem» képviselőit akarja az egyetemi tanszékekre küldeni. Szükséges tehát, hogy a nemzeti szocialista forradalom új történeti felfogást hirdessen. Többé nem azokat a férfiakat fogjuk jelentőseknek tartani, akik valamilyen dinasztia, felekezet vagy republikánus elv érdekében működtek. Az új történetfelfogás minden történeti személyt aszerint értékel, hogy milyen erővel védte a német vér és a germán becsületérzés nagy értékeit. Nem hiszünk többé egy faj feletti «világ» történelmi létezésében és nem hiszünk egy olyan világtervben, mely az egész «ügynevezett emberiség» számára bírna jelentőséggel. Nem hiszünk tehát minden nemzet keresztényesítésében vagy humanizálásában. Ellenben hisszük, hogy minden egyes faj élete zárt egység. Az antik világot pl. most egészen másképp éljük át, mint azelőtt. Nem nevezünk többé «görög»-nek mindent, ami Hellaszban történt. Pallas Athene, akit Homerosz «Zeus kékszemű leányának» nevez és Apolló «görög». De a későbbi Dionysos-i extázis már nem «görög». A német történelmet ugyancsak át kell értékelni — mondja Rosenberg. — Többé nem Nagy Károly számunkra a német birodalmi gondolat megtestesítője, hanem az ő legnagyobb ellensége, a pogány szász fejedelem, Widukind. Nem a német-római birodalom volt a harmadik birodalom előfutára, hanem mindazok a férfiak, akik ez ellen a birodalom ellen fellázadtak: Widukind, II. Frigyes császár, Oroszlán Henrik, Hutten és Nagy Frigyes. «Ma, egy évezred évfordulóján elmondhatjuk, hogy hogyha Widukind fejedelem a VIII. században el is bukott, a XX. században Hitler személyében örök időkre győzött! Ilyen értelemben fognak a jövőben német történelmet írni.» — Ezt a beszédet a nemzeti szocialista párt egész vezetősége, a német birodalmi helytartók, az egyetemek, az egyházak és a kormány képviselője előtt mondta el Rosenberg és az összes német rádióállomások is átvették azt.

Ez a beszéd, sajnos, teljes fényt vet arra, hogy milyen irányba kívánja a párt a német történetírást fejleszteni. És ha végiggondoljuk, hogy ilyen irányítás következtében milyen szellemi és lelki értékek vannak Németországban veszélyben, valóban okunk van a legnagyobb fokú aggodalomra. De lássunk még egy-két példát az új emberek műveiből, lássuk, hogyan folyik «a történeti ártértékelés» munkája a harmadik birodalomban a nemzeti szocialista «világnézet» követői által.

Czech-Jochberg-nek több mint háromszáz oldalas műve, melyet a lipcsei Reclam cég, mint az új történetírás reprezentatív művét adott ki, sokat ígérő címet visel: «Deutsche Geschichte, nationalsozialistisch gesehen», szóval «Német történelem, nemzeti szocialista szemmel».¹ De aki részletes és indokolt történeti képet vár a könyvtől,

¹ Erich Czech-Jochberg: Deutsche Geschichte nationalsozialistisch gesehen. Leipzig: Reclam 1934. 344. p. (A birodalmi belügyminisztérium utasításainak betartásával.)

csalódní fog. A német történetírók híres erényei : a precizitás és a történeti érzék ijesztő módon hiányzik ebből a könyvből, amely inkább a hatásos politikai jelszavak kiemelésére törekszik, semmint tudományos érdemekre. Az északi faj és a germánság eredetével kezdi művét Czech és közben büszkén hivatkozik arra, hogy a legrégebbi mithoszok és a modern tudományos biológiai kutatás ugyanazt az igazságot hirdeti, hogy t. i. az Északi- és Keleti-tenger környékén élő szőke árja népek bevándorlása nyomán keletkezett mindenütt a magasabb kultúra, így Görögországban és Rómában is. Egy nép kulturális produktivitását szerinte a vérkeveredés szabja meg, így a római nép kevésbé volt produktív, mint a görög, mert nagyobb százalék volt benne a nem-északi «etruszk» vér. A szellemi vagy társadalmi fejlődés jelentőségéről, vallási és szellemi erőkről alig emlékezik meg a szerző, az északi vér szerepe dönt el mindent. Amikor áttér a germánság és a római birodalom harcára, alapos történeti analízis helyett a Rómában felnőtt cherusok vezérnek, Arminiusnak adja jellemrajzát. De ez a jellemrajz nem annyira történeti forrásokon alapszik, mint inkább a jelenben élő germán vezérek hatása alatt született meg a szerző fantáziájában. Arminius, a római civilizáció ellen lázadó, a germán «államért» küzdő hős mellett fivére, Flavius jelenik meg, aki első képviselője a németiség számára állítólag oly végzetes «Flavius-németnek», ki a római civilizáció átvételét és a római birodalomba való beolvadást hirdette. Arminius megvédte Germániát a római légiók ellen, de egy «Flavius-német» : Nagy Károly később mégis kiterjesztette Róma uralmát a germánok felett, akkor, amikor a római egyházat tette meg birodalmának szervezőjévé. Nagy Károly teljesen átvette a római katolikus kultúrát és azt vitte diadalra Germániában is. Mi volt ez? — kérdezi Czech — vajjon nem esett Nagy Károly északi lelke a római miszticizmusnak, a mámorító déli méregnek áldozatul? Nem — válaszolja — Nagy Károly csak eszközül használta fel a római egyházat és a római civilizációt ! De, sajnos, a következő századok alatt egyre jobban csúszott ki a vezetés a császárok kezéből és egyre erősebb és függetlenebb lett a «németiségtől idegen» római uralom. Nagy Károly számára még minden csak eszköz volt. «Germán» volt tehát Nagy Károly és még nem «német». Mert a német embert Czech szerint az idealizmus jellemzi. A «német idealizmus» csak később született meg, akkor, amikor a német császárok a pápaság és kereszténység tiszta ideáljáért küzdöttek — Róma ellen. Ez «német», de a németiség szempontjából mégis káros tett volt. Az expanzió iránya volt helytelen, Olaszország ugyanis a németiség számára szellemileg veszélyes terület. Barbarossa Frigyesről is rossznéven veszi Czech, hogy amikor a Balkánon átvonult, nem fogadta el a délszláv törzsek feletti uralmat. Egyedül a lázadó Oroszlán Henriknek volt Czech szerint helyes ítélete arról, hogy a németiségnek terület kell, terület és újból terület. De a németiség még nem gondolt önmagára és nemes idealizmussal pazarolta el lelkét idegen eszmékért.

A protestantizmusban látja Czech az első nemzeti megmozdulást, «protestálást», az idegen uralom ellen és Huttent említi, mint első német nemzeti szocialistát. A humanisták, mint a nemzeti nyelv művelői, a nemzeti szocializmus előfutárai között foglalhatnak helyet Czech szerint, bár nagyon sok volt bennük a «liberális elem», az individualizmus. Eddig úgy tudtuk, hogy az egyéniség értékének hirdetése volt a humanisták nagy történeti szerepe. De Czech skrupulus nélkül alkalmazza a mai Németország politikai problematikáját XVI. századbeli jelenségekre és megállapítja, hogy a humanistáknak azért kellett elbukniuk, mert nem ismerték a «Führerprinzip»-et. Érdekes különben, hogy míg a szociális szempontból «középutas», hivatalos felfogást valló Czech-Jochberg a XVI. századbeli német *hisnemesi* forradalom vezérében, Huttenben látja az első nemzeti szocialistát, addig a szociális radikálizmusuk miatt a pártból kizárt Strasser-csoport írói a XVI. század *parasztforradalmárait* tekintik a nemzeti szocializmus előfutárainak. A hivatalos pártirodeológia képviselői, akik az elit-elvet

és az «újnemesség» intézményét hirdetik, mindenesetre inkább tekinthetik mozgalmuk előfutáraként az újpogány lovagot, Huttent, sem mint a keresztény Chiliazmus fanatikusait, a parasztforradalmárokat.

Czech-Jochberg a vallásháborúkat végeredményben tragikus félreértéseknek tekinti: a németiség ismét csak szenvedő fél lett «idegen» eszmék és érdekek küzdelmében. Később két «rosszakaratú» dinasztia, a Habsburgok és Bourbonok harca kötötte le a német nép erőit.

A XVII. század végén következett be a nagy fordulat: Poroszország nagyhatalommá lesz és ezzel az álmodó, idealista és «másokért küzdő» német ember helyét a «porosz» foglalja el, az akarat és a reálpolitika embere. A porosz szellem oly érdekes fejlődéstörténetéről semmit sem hallunk, csak a szláv vérkeveredés «merekítő» hatásáról emlékezik meg Czech. A «porosz» fogalommal különben ugyanúgy operál, mint előbb a «német» jelzővel; minden korban és a legkülönbözőbb jelenségekre alkalmazza aszerint, hogy az illető személyek vagy jelenségek szimpatikusak-e a mai nemzeti szocializmus előtt vagy sem. Nagy Frigyes például nemcsak «porosz», de már «német» is, mert magát az állam első szolgájának tartja. Ez idealizmus volt, tehát «német» tulajdonság! Poroszország volt ekkor az egyetlen «német» nagyhatalom, mert a Habsburg birodalom ekkor már nem «német» állam. Mária Teréziának a magyarok Pozsonyban elnyert támogatását drágán kellett megfizetnie — mondja Czech keserűen. Ugyanúgy, mint a többi nemzeti szocialista író, ő is kerül minden kifejezést, amely a Habsburgok szerepét szimpatikus színben tüntethetné fel. Az a gondolat, hogy a dunai németiség és a Habsburg-dinasztia német szempontból is fontos missziót teljesített a Duna völgyében, nemzeti szocialista írónál soha fel nem merülhet!

A francia forradalomnak Czech szerint csak a francia nemzet szempontjából van jelentősége. A forradalom csőcselékhada a «gyávaság taktikájával» aratta diadalait a bátran küzdő német csapatok felett. A német nép mindaddig, amíg Napoleon Poroszországhoz nem nyúlt, eltűrte a francia uralmat, de Poroszország eltiprása felrázta a német öntudatot. A nép maga kényszerítette uralkodóit, hogy Napoleon ellen foglaljanak állást. A nemzeti érzés és a dinasztikus kormányok politikájának ezt az összeköttetését kétségtelenül helyesen látja Czech. Azonban az ezt követő harc az alkotmányos kormányzatért, a népképviselőletért és a német egységért Czech számára ismételten érthetetlen. A népképviselőletért folyó harc nem volt fontos, tulajdonképpen csak a német egységért folyt a küzdelem — írja Czech. És közben elfelejti, hogy akkor nemzeti és demokratikus célok között még nem konstruáltak ellentétet és így el kell ismerünk, hogy a német egységmozgalom nemzeti, alkotmányos és népi volt egyidejűleg, épúgy, mint a magyar és az olasz nemzeti mozgalmak. A 48-as parlament «fecsegő polgárait» megvető, nemzeti szocialista író megelégedéssel tölti el, hogy a német egység végül is az 1871-es háború tűzében jött létre. Végül Bismarck elkergetésében és az orosz szövetség feladásában látja Czech azt a nagy tragikus vétséget, amely a világháború katasztrófájához vezetett.

Nem tudom, sikerült-e ebben az áttekintésben visszaadni a történeti érzéknek azt a teljes hiányát, amely ezt a történetírókat jellemzi. A mai német politikai helyzetből vett fogalmakkal és értékskálával ítél meg minden korstzakot, minden történeti személyt és így az író látköre hihetetlenül összeszűkül. A német nemzetnek univerzális, az egész emberiség számára való missziójáról époly kevéssé akar tudni, mint Rosenberg, bár elismeri, hogy a németiség századokon át szenvedett és küzdött oly eszmékért, amelyek idegen eredetűek voltak. De éppen ebben látja Czech a középkori németiség nagy tévedését. Mert minden eszme, amely nem kizárólag a német nép, vagy germán faj érdekeit szolgálta, káros volt. És különösen káros és veszélyes minden, Czech szerint, ami délről, Róma felől jön...

De nézzünk meg egy-két részletproblémával foglalkozó művet is. Talán aranyra bukkán az új történetírás kutató csákánya a részletproblémák göröngyei között. Előttünk fekszik *Wilhelm Grau*, fiatal német történésznek a késői középkor antiszemitizmusáról szóló munkája, amelyet a müncheni történeti intézet adott ki.¹ Grau az 1500 utáni regensburgi zsidóüldözések adatai alapján írta meg monografiáját. Új, értékes meglátásokkal itt sem találkozunk. A középkori zsidóság gazdasági szellemének megítélésében teljesen Sombart nyomán halad és megállapítja, hogy a korai kapitalizmus szelleme azonos volt a német zsidóság gazdasági szellemével. A tömegtermelésre való törekvés, az árak spekulatív leszállítása, a korai kapitalizmus e tipikus jelenségei Regensburgban főképp a zsidó kereskedők körében lépett fel és így elsősorban ezek ellen irányult a gazdasági krízistől szenvedő céhek elkeseredése. A keresztény iparosság és a zsidó kereskedő-lakosság szellemének különbözősége, a gazdálkodás stílusának ellentéte már régen a német történetírás közhelyei közé tartozik. Ami újat Grau történelmi motívumként hozzász, t. i. «az ereken keringő, öntudatlanul is ható vért», az sem mondható túl eredeti gondolatnak.

A német történelem utolsó korszakát öleli fel *Gerhard Schultze-Pfaelzer* könyvében, amelyben az 1918—1933-as időt, tehát az «átmeneti kort a második birodalomból a harmadik birodalomba» dolgozza fel.² Schultze elveti a «polgári idea-patriotizmus» történetírásának szellemét. A «polgári történetírás» a filozófia primátusán alapult és minden kérdést gondolati síkon igyekezett eldönteni. Ez a felfogás azonban eltávolította a népet a valóságtól. Mert a valóságot csak úgy ismerhetjük meg és úgy befolyásolhatjuk, hogyha nem vértelen, intellektuális sémák, hanem «vérszerű vitális erők» hatnak akaratainkra. A terméketlen hagyományos «ideológiák» és a vérből és földből fakadó forradalmi «élet» ellentétén építi fel Schultze a weimari korszak egész dinamikáját. A harcnak a nemzeti szocialista «élet» és «tett» győzelmével kellett végződnie, mert minden, a nemzeti szocializmussal szembenálló világnézet, sőt minden eltérés a hivatalos nemzeti szocialista mozgalomtól (így Strasser szocializmusa is) vértelen intellektuális sémává vált, amint a Hitler-mozgalommal ellentétbe jutott...

Végül még kísérletet szeretnénk tenni arra, hogy *Arndt Thorer* kultúrtörténetét — amelyet az értékes tudományos kiadásairól híres müncheni Oldenbourg-Verlag adott ki — ismertessük.³ Ez nem könnyű feladat, mert Thorer, aki könyve címében azt ígéri, hogy fajtörténeti alapon fog kultúrtörténetet adni, tulajdonképpen szerológiai alapon írta meg az emberi kultúra történetét. Chamberlain «északi» vagy «árja» fajtát a szerológiai kutatás «A» vércsoportjához tartozó fajnak tekinti, míg az eddig déli és keleti vagy «nem árjának» nevezett fajokról feltételezi, hogy a «B» és «C» vércsoportokhoz tartoznak. Az «A»-vérű északi fajt Thorer értékes tulajdonságokkal ruházza fel, mint amilyenek az idealizmus, altruizmus, államalkotó képesség, heroizmus stb. A «B» és «C» vérű fajok kevésbé értékes tulajdonságok hordozói, mint amilyenek az önzés, brutalitás, miszticizmus, valamint az autokráciára és teokráciára való hajlam. A történelmetől egészen a mai napig haladva vizsgálja Thorer az egyes kultúrákat abból a szempontból, hogy vajjon melyik vércsoportokhoz tartoznak hordozói, és arra az eredményre jut, hogy az értékes kultúrákban mindig az «A» vérű fajok domináltak és hogy a «B» vagy «C» elem túlsúlyra jutása okozta az egyes kultúrák hanyatlását.

¹ Wilhelm Grau: Antisemitismus im späten Mittelalter. Das Ende der Regensburger Judengemeinde. München: Duncker & Humblot 1934. 281 p.

² Gerhard Schultze-Pfaelzer: Deutsche Geschichte 1918—1933. Vom Zweiten zum Dritten Reich. Berlin: Stollberg 1934. 375 p.

³ Arndt Thorer: Der Weg des Menschen durch die Erd- und Kulturgeschichte. Ein rassen- und volksgeschichtliches Weltbild. München: Oldenburg 1934, 368 p. 23. tábla.

A keresztény európai kultúrában a német császárok és lovagok képviselték az «A» elemet, míg a katolikus papság és a francia királyok a «B» csoporthoz tartoztak. A reformáció és Poroszország felemelkedése természetesen az «A» erő növekedésének következménye, míg a liberalizmus és marxizmus a «B» erők folyamánai. Napjainkban ismét az «A» elem került túlsúlyra a nemzeti szocializmus fellépése folytán. — Mindez így röviden elmondva mulatságos badarságnak látszik, de közel 400 oldalon át tudományos hangnemben kifejtve, történelmi, antropológiai adatok és biológiai képletek tömegével illusztrálva — lesújtóan hat. Mert minden embert, aki tiszteli a szellemet és a tudományt, le kell sujtson az a látvány, hogy egy monomániává vált politikai világképet a tudomány eszközeivel díszítenek fel.

Bárhová tekintünk tehát, az «új» történetíróknál mindenütt szűk pártszempontok uralkodását látjuk és az univerzális emberi, szellemi, etikai és vallási értékek megvetését. Rosenberg programja kétségtelenül követőkre talált az új történetírók közt! Sokan talán megmosolyogják az új német történetírást és közben lebecsülik annak veszélyes voltát a keresztény és európai tradíciók szempontjából. De ne felejtjük el, hogy akármilyen szellemi nívón mozog is a nemzeti szocialista párt irányelveit követő történetírás, mégis oly egészen kivételes monopólium-helyzetben van, hogy hatása a most felnövő német nemzedékre kétségtelenül igen nagy lesz. Előttünk fekszik a Nemzeti Szocialista Párt irodalmi hivatalának listája azokról a könyvekről, amelyeket minden német közkönyvtárnak be kell szereznie, mert ezek a könyvek az új állampolgári nevelés legfontosabb eszközei. A klasszikus német történetírók közül csak Rankenek és Treitschkenek kegyelmeztek meg, de Chamberlain, Rosenberg, Günther és Darré kötelező olvasmányként szerepelnek.¹ És bár a régi iskolához tartozó történészek egy része megtarthatta katedráját, féltő, hogy nemsokára megindul a roham a katedrák felé az «új szellem» képviselői részéről.

De mégis szabad, sőt kell remélnünk, hogy a Párt privilégiuma szellemi téren meg fog törni. A keresztény és európai értékek tisztelete oly mélyen gyökerezik a német nép legjobbjában, hogy joggal feltételezhetjük, hogy a német szellem a totális állam minden hatalmi eszközének ellen fog tudni állni. És bízhatunk a német katolicizmus ellenálló erejében is, amelynek köszikláján már nagyobb történelmi mozgalmak is megtörttek.

¹ Rendkívül használható bevezető a nemzeti szocializmus irodalmába a Fővárosi Könyvtár által ez évben kiadott bibliográfia, amely az erre vonatkozó anyag első rendszeres csoportosítását nyújtja: A testületi képviselet a nemzeti államban. (Aktuális kérdések irodalma, 50.) Bp. főváros házi nyomdája, 1934. 33. p.

MIÉRT VESZEDELEM A TURÁNIZMUS?

IRTA: AVAR GYULA

Szomorú napjaink egyre jobban tágtíják a történetírás látókörét. A történetíró ma már nem vonulhat el a mult öncélú vizsgálatának nyugalmaiba, hiszen e nyugalmat egyre újabb és újabb izgalmakkal, lázakkal, zavaró jelenségekkel telíti a jelen s szeme előtt egybefolynak közeli és távoli multak, pillanatok és évszázadok. A történetírói feladat így különösképp differenciálódik. Egyfelől megmarad számára a mult tárgyilagossága és tudós vizsgálata, melyet semmiképp sem befolyásolhatnak és irányíthatnak a mának eszméi és áramai; bűn és a történetírói hivatás megalázása, ha ezek a mult tiszta és lezárt világára törhetnek zavaró és hevült igényekkel. A történetírói hivatás ezen ideális elzártságához s az ehhez való ragaszkodáshoz járul ezután az a feladatkör, mely a történetírás látókörét, szemléletét természetes tartózkodásából kitágítja a jelen felé. «Historia est magister vitae» — e mondás magasztos értelme ma már tán halottnak is tetszhetik. De meg kell gondolnunk, hogy napjaink zavarai közt egyedül tán csak a történetírói tekintetnek és hivatásnak a mult lezárt és hideg körein edzett szemlélete állhat elfogulatlanul. Így tudja a tanult és differenciált történetírói pillantás meglátni a korviszonyok mai homályos és torzító tükrén a mult közeli és távoli visszfényeit, így tudja különválasztani és rendszerezni az emberiség s a nemzet értékei vagy kártevői közé besorozni, mintegy szemléltetésül és tanulságul lerögzíteni egy pillanatra napjaink zavargó áramlatait.

A jelen felé fordult történetírói szemlélet különösen a mai magyar életben lehetne igen hasznos. Szabálytalanul és váratlanul zuhogtak reánk az elmúlt tizenöt esztendő alatt a legkülönbözőbb szellemi és politikai hatások. Sodruk mindig igen ellentétes irányú volt s áradatuk ide-oda csapkodta zátonyok, sziklák, örvények közé a magyar gondolkozást, mely pedig nyugalomra és elmélyedésre sohasem szorult annyira rá, mint épp ezen időszak alatt. Midőn Európaszerte új tájak tárulnak a megkínzott emberi lélek felé vigaszul s midőn ugyanekkor a magyar gondolkodásra még mindig ráömlenek egyes sötét források vadvizei, különösképp fontos lenne ez az eszméi tisztulás. Itt egy másik szempont is közrejátszik. Nyilvánvaló, hogy korunk színeke még alig alakult ki s az öt jellemző szellemi irány még teljesen bizonytalan. Még alig volt az emberiségnek ily ellentéteket hordozó korszaka. De tán éppen ezért, mert még kezdetein vagyunk egy új kornak, nem láthatjuk tisztán azt a szellemi, művelődési egységet, mely napjainkat jellemezheti.

Ma egymás mellett és egymás fölött a legkülönbözőbb szellemi, művelődési áramok zúdulnak össze a magyar közgondolkodásban. A történetírói szemlélet itt alig találhat oly abszolutumot, melyhez nemzete sorsát mérhetné. Egyfelől ugyanis a mai magyar napok áramai egy új, emberibb, méltányosabb s ideálisan európaibb gondolat felé ragadják a jobb magyar lelkeket. De ugyanekkor a közgondolkodás alacsonyabb rétegeibe csak nehezen jutnak el a megújhodott magyar szellemiség legtermékenyebb magvai. Itt, ezen alacsonyabb rétegekben viszont tovább élnek avult, leáldozott eszmék korcsai s gyakorta keverednek el ezen alacsony rétegek salakjával. Ide csak nehezen jutnak majd el, tán csak évtizedek után, a magyar hagyományokat s az európai megújhodást egyesítő új szellemiség tanulságai.

Sajátos dolog: ennek az új magyar gondolkodásnak eredményei szinte teljesen megegyeznek azon érzelmi és szellemi eredményekkel, melyek a magyar történet

zivataros századai hagytak reánk. Európa s a magyar történeti és nemzeti hagyomány ma nem oly ellentétek többé, mint voltak nem egyszer, pl. a zilált rendiség vagy a liberalizmus korszakaiban. Multat és jövőt köt össze ez az európai magyar szellemiség, melynek lényege ugyanaz, mint amilyennel Szent István megalapozta nemzete ingatag sorsát s mely Széchenyiben vetette legmagasabb lángjait. A tárgyilagos történetírói tekintet, melyet már természettől fogva aláárnyalnak a kétkedés s a bizalmatlanság rezdülései, nyugalmat találhat e principiumokban, melyek az európai s a keresztény gondolat ölére helyezték a magyar lét összes kérdéseit.

Európai humanitás, keresztény művelődés és a belőlük sajátos formáiban és színeiben kisarjadó történeti magyar gondolat: e hármasság szinte oly magától értetődő dolog! De ugyanakkor, midőn műveltjeink nemzeti jövőnkben való bizalma ide menekül sinnen várja szellemi és politikai megújulásunkat, sajátos módon egészen ellentétes és káros jelenségekkel is találkozunk. Említettük volt, hogy mennyire nehéz korunkat fölfogni valamely magasabb értelmű művelődési egység gyanánt. Ugyanígy igen nehéz egységes művelődési alzatot, azonos alapozású szellemi élményt találnunk mindeniben. A jobbak s a kiválasztottak már új fények felé fordulnak, — ahogy pl. a középkor művelt embere fordult a rinascimento, vagy ahogy a kiszikkadt humanizmus embere a barokk lendület és áhítat felé. De a szélesebb, alacsonyabb tömegekben még ott élnek a régi hitek s a régi formák; a renaissance felső rétegeinek pogány humanizmusa alig érinti a tömegek hitét s a fölvilágosodás és a liberalizmus is csak lassan porlasztják szét a barokk által tovább élő népi vallásosságot. Ma viszont a műveltek átszellemült érdeklődése és humanizmusa még alig hat e barbár, félművelt és elsősorban politikai beállítottságú tömegekre; ahogy a renaissance, a barokk s a korábbi liberalizmus átlagemberei, köznépe az előző koroktól nemesebb ösztönöket, mély hitet örökölt, — úgy örökölte a XIX. századtól s a világháborútól a mai nép a politikai fontoskodás és makacsság, valamint a demokratikus, mindenbe beleszóló félműveltség avult attitűdjeit.

Az, hogy ma Európaszerte a politikai érdeklődés felé tolult el a hangsúly, tán hasznos is lehetne a magyar köztudatra, — vélhetné a gyanutlan szemlélő; hiszen régi politikus nép vagyunk s műveltjeink politikai érzülete ma a szentistváni eszmény felé fordul a liberalizmus mechanisztikus állam- és nemzetfogalmától. Logikus következése lenne e szellemi megújodásnak, hogy ezen rétegek is, melyek a magyar politikai tudatról való fogalmaikat egyformán szerzik a magasabb műveltségűek köréből, illetve a magyar állami lét európai kereteiből, szintén ide fordulnak. Így műveltek belátása s az alacsonyabb, a nemzet anyagi létében oly hasznos rétegek egyformán gyakorlatilag is hitet tehetnének az európai igényű, keresztény magyar politikai gondolat mellett.

Ám mintha az elmúlt tizenöt év zavart áramai idegen s káros magvakat hoztak volna közénk, melyek alig méltók arra, hogy gyökeret verjenek a keresztény és európai magyarság lelkében.

Ezek az ideák alapján véve tipikusan a liberalizmus termékei, persze igen elkorcsosult formában. Érvényesülésük és életlehetőségük abból a gondolkodásból fakad, mely szerint az egyesnek joga és kötelessége a maga módján közreműködni a nemzet sorsának alakításában. Ez a gondolkodás persze inkább számol az egyesnek a nemzettel szembeni jogaival, igényeivel, mint kötelességeivel. Teljesen idegen előtte a szellem s a műveltség hierarchiájának fogalma. Ezen ideák szerint az egyén, ki hivatást érez a hon boldogítására, szabadon fejtheti ki erőit; de arra már senki sem gondolt, hogy e nép-és nemzetboldogító igények és egyéni vágyak összekötessenek azzal a kötelezettséggel, hogy e szép földatra csakis azok vállalkozhassanak, kik a művelődés, a tanulás kötelezettségének — maguk és a közösség érdekében — eleget

is tettek. Így jut a zabolátlan és műveletlen individuum a maga közéleti ambíciói szertelen és káros kiélése útján ahhoz, hogy a demokrácia közvetlen jogaival eszméket, utakat mutasson a nemzetnek s magát hivatottnak higgye a vezetésre.

A manapság «turánizmus» néven többnyire ismert irány is ebből az attitűdből fakadt s a műveletlen egyénnek is fontosságot tulajdonító liberalizmus és korlátlan, közvetlen és műveletlen átlagdemokrácia terméke, mikor jószándékú, de félművelt kispolgári agyak képzelmeikkel akarnak feltörni új utakat. Viszont tény az is, hogy ez a most szóvátett eszmekör belső lényegében már homlokegyenest ellenkezik az őt föltápláló liberális-demokrata-nemzeti tanokkal, éppúgy, mint ahogy Szent István ellengondolata is gyűlöletes előtte. Ez új tanok egyszerre hordozzák ajkukon a megújulás és a hagyomány ígét. De az ő hagyományuk többé már nem az európai és keresztény magyar szellemi és politikai tudat magasztos és művelt hagyatéka s az általuk keresett jövő és teljesen idegen a szentistváni és Széchenyi-i értelemben vett magyar megújulás egyetlen lehetősége előtt. Ezek a tanók a magyar múlt dicsőségét Koppánynál lezárják s a kereszténység számukra idegenek uralma a magyarság fölött, szomorú pusztulás és dekadencia, ugyanúgy, ahogy a magyar jövőt sem tudják Európában, keresztény és európai formában elképzelni.

Itt igen nagy jelentősége lehet annak a tárgyilagos történetírói vizsgálatnak, mely majd megmutatandja a tanok alakulásait, eredetét, összetételét. Az alábbiakban mi helyett a boncoló vizsgálat helyett inkább csak legjellemzőbb részleteit mutatjuk meg különböző szemelvényekben a «turáni» gondolkodásnak. Ezen jellegzetességek bemutatásával elsősorban azon veszélyekre akarjuk felhívni a figyelmet, melyek a magyar közgondolkodást innen fenyegetik.

Amint az alábbiakból kitűnik, a turánizmus tanításainak egyformán vannak politikai és szellemi veszedelmei. Ezek közül most az utóbbit emeljük ki. Abban, hogy népünkhöz nem juthatnak el még ma sem nemzeti művelődésünk legjobb eredményei és megfelelő formába öntött tanulságai, nem maga a nép a hibás, hanem sokkal inkább a politizáló, magát nemzeti vezetésre és irányításra hivatottnak tartó, a liberalizmus és a demokrácia által fölszabadított kispolgári társadalom. Nyilvánvaló, hogy e nép tömegeihez alig juthattak el a liberalizmus és demokrácia különféle szellemi, politikai és gazdasági áldásai. Ezekben sokkal inkább részesedett egy nemzetileg és politikailag öntudatosodott vékony kispolgári réteg, mely félművelt, fontoskodó szavát egyre jobban hallatja s ezt annál könnyebben teheti, mivel kihaltak a régi középnemesi vagy polgári vezetők s népünk még mindig messze van az öntudatos és önálló nemzetpolitikai gondolkodástól. A turánizmus e félművelt, javarészt vidéki kispolgárok pervertált és műveletlen nacionalizmusa, — olyan szociológiai és szellemi gyökérzetű, akár a német Wotan-kultusz. Művelődni vágyó népünk, tudjuk, jó keresztény, jó magyar és jó európai akar lenni. De, hogy tényleg ezzé legyen, azt mindig megakadályozza ez az ő nevében is beszélő, társadalmilag és politikailag rajta eluralgó kispolgári réteg. Ennek demokrata-liberális társadalmi és szellemi gyökérzete mellett (— ami ma nem akadályozza meg, hogy lehangosabban ne hirdesse e világnézet alkonyát —) legjellemzőbb sajátosága egy frázisokban, külsőségekben élő, aktualitásoknak hódoló, reprezentatív, kritikátlan hazaszeretetet főle, melynek alapélménye nem igen megy messzebb a világháborúnál; ezenfelül e kritikátlan hazafias andalgást méltón egészíti ki egy minden új gondolatától elzárkózott félműveltség, ami igen szomorú dolog nemzet jövőnk számára. Sajnos, ma oly atmoszférában élünk, midőn okos emberekre kevés a szükség s a Széchenyi fogalma szerinti «kiművelt emberfő» értéke megromlott hazánkban igen csekély, ami igen kedvez e hazafias kispolgárok uralmának. Mivel e fölvilágosító, nemzetnevelő munka e rétegek körében különféle frazeológiákról összenőtt «hazafias világnézet» miatt igen nagy nehézségekbe ütkö-

közik, e rétegek egyúttal ennek belátására is képtelenek, hogy egész létük mily káros a nemzetre, melynek pedig ők — igen tiszteletreméltó jószándékkal — hivatott és egyedüli vezetőiül hiszik magukat. Így meg vannak győződve róla, hogy egyedül ők hivatottak a «magyarság» fogalmának hagyományos és orthodox értelmezésére, valamint a nemzeti szellem ápolására, e «faji» eszmék terjesztésére és sok másra, melynek eredetét nem nehéz e körök ismert németrajongásában s a világháborús bajtársi élmények nemzeti szocialista aktualizálásában megtalálnunk.

E körök ma nagy hatóerővel rendelkeznek s így az általuk alig burkoltan vallott turáni tanok egyre nagyobb hatásuk lehetnek. Mivel közvetlen kapcsolataikat a nép felé egyre szorosabbra fűzik a különféle rendelkezésekre álló hatalmi eszközökkel, könnyen nagyobbra nőhet a turáni veszély. Veszély ez, igenis, — mivel e tanok igen derék és hasznos néprégeket tántoríthatnak el elterjedésük esetén a Szent Istvántól elének adott történeti keresztény és európai államgondolattól s egyáltalában nemzeti létünk európai értékelésétől, melynek fölfogásában mi különbség sincs Széchenyi, avagy Kossuth eszméi között. Ez a gondolkör így nemcsak évezredes keresztény létünket tagadja meg, hanem egyúttal igen sok embert elszoktat a jelen reális, belátó szemléletétől, politikai fölfogásától, amire pedig oly nagy szükség lenne e műveletlen ábrándok helyett. Hasonlóan veszélyes a turánizmus művelődési programja, mely legfőbb föladatának azt tartja, hogy népünk szellemi szeméit elfordítsa Európa felől.

Ma az egész magyar politikai élet Európa jóindulatának megnyerésén fáradozik ; ez a szellem pedig tele van az európai műveltség dühödt és tanulatlan ócsárlásával. Közben viszont nem fukarkodnak a jelenlegi kormányfőre szórt dicséretekkel ez orgánumok. Sajátos a kontraszt, mely egy európai tekintetű államférfiú és e megnyilatkozások között tátonghat. Nem hisszük, hogy bárki is örömet lelhetné e dicséretekben s e frázisok csillogtatása mögött sok hiány lakozik s mindannak megtagadása, ami történeti, keresztény és európai értelemben magyar.

Nem akarjuk komolyan hinni, hogy e turáni orgánumok komoly hivatalos támogatásban részesülnek, hisz ez ellen föl kell minden jóérzésnek és művelt ítéletnek szólalnia. De hogy valamilyen hivatalos kegytől ez orgánumok mégsem állnak egészen távol, azt nagyon jól mutatja az alább előadandó példa. A «Levente» című, kultusz-miniszterileg is ajánlott orgánumról, a tiszteletreméltó levente-intézmény hivatalos folyóiratáról beszélünk. E lap, melynek sok szép közleménye oly helyes módon szolgálja a falusi fiatalság nevelését, már korántsem áll hivatása magaslatán ott, hol meg kéne ezt a falusi fiatalságot nemzetünk magasabb európai és keresztény értékeire és hivatottságára taníttania. A magyar történet erkölcsi és politikai tanulságait csupán egyes nagyjainkról szóló anekdoták s az október 6-ára szóló izzó megemlékezés képviselik. De nem láttunk oly cikket egyet se benne, mely a falusi fiatalságot a magyar történet és művelődés ideális területeire figyelmeztetné, ezer népszerű módon megtanítaná a magyar nemzeti jelleg és mult tanulságaira. Ehelyett nagy bőséggel találkoztunk az ez évi évfolyamban ily című közleményekkel : «Sportjátékok baskir testvéreinknél», «Hazaszeretet» (mely kis cikk egy japán tábornok példájával oktatja Széchenyi, Zrínyi, Bethlen Gábor népének fiait) «Mohamed menekülése», «Karácsony kínai testvéreink országában», «Japáni birkózás», «Pillanatfelvételek a mongol rokonifjúság életéből», «Kínai testvéreink udvariassága» (mivel kapcsolatban a lap szerkesztője finom ízléssel és kétségtelen nevelő célzattal a következőket jegyzi meg : «A művelt nyugatiak — közöttük, sajnos, mi magyarok is — ilyen eseteket látva, mosolyogni, esetleg röhögni szoktak»). Azután nagymegyeri Raics Károly ny. altábornagy oktatja ifjainkat az «Új magyar fajkép»-ről s Jakubovich Emil nevű kitűnő tudósunk arcképével díszített «A magyarok ősi írásáról» szóló cikkből megtudjuk, hogy e kutatások útján «népünk ősmultja kiléphet majd a legendák köréből» s hogy nálunk egész «a XVI.

századig ismeretes volt oly rovástechnika, mely a középkézai ó-török írással összefüggésben van». Mindezen kiterjedt ismereteket eddig bizonyára fájdalmasan nélkülözte a falusi fiatalság! Boldogsága és tudása ezek birtokában még nagyobbra hághat, ha részletesen értesül róla, hogy Attila trónraléptének 1500 éves jubileumára Pekár Gyula már összehívta a világ népeit; hogy a szorgalmas levente kellően fogadhassa e nagy eseményt, már előre is olvasgassa Thierry Amadé: Attila-mondák s Asztalos Gyula: A magyar életfa őshajtásai c. műveket. Megtudjuk továbbá, hogy a leventének közre kell működnie a névmagyarosítás mozgalmában, mert «nem volna szép tőled, ha a névmagyarosítás kérdését elhanyagolható ügynek tekintenéd», — egy más helyen viszont ezen bölcs tanulással leszünk okosabbak: «nem akkor lettünk magyarok, amikor a kereszténységre tértünk, hanem már azelőtt is azok voltunk»; a március 15-i szám Köveskúti Jenő: Attila és Szépvízi Balázs Béla: Az avarok c. cikkekkel ünnepli a szabad sajtó első zsegeit; mindezek bizonyára nélkülözhetetlen tudásanyagot közvetítenek a tanulékony levente-ifjúság felé.

Kétségtelenül az eddig említett közleményeken is átvezető nevelő tendencia íhleté meg egy K. Thúry György nevű költő tollát, ki «Paraszt vagy» c. verssel köszöntött március idusára. Érdekes terméke e vers korunk parasztrómantikájának. De míg az Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond műveiből fiatalágunk szociálisan érző része által kikövetkeztetett parasztrómantika európai gyökérzetű, addig e vers már e műfaj úttörő turáni hajtása. Tanulság kedvéért pár sorát ideiktatjuk; szolgáljanak ezek egyúttal a «Levente» szellemi színvonalának szelíd jellemzésére is:

«Paraszt vagy! kezed acélba vert,
Ferde szemedben mongol Ázsia.
Turbékolva, nevetve mondd:
Nagyapám nemes székelőföld fia» —

mely prelúd után jön a lényeg:

«Paraszt vagyok, mondd
rártarian, felemelt fővel,
Mint egykor Dzsingiz, a nagy,
büszke, legyőzhetetlen Khán,
és én a költőúr jobbágyaként
hódolok neked, mert most tudom,
miljósor, százszor biztosan:
nem, nem veszhetsz el a magyar határ!»

Sajnos, a magyar határ egyszer már elveszett az ily turbékolva, székelő etnográfiai zamattal invokált Dzsingiz Khán hordái nyomán. Az akkori magyar lantosok bizonyára nem zengettek róla ily énekeket. De kérdenünk kell: ha a nemzeti etika és ösztön ma nem engedi nekünk az ellenségeinknek való szerelem dallásokat (melyek ellen a «Levente» biztosan elsőül szólalna föl), vajjon nem kötelez-e ilyen jóérzés a magyarság és kereszténység e hajdani tiprójával szembeni tartózkodásra?

Ha a «Levente» történeti kalauzolására ezután bizalommal rábizzuk magunkat, úgy csakhamar Szent István korába jutunk s a már említett Köveskúti Jenő nevű szerzőnek «A somogyi vezér» c. folytatásos regényében nagy érdeklődéssel olvassuk, hogy «István fejedelem úr a ritter uraknak földet oszt», — ennyit tud első királyunkról. De a szerző aztán annál bővebben szól hozzánk egy «Misó páter» nevű, kétségtelenül korát felvilágosodási és liberális érzelmekkel messze megelőzött szereplő ajkán, honnan ily tanítások hullanak az ősmagyarok fogékony lelkébe: «Hős testvéreim, soha se gondoljátok ti, hogy István úr valami új hitre kényszerít benneteket, mi pedig len más tudományt magyarázunk, mint amit tanítottak a tudós táltosok. A ti apáitok

messze tájakról, idegen földről vándoroltak, de fáradságos útjukban, bizony mondom, ugyanaz az Isten vezérelte őket, mint akit mi hirdetünk. Csakhogy az én táltostestvérem Öreg Istennek mondja a Teremtőt és Gondviselőt, mi Atya Istennek nevezzük. Mi van itt különbség? Nyilván csak a szó, a név, sőt az sem.» Miután ugyanezen buzgó hittérítő megállapította, hogy a tündérek azonosak az angyalokkal s az ősök tisztelete egy a szentek tiszteletével, egyszerűen így szól: *«A legnagyobb ős pedig a Boldogasszony, akitől talán az egész hős magyar nemzet származott»* és ismét megismétli a kérdést, mely nyilván oly sok gondot okoz a szerzőnek s a «Levente» szerkesztőségének: *«Hát már most mondjátok meg, mi a különbség a régi meg az új hit között?»*

E szépirodalmi formában az ifjúság lelkébe csempészett turáni tanítások nyilván alkalmasak arra, hogy teljesen összezavarják a naiv vidéki ifjú gondolat- és érzésvilágát. A «Levente» már nem első alkalommal esik ily hibákba, turáni politikai és főleg borzalmas műveletlenségről és pogánykodásról való tanításai már nem egyszer szová tétettek; így pl. a Magyar Szemle 1932. februári számában is. El kell viszont ismernünk, hogy a szerkesztőség gondosan ügyel, nehogy túllépjen egy bizonyos határt, melyen túl már nem használ az a kecske-káposzta alapon való óvatoskodás, mely vallási állásfoglalásait és feltűnő konfesszionális érdeklődését jellemzi. Legalább is erre mutat a múlt évi szept. 15-i szám egy feltűnő helyen közölt intelme, melyet okulásul ide iktatunk:

«Turáni egyistenhívők mozgalma.» Mi a «Leventében» kezdettől fogva Krisztus Urunknak, az emberi testet öltött Fiúistennek alárendelten hirdettük a turáni eszmét, mert Krisztus nélkül a faji eszme éppen úgy, mint minden más eszme, mely alkalmas a szenvedélyek felkorbácsolására, abelyett, hogy áldást hozna, csak vér- és könnyözönt zúdítana az emberiségre.

Valóban szépen megfogalmazott vallomástétel ez. Kár, hogy nemcsak a leventék, de a litterátusabb olvasók számára is elég nehezen érthető körmönfont és mindenfelé loyális hangja miatt s ezen érthetlensége mellett nem az utóbb említettek fejletlen értelmével magyarázható. Nyilvánvaló, hogy miért szorult itt védekezésre a «Levente», amit tán helyesen is tett; mert miért is kellett volna így nyilatkoznia, ha a «turáni» vallási tanokkal nem rokonszenvezett volna előbb?

Aki ezekután még kételkedne abban, hogy a «Levente» nem az igazi, gyökeres magyarságot hirdeti, lapozza föl utóhangul az 1933-as év június 15-i számát. Itt mint fontos levente-ügyről értesülünk a derék cigányprímás: Bura Károly szívszaggató temetéséről s a cikk lelkes hangon ránt kardot, a cigánymuzsika, mint magyar faji sajtóság védelmében s kiált vészt minden «euróapéerkedés» ellen. Mindezt az «Új Nemzedék» c. napilap 1934. június 6-i cikke kapcsán olvassuk, melyet a szerkesztőség teljes egészében leközi. Vajjon az ily tanításokkal túlhalmozott levente-ifjúság hogy gondolkodik majd magyar és keresztény voltáról s hogyan akarja felfogni majd népünk keresztény és európai helyzetét? Hála az égnek! Egyelőre még csupán a szerkesztőség és a buzgó szerzőkön érezhető ez az annyit keresett ázsiai jelleg, de ki védi meg ifjúságunkat a hatásoktól?

A «Levente» után hadd meneküljünk pihenőül a «Bajtárs» és a «Fáklya» c. folyóiratok lapjai közé. A «Bajtárs» a turáni hivatását gyakran hangoztató, hivatalos jellegű «Turul» bajtársi szövetség hivatalos lapja. Sajnos, komolyabb tartalom helyett annál többet van baja alpári revolverlapokkal s az Emericánával, mely utóbbi magatartását megérthetjük, ha tudjuk, hogy a Turul Szövetség «az egyetlen szervezet, mely nem kérdezi, hogy ki hol és melyik templomban imádja az Istent, de igenis kérdi, hogy honnan indult el és minő faj leszármazottja». Ugyanígy turáni szimpátiájú a «Fáklya» c. politikai hetilap, mely hirdeti a bolgárokról «Nemcsak vérrokonaink, de sorstársaink is, Balkán magyarjai.»

Ez a szép jelző 1934 márc. 15-én jelent meg, június 15-én a bolgárok már «balkán japánjai». Ily szimpatikus hangon írtak nálunk ezelőtt a kisántanttal rokonszenvező Törökországról, mint turáni testvérről, — s ugyanígy megcsalatoznak majd jámbor politikus lelkeink a Jugoszláviával egyezkedő Bulgáriában is. Nyilvánvaló itt a nehezen titkolt magyar bolgár-japán szerelmi háromszög, szinte nem is kell nyílt turáni hitvallás ezek után. Ugyanily diszkrétan turánista a Turáni Társaság szépen kiállított orgánuma, a «Turán» is, mely műveltebb középosztályi köreink érdeklődésére számít, midőn Pekár, Paikert, Glock nevű írók hívják a magyarságot a turáni eszmék felé s amely igen örül, hogy *ifj. Hegedüs Sándor* írói géniusza már bolgár és török nyelvterületeken is érvényesült. Ahogy a «Turán» diszkrét jelentéktelensége kizárja, hogy zártkörű hatását tovább figyeljük, ugyanígy megóvjuk, magunkat attól is, hogy Méhely Lajos «Cél» c. fajvédelmi organumával is foglalkozzunk, hiszen hangja és frazeológiája az 1920-as évek fajvédelmi lendületétől és modorától alig idegen s nem bírja meg a komoly olvasó figyelmét.

E lapokat csupán azért említettük, hogy jelezzük az irányokat, honnan a turáni szellem bármikor kész támogatást várhat. Forduljunk e helyett a «*Magyarok Lapja*» c., Gálócsy Árpád szerkesztésében megjelenő sajtótermék felé. Nem vagyunk tisztában e lapocska politikai pártállásával, csupán tájékoztatóul jegyezzük fel az alábbiakat.

Művelődési iránya jellemzésére ideírjuk az ezévi április 8-i szám következő hírt: «Gyulai Beér György török nyelvtana lehetővé teszi a magyarság számára könyvből elsajátítani a török nyelvet. Ami — reméljük — a turáni rokoni kapcsolatok kiépítése révén véreinknek és hazánknak hasznára válhat. Ezért minden dicséret megilleti a lelkes turánista szerzőt, aki magyar érzéstől és turáni öntudattól sarkalva ezt az értékes munkát a magyarságnak ajándékozta. Kapható kiadóhivatalunkban is, ára 5 pengő.»

A nemzetnevelés egyes elhanyagolt részleteire hív föl az április 15-iki szám következő közleménye: «Hóman középiskolai reformterve. A reformterv 24. §-a meghatározza, mi ellen nem szabad a középiskolákban izgatni. — Ebből a szakaszból szemet-szűrőan hiányzik a *magyar faj*, s általában a *turáni faj* ellen irányuló izgatás, sértés, lejebbités vagy lekicsinylés legszigorúbb tilalma. Pedig, hogy ez bizonyos tanárok tanításával, meg egyes hivatalosan engedélyezett tankönyvünk tanításával szemben is mennyire nélkülözhetetlen, illetve mennyire szükséges tilalom, arra lapunk is szolgált nem egy példával.»

Nyilvánvaló itt a szándék: lehetetlenné kell tenni a turánizmus elleni minden jogos kritikát s tanár és ifjúság lelkéből kiölni azt a kritikai hajlamot és irányt, mely a keresztény magyar évszázadokra hivatkozva foglalna állást a történetünk lényegét érintő tanok ellen.

A török nyelv buzgó tanítására éa a «turáni faj» intézményes védelmére annál is inkább szükség van, mert mint egy Ravasz Lászlót támadó közleményből 1934 május 13-án megtudjuk: «A turán-mozgalom már évtizedek előtt káros tevékenységre mozgatta a világpolitika legfőbb billentyűzetét». Ma újra az ezer év előtti események árnyai kísértének s «az alig 2000 éves európai műveltség Ázsia nélkül meg sem születetett volna. A hála ellenben az ázsiai népek elnyomása lett». (1934 júl. 13.) Világos, hogy ezen segíteni kell s a Magyarok Lapja ezért örömmel regisztrálja 1934 június 24-én a következőket: «Egy erdélyi magyar úr, Szász Farkas, Visegrád mellett Koppany vezér tiszteletére egy nagyszabású emlékművet állíttatott fel. A felavatási ünnepélyen a megszállott területekről is sokan jelentek meg. Ez az első olyan átértékelés, melyet minden magyar ember örömei üdvözölhet». — Vagy: «Dzsingiz kán leszármazottjai a ma is virágzó Nagyilosvai-, Lipcsei- és Bilkei-családok, ahogy ezt Bilkei

Gorzó Gábor, Pest megye levéltárosa sokszázados okmányok alapján igazolta. «Őseink mongol mohamedán kánok» — mondja a turáni vére büszke tudós levéltáros». (1934 jún. 17.)

A magyar történet ilyeszerű fölfogását már megismertük a «Levente» című lapból is. De itt sokkal merészebb hangon követel magának életet és elismerést. De a Magyarok Lapja nem éri be a történeti dillantantizmussal, melyet egy «Turán» című állandó rovattal tart ébren, hanem pozitív programokat is ad és hevesen támad.

E támadásainak célpontja a katolikus Egyház, különben az 1934 május 27-iki számban nem köszöntenének ily sorok : «intézményesítse az Egyház a turáni fölfogást. Hagyja el az amúgy sem sikerre vezetett «római» meg «görög» jelzőt, illetve színezeteket s alakuljon át orosz, török, kínai stb.-vé, Magyarországon persze «Magyar keleti kat. Egyházzá». Az ilyként őszintén és végső következményekig összefogó nemzeti, faji erő az, mely vallásosság valószínűleg hamarosan megvalósítaná minden országban az egy akol, egy pásztor állapotát».

E cikk a legélesebb és legilletéktelenebb beleszólás a katolikus Egyház belső ügyeibe s előszele annak a barbár szellemnek, mely a maga képére szeretné alakítani a keresztény világnézetet és organizációját.

Ehhez csatlakozik az 1934 ápr. 8-iki szám és közleménye, mely Huszár Károly és az Actio Catholica tiltakozásával foglalkozik Berei Nagy Elek «A magyar társadalom turanizálása» című mű ellen : «Huszár Károly úr rosszul tanulta meg a leckét. A turanizálás ugyanis törekvés a keleti népekkel gazdasági és művelődési kapcsolatok létesítésére. A turanizálók most akarják Magyarországra csábítani Kelet tanulni vágyó fiait». De ebben még semmi különösebb kivetni való nincs, hacsak a Magyarok Lapjának *eredendő* szellemét nem tekintjük ; annál figyelemreméltóbb az április 15-iki szám következő közleménye : «Az Actio Catholica esztergomi zászlóbontásán felszólaló Huszár (Schorr) Károly beszédének a turánságot támadó részében benne van a színmagyarság egész megdöbbentő tragédiája az ezeresztendő magyar történelem színmagyar tanulságainak elrettentő igazolása. — Az új ezeresztendő küszöbén újból feltűnnek az *idegen* «hittérítők», a szellemtörténészek és az értékelők sötét alakjában, hogy árja lelkük minden gyűlöletét — mint hajdan, úgy most is — ráfröcsögtessék az ezeresztendő magyar történelem színmagyar tanításaira, — hogy a magyarság feltámadásába vetett szent hitünk zsenge virágát még idejében sárba tiporják. — És ismét felvonul az idegenek ellenséges hada Wenzelin grófjukkal a «kereszt» jegyében, hogy az új ezeresztendő küszöbét is a visszavonás friss magyar vérével öntözzék s a feltámadt dicső *Koppány* vezér szellemalakját is gyáván felnégyeljék. — De ma már ez orvtámadást messze túlkiáltva ott sikongat a magyar történelem tanulsága : «Magyarok ! Jól vigyázzatok ! A lepel a régi s idegen hadak bujkálnak most is alatta ! A «keresztet» tarják, de «visszavonást» szítnak s ismét a «keresztény szeretet» nevében rúgnak egyet rajtatok ! *Koppány vezér bölcs volt s az igazi keresztény hitnek elvben tisztelője*. De a szent hit leple alatt megbúvó ellenséget sehogysem szívelte s lecsapott reájuk ! . . . Rengett a Dunántúl. De mert Wenzelin zsoldos hada mellett ott harcolt a király magyar serege is, *Koppány* vezér elbukott. A magyarság első szent vértanujává avatta a színmagyarság testvérharca».

Úgy véljük, ehhez nem kell kommentár.

A Magyarok Lapjának olvasgatása közben ötlött szemünkbe egy dicsérő híradás a nemrég megindult «Turáni Nép» című lapról (szerkesztéséért és kiadásáért felelős Lublóváry Gaszton), mely címlapján «A bel- és külföldi magyarság és a vérrokon nemzetek összekötő lapja»-ként jelöli magát. Föllapozva a már megjelent számokat, ily közleményekre találtunk, melyek talán egyelőre fölmentenek minden kommentártól is : «Krisztus és Turán», «Lengyel rokonságunk : palóc-polec», «Lengyel-török test-

véreink rokonszavai», «Hogyan beszéltek Kr. e. 2000 évvel?» «Ellatinosodott székelyek (siculok), Szicilia (Siculia) lakosai, Cartagen siculok», «Turanizmust a nevelésbe» stb.

Még két közleményt lehet kiemelni, amelyek mint szimptomák meglepőek, mert a turanizmustól távolálló egyéniségek is belekapcsolatnak.

Az egyik 1934 április 24-én jelent meg s a következőket tartalmazza: «A turáni Milotay... Milotay dr., úgy érezzük, akkor érzi magát elemében, amikor túladván a csip-csup ügyeken, a nagy turáni eszmével foglalkozik. Az ő remek cikkei bevilágítanak lelke turáni zúgaiba s azokon át ismerhetjük meg valójában a turáni magyar Milotayt. «Hun-magyar évezredek», «Csángó sors», «A magyar és kínai nyelv hasonlatossága», «Hogy született meg a román államiság», «Kékeni — Táró — Szán magyarul tanul» stb. lapjában megjelent cikkei bizonyítékai annak, mennyit foglalkoztatja Milotayt a turáni kérdés és mennyit tanulmányoz erre vonatkozólag külföldi szakirodalomban, mely e téren alaposan megelőzött minket.»

Mindenki tisztában lehet azzal, hogy az Új Magyarország főszerkesztőjének multjában nincsenek turáni kapcsolatok és hogy a fenti idézetek nem az ő gondolkodását jellemzik, hanem azt a zavaros eszmekört, ahol minden, a turanizmustól távoli jelenség egyformán rajzolódik le.

A másik idézet pedig így szól: «Gróf Esterházy Mórincé útmutatása. (A grófné ugyanis így írt a lap szerkesztőségéhez): Előfizetnék öt, azaz öt példányra, úgyhogy egyet kapnék fenti címemre, négyet pedig Önök mindjárt továbbítának külföldön élő magyaroknak» (ez örömhírt aztán a kitüntetett szerkesztő így kommentálja): «Lapunk barátainak tehát azt üzenjük, kövessék Esterházy Mórincé példáját. Ha például egy faluban a lelkes tanító, jegyző vagy magános 150 embertől évi egy fillért gyűjt össze, 150 ember olvashatja közösen egy évig a «Turáni Nép»-et. — Tud-e a turáni eszmére s a külföldi magyarságra évi egy fillért a szegény ember áldozni?» — Nyilván tud és sokan is fogják követni a fentebbi jópéldát, mert a turániakat egybeforrasztó tüzet ápolni kell.»

Azt hisszük, hogy a turáni villágtól közismerten távolálló és a jótékonyaság terén munkálkodó grófnő fenti levele mindennél inkább bizonyítja, hogy mennyire szükséges a turanizmus polipkarjaitól megszabadulnunk. E tűz ma már messzeláthatóan lobog s darabos lángjai sok keresztény és magyar értéket is elemésztene.

Példa erre a legutóbbi eset is, midőn ősi katolikus és művelt magyar családok sarjaira hivatkozhatik dicsérve e szellemiség; mennyivel könnyebben vehetik föl e szellemet azok, kiknek nincsenek ily régi és tudatosított keresztény-magyar történeti hagyományaik!

E sorok épp azt célozták, hogy legjelemezőbb szimptomáiban mutassák meg a turánizmus zavart eszméinek káros szellemi, politikai és szociális hatását. A turánizmus lokalizálása elsősorban a keresztény és európai magyar műveltség magasabbrendűségének elemi kérdése és föladata. Ez eszmekör, a turanizmus, harcot hirdet a magyarság politikai és európai létalapját adó és biztosító szentistváni gondolat ellen is.

Márpedig ez alig lehet érdeke a jövődő magyar megújulásnak! Mégis aggasztó jelenség, hogy burkoltan vagy nyíltan már 5—6 lap hirdeti ezt s nem egyszer hivatalosabb, magasabb kegyekre is hivatkozgatva. Nem hisszük, hogy kormányzatunk előtt, melynek tagjai, tudjuk, mind európai és keresztény műveltségű derék magyar emberek, kedves lenne a turanizmus térhódítása, hiszen legszebb remzeti és történeti hagyományainkba tipor durván és kegyetlenül.

A történetíró mai hivatása már most itt az lehet, hogy sorra kimutatja e tévtanok eredeteit, összetevőit és hatásait a tudomány eszközeivel s ezek által próbál belátást, tisztulást vinni az összezavart magyar közgondolkodásba, ha már ez a józan értelem s az európai műveltség belső lelkiismereti intései mellett vakon halad el.

„SZÉCHENYI FEKÉLYTELT ALAKJA...”

IRTA: IFJ. IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA

I.

Közvetlenül a kiegyezést követő időkben mintha ismét a negyvenes évekre emlékeztető heveséssel lángolna fel a Kossuth—Széchenyi ellentét, a maga ősi politikai formájában és összes politikai kísérőjelenségeivel.

Főleg a kultúrpolitika aktuális kérdéseiből kiinduló művekben olvashatunk — természetesen az általános politika területére átcsapó — élesebbnél-élesebb hangú támadásokat a Széchenyi-kultusz ellen.

A korszak egyik híres kultúrpolitikusa, a később oly nagynevű Schwarcz Gyula,¹ minden függetlenségi kultúrpolitikai megmozdulás agilis, fiatal spiritus rectora fulmináns támadást intéz terjedelmes művében² Széchenyi ellen. A kiindulópont Széchenyi híres, a Kelet Népében körvonalozott és azóta oly sokszor félreértett kultúrpolitikai paradoxonja.³ Ebből kiindulva Schwarcz Gyula szeméreveti a legnagyobb magyar-nak, hogy rendszere arisztokráciai, hogy politikája nem demokratikus s hogy konzervatív volt lelke mélyéből. Ezek alapján megállapítja, hogy «... Széchenyi szerepe szemben a magyar nemzeti közoktatásüggyel minden volt inkább, mint jótékony, mi sem kevésbé mint tudományos.»⁴ Mindezek oka Schwarcz munkája szerint az, hogy Széchenyinél hiányzik a kellő alapos és rendszeres ifjúkori képzettség, amiért is szerző szerint (1867-ben vagyunk!) «... okozhatjuk az akkori osztrák katonai nevelés kicsinyes egyoldalúságát és sajnálatra méltó rövidlátását Széchenyinél is...»⁵

Még ennél is élesebb támadást olvashatunk a valóságban akkor már hasonlóan Schwarcz Gyula szellemi vezetése alatt álló Évnegyedi Szemle 1868. évfolyamában. E folyóirat egyik terjedelmes Széchenyi-cikke⁶ talán a leghevesebb támadás Beöthy Ákosig a legnagyobb magyar ellen. A szerző könnyedén megbirkózik azzal a fogas kérdéssel, mi is volt Széchenyi nemzeti munkájának valódi motívuma: «Az udvar kegye, a kormány tetszése volt a sarkcsillag, mely Széchenyit egész politikájában,

¹ Schwarcz Gyula 1838-ban született Székesfehérváron. 1856—58 között a pesti egyetem hallgatója volt. Azután külföldi egyetemeken járt. Külföldi benyomásait Magyar Író Külföldön c. 1865-ben megjelent művében írja le, mely tanulságos politikai fejlődésének megismerésére is. Már 1864-ben a Tudományos Akadémia levelező tagja, minek előtte több francia és angol nyelven publikált munkával gazdagította a görög geológia tudományát az 1861—63-as évek között.

² Az 1866—69. években füzetekben megjelent «A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon» című műben. Ez egy kötetben is megjelent s e kiadás tartalmazza Kossuth Lajos 1868 március 3-án kelt levelét Schwarcz Gyulához.

³ E kultúrpolitikai paradoxon a politikai és kultúrdemokrácia, a politikai jogok s általában a politikai nevelés kiterjesztésének és a népnevelés elrendelésének időrendbeliségére vonatkozik s mesteri kifejtést talál Kornis Gyula könyvében: «A magyar művelődés eszményei» I. kötet 526. s köv. l.

⁴ Schwarcz, id. mű 108. l.

⁵ Schwarcz, id. mű 108. l.

⁶ Évnegyedi Szemle a magyar társadalom, politika és közművelődés köréből. Szerkeszti Gonda László. Pest. A szóban forgó cikk címe: Gróf Széchenyi István viszonya az 1848-diki törvényes átalakuláshoz. Pócsi Zombath Mihálytól. Megjelent a folyóirat összevont III. és IV. füzetében, melynek megjelenési éve 1868. Ugyanezen számban Kossuth Lajos Tivadar cikke.

sőt még a közigazgatásban is kalauzolta.»¹ E kegyhajhászás»² és a magyar alkotmánnyal szembeni érzéketlenség lelki rugói között itt is szerepel az osztrák katonai nevelés: «Széchenyi már zseni ifjúságában a katonaságnál oly benyomásokat vett föl minden inkább, mint simulékony lelkébe, miszerint hazájának valódi állami önállósága rá nézve utóbb csak közömbös vagy legfőlebb másodrendű kérdés lehetett.»³ «A kétfejű sas iránti túlságos kegyelet»⁴ mellett még sokat megmagyaráz szerző szerint az a «rá nézve oly gyászos emlékü barátság, melyet az európai reakció fejével Metternich herceggel kötött...»⁵ Ilyen motívumok alapján marasztalja el azután a Legnagyobb Magyart azokban a kérdésekben, melyeket szinte vádpontok gyanánt (kissé egész kora politikai gondolatvilágának vádpontjai gyanánt) állít fel: «minő álláspontot foglalnak el a gróf tanai a magyar állam souverainitása, minőt a nemzeti demokrácia, minőt a népnevelés ügyével szemközt?»⁶

Vajjon mily természetű lelki motívumok húzódnak meg ezen és más, ezekhez hasonló, e korbéli Széchenyi-ellenes támadások mögött? Tényleg a közoktatásügy egyes kérdéseiről izguló, rajongó tudós-lelkeket lázítja fel Széchenyinek 1867 körül már saját szempontjából objektíve alig veszélyes, elfelejtett és a negyvenes évek légkörében fogant közoktatásügyi tézise? Vagy talán nem az elvont tudós, vagy akár a lelkes kultúrpolitikus hangja ez, talán mégsem a homo teoretikus szenvedélye fűti a Széchenyi-ellenes támadásokat?

2.

A kiegyezésutáni függetlenségi törekvésekkel kapcsolatos szellemi mozgalmak legnagyobb része nem érthető meg az 1849 utáni emigrációval való közvetett vagy közvetlen kapcsolat felderítése nélkül. Számos fontos kérdésre a közkeletű válasz az emigráció évei alatt alakul ki s gyakran az emigrációból visszatérő politikusok foglalkoznak tovább a problémákkal. Vagy pedig hazai politikusok az emigrációval kapcsolatot teremtve adnak feleletet aktuális szellemi kérdéseire. Ha magának az emigráció kimagasló alakjának, Kossuthnak, konkrét állásfoglalását az egyes kérdésekben nem is ismerjük talán meg, a hozzá intézett hazai levelek tömegéből nagyon sok megmagyarázhatatlannak feltűnő hazai aktivitás háttere világosodik meg, ha az emigráció hatalmas iratanyagát megvizsgáljuk.

Ha például Schwarcz Gyulának ezen korból Kossuth Lajoshoz intézett leveleit lapozzuk, felderülnek a Széchenyi-ellenes kultusz megszervezésének titkai s ezekben a dokumentumokban azt a lelkületet is megismerjük, mely a Széchenyi-ellenes kultusz hátterében leselkedett. Főleg egy 1867. évi levél⁷ érdemel figyelmet.

3.

Az 1867. aug. 26-án Emsben kelt levél elsősorban Schwarcz angliai útjának tapasztalatairól számol be. Azután rátér a legsürgősebbeknek vélt hazai feladatok felsorolására:

¹ Idézett cikk 69. l.

² Idézett cikk 69. l.

³ Idézett cikk 70. l.

⁴ Idézett cikk 70. l.

⁵ Idézett cikk 70. l.

⁶ Idézett cikk 89. l.

⁷ A következők egyes részeiben szó szerint közölt levél a magyar nemzeti múzeumi levéltárban található Kossuth Lajos iratai. 4776. szám. Kossuth Schwarcz Gyulához intézett levelei közül e korból nem található egy sem a Nemzeti Múzeumban.

«Legfontosabb most nézetem szerint is a párt megalakítása és a német lap megindítása. (Szarvady megígérte, hogy egy ily német lapnak minden egyes számából fogna valamit beékelhetni a haute politique közlönyeibe.) A pártot október elején mindenesetre megalakítjuk. Addig bajos, miután Csanády, Madarász, Kállay stb. nincsenek Pesten. A német lapot megcsináljuk, ahogy lehet. Henszlmannt lefoglalta Eötvös; Irányi német lapot nem szerkesztene a világért sem; így tehát rájuk nem lehet számítani. Hanem Heckenast, hallom, saját kezére akar egyet maga szerkesztetni. Majd elcsináljuk Böszörményivel a dolgot, 's rajta leszünk, hogy oly tárcacikkeket hozzon, melyekből a Deák-párt és a Kossuth-párt vezetőembereinek kultúrai álláspontjáról, illetőleg színvonaláról is halljon már egyszer igaz szót Európa. Roppant fontosnak tartom, miként érinteni szerencsém volt, Széchenyi fekélytelt alakjának minél tudományosabb leálcáztatását: ime Saint René Taillandier a «Revue d. d. M.»-ban¹ egy oly cikksorozatot nyit meg Magyarország államférfiairol, Széchenyijével, miszerént az embernek szíve vérzik, látván, mennyire büntetlenül lehet mainapság a junker Széchenyire kenni Kossuth Lajos minden érdemét, a junker Széchenyire, kiről a francia bérencfirkász azt mondja vastagbőrű tudatlanságában, hogy sokkal szabadelvűbb volt, mint Wesselényi. Megírtam a dolgot Böszörményinek,² megkérvén, hogy irasson minél előbb ez ügyben valamit lapunkban. Én még az ősszel megtetetem a rendszeres attaqueot Lopresti Árpáddal³ Széchenyire, egy ésszerű röpirat alakjában; ha sikerül, ennek nagy hatása lesz, már csak azért is, mert Lopresti mágus; de ez magában véve nem elég; egyes könyv, egyes cikk nem törhet rést: egy egész irodalmat kell támasztani a Széchenyicultus ellen, mert a Széchenyicultus, selon ses effets, nemzetellenes osztrákcultus is. Ezért egy rengeteg pápai kálvinista diákot, ki azonban valódi génie és igen szép tanulmányokat tett a magyar speciálismuskban, fölszóllítatok, mihelyt hazajövek, Pestre, hogy ott jogi tanulmányai mellett egész éven át szakadatlanul, majd egy, majd más politikai, szépirodalmi vagy képes lapba belebeleékeljen valamit Széchenyi káromlásaiából, 's fölnyissa szemét a mi elgyengült elméjű közönségünknek, 's megtanítsa különbséget tenni a pártok hazafisága, fölvilágosultsága közt. Böszörményi még eddig nem akart belemenni a dologba; kerülte az öszveütközést e téren, megadván magát azon szerencsétlen nézetnek, hogy a politikai téren nem jó az öszveütközések számát növelni. Igen növelni nem jó; de fölismerni a már kész bajt, ez más. Mintha az öszveütközések nem lennének sokszor meg már a dolgok természetében, 's mintha a publicista, ki agyonhallgatja azokat, nem adna fegyvert az ellen-

¹ Saint René Taillandier a *Revue des deux Mondes* 1867 aug. füzetében egy cikksorozatot kezdett meg «Les hommes d'état de Hongrie» címmel.

² Böszörményi László, az 1869-ben fogságban elhunyt ellenzéki hirlapíró, a Kossuth-irány hivatalos lapjának a Magyar Újságnak lelkes szerkesztője.

³ Lopresti neve alatt önálló munka Széchenyiről nem jelent meg.

ség kezébe, fölbátorítván a reactio szócsavaró népszerű álprófétáit a hazugság munkájának háborítlan folytatására a becsületes, de tudatlan tömeggel szemközt. Ha *bármilyen* Bösztörményi megérthetné, hogy a hazug Széchenyicultus lerombolása nem jön ellentétbe Kormányzó úrnak taktikájával : mindjárt segítve lenne a bajon.»

4.

Ecce Politicus ! — vagy helyesebben : ime a nemzeti Hőssel szembenálló politikai szenvedély egyik formája. Ime az «attakirozó» politikus, ki rendszeres támadásokat szervez a legnagyobb magyar ellen, ha pillanatnyi politikai érdekeit sérti a nemzet kultusza. A népművelési rendszer elvi kérdései, a demokratikus és feudális nevelési eljárás problémái, általában a kultúrpolitikai szempontok nagyrészt csak ürügyek a politikai támadásra. Itt tehát a történeti hősök és az aktuális politika kapcsolatának oly formáit látjuk, mely eltér a korszak végének politikai attitűdjétől : amikor is — mint közismert — általában inkább úgy került relációba politika és nemzeti hős, hogy a Politika a maga bágyadt és lényegében Széchenyivel ellentétes századvégi rendszere számára kisajátítani igyekezett a Legnagyobb Magyart s kétes értékű tevékenységénél a maga formájára mintázott,¹ — most már Kossuthal nem szemben álló — Széchenyire hivatkozott.

A nemzet igazi történeti értékeinek és a politika annyiszor hatalmi szenvedélyektől fűtött akaratának kapcsolata gyakran történik e két forma valamelyikében. A hatalmon lévő politikusnak nem elég a tömjénezők tábora s gyakran úgy találja, hogy saját személye nincs eléggé megvilágítva a hatalom fényes napjától, hanem még a kísérteties órák sejtelmesfényű ragyogását is szeretné élvezni, a misztikus holdfényt, mely eddig a holt nagyságok sírja felett ragyogott. S hódolói, igazolói és bátorítói táborában ott szeretné látni (természetesen úgy téve, mintha ő hódolna) — az igazak szívében élő, rég elhunyt hőroszt is, akit gyakran nyilván csak a biológiai lét hiánya tart vissza a kétesértékű dicsőség elleni tiltakozástól . . . A másik típus az «attakirozó politikus», kinek nem elég az élő ellenség, hanem még a nemzetért a lángoló önfeláldozás halálában elmúltat is támadja és támadtatja, enyhe fogalmat adva arról, hogyan harcolhat az élők ellen.

A szellem bármely irányú embere, épúgy, mint a tisztult eszmékért küzdő politikus elfordulva e kicsinyes formáktól : a történelem igazi nemzeti hőseit hódolattal és tisztelettel kell hogy nézze átlag-emberfeletti időtlen nagyságukban, azzal a tisztelettel, melyet az a misztikus Magasság is megkövetelhet, ki ilyen hősökkel megajándékozza a Nemzetet. Ennek az Akaratnak nemzetvezető útjai kiszámíthatatlannak, a világ fergeteges áramlatában egyik napról a másikra új vezetők és új fényben ragyogó régi hőroszok mutathatják a járható utat. Ezért a történelem tényleges nagy alakjait nem szabad sem a politikai kisajátítással veszélyeztető, sem az attakírozással értékromboló sötét akaratok zsákmányjának átengedni.

¹ V. ö. Szekfü Gyula : Három Nemzedék id. von. megállapításait.

A TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI

című gyűjteményes kiadványból is ismerjük Szekfű Gyula egyik cikke nyomán a «néma történész» típusát. A békevilág pozitívizmusának e jelensége csak a történeti adatokat bányászta ki, csak ezeket «közölte» kiadványaiban és cikkeiben. A szorgalom volt egyetlen erénye s még azokat a kérdéseket sem merészelte legalább is eldönteni akarni, melyek egész okmánytárát kiadta. Lelke korlátozottsága miatt képtelen volt minden szintézisre, még saját szaktudományának területén belül is. Amikor ez a típus uralkodott a magyar történetírásban, akkor a nagyközönség történeti érdeklődését egészen harmad- és negyedrendű elemek elégitették ki.

A magyar történetírás Szekfű és Hóman nevéhez fűződő reneszansza után a nagyközönség és a történetírás közötti kapcsolat megteremtése a történészek részéről biztosítva van. Mesterek és tanítványok egész sora fáradozik ezen.

A történetírás és az élet kapcsolatát más részről fenyegeti veszély. Egyes törekvések, különböző célú és szándékú erők, a dilettantizmus lovagjai és az alapján történetellenes irányok saját képükre és tudatlanságukra teremtett történeti beállítás segítségével tudatosan vagy akaratlanul történetellenes s a magyar tradíciókkal ellenkező, olyan törekvéseket támogatnak, melyek nemzetünket ki akarják szakítani az egyetemes keresztény kultúrközösségből és a magyar tradíciókból. Dilettánsok mindig voltak és mindig lesznek. A történelmet mindig fel fogják használni történetellenes és tudatlan elemek. Korszakunkban e törekvések a diktatúrák miazmás légkörében veszélyesebbek, mint máskor. Másrészt korszakunkban az a feltűnő, hogy a szaktudomány, az akadémikus körök s ezek folyóiratai mily megdöbbentő közönnyel térnek hallgatással napirendre e törekvések felett. A Gyulai Pál-féle tradíciók e megszakadása végzetes eltolódást jelent. Az élet hangos egyéniségei zavartalanul támadhatják a Tudományt, a tudomány közömbösen nézi törekvéseiket. A legújabb időkben egyes társulatok gesztusait, előadásorozatait s kiadványait szemlélve, olyan jelenségeket is láthatunk, mintha e dilettáns törekvéseket nyíltan vagy burkoltan támogatnák is.

E nehéz időkben a magyar katolikus történészek munkaszervezete legsürgősebb feladatának tartja, hogy éberül, vigiliás lélekkel tartsa számon e törekvéseket, melyek a Történelemre hivatkozva, vagy történelmi érvekkel akarják befolyásolni a magyar sorsot. Nagyon jól tudjuk, hogy elsősorban a szaktársulatok, az akadémikus körök feladata lenne e munka elvégzése. Mivel ők ezt elmulasztják, a katolikus történetírói tábor fiatal erőire hárul e munka. E munkát elvégezzük, már csak azért is, mert meg vagyunk arról győződve, hogy objektív kritikával, az igazság kiderítésével a nemzeti kultúrának is szolgálatot teszünk. A magyar kultúrának nem lehet érdekében, hogy olyan törekvések nyerjenek történeti igazolást, melyek magyar történelmi tradíciókkal s a történelmi igazsággal ellenkeznek.

Ez azonban csak a munka kritikai oldala. A már most közel félszáz tagot számláló katolikus történetírói munkaközösség alkotó történetírói munkásságának, magyar katolikus egyháztörténeti tanulmányaiknak és szaktudományi kritikájának lesz szentelve a REGNUM magyar történettudományi kiadvány, mely ez évben évkönyv formájában jelenik meg.

Örömmel jelezhetjük, hogy a REGNUM első kötetének megjelenése biztosítva van. A munkaszervezet tagjai már dolgoznak előállításán s az közel 700 oldalnyi terjedelemben ez év folyamán napvilágot lát. Tartalmáról, a benne megjelenő cikkekről s kritikai attitűdjének természetéről a Vigilia legközelebbi számában értesítjük mozgalmunk barátait.

Szentek élete az év minden napjára.

Szerkesztette: Dr. SCHÜTZ ANTAL.

Irták: *Balanyi György, Schütz Antal, Sebes Ferenc, Szamek József és Tomek Vince* piaristák. — Négy kötet. 1553 lap.

A szentek életét azért állítja elének az Egyház, hogy példájukkal neveljen. Ők az evangéliumi élet lángelméi. Krisztusnak a megváltás nagy művében segítőitársai, mert hősiességükkel megmutatják, hogy minden emberi gyarlóságon lehet győzedelmeskedni, hiszen maguk is majdnem kivétel nélkül gyarlóságokkal küzdő, igazi emberek voltak, nem pedig hideg, rideg márványszobrok. Életüket olvasva nemcsak megismerjük, de meg is szeretjük őket s könnyebben követjük életútjukat. A Szentek Életét nagy erkölcsi haszon mellett azonban igazi *gyönyörűséggel is olvasgatjuk, mert az érdekes, izgalmas, regényes élet-történelem egész sora vonul el előttünk*. Így még nem adtak elének egyházunk életének kimagasló csillagait!

A 4 kötetes munka bolti ára szép papíron, fűzve, kötetenkint P 3.—, félvászonkötésben, kötetenkint P 4.—, díszes egészvászonkötésben, kötetenkint P 4.50, együtt P 18.—

A lengyel-magyar kulturális kapcsolatot szolgálja: **NAGYSOLYMOSI J. A lengyel irodalom** című kötete, mert világos, átfogó képet tár a lengyel irodalom iránt érdeklődő olvasó elé. Fejezetei fontosságuk szerint rövidebben vagy hosszabban, de minden esetben kimerítő, pontos képet és megbízható tájékozást adnak a lengyel irodalom termékeiről és szelleméről. Bolti ára P 2.60.

A legteljesebb modern világföldrajz második és utolsó kötete:

KALMÁR G. Négy világgrész földje és népei. (Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália.)

Európa földje és népei című, korábban megjelent kötetét egészíti ki e mű teljes *világ-földrajza*. Röviden, de világosan, a földrajztudomány legmodernebb módszereivel ismerteti anyagát és mindenütt figyelembe veszi a kutatások legújabb eredményeit. E most megjelent kötetnek ára P 4.80.

KOROMPAI J. Az örök élet érettségijén

A bécsi Pazmaneum lelkes, korán elhunyt spirituálisának posthumus munkája ez a könyv. Egész életén át arra készült ez a buzgó fiatal pap, hogy jól megállja helyét az örök-élet nagy érettségi vizsgáján. Maga sem hitte, hogy harmincnégy éves korában kell számot adnia készülségéről. «Ezerkilencszázharminckettő július 30-án — írta előszavában a szerző — szólított fel az Úr a felelésre, amikor, mint derült égből jövő villámcsapás, váratlanul földre terített a szélütés...» Írásában összefoglalta azokat a főbb kérdéseket és tételeket, amelyekre felelnie kellett, azért, hogy segítsen más embertársain, akik hasonló feladat előtt állnak. *Az Istenben harmonikusan megnyugvó szenvedés értelmének valósággal szótára ez a könyv!* A 94 oldalra terjedő ízléses könyv ára P 2.—.

Minden katolikus embert érdekel:

SZALAY J. A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban. (XIX-XX. század.)

De Maistre állapítja meg a francia nemzetéről, hogy nyelve mellett prozelitizmusával (terítő szellemével) mozgatja a világot. A francia irodalmat át- meg átjárja a vallási eszme, melyet terjesztetni, magasztalni parkodik, vagy amely ellen küzdeni akar. Szalay Jeromos munkája a XIX. század irodalmában mutatja be a katolikus gondolat sorsát, fejlődését a francia irodalomban. A könyv bolti ára P 4.20.

P. J. DRINCK O. M. I.: Szabadságot, munkát, kenyeret.

Előadások a szociális kérdésről XIII. Leó és XI. Pius pápák körlevelei nyomán. Fordította *Gálos Bernát*. Régi hiányt pótol ez a könyv. Mindenki érzi, hogy szociális téren igen sok a tennivaló és hogy — végre már tenni, dolgozni is kell. De a gazdasági élet kusza össze-visszasága, a szociális problémák bonyolultsága, a különböző elméletek tarka sokasága ugyancsak nehezíti a megindulást. Drincknek ez a kötet rendszerbe foglalja az egész kérdést s a diadalmas világnézet reflektorával végigsuhan minden bajon, minden problémán, elméleten s rávilágít a kérdés egyetlen biztos megoldására: a Quadragesimo Anno örökérvényű megállapításaira. A hatalmas anyagot Drinck rendszere gyökeresen csoportosítja s mindenki számára érthetővé teszi. Aki a szociális kérdést és az Egyház szociális álláspontját megismerni s másokkal szószéken, egyesületi előadásokon megismertetni akarja, Drincknek ezt a gyökerű művét nem nélkülözheti. A 200 oldalas könyv ára P 3.20.

SIGRID UNDET: Merici Szent Angela.

Sokszor hangoztatták már, hogy a katolikus Egyház nem engedí érvényesülni a nőt s a katolikus középkor csak rosszalólag szól róla. Erre a vádra válaszol a nagynevű írónő s mintegy feleletül Merici Szent Angélának, a Szent Orsolya-rend alapítónőjének életét tárja elének. Ékesszóló példája ő a katolikus Egyház tökéletes, az emberi haladást századokkal megelőző lelkiiségének. A XVI. század e nagy szentjének élete korszerű, épületes és tanulságos, igéző szépségekben gazdag olvasmány fordítása Aradi Zsolt szakavatott tollát dicséri. Az ízléses kiállítású könyv (52 oldal) ára fűzve P 1.60.

STADLER FRIEDA: Valaki vár engem

című könyve hallatlan sikert ért el. Első, több ezer példányos kiadása 1934 május végén jelent meg és november elején már a második kiadás került forgalomba. Ez csak azzal magyarázható, hogy Stadler Frieda a Ma nyelvén, a Ma érzéseivel szól a Ma leányaihoz s meleg hangjával, vallásos sugárzásával meglepő könnyedséggel igazítja el a nőt hármasként hivatása és életcélja tekintetében: az Élettárs, az Embertestvérek, az Úristen felé. A könyv bolti ára P 2.20.

A **VIGILIA**

előfizetési ára

EGY ÉVRE 5 PENGŐ

A pénz beküldhető a „Vigilia“ 20.668. számú csekklapján a pénz rendeltetésének pontos megjelölésével.

Megrendeléseket elfogad a Vigilia kiadóhivatala VIII., Gyulai Pál-utca 13., a Szent István-Társulat összes könyvesboltjai: Budapest, Kecskeméti-u. 2., Szeged, Kárász-utca 10., Pécs, Széchényi-tér 18. sz., Debrecen, Szent Anna-u. 10-12., Győr, Deák Ferenc-utca 2. sz., Balassagyarmat, Rákóczi fejedelem-u. 22., Cegléd, Rákóczi-út 2. sz., valamint minden nagyobb könyvkereskedés.

VÁGJA KI ezt a megrendelőlapot, írja rá pontos címét és helyezze be a mellékelt borítékba, küldje el a **VIGILIA** kiadóhivatalának címére.

MEGRENDELŐLAP

Ezennel megrendelem a **VIGILIÁT** egy évre 5 P-ért (külföldre 7 P). A pénzt csekklapon beküldöttem, kérek csekkbefizetési-lapot. (Nem kívánt törlendő.)

Név:

Cím:

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
könyvesboltjaiban
Budapest, IV., Kecskeméti-u. 2.

Balassagyarmat, Rákóczi fejedelem-u. 22.,
Cegléd, Rákóczi-út 2., — Győr, Deák Ferenc-utca 2.,
Pécs, Széchenyi-tér 18., — Szeged, Kárász-utca 10.,
Debrecen, Szt. Anna-u. 10-12.

minden jó könyvet,
imakönyvet,
tudományos könyvet,
díszmunkát,
lelki könyvet,
ifjúsági, mese-
és képeskönyvet,
regényt,
naptárt,
zeneművet

megtalálhat, megrendelhet,
beszerezhet a legolcsóbb árákon.

STEPHANEUM NYOMDA R. T. BUDAPEST
VIII. kerület, Szentkirályi - utca 28. szám.
A nyomdai felelős: ifj. Kohl Ferenc.